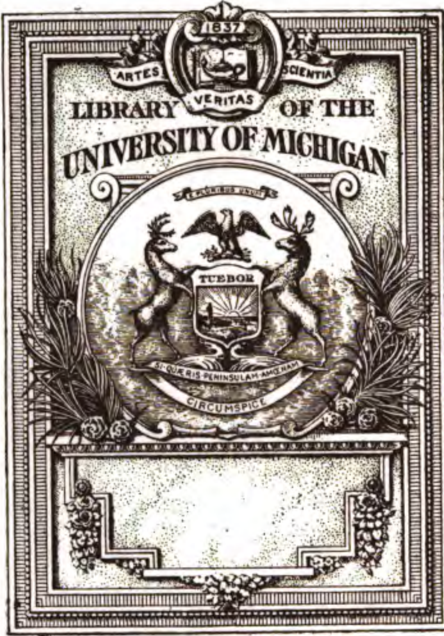

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

DIRK VAN HOGENDORP.

(1761—1822.)

DIRK VAN HOGENDORP.

(1761—1822.)

NAAR GROOTENDEELS ONUITGEGEVEN BRONNEN BEWERKT

DOOR

MR. J. A. SILLEM.

A great implement too soon
wasted, till it was useless.
CARLYLE, on Heroes.
(*Napoleon.*)

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN & ZOON.
1890.

SNELPERSDRUK VAN H. C. A. THIEME TE NIJMEGEN.

VOORREDE.

De hier volgende studie is iets geheel anders geworden, dan eerst in mijne bedoeling lag.

Ik wilde aanvankelijk voor »de Gids" eene aankondiging schrijven van de *Mémoires du Général Dirk van Hogendorp, Comte de l'Empire, etc. publiés par son petit-fils M. le Comte D. C. A. van Hogendorp*, la Haye, Martinus Nijhoff 1887; of, beter gezegd, naar aanleiding daarvan in gemeld tijdschrift een artikel over den schrijver plaatsen: want op het gebied der aankondiging had Prof. Rob. Fruin mij met zijn vluggeschreven bijdrage in den Nederlandschen Spectator van 29 October 1887 het gras voor de voeten weggemaaid, en alles gezegd wat in zoodanig bestek gezegd moet worden.

Mijn voornemen was dus om de *Mémoires* van de historische zijde toe te lichten uit de bronnen, die mij destijds ten dienste stonden. Dat waren, onder meer, de gedrukte bescheiden betreffende den strijd tusschen Dirk van Hogendorp en de gezaghebbenden op Java, later in Nederland voortgezet, de talrijke boeken en boekjes, betrekking hebbende op de polemiek over Hogendorp's stelsel van koloniaal beheer, tusschen 1799 en 1805 verschenen; de uitgegeven gedenkschriften of correspondentiën van tijdgenooten met wie hij in aanraking is gekomen, of die invloed hebben gehad op zijn levensloop: ik noem o. a. zijn broeder Gijsbert Karel, Prins Adam Czartoryski, Joseph de Maistre, Metternich, Gentz, Davout, Bassano, vooral ook Napoleon en Koning Lodewijk. Daarbij kwamen, door de

vriendelijke hulp van den Rijksarchivaris Mr. Th. H. F. van Riemsdijk en den Commies-Chartermeester aan het Rijksarchief den Hr. J. H. Hingman, een groot aantal onuitgegeven verklaringen, betrekking hebbende op den straks vermelden strijd in Indië; lijvige rapporten van indische hooggeplaatste ambteren over Hogendorp's denkbeelden; de door dezen geschreven dépêches uit Petersburg en uit Weenen, enz. Eindelijk stelde de uitgever der *Mémoires*, de kleinzoon van Dirk van Hogendorp, met groote welwillendheid een klein aantal zeer belangrijke bescheiden uit zijn archief te mijner beschikking.

Bronnen genoeg dus, om op vele punten de mededeelingen van den schrijver der *Mémoires* aan die van anderen te toetsen, en zoo noodig in het ware verband te plaatsen, dat hij, gelijk van zelf spreekt, lang niet altijd heeft kunnen zien.

Met dat al bleven de *Mémoires* mijne hoofdbron voor de kennis van Dirk van Hogendorp's persoonlijke bedoelingen en meeningen; en hoe meer ik die autobiographie leerde kennen en de waarheidsliefde van den schrijver op het stuk van feiten leerde waardeeren, hoe minder ik haar ging vertrouwen als bron van kennis omtrent zijn karakter en denkwijze.

Dat klinkt paradoxaal, maar het is toch zoo. Eene vergelijking zal mijne bedoeling verduidelijken. Ieder bezoeker van het Berner Oberland kent de plek waar de Reichenbach zijn wilden sprong doet in het Haslidal; ieder weet dat de eigenaar dier plek er een wreed vermaak in schept om den toeschouwer door een rood, blauw of geel glas naar den waterval te doen kijken. Door die kleur en de onvolmaaktheden van het glas, gaat de reine glans en de majestueuze natuurlijkheid van den schuimend neerstortenden stroom verloren.

Van reinen glans, van majesteit is bij dien anderen bruisenden stroom, Dirk van Hogendorp's leven, al zeer weinig sprake. Maar voor het verkrijgen eener juiste voorstelling van dat leven is de sterk apologetische strekking der *Mémoires* even belemmerend als de gekleurde en bochtige ruitjes tegenover den zwitserschen waterval.

De schrijver, dit springt telkens in 't oog, wenscht zich van

allerlei booze verdenkingen te zuiveren; hij acht zich gekrenkt, onrechtvaardig behandeld, slachtoffer van kwaadaardige vijanden; en al laat hij zich hierdoor niet verleiden om de feiten die hij moet geweten hebben, te verdraaien, zoo krijgen die toch dikwijls in zijne voorstelling een geheel andere beteekenis, dan wanneer zij zonder hartstocht en met meer onbevangenheid worden beschouwd.

Bovendien hebben wij in de *Mémoires* te doen met een retrospectief overzicht van des schrijvers leven, dat in een vreemd land, buiten bereik van voldoende hulpbronnen is opgesteld. Onjuistheden omtrent eigen daden niet alleen, maar ook omtrent de bedoelingen en de drijfveeren van eigen daden, zijn ook bij ontwijfelbare goede trouw niet uitgesloten. Wie, tot rijperen leeftijd genaderd, weet niet bij ondervinding, dat de herinnering aan vroeger doen, denken en willen met de jaren niet slechts verflauwt, maar zich ook vervormt?

Als bouwstof voor eene karakterstudie van Dirk van Hogendorp heeft dus deze autobiographie alleen in zooverre waarde, dat men er uit kan zien, hoe de schrijver op een zeker oogenblik van zijn leven dat leven zelf beoordeeld heeft. Ook voor 's mans uitwendige geschiedenis heeft zij minder waarde, dan men aanvankelijk zou meenen: in algemeene trekken en met enkele uitzonderingen [1]) was reeds de schrijver der zeer lezenswaardige levensschets, die in 1856 in de Handelingen van het Indisch Genootschap is verschenen, even goed op de hoogte van de voornaamste lotgevallen van Dirk van Hogendorp, als thans de lezer der *Mémoires* en van het daaraan toegevoegde aanhangsel zal zijn; en daar dit aanhangsel ons niet verder brengt dan tot den terugkeer van Hogendorp naar Holland in 1814, zijn wij, ten aanzien van 's mans acht laatste levensjaren, ook door de verschijning der *Mémoires* niet veel wijzer geworden dan men vier-en-dertig jaar geleden reeds kon zijn; en die wijsheid was niet groot.

1) B. v. waar hij, afgaande op de benoeming van Hogendorp tot Gezant te Berlijn en daarna te Madrid in 1810, hem ook achtereenvolgens naar die plaatsen doet heengaan.

Reeds was mijn historische toelichting der *Mémoires* nagenoeg voltooid, toen ik eene ontdekking deed, die mij tot een geheele omwerking drong. Eerst toen kreeg ik te weten, dat er een menigte brieven van en aan Dirk van Hogendorp zijn bewaard gebleven. De thans, helaas, overleden bibliothecaris der Kon. Bibliotheek, Dr. Campbell, die de uitgave der *Mémoires* voor des schrijvers kleinzoon heeft bezorgd, was door een misverstand in de meening gebracht, en had mij ook verzekerd, dat het archief van Gijsbert Karel, Dirk's jongeren broeder, met uitzondering van zeer enkele stukken, aangaande Dirk niets van eenig belang bevatte. Bij nader onderzoek bleek nu, niet alleen dat de bewaarde stukken zeer talrijk en zeer belangrijk zijn, maar ook dat de tegenwoordige bezitter van de papieren nalatenschap van Gijsbert Karel, Mr. H. Graaf van Hogendorp, volkomen bereid was om mij die, met volle vrijheid van gebruik, ter beschikking te stellen.

Ik vond hier, wat anders in particuliere archieven zelden het geval is, volledige brief*wisselingen*; niet slechts de door Dirk aan zijn voornaamste correspondenten geschreven, maar ook, in vele gevallen, de van hen ontvangen brieven. Dat ook de brieven *aan* Dirk zich in het archief van zijn achterneef, en niet in dat van zijn kleinzoon bevonden, heeft zijn goede redenen. Na Dirk's overlijden, in Brazilië, heeft een zijner schuldeischers aldaar op zijne papieren beslag gelegd, en is overigens de nalatenschap door zijn eenigen zoon onder voorrecht van boedelbeschrijving aanvaard. De bedoelde schuldeischer heeft later (1829) de verzameling achtereenvolgens aan de twee overlevende broeders van Dirk aangeboden, tegen afbetaling van zijne schuldvordering, die *f* 1800 bedroeg; dit aanbod is door Gijsbert Karel aangenomen, en langs dien weg is deze, of liever zijn zoon, — want de aflevering is door allerlei omstandigheden tot 1835 vertraagd, — in het bezit gekomen van de papieren van zijn oom Dirk.

Daaronder bevonden zich, op weinige uitzonderingen na, geen stukken uit den tijd van Dirk's verblijf in Indië, hetwelk voldoende verklaring vindt in het aldaar op zijne bezittingen

gelegd, en, voor zoover ik weet, nimmer opgeheven sequester; ook uit de periode van 1798 tot 1814 heeft Dirk slechts weinige door hem ontvangen brieven bewaard, of althans naar Brazilië medegenomen, en onder die weinige behooren alle brieven door Napoleon en door Koning Lodewijk aan hem gericht; volledig wordt eerst de verzameling na zijne vlucht uit Holland in 1815. Zij bevat onder meer alle brieven van Dirk's beide broeders en van zijne overige correspondenten in Europa en in Brazilië uit de laatste zeven jaren van zijn leven; voorts een menigte officieele bescheiden, aanstellingen, staten van dienst, paspoorten, enz.

Zijn er dus groote leemten in de door Dirk nagelaten papieren, van zijn kant heeft zijn voornaamste correspondent, Gijsbert Karel, veel beter gezorgd voor het bijeenhouden van alles wat hij van zijn ouderen broeder te lezen kreeg. Hij heeft alle brieven van Dirk aan hem (naar mijn beste weten zonder uitzondering) en vele van Dirk aan beider moeder zorgvuldig bewaard. Later zijn daarbij gekomen de brieven van Dirk aan zijn broeder Willem, die vooral over de laatste jaren, in Brazilië doorgebracht, licht verspreiden.

Aldus werd mij inzage vergund in honderden brieven van Dirk van Hogendorp, waaronder zeer vele van acht of twaalf, ja zelfs één van 44 quarto of folio bladzijden, (in die jaren had men nog den tijd om lange brieven te schrijven) — brieven bovendien aan de personen, die hem het best kenden en welke hij het meest vertrouwde; en die reeks van ontboezemingen begint in 1773 en eindigt in 1822; zij strekt zich dus uit over meer dan drie vierden van Dirk's leven.

Nu eerst kon ik langs veiligen weg den oorsprong en de ontwikkeling nagaan van de denkbeelden omtrent koloniaal beheer, die Dirk van Hogendorp eene rol doen spelen in onze geschiedenis. Nu eerst kreeg ik een bevredigend antwoord op zoo menige vraag bij de lezing der *Mémoires* gerezen, niet slechts waar de juistheid van een of ander feit twijfelachtig scheen, maar vooral ook waar ik in 't onzekere was gebleven aangaande de drijfveeren van Dirk's handelingen. Eindelijk

vond ik hier voor het eerst de noodige gegevens voor de kennis van hetgeen er na 1814 met hem is voorgevallen; en al kunnen zijn laatste levensjaren niet beschouwd worden als te behooren tot de geschiedenis van ons land, zoo leveren zij toch nieuwe stof op, om 's mans aard en denkwijze ook in vroegere jaren te leeren kennen en beoordeelen; vooral ook om op verrassende wijze aan den dag te brengen, welk een merkwaardigen indruk hij nog in de ballingschap op zijne tijdgenooten heeft gemaakt.

Zoo is dan, na een trouwe studie van de genoemde bronnen, — waaronder ik nog een aantal brieven aan den Minister W. F. Röell kan noemen, mij door Jhr. Mr. J. Röell, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, welwillend ter inzage verstrekt, — zoo is dan deze biographie van Dirk van Hogendorp ontstaan.

Mijn doel zal zijn bereikt, wanneer ik, naar het oordeel van bevoegden, er in geslaagd ben, een betrouwbare bijdrage tot de vaderlandsche geschiedenis te leveren; als het mij gelukt is, uit het karakter en den levensloop van Dirk van Hogendorp de rol te verklaren, welke hij in die geschiedenis heeft vervuld. Daartoe heb ik het niet noodig, of zelfs niet wenschelijk geacht, om den geheelen inhoud der *Mémoires* in substantie over te nemen. Die gedenkschriften hebben eigen letterkundige waarde, en bevatten tal van anecdoten, die de lezing er van boeiend, en voor wie Hogendorp volledig wil kennen, onmisbaar maakt. Voor mijn doel konden zij alleen dienen als leiddraad voor de kennis van Dirk van Hogendorp's persoonlijke lotgevallen, en als aanwijzing van hetgeen de schrijver zelf voor de waarheid heeft gehouden, of heeft willen doen houden.

Mij rest alleen, aan degenen, die mij in dit onderzoek behulpzaam zijn geweest, mijn welgemeenden dank te betuigen. In de eerste plaats aan den uitgever der *Mémoires*, D. C. A. Graaf van Hogendorp, en aan diens dochter, Mejonkvrouw M. van Hogendorp, die mij zoo hulpvaardig heeft bijgestaan in het opsporen en mededeelen van gegevens, in en buiten het

archief van haren vader aanwezig. In de tweede plaats, en vooral, aan Mr. H. Graaf van Hogendorp, voor de onbekrompen wijze, waarop hij de schatten van zijn huisarchief voor mij ontsloten heeft [1]); ook voor de moeite die hij zich heeft getroost om in het Koninklijke Huisarchief documenten op te sporen en te mijner beschikking te stellen, die op de verhouding tusschen Dirk van Hogendorp en Prinses Wilhelmina, de weduwe van onzen laatsten Stadhouder, licht werpen.

Tusschen de twee broeders, Dirk en Gijsbert Karel van Hogendorp, is het verschil in karakter, in levensopvatting en in levensdoel, buitengewoon groot geweest. Daarvan zal deze biographie op menige plaats, eigenlijk gezegd doorloopend getuigen. Wanneer zij ook getuigt, dat, naast Gijsbert Karel, den grondlegger van ons hernieuwd nationaal en staatkundig bestaan, ook Dirk van Hogendorp, ondanks het troebele in zijn leven en wezen, aanspraak heeft op de dankbaarheid van het nageslacht; wanneer zij doet zien, dat de invloed van Dirk op de geschiedenis van Nederland, als koloniale mogendheid, wellicht even groot te achten is als die van Gijsbert Karel op de staatkundige geschiedenis van het moederland, — dan hebben de lezers van dit boek die wetenschap te danken aan de samenwerking van de nakomelingen der twee broeders, — eene samenwerking, die geen ander doel heeft gehad, dan de »ware waarheid" omtrent Dirk van Hogendorp aan den dag te brengen. Voor die hulp breng ik, die er in de eerste plaats door gebaat ben, hun mijn oprechten dank.

J. A. Sillem.

---

[1]) Wanneer in achterstaand werk wordt verwezen naar onuitgegeven stukken, zonder nadere aanduiding van de plaats waar die te vinden zijn, dan behooren die tot het huisarchief van Mr. H. Graaf van Hogendorp.

INHOUDSOPGAVE,

tevens Chronologisch Overzicht van

DIRK VAN HOGENDORP'S LEVEN.

1760.		Mr. W. van Hogendorp en O. Z. van Haren (blz. 1 vlg.).
1761.	3 October.	D. v. H. geboren te Heenvliet (blz. 5).
1773.	7 Juni.	Zijn vader verliest zijn fortuin en vertrekt naar Indië. Dirk wordt in het kadettenkorps te Berlijn opgenomen (blz. 8).
1777.		Bij het regiment van Steinwehr te Bartenstein als vaandrig geplaatst.
1778/9.		Maakt de campagne in Boheme en Saksen onder Prins Hendrik van Pruisen (blz. 10).
1780.	Januari.	Wordt als luitenant geplaatst bij het bataljon van Hacke aan de Academie te Koningsbergen.
1779—1782.		Geldelijke en andere ongelegenheden. Verhouding tot zijne moeder en tot zijn broeder Gijsbert Karel.
1781.	Juli.	Bezoek van Gijsbert Karel te Koningsbergen; portret van Dirk (blz. 13 vlg.)
1782.	Mei.	Dirk krijgt zijn ontslag uit den pruisischen dienst met bevordering tot den rang van kapitein, en keert naar Holland terug (blz. 20).
1783.	7 Januari.	Wordt aangesteld als kapitein bij het Admiraliteits-

HOOFDSTUK I.

KINDER- EN JONGELINGSJAREN.

1761–1783.

Wie het leven van Dirk van Hogendorp tot onderwerp van studie maakt, en, gelijk behoort, tracht te weten te komen onder welke invloeden hij groot gebracht is, is zijns ondanks verplicht een onverkwikkelijke familiegeschiedenis op te halen.

Op 13 Februari 1760 had Mr. Willem van Hogendorp, oud-schepen van Schieland en destijds op het punt van te trouwen met Jonkvrouw Carolina Wilhelmina van Haren, dochter van hem die eenmaal als de dichter der „Geuzen" bekend zou worden, — had Mr. Willem van Hogendorp de geboden van zijn aanstaand huwelijk doen spieren of schutten, i. e. doen schorsen. Hij en zijn aanstaande zwager van Sandick, echtgenoot van Carolina's oudere zuster, beweerden uit verklaringen van Carolina en van een jongere zuster ontdekt te hebben, dat de vader der bruid, Heer Onno Zwier van Haren, Grietman van Stellingwerf-Westeinde en Gedeputeerde van Friesland in de Staten-Generaal, zich schuldig gemaakt had aan de poging van een af-

schuwelijk misdrijf tegen twee zijner dochters. Geholpen door een oom, zwager van Mevrouw van Haren, en door eenige andere verwanten en vrienden van den Heer van Haren, — en met aanwending van allerlei dreigementen, hadden de beide beschuldigers het zoover weten te brengen, dat Onno Zwier eene verklaring *in duplo* had onderteekend, waarbij hij zich aan het ten laste gelegde schuldig bekende en zich verbond om den Haag voor altoos te verlaten. — Daarop was de stuiting der geboden opgeheven en het huwelijk van Mr. Willem van Hogendorp met Carolina op 24 Februari voltrokken.

Ware de zaak hierbij gebleven, dan zou de handelwijze van Mr. Willem van Hogendorp reeds bedenkelijk genoeg geweest zijn, ook in de onderstelling dat de Heer van Haren werkelijk schuldig was, iets waaromtrent twijfel nog altoos geoorloofd is. Waar of onwaar, liet de afgeperste verklaring van den Heer van Haren den goeden naam zijner dochters niet ongerept, en de opspraak die de stuiting van het huwelijk veroorzaakt had, maakte geheimhouding van het geval nog moeilijker, dan die reeds was nu zoovele personen er kennis van droegen. Maar het werd nog erger toen Onno Zwier van Haren in den loop van het volgende jaar naar den Haag terugkeerde, en zijne plaats als Gedeputeerde van Friesland bij de Staten-Generaal wederom wilde innemen. Toen maakte zijne tegenpartij gebruik van de in haar bezit zijnde verklaring: de oom van der Dussen bracht die, met goedvinden van Mr. Willem van Hogendorp, ter kennis van den Hertog van Brunswijk en van Hunne Hoog Mogenden, die wel niet anders konden doen, dan den afgevaardigde van Friesland den toegang tot hunne vergadering te ontzeggen, totdat hij

zich voor zijn wettigen rechter van de op hem rustende verdenking zou hebben gezuiverd.

Onno Zwier stelde zich toen „ter purge", zooals het heette, voor het Hof van Friesland; maar de zaak had nu eenmaal zooveel ruchtbaarheid gekregen, en werd zoo scheef voorgesteld, dat hij besloot eene uitvoerige Deductie in het licht te geven, waarin hij zijne schoonzoons beschuldigde, een complot te hebben gesmeed, ten einde hem uit den Haag te verwijderen en de menigvuldige ambten die hij daar bekleedde onder elkaar te verdeelen. Deze Deductie lokte natuurlijk eene Verdediging uit van de Heeren van Sandick en van Hogendorp, waarop van Haren in eene tweede Deductie repliceerde. Ook Mevrouw van Haren, die beslist de partij van haren man had gekozen, en de overige in de zaak betrokken personen, zelfs de advocaat der aanvallers, gevoelden zich gedrongen om ieder van hun standpunt de zaak toe te lichten. Zoo ontstond er een lijvige verzameling van langdradige betoogen in folioformaat, waarvan de lezing ons ten slotte in het onzekere laat ten aanzien der vraag of de Heer van Haren werkelijk schuld gehad heeft. Ook het hof van Friesland sprak zich omtrent dat punt niet uit. Bij vonnis van 27 October 1762 weigerde het zoowel de tegen Onno Zwier geëischte straf toe te passen, als de door dezen gevraagde verklaring van zuivering uit te spreken.

Op één punt evenwel laat de kennismaking met de Deductiën en de daarbij gevoegde bijlagen geen twijfel hoegenaamd: of de Heer van Haren al dan niet schuldig geweest zij, in alle geval mist men bij hem, zoowel als bij zijne vervolgers, alle spoor, ik zeg niet van alles bemantelende liefde, maar van kieschheid en fatsoen.

Van beide zijden werden allerlei schandalen ter sprake gebracht, uitgesponnen en uitgerafeld, die met het eigenlijke punt in quaestie bitter weinig te doen hadden [1]). En zoo zijn de Deductiën in zake Onno Zwier van Haren een onsmakelijk en onsmaakvol gedenkboek geworden van wat er alzoo omging in hollandsche regentenkringen van het midden der achttiende eeuw.

Al ziftende kan men er echter een aantal aanwijzingen in vinden die eenig licht werpen op het karakter en het vroegere leven van Mr. Willem van Hogendorp. Als algemeenen regel kan men aannemen, dat wanneer eenige bewering in eene der Deductiën door de tegenpartij niet wordt weersproken, zij op waarheid steunt. Dit nu is het geval, waar de Heer van Haren zijnen schoonzoon „een haastig, oploopend en kwaadaardig naturel" toeschrijft, van welk naturel het intusschen nog onzeker is, of het zijn oorsprong heeft in een kwaad hart dan wel in een geest, bedorven door de te groote toegevendheid zijner ouders. [2]) Verder leeren wij er uit dat zijne verloving met freule Carolina aanvankelijk tegenstand ondervond, omdat de ouders van laatstgenoemde twijfelden, of hij zich „het dobbelen, spelen en diergelijke zaken" zou kunnen ontwennen. Zelf verklaart hij voorts in een brief aan zijne aanstaande, dat gelijk hij tot dusver verkwistend is geweest uit onna-

---

1) Aldus oordeelen ook Dr. J. v. Vloten, die aan de onschuld van O. Z. gelooft, en C. Busken Huët en Dr. H. J. Polak, die er aan twijfelen. — O. Z. *een edelman onder ploerten* te noemen, gelijk v. Vloten doet, is al daarom niet juist, omdat de schrijver der eerste Deductie het eerst en geheel onverplicht openbaarheid geeft aan vuiligheden, die hij zijn tegenstanders te laste legt, zonder dat zijne zaak er iets bij kan winnen. Zie overigens de belangrijke studie van Dr. Polak over de Gebroeders van Haren, in den in 1888 bij W. J. Thieme & Cie. te Zutphen verschenen bundel Studiën.

2) Eerste Deductie van den Hr. van Haren, bl. 4.

denkendheid, hij voortaan uit overleg vrijgevig zal wezen [1]).

Hij is het eenige kind van den rotterdamschen Oudburgemeester Dirk van Hogendorp, in 1748 door Willem IV uit de regeering verwijderd, — een zeer vermogend man, die zijn zoon de vrije hand laat in het uitgeven van geld. Hij houdt dan ook als jonggezel reeds paarden en rijtuigen, en heeft vóór zijne verloving geruimen tijd te Parijs doorgebracht. In mijne bronnen wordt niet vermeld, of het daar of elders is geweest, dat hij een eerste engagement heeft aangegaan, dat (althans in schijn, volgens zijn eigen zeggen) op voor hem niet zeer eervolle wijze is afgebroken [2]). Wat hij te Parijs echter stellig niet gedaan heeft, is het aanleeren van kieschheid. Zijn geheele gedrag in dezen familietwist getuigt er van; ook de wijze waarop hij aan zijne schoonmoeder kennis geeft van de geboorte van zijn oudsten zoon. Bij die gelegenheid schrijft hij, o. a.:

»Le ciel m'a laissé l'avantage de pouvoir vous assurer que si l'Enfant reste en vie, je lui inculquerai de bonne heure de la Vénération, du respect, de l'amitié même, pour une Grand Mère qu'on a forcée de maudire sa Mère, étant grosse de lui, et par conséquent de maudire aussi le fruit qu'elle portoit, mais dont le coeur, siège de la vertu accablée, a sans doute désavoué devant un Dieu juste et Protecteur de l'innocence, l'arrêt que sa main avoit écrit."

Geen wonder als Mevrouw van Haren in dezen brief een nieuwe beleediging heeft gezien [3]).

Wanneer ik nu beweer, dat deze oudste zoon van Mr. Willem, die op 3 October 1761 te Heenvliet geboren

---

1) 10 Juli 1759. Bijlage N° 1 achter de Verdediging der H.H. v. Sandick en v. Hogendorp.

2) Als boven.

3) Deductie voor Mevrouw v. Haren, geb. van Huls. Leeuwarden, bij Ferwerda 1762, bl. 15 en Bijlage B.

werd en den naam ontving van zijn reeds overleden grootvader van vaderszijde, — dat Dirk bestemd was om eenmaal een nieuw voorbeeld te leveren van de erfelijkheid van zedelijke eigenschappen, — dan bedoel ik daarmede geenszins, dat de zoon ooit in staat geweest zou zijn om in omstandigheden als de hierboven vermelde, de rol te spelen die zijn vader had vervuld. Maar wat de straks genoemde fouten en tekortkomingen betreft, wij zullen die ook bij Dirk terugvinden; wij zullen daarin het zedelijk erfdeel van zijn vader erkennen; en ons tevens verwonderen, hoe ongelijk in dat opzicht de erfenis verdeeld is geweest tusschen hem en zijn broeder Gijsbert Karel, die ongeveer een jaar later, op 27 October 1762 geboren is, juist op den dag, toen het Hof van Friesland zijn *non liquet* uitsprak in de zaak van Onno Zwier.

Eene vergelijking tusschen de twee broeders dringt zich trouwens van zelf op. Tot op Dirk's zestiende jaar zijn zij altoos bijéén geweest, hebben zij dezelfde leermeesters, dezelfde vrienden, dezelfde omgeving gehad. Op die omgeving heeft de treurige familiegeschiedenis al aanstonds invloed geoefend. Zij had Mevrouw van Hogendorp geheel vervreemd van haar eigen talrijke familie, en eerst zeer veel later zullen wij zien dat er wederom toenadering ontstond tusschen haar en eene harer jongere zusters. Aan de zijde der Hogendorp's was de Ontvanger-Generaal, een oudoom van Dirk, de naaste bloedverwant in leven. De familiekring was dus zeer beperkt, en bij den afkeer van Dirk's vader van een stil en eenzaam leven, laat zich denken, dat hij bij gebrek aan omgang met nabestaanden, open tafel hield voor anderen.

Zoowel derhalve te Rotterdam des winters, als des

zomers te Heenvliet, en later in den Haag, waar Mr. Willem van Hogendorp in 1769 de stad Rotterdam in de Staten van Holland ging vertegenwoordigen, werd ten zijnen huize op grooten voet geleefd, en de beide knapen namen reeds van jongs af aan dat leven deel. Want Mevrouw van Hogendorp vond, dat zij niet te vroeg konden wennen aan den omgang met menschen en aan de vormen der groote wereld; en waar konden zij die beter leeren kennen, dan in de salons, waar zij haar talrijke bezoekers ontving?

Maar het zou niet lang zoo duren. Dirk was pas twaalf jaar oud, toen er een groote omkeer kwam in de familie-omstandigheden. In de crisis, die in 1772—73 vele fortuinen te gronde richtte, ging ook het vermogen van Mr. Willem van Hogendorp, dat trouwens door te weelderige uitgaven reeds was ingekrompen, geheel verloren. Aan energie schijnt het den destijds 37jarigen man niet ontbroken te hebben: hij besloot terstond naar Indië te gaan, waar veel geld te verdienen was, en een warme aanbeveling van den Stadhouder bezorgde hem daar weldra een winstgevende betrekking, die van resident te Rembang, welke hij later verwisselde met den post van Administrateur der Compagnie's werf te Onrust. Het in den Haag achtergebleven gezin, dat thans uit Mevrouw van Hogendorp en zes kinderen, vier jongens en twee meisjes, bestond, moest inmiddels zeer zuinig gaan leven; en zelfs daartoe werd het alleen in staat gesteld door den steun der Prinses van Oranje. Voor de beide oudste zoons moest eene opleiding gezocht worden, die hen voor weinig kosten in staat zou stellen om eene voor hun stand passende loopbaan te kiezen. Ook hier hielp Prinses Willemijn: zij verkreeg van haar oom, den Grooten Frederik, dat

Dirk en Gijsbert Karel op de adellijke kadettenschool te Berlijn werden geplaatst, en steunde hen daar met een klein jaargeld.

De uitkomsten der opvoeding die beiden tot dusver hadden genoten, moeten bevredigend, zelfs verrassend zijn geweest, naar het oordeel dergenen die de jeugdige Hollanders te Berlijn examineerden. Beide broeders werden in de hoogste klasse geplaatst, en konden zelfs, wanneer de school haar „beste beentje vooruit" moest zetten, als pronkstukken vertoond worden. Beiden doorliepen den cursus met uitnemend gevolg en Dirk werd, zoodra hij den vereischten leeftijd van zestien jaar bereikt had (1777), als vaandrig geplaatst bij een regiment dat in Oost-Pruisen, te Bartenstein, in garnizoen lag, onder commando van Graaf Henckel van Donnersmarck. Gijsbert Karel bleef nog een jaar lang aan de kadettenschool en werd toen vaandrig in het regiment van 's Konings broeder, Prinz Heinrich.

Het was de eerste maal, dat de twee broeders van elkaar gescheiden werden. Voortaan zouden beider omgeving en werkkring zoo uiteenloopen, dat ook bij oorspronkelijk grootere overeenkomst, hun karakter en levensopvatting merkbaar zouden zijn gaan verschillen. Maar reeds vroeger was die overeenkomst gering. Dirk zelf verklaart in zijne *Mémoires* dat hij vlugger aanleerde dan zijn broeder, maar dat deze veel meer ijver had; op zijn ouden dag betreurt hij, dat juist zijne vlugheid hem dikwijls zorgeloos, nalatig in het aanleeren heeft gemaakt. Ook vindt hij dat men op de kadettenschool buiten de lesuren de leerlingen veel te veel aan eigen leiding overliet: reeds in deze periode spreekt hij van „ma vie dissipée et mes loisirs (qui) „conspiroient avec le penchant que je me sentais pour

„le jeu." Al vat men hier de uitdrukking „ma vie dissipée" in minder ongunstigen zin op, dan die bij ons het woord „losbandig" heeft, toch blijkt genoegzaam, dat Dirk reeds op zestienjarigen leeftijd hemelsbreed verschilde van den buitengewoon bedaarden, zelfbespiedenden jongeling, dien wij uit het eerste deel der *Brieven en Gedenkschriften* van Gijsbert Karel leeren kennen. Indien er, gelijk het geval geweest is, ten einde toe tusschen deze twee broeders liefde is blijven bestaan, dan kan men veilig beweren, dat die van bizonder taaien aard moet zijn geweest; want van de menschelijke verhoudingen, waarbij het gemoed betrokken is, was er slechts ééne, waarin zij overeenstemden: ik bedoel beider gehechtheid aan hunne moeder. En ook in die betrekking heeft hunne broederliefde den toets moeten doorstaan van naijver, door de moeder zelve opgewekt.

Voor de houding van Carolina van Haren in het familiedrama, dat aan haar huwelijk vooraf ging, is geen betere verontschuldiging te vinden, dan wanneer men haar beschouwt als een onzelfstandig, zenuwachtig en prikkelbaar meisje: en die voorstelling wordt bevestigd door hetgeen wij van hare handelwijze tegenover haar twee oudste zoons weten. Prinses Willemijn was van oordeel, dat Dirk eigenlijk de lieveling zijner moeder is geweest. [1]) Indien zij gelijk heeft, dan heeft Mevr. van Hogendorp dat goed verborgen, althans in hare correspondentie met Dirk. Blijkens de brieven van Dirk aan haar en aan Gijsbert Karel verdenkt zij den eerstgenoemde gedurig van allerlei boosheid, waarvan de ergste gebrek aan liefde voor haar zou zijn, en klaagt zij op bitteren,

1) Zie hierachter (Aanhangsel) de korte schets die Prinses Willemijn van D. v. Hogendorp's leven heeft opgesteld.

soms bitsen toon, over de tekortkomingen, waaraan, — dit moet erkend worden, — Dirk het niet laat ontbreken. Zij ziet in, dat er bij Gijsbert Karel veel meer ernst, gestadigheid en vastheid van karakter aanwezig is, dan bij Dirk, en is zelfs voor haar jongeren zoon min of meer bang; maar het soort van toezicht, dat zij den jongeren op den ouderen broeder opdraagt, stelt de goede verstandhouding tusschen de beide jongelieden op een zware proef.

In die jaren viel o. a. de beiersche successie-oorlog voor (1778—79), een onbloedige krijg tusschen Oostenrijk en Pruisen, die na eene reeks van geleerde marschen en contra-marschen tot den vrede van Teschen, en tot nagenoeg onveranderde handhaving van den *status quo ante bellum* leidde. Beide broeders namen er aan deel, doch kregen elkaar maar eens, in de buurt van Meissen, te zien [1]). Na afloop van den veldtocht werd Dirk weldra verplaatst naar de nieuw opgerichte militaire Academie te Koningsbergen, terwijl Gijsbert Karel als page werd opgenomen in de hofhouding van Prinz Heinrich.

Dirk was te Koningsbergen zeer naar zijn zin. Door de aanbeveling van de Gravin von Zinzendorff, geboren van Bylandt, eene vriendin zijner moeder, had hij toegang gekregen tot de familie van Graaf Keyserling, waarvan de hooge beschaving en de aantrekkelijke omgang zoowel op hem als later op zijn broeder een blijvenden indruk maakten. Hij had ook kennis gemaakt met Kant, door wien hij zich zoo aangetrokken gevoelde, dat hij diens openbare lessen over anthropologie was gaan volgen. Wil men hem gelooven, dan zou hij aan

---

1) Brief van Dirk aan G. K. v. 14 Mei 1779.

die lessen de beginselen ontleend hebben die hem in het vervolg van zijn leven in zijne betrekkingen met de menschen hebben geleid: welke bekentenis de vereerders van den wijsgeer eenigermate zal verrassen. Ook bij den Professor der „Kameralwissenschaft", Kraus, volgde Dirk colleges over geschiedenis en staathuishoudkunde, die hem van veel nut geweest zijn in zijne verdere loopbaan als administrateur en diplomaat. Maar deze wetenschappelijke bezigheden, gevoegd bij zijne theoretische en practische oefeningen als militair, lieten hem nog veel vrijen tijd over: en ook hier plaatst hij in zijne *Mémoires* eene verzuchting over zijn onweerstaanbaren hartstocht voor het spel en over „l'emportement de son âge", die volkomen gemotiveerd wordt door den inhoud zijner correspondentie met zijn broeder.

Herhaaldelijk komt hij diens hulp inroepen om uit geldelijke ongelegenheden, waarin hij door het spel gebracht is, te worden verlost. Gijsbert Karel staat hem dan meestal bij, hetzij uit eigen middelen of door zijne voorspraak bij den Baron von Stosch, aan wien de zorg voor de geldelijke aangelegenheden der beide jongelieden is opgedragen. Maar tevens leest hij hem de les op eene wijze, die zijn ouderen broeder diep krenkt. Als de zondaar komt opbiechten, en daarbij, — voor de hoeveelste maal! — zijn berouw, zijn voornemen om „het niet weer te doen", te kennen geeft, dan is de belofte van beterschap wel degelijk oprecht gemeend; maar Gijsbert Karel kan dit niet vatten, en houdt dan eene boetpredicatie over de huichelarij van Dirk, over zijne „geborgte Empfindungen;" [1]) en dit

1) 11 November 1779. In deze jaren geschiedt de correspondentie tusschen de twee broeders in het duitsch, dat Dirk goed weet te hanteeren, — schoon hij met veel volharding *mich* schrijft waar *mir* moet staan, enz.

is eene beleediging, die Dirk doet uitroepen: „Schelte „lieber, schimpfe sogar, nur drücke mich nicht zu „Boden, durch deine Verachtung und bitteren Spott. „Noch einmal, lieber Bruder, um Gotteswillen schone „meiner [1])."

Uit den Haag wordt hem Gijsbert Karel voortdurend als het toonbeeld van alle deugden voorgehouden. En het getuigt stellig van goedhartigheid bij Dirk, als hij zich naar aanleiding daarvan in een brief aan zijn broeder aldus uitdrukt: „Kurz, wenn du mir lieb hast, „so vergisz alles, denke nur ans Künftige; denn ich „will in deine Fuszstapfen treten, weil ich sehr neidisch „bin, dasz du soviel gelobt wirst, ich will es auch ver„dienen," — of wanneer hij een andermaal schrijft: „dein letzster Brief war bitter wie Galle, und doch „liebe ich dich als wär'st Du süsze wie Honig." [2])

Er waren er echter, die niet op de voortduring van zoodanige stemming rekenden. Von Stosch zeide eens aan Gijsbert Karel: „Ces comparaisons entre Dirk en „vous peuvent donner de l'animosité et de l'envie, et „toujours unis encore, j'aimerais tant que vous le „restiez," — en Gijsbert Karel haastte zich dit aan zijne moeder over te brieven, met verzoek om dien wenk op te volgen [3]). Maar hij ging tevens voort, met de gestrengheid van een zedenmeester, verslag te doen van Dirk's gedragingen, en dit bleef voor Dirk niet verborgen; uit hetgeen deze van zijne moeder vernam, hetzij rechtstreeks of door zijn broeder, moest

---

1) 29 Nov. 1779.
2) 2 Januari 1780, 14 Sept. 1780.
3) Brieven en Gedenkschriften van G. K. v. Hogendorp Dl. I, bl. 34.

hij opmaken dat zij hem verkeerd beoordeelde. Hij mocht een duël gehad hebben, — waarvan de aanleiding trouwens niet duidelijk blijkt, — maar daarom had zijn karakter nog niet door hetgeen men zijne *Debauches* noemde geleden. „Wie bitter ist es nicht für „mich," zoo roept hij een andermaal uit, „meine Mutter „in dem Wahn zu sehen, dasz ich ein dummer, unge- „zogener Mensch bin! Ich glaube, sie zweifelt daran „dasz ich das *abc* kann..." [1])

Wij hebben intusschen aan het min of meer bedenkelijke stelsel van dwarskijkerij, door Mevrouw van Hogendorp ingevoerd of toegelaten, een portret van Dirk te danken, dat ons zeer welkom is. In den zomer van het jaar 1781 ging Gijsbert Karel, die destijds op het punt stond naar Holland terug te keeren, veertien dagen bij zijn broeder te Koningsbergen doorbrengen. Van zijne bevinding geeft hij ongeveer als volgt aan zijne moeder verslag [2]).

Na een avond- en ochtendgesprek, dat hen weldra weer op den ouden voet bracht, — zij hadden met één enkele uitzondering, elkaar in geen vier jaar gezien, — vond Gijsbert Karel in alles den ouden Dirk terug. Denzelfden snellen overgang van vreugde tot smart, en omgekeerd, dezelfde wijze van handelen naar de eerste opwelling; dezelfde neiging om altoos het beste te doen; dezelfde zwakheid in het geraken waar hij wezen wil. Hij is geestig in het gesprek, maar heeft weinig degelijke kennis, en daarbij de eerzucht om veel te worden. Hij wil zooveel latijn leeren als hij noodig heeft; van de physische aardrijkskunde, van de kennis

1) 10 Januari 1780.
2) Brieven en Gedenkschriften van G. K. Dl. I, bl. 126 vlg.

der militaire aangelegenheden van elke regeering, van de legers van alle natiën, van de tactiek, van de merkwaardigste veldtochten, van de grootste veldheeren wil hij zooveel kennis opdoen, als een officier er van moet weten om eenmaal de aandacht op zich te trekken. Ook wil hij door de beoefening eener practische wijsbegeerte zich die mate van menschenkennis eigen maken, welke hij volstrekt noodig heeft, om de menschen te regeeren, om door hen bemind te worden ondanks zijne meerderheid, om hen aan honger en dorst te doen gewennen en die zonder morren te leeren dragen. Hij wil die zielskracht bezitten, die indruk maakt, die met een oogwenk hare bevelen doet uitvoeren, en met één woord een oproer dempt. Maar nog veel meer dan dit alles wenscht hij omhoog te rijzen, haakt hij naar de hoogste eer, verlangt hij niet naar verdiensten alleen en naar het bewustzijn van eigen deugden: bovenal wil hij die beloond zien, verlangt hij naar het oogenblik dat hij zal kunnen besturen en bevelen; hij denkt reeds aan het witte strijdros, dat hem zal dragen.... Mochten de eerstgenoemde wenschen maar in juiste verhouding staan tot zijn verlangen naar eerbewijzen en verheffing! Maar Gijsbert Karel ziet wel, dat naast die wenschen en verlangens nog iets anders bij Dirk aanwezig is: de overtuiging namelijk, dat hij reeds bijna alles weet, wat hij noodig heeft; en dit brengt eene soort van zelfgenoegzaamheid voort, die de grondslagen ondermijnt van elken toekomstigen roem, en zelfs van de reeds verkregen verdiensten!

Deze stellig niet gevleide karakterschets liet de jongere broeder aan den oudere zien, eer hij die naar den Haag opzond, en uit de verhouding tusschen hen in deze dagen blijkt dat Dirk zich niet boos gemaakt heeft, wat al-

weer, bij zijn driftig temperament, voor zijne broederliefde getuigt. Toch vond Gijsbert Karel het niet gemakkelijk, hem een goeden raad bij te brengen en te doen opvolgen. „Het is erg moeilijk," zoo schrijft hij twee dagen later aan Mevrouw van Hogendorp, „als „men hem ergens toe wil krijgen, den juisten toon „te treffen. In 't begin sprak ik maar weinig over „den tijd, dien hij aan 't werk besteedt, want ik be„speurde, zoodra ik er over begon, dat ik hem boos „maakte; sedert heb ik mijn toon verbeterd, maar „den waren, den geheel waren toon, heb ik maar „eenmaal gebruikt; dat was gisteren. En toen ook „heeft Dirk mij gezegd: zie, nu overtuigt ge mij als ge „het zoo aanvat."

Welke die drie verschillende tonen, welke de ware, de geheel ware geweest is, wordt niet nader aangeduid. Is de gissing gewaagd, dat Gijsbert Karel zijn broeder heeft overtuigd door hem, behalve zijne zedelijke en wetenschappelijke meerderheid, ook nog een greintje innige broederliefde te doen gevoelen?

Hij vindt overigens dat Dirk een gunstig voorkomen heeft: „Dirk staat vroeg op, gaat niet laat naar bed en „houdt daar ook niet van.... hij eet niet veel, maar „met eetlust, en is niet kieskeurig; hij is bijna even „groot als ik; zijne handen zijn zindelijk, en zonder het „te weten, zegt de Gravin Zinzendorff, heeft hij mooi „gevormde handen; zijne tanden zijn veel beter dan de „mijne en toch zorgt hij er minder voor dan ik." En nu volgt een kostelijke trek, dien ik onvertaald laat: „Il a l'air naturel et diffère en ceci de moi, car j'étu„die à l'avoir tel; Dirk le possède n'y pensant pas. Mais „pour compléter ce dernier trait, Dirk n'a pas le coup „d'oeil d'apercevoir que dans moi c'est étude."

Welk een zelfkennis bij den negentienjarigen schrijver, maar ook welk een duidelijke en voldoende aanwijzing van de kloof die de karakters der twee broeders van elkander scheidde!

De oudere, een vlugge jongen, knap van uiterlijk, een zieltje zonder zorgen, een hartstochtelijke, ongestadige, levenslustige natuur, vol zelfvertrouwen, vol eerzucht en vol ongeduld om die te bevredigen; bij dat al volkomen natuurlijk, zich steeds voordoende zooals hij is en gevoelt. Welk een verschil met den jongere, zooals wij dien uit zijne brieven kennen; eerzuchtig zeer stellig, en misschien nog meer dan Dirk, maar van kindsbeen af met een hoog doel voor oogen, steeds zich zelf bestudeerend, vormend, oefenend in zelfbedwang, in geduld, in kennis, in lichaamsbewegingen, maar tevens in de eenige eigenschap welke niet door oefening is te krijgen, in natuurlijkheid! Is er dan ook niet, naast al die zelfkennis, eenig zelfbedrog in het beweren, dat Dirk niets zou hebben bespeurd van hetgeen zijn broeder meende voor hem te hebben verborgen?

Wij zijn intusschen dankbaar voor hetgeen wij, met oordeelkundig gebruik van deze schets, aangaande Dirk te weten komen. Uit de *Mémoires* en brieven van laatstgenoemde weten wij overigens, dat het bezoek van zijn broeder het beoogde doel niet heeft bereikt, indien het althans moest strekken, om Dirk voor 't vervolg voor ongelegenheden te behoeden. Zeer kort daarna hooren wij weer van een duël met den Baron von Woelwarth, volgens de *Mémoires* naar aanleiding van eenige studieplannen, die de Directeur der militaire academie aan den Koning had opgezonden ten einde zijnen gunstelingen een voordeel te bezorgen boven andere ad-

spiranten [1]). Bij die gelegenheid werd Dirk zwaar gewond en bleef hij maanden lang aan het ziekbed gekluisterd; en nog in Mei van het volgende jaar (1782) was hij ongeschikt voor den dienst. Dit gaf den doorslag aan zijn voornemen, om den pruisischen dienst te verlaten.

Hij had reeds lang daartoe de neiging gevoeld. Afkeer van een militaire loopbaan was stellig niet wat hem die neiging gaf. Integendeel. Maar terwijl Pruisen onder zijn ouden koning een rijk des vredes scheen geworden te zijn, kwam er uit Holland bericht van den aanstaanden oorlog tusschen de Republiek en Engeland. Niets liever zou Dirk gedaan hebben, dan in dienst der Republiek de lauweren te plukken, waarvan hij zich bij voorbaat verzekerd hield. Van jongsaf had hij in Engeland den gevaarlijksten mededinger gezien van onzen handel; de amerikaansche opstand had zijn volle sympathie. Welk edeler roem dan voor zulk eene zaak den degen te trekken! Nog een andere reden dreef daartoe: uit de brieven zijner moeder had hij duidelijk gezien dat deze van begeerte brandde hem te leeren kennen; mocht dat maar een beweeggrond zijn om hem spoedig tot haar te doen komen! Zoo schreef hij aan zijn broeder in het begin van 1781, en dan ging hij aldus voort, min of meer in „King Cambyses' vein", zou Shakespeare het noemen:

»Himmel, wie brenne ich vor Begierde nach Holland zu eilen, meine Mutter zu umarmen; und dann im Kriege zu zeigen, dasz ich ein Mann und ihrer werth bin. Krieg ist mein Element, und

1) *Mémoires* blz. 19, 20. In Holland werden dienaangaande andere, voor Dirk min gunstige verhalen verspreid, waarvan ik den inhoud echter niet heb ontdekt. Hij noemt die „des relations fausses et fabuleuses" ten aanzien eener zaak waarin hij „pas le moindre petit tort" heeft gehad. Brief aan G. K. van 1 Sept. 1782.

alles gäbe ich drum, je eher je lieber dahin zu eilen, wo mich Vaterlandsliebe, Ruhmbegierde und Ehrgeiz hinrufen. Ruhmbegierde war stets meine gröszte Passion, obgleich ich unrechte Mittel anwandte sie zu beständigen; itzt bin ich so ziemlich auf dem rechten Wege, um entweder einen Nahmen (..?..) oder in der Lehre sterben.... Sobald ich von mir selbst abhängen werde, soll die Nation, die Krieg hat, meine Heimath sein, und die Kriegswissenschaft soll meine Beschäftigung sein. Ich werde die besten Wercken in diesem Fache lesen; viel Geschichte, hauptsächlich Friedrich seine; und dann hoffe ich Erfahrung als Subalterner dazu; so *musz* mir eigen Verdienst, und nicht Avancement empor schwingen, und einen Mann aus mir machen..."

Maar hij was pruisisch officier, en Prinses Willemijn had met moeite toegestaan, dat Gijsbert Karel den pruisischen voor den nederlandschen dienst verliet. Zij zou zeker hare toestemming niet geven, als Dirk daarom vroeg. Voorloopig had hij geduld geoefend. Maar na zijn laatste duel, in de maanden van zijn zeer langzaam herstel, kwam het verlangen naar verandering van loopbaan weer met verdubbelde kracht terug. Hij kon zich nu niet meer vleien met een roemrijke krijgsmanstoekomst; wie wist of hij ooit weer in staat zou zijn om dien weg op te gaan? Maar dan bood de Oost hem een welkom vooruitzicht: daar kon hij, in plaats van zijne moeder tot last te zijn, zijn vader helpen om het fortuin der familie weder op te bouwen; daar kon hij op menigvuldige reizen zijne kundigheden vermeerderen, en een bedrijvig, werkzaam leven leiden; niet als te Koningsbergen, alle acht dagen de wacht betrekken, wat dan toch wel de ellendigste bezigheid was! En wat beteekenden de bezwaren vanwege het stadhouderlijk hof? Moest hij dan voortdurend van de stijfhoofdigheid of van de genade eener Prinses afhangen? Zelf wilde hij zijn geluk trachten tot stand te

brengen. En wat den wil, de wenschen zijner moeder betreft: hoe kon hij daarnaar handelen, daar hij die niet kende? Waarom vertrouwde zijne moeder hem niet? Hij was geen kind meer, dat men aan den leiband laat loopen. Of zou hij zoo diep zijn gevallen, dat zij hem niet in staat achtte, door zichzelf iets te worden, of in zijn onderhoud te voorzien? Was de pruisische dienst in haar oog een soort van tuchthuis, waarin zij hem veilig waande? Als dat zoo was, dan zou wanhoop alles bij hem vermogen; maar hij kon het niet gelooven, — daarvoor was zijne moeder te goed, daarvoor had zij te veel inzicht.

Eindelijk was er nog iets, dat hem naar Holland trok. Tot dusver had men hem nooit de reden medegedeeld van de verdeeldheid in de familie zijner moeder, en ook hierin schijnt Mevrouw van Hogendorp onderscheid gemaakt te hebben tusschen haar oudsten en haar tweeden zoon. In 1779 althans schrijft Dirk, naar aanleiding van het overlijden van zijn grootvader Onno Zwier, aan Gijsbert Karel: „Ich glaube, du weiszt „worüber sie mit einander uneins gewesen sind; wenn „du es weiszt, so schreibe es mir." [1]) Gijsbert Karel had daarop *niet* geantwoord, dat hij op dat punt al even onkundig was als Dirk zelf; want nog in 1781, toen hij zijn broeder te Koningsbergen bezocht, had deze getracht hem te overreden om hem dienaangaande in te lichten, en Gijsbert Karel had toen beloofd, uit Holland, waarheen hij destijds op weg was, te zullen schrijven. Dit had hij intusschen niet gedaan, zoodat Dirk van het familiegeheim niets afwist, — en dus ook

1) 24 Sept. 1779.

niet kon beoordeelen, in hoeverre dat op zijne plannen voor de toekomst van invloed kon zijn.

De slotsom, waartoe hij op al deze gronden kwam, was, dat zijne moeder hem moest vergunnen, zijn eervol ontslag en niet slechts een langdurig buitenlandsch verlof aan te vragen, gelijk Mevrouw van Hogendorp schijnt gewenscht te hebben. Zoodanig verlof werd in de pruisische armee nooit voor langer dan vier maanden, en stellig niet aan een wegens ziekte van zijn werkzaamheden vrijgesteld officier verleend; want de oude Frederik was van oordeel, dat als men om gezondheidsreden verlof vroeg, men die gezondheid niet buitenslands moest gaan zoeken. Eervol ontslag was dus in Dirk's oog het eenige doeltreffende: en er was haast bij de beslissing, die hij verlangde; eervol ontslag werd in den regel niet gegeven dan op het einde der jaarlijksche groote revue, die weldra zou worden gehouden. Vroeg hij dat dus niet binnen weinige dagen aan, dan moest hij nog een vol jaar te Koningsbergen blijven. En dat vooruitzicht was voor hem zoo afschrikwekkend geworden, dat hij, als de gevraagde vergunning niet of te laat kwam, *bijna* vast besloten was, om zonder machtiging te werk te gaan.

Aldus schreef hij op 12 en 13 Mei 1782 aan zijn broeder, maar zijn brief overtuigde Mevrouw van Hogendorp niet. Nog eer dit te zijner kennis kwam, gaf Dirk uitvoering aan het besluit, dat hij beweerde bijna te hebben genomen. Hij kreeg althans zijn ontslag, en wel met den rang van kapitein, wat op zijn leeftijd en onder den Grooten Frederik stellig eene onderscheiding mocht heeten; maar toen hij in Juli in den Haag aankwam, vond hij daar een zeer koele ontvangst, zoowel bij zijn hooge beschermvrouw de Prinses, als bij zijne

moeder, die zich de vooruitzichten van haar zoon in den pruisischen dienst veel gunstiger voorstelde dan zij werkelijk waren [1]).

Dirk had gehoopt, in den zeedienst der Republiek den gehaten Brit te gaan bestrijden. Maar dat ging niet, althans in zijn rang van kapitein, zonder voorafgaande oefening in de zeevaartkunde, theoretisch en practisch. Men leefde nog wel niet onder de geprezen bedeeling der examina: toch wist men ook destijds „que pour „savoir une chose, il faut l'avoir apprise," en op de voorspraak der Prinses kon hij niet meer rekenen. Al in die jaren evenwel was het geen geheim meer, dat de beschermelingen der Prinses niet die van den Prins waren, noch omgekeerd. De Admiraal van Kinsbergen, een vriend der familie, wist nu de moeilijkheid op te lossen, en verkreeg van den Erfstadhouder, dat Dirk met behoud van zijn rang in de gelegenheid werd gesteld om zich voor den zeedienst te bekwamen. Zoodra Dirk dus van zijne verwonding volkomen hersteld was, werd hij in den rang van kapitein tot tweeden commandant aangesteld over de landingstroepen, die onder den Schout-bij-Nacht van Braam naar de Kaap werden gezonden [2]).

Zoo was, naar het scheen, alles naar wensch geschikt, en zou Dirk van Hogendorp eenmaal als een opvolger

---

1) Brief van 12/13 Mei aan G. K. 5e bladz. — In de *Mémoires* zegt Dirk alleen, dat hij zijne verwonding gebruikte als voorwendsel om den pruisischen dienst te verlaten, tegen den zin der Prinses, die hem dat nooit vergaf, en zijner moeder „qui adopta ses sentiments".

De Prinses deelt in haar opstel over D. v. H. mede, dat hij om zijn wangedrag gedwongen werd, den pruisischen dienst te verlaten. Dat is echter moeilijk te rijmen met de hierboven medegedeelde feiten. Zie Aanhangsel hierachter.

2) De aanstelling is van 7 Januari 1783.

van Tromp en de Ruyter in de geschiedrol der Republiek vermeld staan: want wij kunnen veilig aannemen, dat iets dergelijks den 21jarigen jongeling voor den geest zweefde, toen hij in Maart 1783 te Texel aan boord ging van het oorlogsschip „de Utrecht".

Zijn broeder deed hem tot Texel uitgeleide. Wil men de *Mémoires* gelooven, dan zag Gijsbert Karel hem zonder eenig leedwezen vertrekken: gedurende Dirk's afwezigheid zou de jongere broeder allicht de voordeelen genieten, die in een aristocratische republiek als de onze aan de eerstgeboorte verbonden waren; en is het Gijsbert Karel dan ook werkelijk gelukt, zich voor den oudste te doen doorgaan.

In deze beschuldiging klinkt de verbittering door, die sommige booze oogenblikken van Dirk's rampspoedige latere jaren heeft vergald. Waar intusschen is dit: Gijsbert Karel heeft zich van zijne jongelingsjaren af de oudere gevoeld, en als de oudere tegenover Dirk gedragen. Het lag in den aard van beider wezen. Te oordeelen naar wat wij van beiden weten, is Gijsbert Karel nooit jong geweest, terwijl Dirk langer jong gebleven is dan zijne jaren het meebrachten.

HOOFDSTUK II.

EERSTE JAREN IN INDIE.
WORDING VAN DIRK VAN HOGENDORP'S STELSEL.

1784–1796.

De volgende zestien jaren zijn de gewichtigste in Dirk van Hogendorp's leven.

In die jaren geschiedde de voorbereiding, de incubatie, om het zoo te noemen, van datgene, waardoor hij in de geschiedenis van ons land verdient te leven, van zijn stelsel van koloniaal beheer.

Het had vele jaren noodig om te rijpen; en ik ben overtuigd, dat een der constitutiemakers, zooals Dirk er velen onder zijne tijdgenooten telde, binnen dat tijdsverloop wel zestien koloniale stelsels had kunnen uitbroeden. Maar het stelsel van Hogendorp heeft juist dit eigenaardige, dat het de vrucht is geweest van eigen waarneming, eigen ervaring, en zulke vruchten rijpen langzaam. Zij worden door allerlei toevallige omstandigheden in 't rijpen tegengehouden of geholpen, en het gebeurt zelden dat de vrucht zoo gaaf tot rijpheid komt als in dit geval.

Menschelijkerwijs gesproken mag het al een toeval heeten, dat Hogendorp ooit in onze Oost is beland.

Vooreerst heeft het weinig gescheeld, of hij had zijn voornemen om op zee te gaan dienen reeds dadelijk na zijne aanstelling opgegeven.

Zoowel de brieven aan Gijsbert Karel als de *Mémoires* getuigen bij Dirk van een licht ontvlambaar, maar ook van een zeer bewegelijk gemoed, waar het liefde gold. Reeds tweemaal, en telkens vurig genoeg, was hij te Koningsbergen verliefd geweest, al herinnert hij zich in zijne *Mémoires* slechts eene van die aandoeningen; in de laatste maanden van zijn verblijf in den Haag ontvlamde hij opnieuw; ditmaal op een mooi meisje uit Indië geboortig, wier voogd evenwel weigerde, over hare hand te beschikken, zonder de toestemming van zekeren oom te Batavia. Dit uitstel, 't welk in dien tijd minstens veertien maanden moest duren, zou Dirk's geduld niet op eene te zware proef hebben gesteld: althans zoo meende hij zelf. Maar de militaire eer verbood hem, de deelneming aan een gevaarvollen oorlog op te geven. En zoo ging hij aan boord, en nog uit de Kaapstad schreef hij aan zijn broeder, dat hij meer verliefd was dan ooit, en dat hij over twee jaar, na afloop der expeditie, zijn aanzoek zou herhalen. Inmiddels moest zijn broeder zijne belangen bij zijne beminde behartigen. [1])

Onvoorzien was ook de verandering van bestemming van de expeditie waaraan Dirk deelnam; oorspronkelijk was zij niet voor onze oost-indische bezittingen

1) Kaapstad, ongedagteekend: „...Je sais bien qu'un frère ne peut pas faire l'amour pour l'autre; mais il peut bien veiller un peu sur ses intérêts, et donner les assurances de sa constance; en cela j'espère que vous ne voudrez pas me desservir, mais qu'au contraire vous voudrez bien ne pas m'oublier, et faire en sorte que je ne sois pas oublié..." — Het „dépit", dat Dirk in zijn *Mémoires* blz. 23 als een van de oorzaken van zijn vertrek noemt, kan dus stellig niet zijne beminde gegolden hebben.

bestemd geweest. Het eskader van den Schout-bij-nacht van Braam zou eerst een aantal koopvaardijschepen naar de Kaap convoyeeren, om vervolgens in samenwerking met den franschen Admiraal de Suffren aan een aanval op Britsch-Indië deel te nemen. Maar in den zomer van 1783 werd met Engeland vrede gesloten, en het bericht daarvan bereikte het eskader aan de Kaap, tegelijk met het bevel om nu naar onze Oost te zeilen, ter ondersteuning van de Compagnie, die het op het schiereiland Malacca en te Riouw met inlandsche vorsten te kwaad gekregen had. Aldus geschiedde het, dat het eskader op 8 Maart 1784, nagenoeg een jaar na het vertrek uit Texel, op de rede van Batavia de ankers liet vallen.

Dat Dirk van Hogendorp toen nog aan boord was, mag wederom toevallig heeten: aan de Kaap had hij met den Schout-bij-nacht van Braam oneenigheid gekregen over eene quaestie van etikette, en drong hij aan op verlof om onmiddellijk naar Holland terug te keeren. Toen die storm overgewaaid was, werd hij in de Kaapstad in eene verwarring van beleedigingen gewikkeld, waarvan de *Mémoires* eene niet al te heldere voorstelling geven: maar die hem in alle geval kwam te staan op een duël, een ernstige verwonding, een vrij zwaar disciplinair arrest en eene korting op zijn tractement.

Hij was dan eindelijk toch te Batavia, en vond daar, na eene scheiding, die elf jaar geduurd had, zijn vader terug, met wien hij af en toe had gecorrespondeerd. Mr. Willem van Hogendorp had uit zijn verschillende ambten in dienst der Compagnie een niet onaanzienlijk fortuin overgehouden, en was nu voornemens om binnenkort naar het vaderland terug te

keeren. Aan dat voornemen gaf hij in het volgende jaar uitvoering, zonder den terugkeer af te wachten van de expeditie tegen Salangor, waaraan Dirk deelnam. Daardoor geschiedde het, dat vader en zoon elkaar niet hebben weergezien; want van het schip, waarmede Mr. Willem van Hogendorp de reis naar Holland aanvaardde, is nimmer meer iets vernomen.

Van den korten tijd intusschen, die vóór de expeditie naar Malacca was overgeschoten, had Dirk, wiens liefde voor de haagsch indische schoone inmiddels was bekoeld, een nuttig gebruik weten te maken, door het hart te veroveren van de eenige nog ongehuwde dochter van den toenmaligen Gouverneur-Generaal Alting. [1]) Doch ook op deze liefde rustte geen zegen. Dirk zag zich weldra genoodzaakt naar Malacca te vertrekken; en al overlaadde hij zich daar met roem, — al mocht hij zelfs terugkeeren als boodschapper van de zegevierende krijgsverrichtingen, waaraan hij zelf het leeuwendeel had gehad [2]), — te Batavia vond hij den vader zijner beminde veel minder geneigd dan vroeger, om aan zijne wenschen gehoor te geven. Voor de hand van Mejuffrouw Alting had zich een ander candidaat opgedaan, aan wien de familie, en vooral de Heer Siberg, schoonzoon van den Gouverneur-Generaal, de voorkeur gaf. Dirk's vader was geen vriend geweest van de Edelheeren te Batavia, en al was Mejuffrouw

---

1) In de overigens zeer lezenswaardige schets van D. van Hogendòrp's leven, naar aanleiding van de *Mémoires* in de Haagsche Stemmen van 17 en 24 December 1887 geplaatst, wordt deze Gouverneur-Generaal Siberg genoemd. Siberg werd eerst veel later G. G.; in 1784 was hij Gouverneur van Java, d. w. z. (volgens toenmalig spraakgebruik) van dat gedeelte van het eiland dat oostwaarts van Tjeribon ligt.

2) Als erkenning hiervan kreeg hij eene gratificatie van f 1000.— v. d. St. Gen. en evenveel van de O. I. Comp. 12 Juni 1788.

Alting trouw gebleven, al gaf zij zelfs haren beminde meer dan duidelijk te kennen dat zij tegen niets opzag om haar zin te krijgen, — de eer, zegt Dirk in zijne *Mémoires*, verbood hem van die bereidwilligheid gebruik te maken. Zij trouwde met den Heer Umbgrove, — en Dirk van Hogendorp, aan de diepste wanhoop ten prooi.... wel neen! volstrekt niet. Op het verhaal van deze treurige liefdesgeschiedenis volgt in de *Mémoires* deze min of meer verrassende mededeeling: „Mon coeur étoit vuide et avoit besoin d'être rempli." Redenen waarom de ongelukkige minnaar een paar maanden later de hand vraagt van de destijds elfjarige dochter van Mr. Bartlo, Vice-president van Schepenen van Batavia en rijk grondbezitter aldaar. Ditmaal is hij gelukkiger; na een jaar wachtens, wegens den jeugdigen leeftijd zijner aanstaande, treedt hij in December 1785 met haar in het huwelijk. [1])

Hij was inmiddels, toen hij nog de hoop koesterde, schoonzoon van den Gouverneur-Generaal te worden, en om dezen van den ernst zijner bedoelingen te overtuigen, in den rang van kapitein der dragonders in den dienst der Compagnie overgegaan. Maar zijne voornemens met betrekking tot zijne toekomst hadden allengs een groote wijziging ondergaan. [2]) In zijne droo-

---

1) In de *Mémoires* zegt Dirk dat zijne vrouw dertien jaar oud was, toen hij haar ten huwelijk vroeg (blz. 57). Hij schrijft echter aan zijn broeder op 25 Oct. 1785, dat zijne bruid, met wie hij in December denkt te trouwen, op 27 Aug. twaalf jaar is geworden. — Op de verwijten van G. K. over deze ontrouw aan zijn haagsche beminde, antwoordde Dirk, dat hij die gevoelde te verdienen: „Ich verbrach das Band um die Tochter von dem Gouverneur Generaal zu „heyrathen, und dafür wurde ich bestraft durch sie nicht zu bekommen. Jetzt „kann ich davon nichts mehr sagen: denn alles kann nichts helfen. Gott und „sie vergeben es mich sie betrogen zu haben..." 26 Maart 1786.

2) Aan G. K. 1784, ongedagteekend: „Mijn voornemen is (gelijk ik denk dat het Uwe ook is) van mij niet tot het krijgswezen alleen te bepalen; maar zo de

men aangaande die toekomst speelden een onbekommerd leven, en een bedrijvige, invloedrijke werkkring, eene voorname rol; liefst in 't vaderland, maar als dat niet ging, in Indië, wilde hij naam maken en tevens rijk worden, want dat achtte hij, zoowel in Indië als in het vaderland, het *sine qua non* van de bevrediging zijner eerzucht.

Maar om fortuin te maken, moest hij een andere loopbaan kiezen dan de militaire. Hij kon òf in de lagere rangen van den civielen dienst der Compagnie zich toeleggen op eigen handel, en, liep die mede, na een zeker aantal jaren met het overgewonnen geld naar Europa terugkeeren, waar hij dan, liefst in Friesland, eene grietenij zou trachten te verkrijgen; òf hij kon zijn oogmerk op de hoogere rangen in de oost-indische administratie vestigen, en zich daartoe door ernstige studie voorbereiden; maar dan moest hij het denkbeeld vaarwel zeggen, om ooit het vaderland weer te zien. Toch trok hem deze keuze het meest aan, en daarvoor had de eerzuchtige jonge man reden genoeg:

»Il est vrai," zoo schreef hij aan zijn broeder, »que le Poste de »Gouverneur Général est le plus éminent auquel un particulier »puisse monter. Toute l'Europe n'offre pas une place plus faite pour »assouvir l'ambition la plus effrénée. S'il connait sa puissance, »c'est un Roi; un monarque; il commande à des Souverains; les »couronne et les dépose à son gré. Et cependant il peut rester bon »citoyen; serviteur fidèle de l'Etat. Tout Emploié de la Compagnie »peut y aspirer. La plupart ne parviennent que déjà d'un certain âge

---

gelegenheid zich daarbied, ook in een andere loopbaan mijn Vaderland zoeken te dienen, en teffens mijn Eerzucht en belangens te bevredigen..." Deze hollandsche brief, bijna de eenige dien ik van Dirk gevonden heb, toont dat hij zijn moedertaal destijds al zeer weinig kende.

»au grade de Conseiller, et de là lentement à celui de Général. De »là vient que, débiles, usés et sans ambition, ni amour de la patrie, »ils laissent flotter négligemment les rênes du gouvernement; pen»sant seulement à enrichir et élever leur familles; se consolant par »le proverbe indien »*Cela durera bien tant que je vivrai et après* »*ma mort cela me m'embarasse pas . . .*" [1])

't Is zeker geoorloofd, bij hem die aldus schreef, den gedachtengang aan te vullen met eene verzuchting als deze: „Laat men mij maar eens, eer ik oud en versleten ben, dien post van Gouverneur-Generaal toevertrouwen! Dan zal ik wel toonen, wat men daarin kan uitrichten!"

Met zulk een hoog doel voor oogen, besloot Dirk voorloopig in Indië te blijven. „Un pressentiment de „faire fortune et de pouvoir servir ma patrie en m'acqué„rant un grand nom, m'ont fait résoudre à rester „dans ce pays." [2]) Maar dan moest Gijsbert Karel hem ook beloven om hem bij te staan door zijne voorspraak bij de machthebbende Directeuren der Compagnie in Nederland. Want alleen door hunne aanbeveling kon een nieuweling als hij den kring binnendringen, dien de Groote Heeren te Batavia ten bate van hen en hunne beschermelingen, rondom de vetste baantjes in Indië hadden getrokken.

't Is niet onwaarschijnlijk, dat Gijsbert Karel aan dit verzoek voldaan heeft. Door de aanbeveling van den Stadhouder kreeg Dirk althans de vergunning om als *onderkoopman* in den civielen dienst der Compagnie over te gaan, en terstond daarop (1786) de benoeming tot tweeden resident der factorij te Patna in Bengalen,

1) Aan G. K. 25 Oct. 1785.

2) Als boven.

een post die hem, naar het heette, veertigduizend ropijen 's jaars zou opbrengen.

Dit viel intusschen zeer tegen. De geoorloofde inkomsten der ambtenaren van de Compagnie bestonden voor verreweg het grootste deel uit een percentage van de inkoopen en verkoopen die door de factorijen geschiedden; en te Patna was het voornaamste, bijna het eenige handelsartikel de opium, die de Compagnie voor Indië en China opkocht. Zeer kort nu na Hogendorp's aankomst te Patna (aanvang 1787) verbood de engelsche Gouverneur Lord Cornwallis den rechtstreekschen aankoop van opium uit handen der inlanders: voortaan mocht de O. I. Compagnie, te Calcutta zelf, jaarlijks vijfhonderd kisten opium, en meer niet, van de engelsche Compagnie overnemen. Voor Hogendorp stond dit gelijk met de vernietiging van zijn inkomen. En onderwijl had hij zich te Patna ingericht op een voet, die met het hem voorgespiegelde inkomen van f 100.000 's jaars overeenkwam! Hij had een huis en tuin gekocht, en van den engelschen verkooper nog geld opgenomen om zich daar in te richten! Toen hij te Batavia op terugroeping aandrong, hield men hem aan de praat, o. a. door hem tot eersten resident te Patna te benoemen, van welke betrekking de voordeelen al even denkbeeldig geworden waren als die van tweeden resident. Het duurde tot ver in het jaar 1788 eer hij vergunning kreeg om naar Batavia terug te keeren; in plaats van een matig vermogen, bracht hij er twintigduizend rijksdaalders schuld mede, en een zoon, dien zijne destijds vijftienjarige vrouw hem had geschonken.

Toch mag het verblijf in Bengalen voor Hogendorp niet nutteloos worden geacht. Bij gebrek aan ambtsbezigheden, die met den handel in opium hadden op-

gehouden, bestudeerde hij het engelsche systeem van beheer in Indië, en wel juist op een tijd, toen dat systeem een ingrijpende verandering had ondergaan. Zijne goede betrekkingen met den Gouverneur-Generaal, die voor het eerst geroepen was om het nieuwe stelsel toe te passen, en met andere hooggeplaatste ambtenaren in Bengalen, schonken hem een uitnemende gelegenheid om goed op de hoogte te komen.

Tot dusver was de East-India Company, evenals onze Oost-Indische Compagnie nagenoeg oppermachtig en vrij van elke regeeringsinmenging geweest. Behoudens telkens verhoogde uitkeeringen bij elke vernieuwing van haar charter, liet het engelsche parlement haar vrijwel ongestoord begaan. Oorspronkelijk alleen bestemd om handel te drijven, en daartoe met een uitsluitend privilegie toegerust, hadden de omstandigheden de engelsche Compagnie evenals de nederlandsche tot een Staat gemaakt, die over millioenen onderdanen heerschte, en uitgestrekte landstreken had te beveiligen tegen in- en uitwendige rustverstoring. Jammerlijk was de engelsche Compagnie in de vervulling dier taak te kort geschoten. Bij haar, evenals later bij haar hollandsche zuster, was de staat van faillissement aan de verklaring van politiek onvermogen voorafgegaan: maar zij had boven de O. I. Compagnie dit voor, dat de boedelreddering over een langere periode verdeeld, en door een veel machtiger en welwillender boedelredderaar bij de hand genomen en ten einde gebracht werd.

De engelsche Compagnie heeft in den loop der achttiende eeuw onder hare dienaren twee mannen geteld,

die, in haast ongeëvenaarde mate, de talenten van veldheer, staatsman en diplomaat hebben vereenigd. Maar Robert Clive en Warren Hastings hebben de macht der East-India Company in Britsch-Indië gegrondvest, uitgebreid en bevestigd, men kan het veilig zeggen, in weerwil van de Court of Directors. Wij die een eeuw later leven, wij kunnen van het politiek onverstand der Compagnie wel geen beter bewijs aanvoeren, dan dat de Directeuren, of de meerderheid van hen, hun best deden om achtereenvolgens Clive en Hastings na hun terugkeer uit Indië, voor het Parlement in staat van beschuldiging te doen stellen, en dat het zeker niet met hunne goedkeuring is geweest, zoo beiden, na een ergerlijk en langgerekt onderzoek de proef glansrijk doorstonden en vrijgesproken werden. De tijdgenooten waren hierover verdeeld; maar over andere punten was ook bij hen geen twijfel mogelijk. Zij wisten, dat de dienaren der Compagnie zeer kleine tractementen genoten en dat toch velen van hen met ontzaglijke fortuinen uit Indië terugkeerden. Zij zagen de aandeelhouders der Compagnie jaar in jaar uit hooge dividenden genieten, en toch kon de Compagnie hare schulden niet betalen. [1]) Zij vernamen dat de verwarde en tegenstrijdige bevelen der Directors in Indië de schroomelijkste gevolgen gehad hadden, en dat Clive en Hastings alleen daardoor zooveel tot stand konden brengen, omdat zij zich aan die bevelen niet hadden gestoord.

Een eerste poging tot hervorming had reeds in 1773 de goedkeuring van het Parlement verworven; de zoogenaamde *„Regulating Act"* trachtte de stabiliteit van het gezag te bevorderen door de verkiezing der Direc-

---

1) *History of British India* by Ch. Macfarlane (3e Editie) blz. 105 noot.

teuren op andere wijze te regelen en door den duur der zitting in hun college van één op vier jaren te verlengen. De nieuwe wet poogde de eenheid van bestuur te verzekeren door den Gouverneur van Bengalen, met den titel van Gouverneur-Generaal, op sommige punten gezag toe te kennen over de bestuurders der beide overige Presidencies, Madras en Bombay; zij trachtte de misbruiken van macht te keer te gaan door de instelling van een hoog gerechtshof; zij gaf eindelijk aan de kroon een recht van veto op alle maatregelen van bestuur, die de Directeuren of de Gouverneur-Generaal in Rade zouden vaststellen.

Alleen de financieele nood, waarin de Compagnie verkeerde, bewoog destijds de Directeuren om zich in deze vermindering van hunne onafhankelijkheid te schikken. In ruil daarvoor kregen zij eene leening van £ 1.400.000.— en kwijtschelding van het jaarlijksch tribuut van £ 400.000.— dat de Compagnie volgens haar laatste charter aan de schatkist moest opbrengen. Feitelijk bleef echter ook nu de macht in hunne handen, doordien zij het *patronage* behielden, de benoeming tot alle civiele en militaire ambten in dienst der Compagnie.

Tien jaren later duurden dan ook de oude misbruiken nog voort, en was bovendien gebleken dat de *Regulating Act* op sommige punten gevaarlijke misgrepen gedaan had. In de jaren, die in Amerika zulke vernederingen voor Engeland medebrachten, had de engelsche heerschapppij ook in Indië de zwaarste schokken te doorstaan: een gevaarlijken oorlog tegen de verbonden vorsten der Mahratten in de westelijke Presidency, — daarna in 't zuiden een nog bedenkelijker strijd tegen den machtigen sultan van Mysore, Tippoo Saïb, ge-

holpen door de fransche krijgsmacht en vloot; de maatschappelijke orde in Bengalen ontwricht en de administratie tot onmacht verzonken door de onoordeelkundige toepassing van engelsche en romeinsche rechtsbegrippen door het Hooge Gerechtshof: verdeeldheid in het hoogste regeeringslichaam, onophoudelijke tegenwerking van de leden van den Raad van Bengalen tegen den Gouverneur-Generaal: waarlijk, als Indië in die jaren voor Engeland behouden is gebleven, 't is alleen te danken geweest aan de doortastende, niets ontziende wilskracht, aan de buitengewone talenten van dien Gouverneur-Generaal, Warren Hastings, en aan zijn vaste gewoonte om de bevelen der Directeuren voor zijn beter oordeel te doen wijken.

Dat laatstgenoemden, hierover vertoornd, in en buiten het parlement met de vijanden van Hastings gemeene zaak maakten, is niet meer dan menschelijk. Maar door hunne klachten maakten zij tevens de openbare meening wederom wakker op het punt der gebreken in het indisch bestuur. Charles Fox, het hoofd van het aan George III opgedrongen coalitie-ministerie, diende daarom in 1782 een wetsontwerp in, dat o. a. aan de kroon de benoeming van alle indische ambten zou hebben toegekend. Het ontwerp werd in de Commons met twee stemmen meerderheid aangenomen. Maar de Koning wenschte niets liever dan de aftreding van zijn Premier, en de aanneming van het wetsontwerp stond in zijn oog gelijk met onbepaalde verlenging van het ministerieele leven van Fox; immers, zoo redeneerde men in dien tijd, Fox zou in de benoeming der indische ambtenaren een middel in handen krijgen, om zich in lengte van dagen van de volgzaamheid van het parlement te verzekeren. George III

gebruikte dus al zijn invloed op de Lords om het ontwerp verworpen te krijgen: en dit gelukte.

De opvolger van Fox, William Pitt, de jongere, mocht daarentegen eene organisatie tot stand brengen van het britsch-indisch bestuur, die den grondslag gevormd heeft van alle latere regelingen, tot op het tijdstip, dat de East-India Company heeft opgehouden te bestaan (1858). Pitt's India Bill [1]) riep in Engeland eene staatscommissie in het leven, wier taak zou zijn, de Court of Directors te controleeren. De samenstelling dier commissie maakte, dat alleen de Voorzitter met nog één ander lid zich feitelijk met den loop van zaken kon afgeven, en aan dien Voorzitter werd een beslissende stem toegekend. De *President of the Board of Control* werd dus in werkelijkheid wat men thans een *Secretary for India* zou noemen. Het recht van controle omvatte eigenlijk niet veel meer dan de kennisneming van de geheele correspondentie der *Directors* met hunne beambten in Indië, en voorts de bevoegdheid om de door hen gedane benoemingen te herroepen. Maar de toepassing aan dat recht gegeven, maakte het zoogenaamde *Double Government* in werkelijkheid tot een eenhoofdige regeering zoowel in Engeland als in Indië. Reeds in het eerste jaar der nieuwe regeling, werd aan den Gouverneur-Generaal het recht toegekend, om in zekere gevallen, tegen de meening van den Raad van Bengalen in, die overigens van vijf op drie leden werd teruggebracht, te beslissen; en van het recht van herroeping van benoemingen maakte

1) 24 Geo. III. Sess. 2 c. 25 (1784). Zie *Statement exhibiting the Moral and Material Progress and Condition of India during the year 1882—3,* blz. 4, — een engelsch parlementair blauwboek, dat met een overzicht begint van de wetgeving betreffende Indië sedert 1772.

Henry Dundas, de eerste *President of the Board of Control*, zoodanig gebruik, dat de Directeuren zich in 't vervolg wel wachtten benoemingen te doen, die niet vooraf waren goedgekeurd.

Toen Hogendorp in Bengalen aankwam, was het nieuwe stelsel sedert een paar jaar met goede resultaten toegepast. En de nieuwe Gouverneur-Generaal die ongeveer gelijktijdig met hem in Indië aankwam, zette de toepassing voort. Cornwallis was de generaal, door wiens nederlaag en overgave te Yorktown in 1781 de amerikaansche oorlog was geëindigd. Gelukkig voor Engeland had hij daardoor het vertrouwen zijner landgenooten niet verloren, en vond hij in Britsch-Indië een nieuwen, zegenrijken werkkring, — en bij den Minister Pitt en bij zijn vriend Dundas een krachtigen bijstand in het tegengaan der ergerlijkste misbruiken; zoo gelukte het hem de benoeming te beletten van tàl van onwaardige beschermelingen van hooggeplaatste personen in Engeland; zoo wist hij de Directeuren te overtuigen, dat het onoordeelkundig was, personen karig te bezoldigen, aan wie posten van groot vertrouwen werden opgedragen, die hun de gelegenheid boden om zich in weinige maanden te verrijken. Reeds binnen weinige jaren openbaarden zich de gelukkige gevolgen van deze verstandige politiek in een verhoogde opbrengst der landrente, waaruit destijds verreweg het grootste deel der regeeringsuitgaven in Indië moesten bestreden worden.

In latere jaren heeft Lord Cornwallis ten aanzien der bengaalsche bevolking maatregelen genomen, waarvan de uitwerking, hoe goed ook bedoeld, door velen ongunstig geacht wordt; [1]) ik heb hier vooral

1) Verkerk Pistorius en v. d. Lith: *De Grondslagen van het Britsch Indisch*

de regeling op het oog, waardoor de eigendom van den grond in Bengalen voor altoos is toegekend aan de *Zemindars*, die oorspronkelijk alleen als pachtgaarders voor de inlandsche souvereinen tegenover de *ryots* of landbouwers stonden. Ook heeft hij wellicht zijn doel voorbijgestreefd, door eene codificatie van het recht, door onbevoegde handen bewerkt, in te voeren, die de rechtszekerheid voor den zwakkere eer verminderd dan vermeerderd heeft. [1])

Doch in den tijd, dien Hogendorp te Patna doorbracht, waren die wijzigingen nog niet ingevoerd. Van de regeling van 1784 kwamen nog slechts de zegenrijke gevolgen aan den dag, en het is verklaarbaar, dat hetgeen hij in Bengalen gezien en gehoord heeft, hem zeer gevoelig gemaakt heeft voor de gebreken in de nederlandsch-indische toestanden.

Op het einde van 1788 vertrok Dirk van Hogendorp met vrouw en kind naar Java. Hij mocht zich met gunstige vooruitzichten vleien. De Erfstadhouder, tevens Opperbewindhebber der Oost-Indische Compagnie, door de omwenteling van September 1787 in eer en aanzien hersteld, zou hem stellig niet vergeten, vooral nu Gijsbert Karel zich door zijn ijver in den dienst der stadhouderlijke partij zoo onderscheiden had: welke ijver beloond, en, volgens Gijsbert Karel, karig beloond was, met het tweede pensionarisschap van Rotterdam.

Dirk werd dan ook goed aanbevolen, en kreeg weldra eene aanstelling als administrateur op het eiland Onrust, waar de Compagnie hare scheepswerven had.

Beheer, blz. 266 vlg. — J. Clark Marshman, *Abridgment of the History of India.* (Ed. 1880) blz. 226.

1) Marshman, l. c. blz. 228.

De post, dien ook Dirks vader laatstelijk had bekleed, heette zeer winstgevend; doch ook dit viel wederom zeer tegen, evenals de uitgaven waartoe de administrateur verplicht meende te zijn. Het klimaat bleek zeer ongezond, en kostte Dirk een langdurige, uitputtende ziekte, die hij eerst te. boven kwam, toen hij in 1790 benoemd werd tot Resident te Djapara. Ruim drie jaren later werd hij Gezaghebber van den Oosthoek, hoofdplaats Soerabaja, welke provincie een onderdeel vormde van hetgeen destijds het gouvernement van Java werd genoemd, hoofdplaats Samarang.

Aangaande zijn persoonlijke lotgevallen in die verschillende betrekkingen verwijs ik naar de *Mémoires*, die levendig gesteld en boeiend zijn, al zou ik het niet durven opnemen voor de zuiverheid van het fransch, waarin zij zijn geschreven. Evenwel is, voor de kennis der wording van hetgeen later Hogendorp's stelsel van koloniaal beheer zou heeten, aanvulling van hetgeen die gedenkschriften mededeelen, zeer gewenscht. Dienaangaande geven de door mij geraadpleegde, grootendeels onuitgegeven bescheiden, vele aanwijzingen, die ik in dit hoofdstuk samenvat.

Dat de Compagnie ten val neigde, was in het moederland genoeg bekend; hoe dikwijls reeds hadden Holland, en Zeeland, en de Staten-Generaal, hun crediet moeten verstrekken om haar staande te houden! en telkens wiesen hare schulden aan. In 1790—1 bracht een Commissoriaal onderzoek van wege de Algemeene Staten ingesteld, aan den dag, dat de Compagnie sedert het jaar 1781 ondersteund was met een bedrag van bijna *f* 68,000.000. [1]) Zelfs de ontzaglijke verliezen

1) Een goed overzicht hiervan geeft G. J. A. van Berckel, in het eerste

die zij in den engelschen oorlog geleden had, waren niet toereikend om zulk een tekort te verklaren. Waaraan was dat dan toe te schrijven? Over en weer werd daarover gepolemiseerd; de een schreef den achteruitgang toe aan te groote uitgaven in Indië, de ander aan te groote weelde in Nederland, een derde aan de bedroevende uitkomsten van den zoogenaamden binnenlandschen handel, namelijk den handel in den Indischen Archipel. Niemand kwam tot dusver op het denkbeeld, dat er tegenstrijdigheid bestond in de dubbele taak, die der Compagnie als handeldrijvende monopoliste en als heerscheres over Java was opgelegd; niemand zag in, dat al werden de bovengemelde oorzaken onschadelijk gemaakt of weggecijferd, toch op den duur de ontbinding der Oost-Indische Compagnie de onmisbare voorwaarde was, om tot een gezonderen toestand te geraken.

Dit het eerst ingezien en tevens aangewezen te hebben, in welke richting die betere toestand te zoeken was, is de groote verdienste van Dirk van Hogendorp. Maar, reeds merkte ik dit op, dat inzicht kreeg hij niet op eens. Eerst langzamerhand, door tal van waarnemingen in zijn verschillende betrekkingen, vestigde zich die overtuiging bij hem. Zijne brieven aan Gijsbert Karel zijn vooral belangrijk, omdat zij de oorzaken van het „Carthago delenda", dat hij later zoo luide tegen het stelsel der Compagnie deed weerklinken, duidelijk aan het licht brengen.

Als militair vielen hem het eerst de gebreken in de

---

hoofdstuk van zijn academisch proefschrift: *Bijdrage tot de Geschiedenis van het europeesch opperbestuur over Nederlandsch-Indië*, 1780—1806. Leiden, S. C. van Doesburgh, 1880.

militaire organisatie der Compagnie in het oog. Nog vóór zijn vertrek naar Bengalen, in de maanden die hij na de expeditie naar Salangor en Riouw te Batavia doorbracht, leerde hij die grondig kennen. Zijn hart bloedt, zoo ongeveer schrijft hij aan zijn broeder [1]), als hij zoo een menigte frissche, gezonde jongens als soldaat ziet aankomen, waarvan binnen drie maanden van de tien negen dood zijn, alleen door de verwaarloozing en de slechte orde, die overal heerschen, zoowel bij het dienst doen als in de hospitalen. Als het volk van de schepen aan den wal komt, in plaats van het dan naar een gezonde plaats te brengen en het aldaar te oefenen en te disciplineeren, — wordt het aanstonds aan de Poorten verdeeld en onder de stadswallen ingekwartierd; wie niet de wacht heeft, heeft volle vrijheid om te doen wat hij wil; die misbruikt hij om allerhande ongezonde vruchten te eten en vervolgens water te drinken; als hij dan ziek is geworden, gaat hij naar het hospitaal, waar hij niet licht weder uitkomt. Sedert een jaar dat Dirk aan 't hoofd staat van zijne compagnie, heeft hij nog niet eenmaal geëxerceerd, en zijn volk is in dien tijd al tweemaal uitgestorven.

Geen enkel ambtenaar heeft het minste begrip van het krijgswezen. Hoe zou hij er ook aan komen? De meesten, tot de Gouverneurs-Generaal toe, zijn van zeer lage afkomst, en zijn hier aangekomen zonder iets van de wereld gezien te hebben. Bij hunne komst worden zulke jongelieden op de Generale Secretarie geplaatst, en moeten daar dag in dag uit copieeren. Vervolgens worden zij langzamerhand bevorderd, krijgen

1) Aan G. K. 26 Maart 1786.

een oppervlakkige kennis van zaken, — worden eindelijk geheimschrijver van den Gouverneur-Generaal en dan Secretaris der Regeering. Tot hiertoe hebben zij niets gedaan en kunnen zij niets doen dan schrijven. Zij weten alle bizonderheden van de Buitenkantoren, wat er jaarlijks aan- en afgeschreven is: maar alles moet blijven zooals voorheen; zooals het voor vijftig jaar geweest is, moet het ook nu wezen: de „slender" is het, wat zij weten, en ook niet meer. Nu worden zij Gouverneur van een Buitenkantoor, en daar zij niets dan resolutiën schrijven kunnen, doen zij ook daar niets anders. Van het militaire hebben zij hoegenaamd geen kennis. en daarom verachten zij het; zij gelooven dat het van geen nut is, omdat er juist in dit oogenblik geen oorlog is, want verder dan hun neus lang hebben zij bij den schrijflessenaar niet leeren zien.

Als zulke heeren dan Raden van Indië en vervolgens Gouverneur-Generaal worden, dan kan men denken wat voor diepe kennis zij van het krijgswezen, welke hooge achting zij daarvoor hebben. Vandaar dan handelingen als die van den Gouverneur-Generaal Riemsdijk, die zijn drie europeesche koks tot vaandrigs benoemde, en zijn hofmeester in de monteering van een officier achter tafel liet staan. In plaats van die minachting voor het militarisme tegen te gaan, geven de hoofdofficieren zelven het voorbeeld er van: zoo de commandant der militie te Batavia, Colmond, een Franschman van lage afkomst, die, als gemeen soldaat in dienst getreden, alleen aan dapperheid zijne bevordering te danken heeft gehad, maar van den dienst niets afweet. Hij laat zijne officieren een uur lang op straat wachten, als zij hem iets te rapporteeren hebben, en behandelt hen als kwâ-jongens. Hij zorgt alleen voor

zijne beurs en voor een gemakkelijk leven. Bij gelegenheid, dat Dirk van Hogendorp met hem over de een of andere verbetering in de verpleging der soldaten spreekt, antwoordt hij: „Ei, mijn lieve Hogendorp, wees „toch niet zoo gek om je om zulke dingen te bekom„meren. Trek maar zooveel uit de Compagnie als jij er „van halen kunt en laat ze maar crepeeren. Gij zult het „toch nooit in orde krijgen en gij kunt uw geld gemak„kelijker verdienen. De wachtmeester brengt het immers „alle eersten van de maand." Met de discipline staat het ook treurig geschapen. De officieren worden zeker niet rijkelijk, maar toch beter dan in Europa betaald, en als men wilde, zou men ordentlijke en brave lieden genoeg kunnen krijgen; maar dat wil men niet; men maakt laag, slecht en gemeen volk, als hellebardiers en oppassers, tot officieren; die kan men uitschelden en mishandelen, zonder dat ze durven tegenspreken.

Op de buitenbezittingen is het al evenzoo of nog slechter gesteld. Een kapitein of majoor, die er onder de strengste onderdanigheid aan den Gouverneur bevel voert, zoekt het arme volk zooveel te ontstelen als hij maar kan. Hij doet braaf laagheden voor den penneheld, zijn gebieder; maakt hem wijs, dat zijn volk in orde is, en doet dan met dat arme volk wat hij wil. De treurige gevolgen van zulk een staat van zaken, wat krijgstucht betreft, heeft Dirk immers in de laatste onlusten op Malacca ondervonden. Noch de Gouverneur, noch de kapiteins-commandanten zijn ooit buiten de poort van het Kasteel den vijand tegemoet gegaan, en de officieren die het moesten doen, gedroegen zich zooals het altoos gaat, wanneer lafhartige hoofden terugblijven. Zij zeiden openlijk dat zij te weinig geld wonnen om zich voor de Compagnie te laten doodschieten

Was het zóó wel mogelijk dat de gemeene soldaten dapper konden zijn? En al waren zij het, konden zij, zonder goed aangevoerd te worden, iets tegen den vijand uitrichten? Zij kregen dan ook klop, overal waar zij den vijand ontmoetten! Een vijand, die voorheen op het gezicht van een Hollander beefde, die zou nu bijna Malacca, den sleutel van de Oost, ingenomen en tot onze schade en schande misschien aan de Engelschen verkocht hebben! Ja waarachtig, als ons eskader onder van Braam er niet gekomen was en de Boegineezen overal verslagen had, de vijand had zeker Malacca veroverd en ons misschien op andere plaatsen nog meer afbreuk gedaan en gehoond!

Verbetering te brengen in dien toestand, is zeer denkbaar; en Dirk heeft al de hoofdlijnen gereed van een plan van reorganisatie van het krijgswezen in de Oost. Maar een mindere, zooals hij, kan niets uitrichten. En van de hooger geplaatsten is niets te verwachten, zonder een geheele verandering van het personeel. Nu denkt iedereen slechts aan eigen voordeel. Had Dirk niet met eigen ooren van een zekeren Heer Smith, die niet zonder uitzicht was op de opvolging van den toenmaligen Gouverneur-Generaal, de woorden opgevangen: „Celui-la „est bien fou, qui ne vole pas la Compagnie tant qu'il „peut: que m'importe que la Compagnie fasse banque„route, pourvu que j'aie fait mon compte?" [1]) Ziedaar hoe gesproken wordt door mannen, wier slecht gedrag en onbekwaamheden hen naar Indië gedreven hebben. Zoolang zij aan het roer zullen staan, zal het schip van kwaad tot erger gestuurd worden, totdat het zinkt. Want de Compagnie lijdt aan kanker: het geheel en

1) Dit en het volgende ontleen ik aan een vroeger schrijven aan G. K., van 25 Oct. 1785.

alle deelen eischen hervorming; geen enkel departement is in orde; onderzoek de Politie, den Handel, de Staatkunde, de Justitie, het Krijgswezen: overal moet in het levend vleesch gesneden worden; zonder dat geen vruchtbare verandering.

Zoover was Dirk van Hogendorp in zijne critiek van oost-indische toestanden gevorderd, toen hij naar Patna vertrok. De berichten uit Holland, die hem tot dusver bereikt hadden, gaven hem destijds hoop op de mogelijkheid eener hervorming van de Compagnie, want de wensch naar afschaffing van dit eerbiedwaardige lichaam kwam nog niet bij hem op.

Nu de troebelen in de Republiek eene gisting hadden teweeggebracht, die de liefde voor de publieke zaak en voor de vrijheid had doen ontkiemen, nu zou men Indië toch niet vergeten? Hij kon het niet denken; hij hield zich overtuigd, dat men met hart en ziel voor het welzijn van Indië zou gaan zorgen. „Je l'es„père pour ma patrie; je l'espère pour la Compagnie, „et je l'espère pour moi-même, parcequ'un homme qui „a des vues droites, du patriotisme et de l'ambition, „y doit trouver son Compte. Le Bien du Public, le „Bien de l'Etat est le Bien du Citoyen honnête. Ces „intérets sont liés et sont sacrés" [1]).

Die hoop werd niet verwezenlijkt, en te Patna ontving Dirk de tijding van de omwenteling, die het stadhouderlijk gezag in Nederland had hersteld [2]). Hij troostte zich nu met de verwachting, dat de aanbevelingen van den Erfstadhouder voortaan in Indië weder meer uitwerking zouden hebben; mits Gijsbert Karel maar voortging met de gezaghebbenden in

1) Aan G. K. 25 October 1785.
2) Aan G. K. 7 Juni 1788.

't vaderland voor te lichten, hoopte hij dat langs dien weg allengs de verbetering van het personeel in Indië tot stand zou komen, waarop het destijds in zijn oog nog meer aankwam dan op diepingrijpende hervorming van het geheele stelsel van koloniaal bestuur; en het spreekt van zelf, dat hij ook voor zichzelf op zoodanige aanbeveling aanspraak maakte. Zijne bekwaamheid tot het bekleeden van hooge posten kon hij gerust gelijkstellen met die van de meeste toenmalige hooggeplaatsten: en wat zijne bedoelingen betreft, die durfde hij zonder eenige bedenking zuiverder, meer vaderlandslievend noemen dan de hunne.

Inmiddels leerde hij in Bengalen een stelsel van bestuur kennen, dat hem de oogen opende voor de mogelijkheid o. a. van een veel betere organisatie der levende strijdkrachten, dan die in onze bezittingen bestond. Tevens deed hij daar, en later in de betrekkingen, die de aanbevelingen van den Erfstadhouder hem op Java bezorgden, nieuwe ervaringen op, vooral op het gebied van eigen handelsondernemingen. Immers, sedert hij onderkoopman in dienst der Compagnie was geworden, werd hij ook koopman voor eigen rekening, en volgde hij daarin het voorbeeld van de meeste indische ambtenaren. Zijne briefwisseling met zijn broeder Gijsbert Karel loopt dan ook grootendeels over uitzendingen van europeesche handelsartikelen, die hij in Indië te gelde wil maken, of van indische producten, als goudstof, thee, diamanten, drogerijen, die hij door tusschenkomst van zijn broeder voor de hollandsche markt bestemt. Meestal brengen die ondernemingen veel minder voordeel op, dan hij gemeend heeft daarvan te mogen verwachten, — 'tgeen voor een deel voortspruit uit het optimisme, dat een grondtrek van zijn

karakter vormt; voor een deel ook uit ongunstige omstandigheden, waarmede hij geen rekening heeft kunnen houden, als daar zijn plotselinge schommelingen in de marktwaarde zijner handelsartikelen, en de tegenwerking der Groote Heeren te Batavia.

Vooral deze laatste oorzaak van schade treedt in Dirk's brieven al meer en meer op den voorgrond. De eigen handel van de ambtenaren der Compagnie is, wel beschouwd, een misbruik: evenwel, het wordt zoo algemeen bedreven en zoo oogluikend toegelaten, dat men er niemand een verwijt van mag maken. Maar de leden der hooge regeering in Indië en hunne beschermelingen, of, zooals zij doorgaans in Dirk's latere brieven uit deze periode genoemd werden, de *Clique* van de HH. Alting, Siberg c. s., zien met leede oogen de voordeelen van dien eigen handel in andere dan hun eigen zakken vloeien, en weigeren soms geheel willekeurig de noodige vergunningen tot uit- of invoer aan wie niet tot hunne vrienden behoort. Dit wordt voor Dirk allengs een gereede aanleiding om zich de vraag te stellen, of niet geheel vrije handel veel meer in het belang van onze koloniën zou zijn, dan het monopolie-stelsel der Compagnie.

Merkwaardig ook is het te zien, hoe Hogendorp zijn geloof verliest in de onmisbaarheid der Compagnie. 't Is al weer eigen ervaring, of, zoo men wil, schending van eigenbelang, die hem daartoe brengt. De Compagnie komt telkens geld te kort, in weerwil van de ontzaglijke geldsommen, die men in 't moederland over heeft om haar te schragen. Dat zij verdient geschraagd te worden, is nog in 1791 Dirk's overtuiging: hij noemt haar een steunpilaar van het vaderland, en verklaart zich bereid om haar met zijn beste krachten te die-

nen [1]). Maar in ditzelfde jaar gaat men in de Republiek te rade, dat de Compagnie ook wel iets mag doen tot dekking van hare tekorten, en daartoe voert men in Indië het ambtgeld in, een van de onnoozelste uitvindingen op het gebied der belastingkunst [2]). Het is eene belasting van 25 pCt. op alle inkomens van ambtenaren der Compagnie. Aanvankelijk wordt de schatting van zijn inkomen aan ieder belastingschuldige overgelaten; een kwart van dat aldus getaxeerde inkomen moet, zonder eenige contrôle, in daartoe geplaatste ijzeren kisten worden gestort. Men begrijpt, hoeveel de aldus ingerichte heffing opbracht! Daarop volgde de heffing naar eigen beëedigde aangifte van ieders inkomen: maar ook dit beantwoordde geenszins aan de verwachting: de indische ambtenaarswereld van dien tijd was nu eenmaal niet kieskeurig op het punt van beëedigde waarheid of onwaarheid. Eindelijk ging men over tot de ambtshalve taxatie der inkomens en toen bracht de belasting wat meer op, ofschoon nog altoos belachelijk weinig in vergelijking met het vermoedelijk bedrag van een vierde deel der belastbare inkomens. Maar de hoogere opbrengst werd wel opgewogen doordien de ambtenaren, wier inkomen voor een groot deel uit ongeoorloofde en niet te controleeren emolumenten bestonden, zich voor het betalen der belasting schadeloos

---

1) Aan van Teijlingen, te Rotterdam, 15 October 1791; ook aan G. K. in een brief uit dit jaar waarvan het eerste vel, en daarmede de dagteekening ontbreekt.

2) Ten onrechte geeft Hogendorp in zijne *Mémoires* (blz. 88) de eer der uitvinding aan de in 1792 uitgezonden Commissarissen-Generaal, — tenzij Nederburgh als advocaat der Compagnie reeds in Holland de staatscommissie van 1791 heeft geïnspireerd. Uit den straks te vermelden brief van Dirk blijkt dat de belasting reeds vóór de komst der Commissarissen werd ingevoerd. Zie ook Vervolg op Wagenaar Dl. XXIV blz. 308.

stelden, door hunne afpersingen van den inlander nog te vermeerderen.

Maar nog eer de belasting feitelijk is ingevoerd, protesteert Dirk er tegen, en wel uit een ander oogpunt, dat der onbillijkheid tegenover den ambtenaar. Wat! zoo roept hij uit in een brief aan zijn broeder [1]), men wil ons berooven van wat wij wettig en eerlijk gewonnen hebben! Als ik langs onwettigen weg geld heb verdiend, dan ben ik een schavuit, en dan mag de Compagnie mij alles afnemen. Als ik het eerlijk en door mijn eigen vlijt heb verdiend, dan heeft zij niet het recht een enkelen stuiver van mij te vorderen. Ge hebt uw leven, of althans uwe gezondheid gewaagd, uw vaderland, familie en vrienden verlaten, om langs geoorloofden weg geld te verdienen, en nu zal de Compagnie komen, en u een vierde van uwe winsten afnemen, niet eens na aftrek van de groote kosten, die het leven in Indië medebrengt, — de Compagnie, die door uwe diensten honderdmaal meer verdiend heeft dan gijzelf! Want het grootste deel van onze overwinsten bestaat uit de percenten, die de Compagnie zelve toestaat op de levering der cultuurproducten, of uit profijten op handels- of nijverheidsondernemingen, die wij voor eigen risico en zonder nadeel voor de Compagnie in gang houden. Dirk's hoofdbron van inkomsten is zijne houtzagerij te Djapara; hij koopt het hout van de Compagnie, en verkoopt de gezaagde planken weder aan de Compagnie, tegen een door haar vastgestelden prijs, dien hij zeer laag noemt. Als hij eens een groote reparatie te doen heeft, of als zijn zaagmolen op een mooien dag afbrandt met eene

1) Aan G. K. 1 October 1792.

waarde van 20.000 Rd. aan gezaagd hout er bij, zal de Compagnie hem dan een kwart der schade vergoeden? Geen stuiver, alles blijft voor zijne rekening. Met welk recht eischt zij dan een kwart van hetgeen hij langs zulk een wettigen weg heeft verdiend?

Eene redeneering, zal men zeggen, die geen steek houdt tegenover den belastingheffenden Staat. Maar men vergete niet, dat de Compagnie in werkelijkheid geen Staat was, maar eene handelsonderneming, die aan hare ambtenaren een aandeel in de winst toestond: van dit standpunt beschouwd, was de terugvordering van een deel van dat aandeel, in den vorm van ambtgeld, inderdaad in hooge mate onbillijk. Die onbillijkheid intusschen vestigde Hogendorp's aandacht op een tweede, — op de vraag, wie eigenlijk werd gebaat door de opbrengst der gehate belasting?

De Compagnie, was het antwoord. Goed, maar wie is dat, de Compagnie? Het zijn de aandeelhouders, wie het welzijn van den Staat, van het vaderland, volkomen onverschillig laat, mits zij dividenden ontvangen en hunne aandeelen in de hoogte gaan! En ten bate van die onnutte wezens, die, aan 't hoekje van den haard gezeten, ons uitlachen, terwijl wij voor hen dividenden verdienen, ten hunnen bate legt men ons eene belasting op van een vierde van ons eerlijk verdiend inkomen? Er zou nog iets voor te zeggen zijn, als het in den vorm eener gedwongen leening geschiedde; de Staat helpt de Compagnie met geld, en zal dat terug ontvangen; maar zooals het nu is bepaald, schreeuwt het ten hemel, en dwingt men ons òf meineedig, òf ongehoorzaam te worden.

De Staat zal zijne voorschotten terug ontvangen,

had Hogendorp geschreven: maar was dat wel zoo zeker? En zoo het niet geschiedde, wie zou dan de dividenden der aandeelhouders betaald hebben? Ziedaar de vraag, waarover hij in de eerste dagen van October 1792 veel heeft nagedacht. De slotsom zijner overwegingen legde hij neer in een aantal *„Korte en vrije Aanmerkingen over den tegenwoordigen staat der Oost-Indische Maatschappij en de Belangens van den Staat in de Oost-Indische Bezittingen en Handel,"* waarvan hij op 8 October een afschrift aan zijn broeder toezond [1]).

Hier voor het eerst komt hij tot de uitspraak, dat de Compagnie niet meer te redden is, zonder groote onbillijkheid tegenover de ingezetenen van den Staat. Hij redeneert als volgt: de samenstelling, de regeeringswijze, de staatkunde en geest van uitsluitenden handel der Maatschappij brengen uit hunnen aard, na een zeer hoogen trap van bloei, den zekeren val der instelling mede. Dat de uitsluitende handel onrechtvaardig op zich zelf en bedervend voor den Staat is, behoeft geen bewijs, vooral wanneer die toegestaan is aan een gezelschap van kooplieden, veelal onnutte renteniers, leegloopers, Joden en vreemdelingen, die geen belang stellen in het welzijn van den Staat, maar wel in het rijzen of dalen der jaarlijksche uitdeelingen. Is de Maatschappij voorspoedig, dan genieten zij de winsten; is de Maatschappij ongelukkig, dan roepen zij de hulp in van den Staat, en daar deze hulp door verhooging van belasting wordt opgebracht, dragen alle ingezetenen daarin, ofschoon van de duizend nauwlijks één aandeelhouder is. Wie heeft ooit gehoord, dat de

1) In het huisarchief van Mr. H. graaf Van Hogendorp zijn drie afschriften van deze Aanmerkingen aanwezig.

Staat aan een handeldrijvende maatschappij de verzekering gaf, dat haar kapitaal steeds in waarde zou rijzen, of zelfs op dezelfde waarde zou blijven? Billijker, maar misschien ondoenlijk, zou het zijn, de deelgenooten vijftig of honderd percent op hun eersten inleg te doen bijbetalen, of het dividend te halveeren. Veel beter intusschen is het voor den Staat, de onnoemelijke voordeelen, die de oost-indische bezittingen onder een wijs en billijk bestuur kunnen opleveren, voor zich te nemen, en daarentegen de onkosten van het bestuur en de bescherming dier bezittingen zelf te dragen; den handel in specerijen, peper, koffie, opium en eenige andere producten uitsluitend voor zich te behouden; dien naar Japan jaarlijks aan particulieren te verpachten, en voorts den handel in alle overige producten, van en naar Indië, mits in nederlandsche schepen, voor ieder ingezetene open te stellen; de vrije vaart in Indië zelf aan alle vrije burgers over te laten, en zelfs sterk te begunstigen. Om hiertoe te geraken, moet het octrooi der Compagnie, wanneer het afloopt, niet vernieuwd, maar dit lichaam ontbonden worden. Om de deelgenooten rechtvaardig te behandelen, kan men twee wegen inslaan. De eerste, de gemakkelijkste, maar misschien de kostbaarste, zou zijn de aandeelen te betalen tegen een prijs, berekend naar hetgeen die in de laatste vijf jaren aan dividend hebben opgebracht, en in rentegevende en periodiek aflossende obligatiën ten laste van den lande. De tweede, denkelijk minder kostbaar, maar blootgesteld aan vele moeilijkheden en misschien zeer bezwarend voor velen, zou zijn de boeken der Maatschappij te sluiten; al hare bezittingen, voorrechten, losse en vaste goederen nauwkeurig te taxeeren, die tegen hare schulden te vereffenen,

en het saldo aan de aandeelhouders uit te keeren. Hierdoor zou de Staat wettige bezitter worden van hetgeen de Maatschappij thans in eigendom heeft; hij zou ook in hare plaats treden in alle verbonden en overeenkomsten met de indische vorsten, mogendheden en volkeren, door de Maatschappij aangegaan. In het vaderland zou dan een raad of college moeten worden aangesteld, bestaande uit leden van Staat uit de verschillende provinciën en steden, naar evenredigheid van het aandeel, dat elke provincie of stad in den handel op Oost-Indië heeft, met Zijne Hoogheid den Erfstadhouder aan het hoofd, en niet sterker in getal dan van zeventien leden; dit college zou het opperbestier voeren over alle zaken, de bezittingen en den handel in Oost-Indië betreffende. Om in Indië de inbezitneming gemakkelijk en luisterrijk (wat met het oog op den inlander noodzakelijk is) tot stand te brengen, zouden Hunne Hoog Mogenden uit hun midden ten minste drie Heeren afvaardigen. Deze zouden zich naar Batavia begeven, om daar de souvereine regeering uit naam van den Staat te aanvaarden en van de Compagnie over te nemen alle ambtenaren, militaire en civiele, voorloopig in dienst te houden en hen den eed te doen afleggen. Daarna zouden zij alle veranderingen en verbeteringen kunnen invoeren, die de toestand vereischt, en eindelijk een Gouverneur-Generaal en een Raad van Indië aanstellen, om die onwaardeerbare bezittingen uit naam van den Staat te regeeren. De verbonden en overeenkomsten met de vorsten van Indië, vooral met die van Java, behooren door den Staat vernieuwd en onderhouden te worden. De voordeelen daarvan zijn groot, en kunnen voor den Staat nog grooter worden gemaakt. Het

militaire wezen kan en moet, onder onmiddellijk bestier van Z. H., in Indië op een goeden en eerbiedwekkenden voet gebracht worden, door de uitzending van goede officieren en van goed krijgsvolk. — De van de Compagnie overgenomen schepen, gevoegd bij de oorlogsschepen van den Staat, en gevoerd door officieren van den Staat en door de beste in den dienst der Maatschappij, kunnen dienen zoowel om krijgsvolk en ammunitie naar Indië, als om de uitsluitend ten behoeve van den Staat gereserveerde producten naar het vaderland te vervoeren. Hierdoor zal de Staat altoos een geduchte zeemacht hebben, en zullen zijne officieren ondervinding en een goed bestaan deelachtig worden, terwijl er, ingeval van oorlog, steeds volk bij de hand zal zijn. Worden de bezittingen en de handel door onvoorziene ongelukken getroffen, dan draagt het geheele lichaam van den Staat de schade, die over het geheel verdeeld weinig gevoeld zal worden. Daarentegen, wanneer voorspoed, luister en gezegende welstand, zooals zeker te voorzien is, het toekomstig lot van koloniën en handel zullen zijn, — dan zal de Staat het voordeel daarvan onmiddelbaar genieten, en alle bizondere ingezetenen, ieder naar evenredigheid van zijn vermogen en van zijne krachten, in die voordeelen kunnen deelen.

„Peut-être," zoo schreef hij bij de toezending van dit stuk aan zijn broeder, „que mon raisonnement et „mes Remarques ne valent rien; peut-être qu'on me „blamera de les avoir faites; peut-être qu'elles pourraient „me faire du tort. Dans un de ces cas, brulez-les, ou „faites en ce que vous voudrez. Je vous confie mon „opinion; et mon but est le bien être et le bonheur „de ma patrie, à laquelle je suis sincèrement attaché [1])."

1) Aan G. K., 8 October 1792.

Gijsbert Karel heeft de *Remarques* niet verbrand; integendeel, hij heeft er verschillende afschriften van doen vervaardigen, en daardoor is het mij mogelijk geworden na te gaan, dat de wijze van handelen, in 1805 door den Raadpensionaris Schimmelpenninck gewild, en in 1816 door Koning Willem I *mutatis mutandis* gevolgd, reeds in 1792 door Dirk van Hogendorp was afgebakend.

Intusschen, in 1792 had hij nog veel te leeren, en dat gevoelde hij zelf.

»Je sens," zoo ging hij in denzelfden brief voort, »que je n'ai ni »assez de connaissances, ni assez de talents pour travailler des sujets »si importants. Je me suis proposé de m'appliquer plutot à des »objets plus locals et plus à ma portée, regardant particulièrement »le gouvernement de Java. Je veux donc, comme j'ai déjà commencé »dès le premier moment que je suis devenu résident de Japara, »continuer à m'appliquer de toutes mes forces, à bien connaître ce »Pays, son Histoire, sa Physique et sa Langue. Ensuite, pour autant »qui (*sic*) me regarde, savoir mon District, encourager l'agriculture, »dans toutes ses branches, mais principalement celles des riches »productions de la Compagnie, comme le Poivre, le Café, l'Indigo, »le Coton, et veiller au bon ordre et à la sûreté publique. Et enfin, »si en remplissant tous ces devoirs avec activité et succès, je par»viens par là à acquérir des connaissances et une Expérience con»sommée, par laquelle je devienne capable de connaître bien les »abus et de pouvoir avec confiance proposer des amendements et »des améliorations; alors j'emploierai ma plume à prouver ces abus »et à faire des Plans de Réforme et de Changements."

Aan dit programma is Hogendorp trouw gebleven, als Resident van Djapara, waar hij dezen brief schreef, en daarna als Gezaghebber van Java's Oosthoek te Soerabaja, welke post hem in den aanvang van 1794 werd toevertrouwd, wederom op aanbeveling van den Erfstadhouder. Met rusteloozen ijver maakte hij zich

bekend met de geschiedenis der aan zijn gezag onderworpen districten, en met den inhoud der langdradige rapporten van zijne ambtsvoorgangers aan den Gouverneur-Generaal, voor zoover die te zijner beschikking stonden; en tegelijkertijd richtte hij, voor eigen rekening of voor die der Compagnie, industrieele en landbouw-ondernemingen op, te Djapara eene houtzagerij en een suikerfabriek volgens een nieuw stelsel, later te Soerabaja indigo- en peper-plantages, wederom suiker-fabrieken en eene salpeter-fabriek, die bestemd was om ons in tijd van oorlog onafhankelijk te maken van de Engelschen in Bengalen, waar de Compagnie zich tot dusver van salpeter moest voorzien.

Uit de vergelijking van hetgeen hij las met de uitkomsten zijner ervaringen in deze ondernemingen, leerde hij onder meer twee zaken: vooreerst, dat betaald werk in Indië evenals in Europa voordeeliger is dan gedwongen werk; in de tweede plaats, dat zijne voorgangers al bitter weinig wisten van de onmetelijke hulpbronnen van Java. Zij hadden meermalen gerapporteerd, dat het terrein in het district Soerabaja ongeschikt was voor de indigo- en peper-cultuur, en zie, reeds binnen het jaar na zijne aankomst stonden zijne indigo- en pepertuinen in vollen bloei, en beloofden zij aan de Compagnie winsten, die Dirk op tonnen gouds berekende [1]). De hoeveelheid koffie, die de Oosthoek tot dusver blijkens de rapporten geleverd had, was belachelijk klein, in vergelijking met wat hij kon leveren: als men nu maar niet in Holland, gelijk meer was geschied, de uitbreiding dier cultuur ging verbieden, ten einde den prijs der west-indische koffie op

1) Aan G. K., 4 Oct. 1794, fol. 3, en 11 Januari 1795, fol. 4.

te houden! Wat, vroeg Dirk, kon de aanvoer van een grootere hoeveelheid oost-indische koffie uitwerken op eene wereldmarkt, in wier behoefte, vooral aan fijne soorten, sedert de vernietiging der koffiecultuur in de Fransche Antilles, geheel onvoldoende werd voorzien [1])?

Intusschen ging hij voort met zijn particuliere handelsondernemingen; en ook deze brachten hem weer in onaangename botsing met de belemmeringen, die het stelsel der Compagnie, zonder baat voor haarzelf, aan de vrijheid van handelsverkeer in den weg legde. Dat zij den verkoop van specerijen der Molukken voor zich behield, kon hij destijds nog billijken, ofschoon hij reeds begon te twijfelen aan het winstgevende van dien verkoop, wanneer daartegenover de kosten eener voldoende verdediging der bedoelde eilanden in rekening gebracht werden. Maar waarom die eilanden streng gesloten voor den in- en uitvoer van andere handelsartikelen? In zeer bedenkelijke, of althans gewaagde beeldspraak drukt hij dit en den slechten toestand der defensie aldus uit, in een brief aan Gijsbert Karel: „Les Moluques sont la Poule qui pond les oeufs „d'or. Java est le jardin, ou le maître engraisse et „garde sa poule. Un maître prudent palissadera et „fortifiera le Jardin, ou il garde sa Poule, mais par „économie ne mettra pas une Cotte de maille à sa

---

1) Aldus vat ik den zin op van de volgende zinsneden in den brief aan G. K. van 11 Januari 1795: „Je me flatte que comme les Iles françaises en „Amérique sont ruinées, on ne mettra plus d'Entraves à cette Culture dans „ce pays. Car tant que nous enverrions d'ici, cela ne peut jamais faire aucun „tort à nos Colonies des Indes Occidentales; d'autant plus que le Café de ce „pays est infiniment supérieur, et presque égal à celui du Levant." Men herinnere zich, dat Brazilië destijds op de koffiemarkt nog weinig gewicht in de schaal legde.

„Poule, qui la suffoquerait, et ne la défendrait pas. „Voilà mon système en peu de mots [1]."

Toen de fransche revolutie in haar nasleep den oorlog tusschen Frankrijk en onze Republiek had doen uitbarsten, en de handel aan allerlei buitengewone belemmeringen werd onderworpen, werd Hogendorp nog vaster overtuigd van het schadelijke der bestaande handelspolitiek, te meer daar de te Batavia uitgevaardigde voorschriften elkaar telkens tegenspraken, en hij met zekerheid wist, dat die voorschriften door de *clique* der Groote Heeren werden ontdoken, terwijl zij tegen allen, die er buiten stonden, werden toegepast [2].

Eindelijk werden in deze zelfde jaren de oogen van Dirk van Hogendorp nog geopend voor de hoofdoorzaak, waarom het stelsel der Compagnie op den duur niet was vol te houden: ik bedoel het innige verband van dat stelsel met het op Java bestaande stelsel van grondbezit, dat de welvaart en den werklust van den Javaan, en de productiviteit van Java gelijkelijk ondermijnde.

Reeds uit Djapara had hij aan zijn broeder geschreven, dat de Javanen er geen politiek op nahielden, dat zij zich vreedzaam door ons lieten besturen en leiden. Maar verhoede God, roept hij uit, dat wij hen mishandelen of uitzuigen! „En morale ce serait un crime; en poli„tique, une imprudence que nous pourrions paier bien „cher. La modération doit donc être notre devise [3]." Maar te Soerabaja vond hij, in een veel ruimer werkkring, de gelegenheid om de resultaten der onderne-

1) Aan G. K., 10 December 1792, fol. 4

2) Aan G. K. 11 Jan. 1795.

3) Aan G. K. 10 Dec. 1792, fol. 4.

mingen, waarin hij betaalde werkkrachten gebruikte, te vergelijken met die der gedwongen cultures of van het in heerendienst geleverde werk. Zijne pogingen, om met de gebrekkige middelen, die hem ten dienste stonden, eene statistiek op te maken van het om Soerabaja gelegen district, brachten hem in kennis met de verdrukking, waaraan de mindere Javaan blootstond. En zoo kwam hij al spoedig tot de slotsom, die hij in een brief van 8 October 1794 ongeveer aldus uitdrukt:

Hij begint met te erkennen, dat de Javanen vadsig en lui zijn, en dat zij allerlei moeilijkheden opwerpen om werk te vermijden, vooral als het iets nieuws geldt. Hij moet dientengevolge overal zelf heen gaan, om zijne reglementen in te voeren en zijne bevelen te doen opvolgen. Over vijf of hoogstens zes jaar wil hij aan de Compagnie, uit den Oosthoek, eene scheepslading van 12 à 13000 picols peper leveren, die haar eene winst van meer dan een millioen zal bezorgen. Maar daarvoor zal hij hard moeten werken en vooral veel tegenstand overwinnen.

Als men hem wilde gelooven, dan zou men uit Java onmetelijke winsten en inkomsten kunnen trekken; maar men zou een geheel ander systeem moeten aannemen, een systeem, dat de tegenwoordige ambtenaren niet kunnen vatten, niet durven invoeren en niet kunnen toepassen zooals het behoort....

Het bestaande stelsel van grondbezit, dat Hogendorp het feodale noemt, is doodend voor alle werklust en vlijt. Het heerscht in den Oosthoek in al zijne strengheid. Dit stelsel is, veel meer dan het klimaat, de oorzaak van de vadsigheid en de onverschilligheid der Javanen.

„Laat ons het ijs durven breken," roept hij zijnen broe-

der toe: „laat ons den moed hebben, zooals de Engel- „schen met succes in Bengalen hebben gedaan, om den „grond in eigendom, of in erfpacht aan den Javaanschen „landbouwer te geven. Wij zullen in de eerste plaats „menschen krijgen, in plaats van slaven of van last- „dieren, wat zij thans zijn. Laat ons den moed hebben „den gedwongen arbeid en de heerendiensten af te „schaffen, en de landrente in producten en een klein „hoofdgeld in te voeren. En millioenen, ja millioenen „zullen wij uit dit schoone eiland trekken, het vrucht- „baarste van geheel de wereld!"

Hij had het plan geconcipieerd: hij had het rijpelijk overwogen; hij had zichzelf allerlei bezwaren tegemoet gevoerd, en had die door andere, welonderrichte mannen tegen het plan doen opsporen. Hij kende het land en de omstandigheden geheel en al, en durfde verzekeren, dat het plan uitvoerbaar was. Hij durfde de uitvoering er van op zijne verantwoording nemen, en er zijn hoofd voor verwedden, als het hem niet gelukte.

Maar zou men er van willen weten? zou men het aandurven? Hij betwijfelde het. Men zou hem als een droomer, een heethoofd, een plannenmaker behandelen! [1])

Zoolang de personen, die in Nederland aan 't hoofd der Compagnie stonden, niet door anderen werden vervangen, bleef Dirk van Hogendorp het onnut, misschien zelfs onraadzaam achten, om aan zijn plan van hervorming grootere openbaarheid te geven, dan in zijne brieven aan zijn broeder, en misschien aan enkele vertrouwden in Indië. Maar na de revolutie van Januari 1795 in ons land, werd reeds in September het Bewind

1) Aan G. K. 8 Oct. 1794, fol. 6 van een op 4 Oct. begonnen brief.

der Oost-Indische Compagnie in de Republiek vervangen door eene Commissie voor de Oost-Indische Zaken; en toen heeft Dirk waarschijnlijk meer kans gezien om zijne zienswijze ingang te doen vinden. Ik schrijf daaraan het ontstaan toe van eene nog onuitgegeven Memorie, gedagteekend 2 Juli 1796, welke ik hier in hoofdzaak overneem, als gevende het meest beknopte overzicht van het stelsel van Dirk van Hogendorp: [1])

Daar de Noord-Oostkust van Java, of wel de Strand-regentschappen, die een deel van het gouvernement van Java vormen, benevens het eiland Madoera aan de Maatschappij in wettigen eigendom toebehooren, zoo heeft deze ontegenzeggelijk het recht hare inkomsten van deze bezittingen zooveel mogelijk te vermeerderen, en ten dien einde het bestuur en het beheer over deze landen daarnaar in te richten en te veranderen, wanneer de ondervinding leert, dat die voor het belang èn van de Maatschappij, èn van de ingezetenen nadeelig zijn.

Dat dit inderdaad het geval is, zoowel in het gouvernement van Java's Oosthoek als in de zoogenaamde Vorstenlanden, behoeft geen betoog. De Maatschappij heeft het leenstelsel, waaronder Europa zoovele eeuwen gezucht en nog nimmer een land gebloeid heeft, in Java in wezen gevonden, en toen zij van deze stranden meesteres is geworden, onveranderd gelaten. Daarlatende wat de Compagnie's Dienaren daartoe hebben bewogen, stelt Hogendorp zich voor aan te toonen:

1°. al het nadeelige van het bestaande systeem;

2°. welke veranderingen men zou kunnen invoeren en de voordeelen die daaruit voor de Compagnie en de ingezetenen zijn te verwachten, terwijl hij eindelijk

---

1) Behalve enkele verkortingen van zeer gering belang, heb ik alleen in de orthographie, in den zinbouw en in de woordenkeus mij eenige vrijheid veroorloofd. Dirk van Hogendorp was destijds als schrijver nog weinig geoefend, — en zijne leerjaren in Duitschland hadden op zijn hollandsch een zeer nadeeligen invloed gehad, zooals blijkt uit het gebruik van woorden als afgaven (belastingen), opneem (opmeting), onstrijdig (onbetwistbaar), nazicht (toegeeflijkheid), enz. De Memorie berust in het archief van den uitgever der *Mémoires*, graaf D. C. A. v. Hogendorp.

3°. de bezwaren uit den weg wil ruimen, die vooroordeel of eigenbelang daartegen zouden kunnen inbrengen.

Als opvolgster der vroegere Vorsten in den eigendom van het land, staat de Compagnie dit, in groote districten ingedeeld, aan de Regenten af, onder de namen van Adipatti's, Toemenggoeng's, enz., op voorwaarden die men gemeenlijk contracten noemt en waarbij deze Regenten zich verbinden om eenige producten gedeeltelijk voor een bepaalden prijs te leveren, alsook om heerendiensten te verrichten en ingeval van oorlog de Maatschappij met gewapend volk bij te staan. Daarentegen staan deze Regenten den grond weer af aan den gemeenen Javaan, om dien te bebouwen en van de vruchten en voortbrengselen een gedeelte aan hen op te brengen, waaruit zij de contingenten aan de Maatschappij voldoen en in eigen onderhoud voorzien; daartoe moeten de gemeene Javanen ook voor de Regenten heerendiensten verrichten.

Het is niet tegen te spreken, dat de Maatschappij op deze wijze groote voordeelen geniet, maar die voordeelen zouden veel grooter kunnen zijn, het land zou veel meer kunnen opbrengen. De onrechtvaardigheden, de onkunde, de nalatigheid der meeste Regenten, en vooral de drukkende last der voor de Maatschappij zoo weinig nuttige heerendiensten, zijn oorzaak, dat het land arm is, arm blijft en nimmer op deze wijze in een bloeienden staat kan komen.

Een Regent, zijn vast en bepaald contingent aan de Maatschappij moetende opbrengen, en daarmede kunnende volstaan, tracht echter van zijne onderdanen zooveel te trekken als maar immer mogelijk is; en daar dit onbepaald, en aan geen toezicht onderworpen is, kan men nagaan hoe willekeurig en hard de meeste Regenten de arme Javanen behandelen. Dat ziet men vooral aan de dorpen of dessa's, die door Chineezen gehuurd zijn; schoon inhalig en schraapzuchtig, nemen de Chineezen in de behandeling der ingezetenen eene soort gelijkheid en rechtvaardigheid in acht, tengevolge waarvan zulke dessa's meestal veel volkrijker, en in een bloeiender staat verkeeren, dan die onmiddellijk onder de Regenten staan.

Wel is waar is de verdeeling der leverantie van rijst en andere producten aan de Maatschappij in de meeste regentschappen vrij evenredig (schoon ook al, wanneer de Regent vele dessa's verhuurd heeft, de overgeblevene zooveel te zwaarder moeten opbrengen); maar alle andere belastingen, vooral die in geld, zijn zeer willekeurig,

ongeregeld en drukkend. Enkele slechts zijn vast bepaald; meestal worden zij, naar voorkomende omstandigheden, ingevorderd. Bij voorbeeld, wanneer een Regent naar Samarang moet, om aan een nieuwen Gouverneur te worden voorgesteld, of om eene verpachting, of wanneer hij met den Gouverneur eene hofreis moet doen of als Lid van den Landraad daarheen moet; in al deze en dergelijke gevallen, die al zeer dikwijls voorkomen, wordt eene belasting over het geheele regentschap ingevorderd, die zelfs doorgaans veel meer inbrengt, dan de oorzaak, die daartoe aanleiding geeft, den Regent komt te kosten.

Nog veel drukkender, onrechtvaardiger en vooral voor de Maatschappij onnutter, ook voor het land nadeeliger, zijn de heerendiensten. Buiten de belastingen in producten en in geld, moet ieder dessa een zeker getal manschappen tot onderscheidene diensten aan den Regent leveren. Het is waar dat de Regent door zijn contract gehouden is, om in tijd van oorlog met een zeker getal van gewapende en ongewapende manschappen, de Maatschappij ten dienste te staan, en ook in vredestijd tot velerlei verrichtingen verplicht is, vooral tot het laden en lossen van schepen, tot werk in de pakhuizen, en het over den landweg brengen van Compagnie's dienaren en soms van goederen. Dan oneindig veel meer gebruiken de Regenten deze Javanen, die hun verplichte persoonlijke diensten verschuldigd zijn en die men Siecaps noemt, tot hun eigen gebruik, voornamelijk in hunne Dalams of Huizen, waar zij er vijfhonderd en meer op nahouden, die veel meer tot staatsie en uiterlijk prachtvertoon dan tot nut dienen; en inmiddels zijn deze nietsdoeners aan den akkerbouw en aan het land onttrokken, dat hun bovendien den kost moet geven.

De gewapende manschappen, die de Regenten op deze wijze op de been brengen, zijn niets dan een hoop ongeregeld en ongedisciplineerd volk, dat op het eerste schot dat valt wegloopt; zij zijn het leger meer tot last dan tot hulp en dus voor de Compagnie van geen nut hoegenaamd; de ondervinding heeft het geleerd. En niet alleen, dat de Regenten zulk een misbruik maken van de heeren of van de persoonlijke dienstbaarheid: ook hunne Pepatti's, broeders, kinderen en vele Mantri's en mindere hoofden trekken uit de dessa's, die hun door de Regenten tot hun bestaan gegeven worden, zooveel volk als zij maar immer kunnen, dat niets doet dan hen achterna te loopen, iets waarin zij hun grootste staatsie en grootheid doen bestaan.

Welk een nadeel voor het land, dat die nietsdoeners toch moet voeden! Hoezeer moet niet die lediggang het karakter, de zeden van die menschen bederven!

De gemeene Javaan, die geen eigendom van land, geen zekerheid heeft, dat hij het stukje grond, dat hij bebouwt, het aanstaande jaar nog zal behouden, daar de Regent het hem zonder opgaaf van reden kan afnemen, stelt ook geen prijs op zijn land, hecht er geen waarde aan, en zal nooit meer beplanten of bebouwen dan hij noodig heeft om zijn verplicht contingent aan den Regent op te brengen, en zijn huisgezin te kunnen onderhouden; want heeft hij meer, zoo neemt de Regent of het mindere Hoofd het hem af zonder er voor te betalen, hetgeen ook oorzaak is, dat, als er in een district soms in eenig jaar misgewas is, terstond vele duizenden huisgezinnen wegloopen; omdat er nooit eenige voorraad is voor zulk een geval en de Regenten den gemeenen man nimmer te hulp zullen komen. Om al deze redenen liggen, zelfs in de best bebouwde regentschappen, nog zeer vele streken zeer vruchtbaar land geheel onbebouwd.

Eigenbelang is de eenige drijfveer, die een mensch tot werkzaamheid kan aanprikkelen; en omdat de Javaan geen belang heeft noch hebben kan, om de aarde te beploegen en te bebouwen, meer dan hij voor zijn onderhoud dringend noodig heeft, zoo zal ook Java nimmer tot den bloeienden staat kunnen komen, waartoe zijne vruchtbaarheid het anders zoude brengen, indien men geen middel vindt, den Javaan in den akkerbouw belang te doen stellen.

Naar Hogendorp's oordeel zou hiertoe het beste middel zijn, den gemeenen Javaan de landen in eigendom of wel in erfpacht af te staan, zooals de Engelschen in Bengalen met zeer veel succes beproefd hebben, en alle heerendiensten af te schaffen.

De Regenten met hunne familien en aanhang zouden hier wel het meeste bij verliezen; dan: *Salus populi suprema lex,* het welzijn van het algemeen moet boven het belang van eenige weinigen gaan. Echter kan men den Regenten een billijke schadeloosstelling bezorgen, door hun een bepaald jaargeld, en eenige kojangs rijst uit de algemeene opbrengsten jaarlijks tot hun onderhoud toe te leggen. Men zou alsdan een algemeene contributie van producten in natura van de landen, en een hoofdgeld van de personen kunnen invoeren. Daarentegen zouden de Javanen van alle personeele- en heerendiensten bevrijd blijven.

Velen zullen denken, dat de Compagnie hierbij zou verliezen;

daarentegen durft Hogendorp verzekeren, dat de Compagnie niet alleen direct zeer veel daarbij winnen zal, maar dat in minder dan drie of vier jaren, de voordeelen, die ze daardoor behalen zal, alle verwachting te boven zullen gaan.

Eene menigte zwarigheden zullen ook zeker tegen de uitvoering van zijne denkbeelden ingebracht worden. Hogendorp wil niet ontkennen, dat (zooals bij de invoering van alle veranderingen, hoe goed ook, steeds geschiedt) hier ook zich onvoorziene zwarigheden zullen opdoen; maar hij is verzekerd, dat die door wijze maatregelen uit den weg te ruimen en te overkomen zijn.

Om dit heilzame werk ten uitvoer te brengen, moet men eene verdeeling der landen maken, in dier voege, dat de rijstvelden, bij iedere dessa behoorende, onder de in die dessa wonende Javanen in gelijke deelen verdeeld worden, om hun in vollen eigendom toe te behooren en na hun dood aan hunne kinderen te vervallen, mits jaarlijks, in natura, aan de Compagnie een bepaalde hoeveelheid rijst opbrengende, in evenredigheid van de grootte van het stuk land.

Aan de Toemenggoengs, Pepatti's en verdere inlandsche ambtenaren, die men zal meenen te moeten aanhouden als hoofden van het volk, om hunne geringe verschillen volgens hunne wetten te beslissen, kunnen jaarlijksche salarissen toegelegd worden, gedeeltelijk in rijst en padi. De contributiën in natura zullen door de contribuanten, op bepaalde, te dien einde uitgezochte plaatsen moeten geleverd worden, om van daar ten koste der Compagnie te worden afgehaald.

De eens voor al afgeschafte personeele- en heerendiensten zullen vervangen worden door een hoofdgeld, door alle Javanen zonder onderscheid te betalen.

In de plaats van de hulptroepen der Regenten, zal de Compagnie bataillons oprichten van vrijwillige Javanen, die soldij trekken en door europeesche officieren en onderofficieren gecommandeerd zullen worden, zooals de Sipahi's der Engelschen in Bengalen.

Tot het overbrengen van brieven, Compagnie's goederen en personen over den landweg, zullen vrijwillige koeli's tegen betaling gebruikt worden; te dien einde dient een afzonderlijke postadministratie te worden opgericht.

Op de daartoe geschikte gronden zullen de Javanen verplicht blijven peper en koffie te planten en de vruchten voor de bepaalde prijzen aan de Compagnie te leveren.

De nog onbebouwde en tot sawa's of rijstvelden geschikte landen

zullen ook onder de Javanen verdeeld en hun in eigendom afgestaan worden, met vrijstelling, gedurende drie jaren, van elke heffing.

Geheel woeste en onbewoonde landstreken zullen aan Europeeërs en Chinezen verkocht of voor niet in eigendom afgestaan worden, behoudens de levering aan de Compagnie van allé door haar voorbehouden producten tegen de bepaalde prijzen, terwijl van de rijst- en kadjangvelden, evenals van die aan de Javanen toebehooren, jaarlijks een bepaald evenredig gedeelte van de opbrengst wordt geleverd, hetzij in natura, hetzij in geld.

De bosschen zullen onder bizondere hoofden en boschgangers gesteld worden, die jaarlijks een bepaalde hoeveelheid hout aan de Compagnie zullen leveren en de bosschen zuiver en in orde houden. Wanneer dit goed ten uitvoer gebracht wordt, kan dit artikel een groote winst opleveren.

Tot het invorderen der contributiën en hoofdgelden moeten goede en bekwame europeesche en inlandsche ambtenaren worden aangesteld, percentsgewijze uit de revenuën te betalen.

Om deze nieuwe inrichting in te voeren, zoude men door kundige gecommitteerden een exacte opneming moeten laten doen van ieder district, en een kadaster vormen, waarop de namen van alle dessa's, het getal der inwoners en der rijstvelden nauwkeurig waren aangeteekend, om dan te kunnen opmaken hoeveel ieder district aan contributiën in natura, en hoeveel in geld zou kunnen opbrengen. En dewijl de geldspeciën alsnog, en vooral ten platten lande, zeer zeldzaam zijn [1]), en daardoor in den beginne het heffen van het hoofdgeld, hoe gering ook, wat moeilijk zou gaan, zoude men tot gemak en ter gemoetkoming van den inlander, het hoofdgeld in stede van in geld, in gewilde producten tegen de bepaalde prijzen kunnen aannemen.

Het bovenstaande zou toepasselijk en voordeelig zijn, indien de Compagnie staan en handel drijven bleef; doch indien, zooals thans zeer mogelijk is, de Compagnie vernietigd wordt, en de Staat de bezittingen in Oost-Indië evenals in West-Indië overneemt en de vrije vaart daarop voor alle ingezetenen openstelt, dan zou men ook omtrent het bestuur van Java, zoowel tot voordeel van den Staat,

---

1) In het handschrift staat *naar* of *raar*; ik vermoed dat het laatste bedoeld is.

als tot welzijn der Javanen en tot bevordering van hunne beschaving en zedelijk karakter, nog veel beter inrichtingen en veranderingen kunnen tot stand brengen; inrichtingen, overeenkomende met de aangeboren rechten van alle menschen en de grondbeginselen van vrijheid en gelijkheid, die het nederlandsche volk verbinden om niet alleen voor zichzelf het genot daarvan te willen hebben, maar ook om andere volken die hunne medemenschen en broederen zijn, doch door overheersching en het lot der wapenen hunne onderdanen zijn geworden, ten minste zooveel vrijheid te geven als zij, naar den graad van beschaving dien zij bereikt hebben, kunnen genieten; of althans, om die volken met rechtvaardigheid en billijkheid te behandelen. Weshalve men niet alleen, zooals hierboven is vermeld, terstond aan de Javanen den eigendom van hun land dient toe te staan, hen van alle persoonlijke heerendiensten te bevrijden, van alle willekeurige schattingen te ontheffen, — maar men behoort hun ook den volkomen vrijen en onbepaalden verkoop en uitvoer van al hunne producten toe te staan, mits betalende eene landschatting van alle landerijen naar evenredigheid van de uitgestrektheid, — een matig hoofdgeld voor ieder persoon, en betamelijke in- en uitgaande rechten, of ook zekere pacht voor den in- en uitvoer van hunne producten.

Hierdoor zal het Land groote inkomsten genieten, zooals Hogendorp door de kadasters of opnemingen der landerijen en bevolking klaar zegt te kunnen aantoonen; terwijl de Javanen door deze redelijke behandeling en het belang dat ze in de bebouwing hunner landen zullen stellen, door de vruchten die zij daarvan zullen genieten, dan ook met groote schreden in beschaving zullen vooruitgaan.

In 't begin zal dit heilzame werk wel eenige zwarigheden ontmoeten; dan de zuivere beginselen van rechtvaardigheid en menschlievendheid, die, wat men ook zeggen moge, de ware grondslagen van goede staatkunde zijn, zullen weldra die wolkjes doen verdwijnen en het licht der Rede ook onder de Javanen doen schijnen, die welhaast niet alleen onze medemenschen, maar ook onze medeburgers zullen kunnen genoemd worden."

Men zal niet beweren, dat deze memorie door uittartenden toon of door hatelijkheid tegen personen in

zichzelf de oorzaak droeg van de geringe uitwerking, welke zij blijkbaar heeft gehad. Ik meen zelfs te mogen gissen, dat de schrijver een der grootste bezwaren, die hij tegen het stelsel der Compagnie had, hier opzettelijk heeft verzwegen, omdat hij dat niet kon bespreken zonder beschuldiging van personen: ik bedoel zijn grief tegen de stelselmatig lage bezoldiging, die de ambtenaren tot allerlei misbruiken verlokte. In die weglating zie ik eene aanwijzing te meer, dat de memorie bestemd is geweest voor de Commissarissen-Generaal, die destijds in Indië waren gekomen om den toestand te hervormen.

Wij hebben gezien, langs welken weg van Hogendorp tot het inzicht gekomen was, dat die toestand radicale hervorming vereischte. Vraagt men nu naar den oorsprong der denkbeelden die hij in de toekomst wil toegepast zien, dan springt terstond in het oog dat hij die voor een goed deel ontleend heeft aan het sedert 1784 in Bengalen ingevoerde stelsel: zoo de toekenning van individueelen eigendom of van erfpacht aan den gemeenen inlander, de samenstelling van het inlandsche leger, de vervanging der gedwongen leverantiën en der heerendiensten door landrente en hoofdgeld; ook de inrichting van een zelfstandig politiek bestuur, ofschoon hij dien eisch slechts voorwaardelijk stelt, denkelijk alweer omdat de memorie voor hooggeplaatste ambtenaren der Compagnie was bestemd.

Een slaafsche navolging van het bengaalsche stelsel evenwel is dat van Hogendorp geenszins; indien dat het geval ware geweest, dan zou het de sporen vertoond hebben van de hem zeker niet onbekend gebleven, ingrijpende wijziging die het bengaalsche stelsel in 1793 had ondergaan, door de toekenning van den

grondeigendom aan de Zemindars, — in zekeren zin dus de invoering van een toestand, analoog aan den door Hogendorp zoo sterk bestreden grondeigendom der Regenten.

Op een ander punt van groot gewicht, dat van den vrijen handel tusschen moederland en koloniën, kan men zeggen, dat Hogendorp zijn engelsche tijdgenooten, toen hij deze schets op het papier stelde, verre vooruit was. Aan de britsch-indische praktijk ontleende hij dat beginsel stellig niet, want nog bij de vernieuwing van het octrooi der East-India Company in 1793 was het monopolie der vaart in Indië wederom voor twintig jaar aan de Company toegekend [1]). In de Republiek was de vaart tusschen moederland en West-Indië bij de opheffing der West-Indische Compagnie voor alle Nederlanders opengesteld; maar het blijkt niet dat Hogendorp, toen hij in 1796 zijne memorie schreef, met de voor handel en scheepvaart gunstige uitkomsten van dien maatregel bekend was. Het is mogelijk, dat de professor der Kameralwissenschaft Kraus, van wien hij te Koningsbergen de lessen had bijgewoond, hem tot een *free-trader* gemaakt heeft; 't is ook mogelijk dat hij, evenals zijn broeder Gijsbert Karel, reeds in 1796 de *Wealth of Nations* gelezen had, ofschoon Dirk's economische betoogen, nu en later, al zeer weinig sporen vertoonen van boekenwijsheid. Het meest waarschijnlijk acht ik dat hij, met zijn gezond verstand te rade gaande, en bekend met den weg langs welken Holland's handel is groot geworden, voorbereid was om elke belemme-

---

1) Historisch overzicht in het parlementair blauwboek: *Statement exhibiting the moral and material progress and condition of India, during the year 1882/3*, fol. 4.

ring van vrije productie en van vrije aanraking tusschen producent en consument als een kwaad te beschouwen, dat binnen de engst mogelijke grenzen beperkt moet blijven.

En op een aldus voorbereiden bodem kon het wel niet anders, of de door Hogendorp zelf ondervonden belemmeringen van zijne cultuur- en handelsondernemingen op Java moesten zijn afkeer van alle monopolie, ja van elke regeeringsinmenging doen toenemen.

Dirk van Hogendorp heeft zijne denkbeelden later in de onderdeelen nader uitgewerkt, op ondergeschikte punten gewijzigd, eindelijk en vooral met veel grooter uitvoerigheid en onder allerlei gezichtspunten tegenover het oude systeem verdedigd: in hoofdzaak echter kan men zeggen, dat zijn stelsel van koloniaal beheer in 1796 reeds als afgerond geheel bestond, en is hij dus als de grondlegger te beschouwen van de liberale koloniale politiek.

Dit geldt ook van een punt, waaromtrent de strijd tusschen liberalen en niet-liberalen thans uitgestreden is: de slavernij en den slavenhandel. Van denzelfden dag als de hierboven medegedeelde memorie (2 Juli 1796), dagteekent ook eene *Proeve over den Slavenhandel en de Slavernij in Neerlands-Indië* [1]).

Wel had reeds de vader van Dirk, Mr. Willem van Hogendorp, zijn afschuw van de slavernij in een zedekundig verhaal aan den dag gelegd, dat te Batavia werd uitgegeven, en dat Dirk later in een zeer onbehagelijke dramatische omwerking bij het nederlandsche

---

1) Later in druk verschenen achter de Verzameling *Stukken raakende den tegenwoordigen toestand der bataafsche Bezittingen.* In den Haag en te Delft, bij J. C. Leeuwenstijn en M. Roelofswaert 1801.

publiek trachtte ingang te doen vinden [1]), maar de straks genoemde schets is voor zoover ik heb kunnen nagaan, het eerste nederlandsche geschrift waarin de nadeelen der slavernij in onze Oost, en de mogelijkheid der afschaffing, met een practisch doel worden uiteengezet. Hier toonde de schrijver, duidelijker dan in het hierboven medegedeelde opstel, dat het hem niet te doen was om een plotselingen omkeer. Hij legde integendeel veel nadruk op de noodzakelijkheid om zeer behoedzaam te werk te gaan; niet zoozeer in 't belang der eigenaars van slaven, die daardoor groote verliezen zouden komen te lijden, als omdat hij voorzag dat de slaven zelven, eenmaal vrijgelaten, niet meer zouden willen werken, en een gevaarlijk element dreigden te worden in de indische maatschappij. Hij stelde daarom voor, alleen den slavenhandel terstond af te schaffen en met alle middelen te keer te gaan; en verder te bepalen, dat de slavernij over een zeker aantal jaren zou zijn afgeschaft; hij noemt het jaar 1820 als eindtermijn. Als maatregel van overgang zouden de namen der slaven en der eigenaars in een officieel register geboekt en aanteekening gehouden worden van elken verkoop van slaven, die alleen tusschen ingezetenen der kolonie onderling zou worden toegelaten; een en ander om de toepassing mogelijk te maken van een behoorlijk toezicht op de uitvoering van de vast te stellen verordeningen op de goede behandeling der slaven, op het aan hunne kinderen te geven onderwijs, enz. Langs dezen weg zoude de afschaffing der slavernij binnen vier-en-twintig jaren tot stand komen, zonder

---

1) *Kraspoekol of de Slaavernij, — een tafereel der zeden van Neerlands Indiën*, door D. v. Hogendorp, Delft bij M. Roelofswaert 1800.

gevaar voor de orde in Indië, zonder aanmerkelijk verlies voor de eigenaren, en met de noodige waarborgen, dat de kinderen der tegenwoordige slaven een behoorlijk gebruik konden maken van de hun te verleenen vrijheid.

Ook omtrent dit onderdeel van koloniaal beheer komt Dirk van Hogendorp dus de eer van het initiatief toe, een initiatief dat bijna vier-en-zestig jaar voorafging aan de voorgestelde afschaffing der slavernij. Intusschen moet erkend worden dat de slavernij in onze Oost eene zaak van betrekkelijk gering belang was. De slaven aldaar waren bijna uitsluitend huisbedienden bij de europeesche en chineesche ingezetenen. De afschaffing der slavernij ontmoette dan ook, toen men er ernstig aan ging denken, veel minder moeilijkheden dan in het geval van West-Indië, waar de geheele economische toestand der kolonie met de instelling gemoeid was. Daaraan is het toe te schrijven dat de denkbeelden, door Hogendorp in deze *Proeve* ontwikkeld, voorzoover ik heb kunnen nagaan, in de eerstvolgende jaren weinig besproken, veel minder bestreden zijn.

Geheel anders ging het toe met zijn stelsel van bestuur en handel in Indië. De strijd daarover begon, om zoo te zeggen, met Hogendorp's terugkeer in de Bataafsche Republiek, en duurde voort tot lange jaren na zijn dood.

Noch het eerste, noch het tweede geslacht dat op hem volgde heeft het einde er van gezien. Wel hebben wij in de laatste dertig, vooral in de laatste achttien jaren, de zeer behoedzame toepassing beleefd van enkele der meest elementaire beginselen, welke bij Dirk van Ho-

gendorp reeds in 1796 vaststonden, en blijkt die toepassing voor de ontwikkeling van Java's voortbrengingsvermogen in hooge mate gunstig te zijn. Hetgeen ons, of althans de optimisten onder ons, de verwachting doet koesteren, dat wij of onze nakomelingen de volledige toepassing van Hogendorp's stelsel eenmaal zullen beleven, met de door den loop der jaren inmiddels gevorderde wijzigingen.

HOOFDSTUK III.

LATERE JAREN IN INDIË.

1793–1798.

Dirk van Hogendorp was, gelijk hij zelf zegt, in den civielen dienst der Compagnie overgegaan, om fortuin te maken; en, dit doende, kan hij niet gerekend hebben op de spreekwoordelijk lage salarissen der oost-indische beambten [1]).

De bronnen van grootere inkomsten, welke hij hoopte mild te zien vloeien, waren de percenten op de gedwongen leverantiën van inlandsche producten, de heerendiensten die hij in eigen cultuurondernemingen mocht gebruiken, en de winsten op den handel in koloniale voortbrengselen, voor zoover die werd toegelaten. Maar zijne verwachtingen werden telkens en telkens weer teleurgesteld, en dat, niettegenstaande hij, dank zij den invloed van den Erfstadhouder, achtereenvolgens posten bekleedde, die tot de meest winst-

---

1) Zoo genoot de Gouverneur van Samarang, wiens inkomen op verscheidene tonnen gouds werd geschat, f 200.— per maand als salaris. — Dirk van Hogendorp stond dan ook zijne gages aan zijne twee ongehuwde zusters af, bij wijze van bijdrage in haar speldegeld. Aan G. K.

gevende in den dienst der Compagnie werden gerekend.

De oorzaak der teleurstelling lag gedeeltelijk, gelijk ik deed opmerken, in zijn optimisme, gedeeltelijk in niet vooraf te berekenen tegenvallers; maar buitendien in twee andere omstandigheden. Ook in Indië gelden de vier hoofdregels der rekenkunde: wie veel overhouden wil van zijn inkomen, moet in verhouding tot dat inkomen niet veel verteren. En tegen dezen regel vrees ik dat Dirk wel eens gezondigd heeft, ook alweer in verband met de rooskleurige verwachtingen die telkens bij hem opkwamen. Ik spreek hier niet van zijne ondervinding te Patna, waar hij zich ingericht had met het oog op een inkomen van f 100.000, dat hem door de handelspolitiek van den G. G. Cornwallis geheel onverwachts ontviel. Doch ook te Djapara, dat hijzelf een der minst winstgevende residentiën op Java noemt, begint hij terstond op zeer grooten voet te leven, en doet hij aan zijn broeder Gijsbert Karel bestellingen, die dezen de haren te berge doen rijzen. Hij heeft tuigen noodig met zilver opgetuigd voor acht paarden, 50 dozijn tafelzilver, — een ruim voorzienen wijnkelder, — blaas- en strijkinstrumenten voor een klein orkest van zestien slaven, die hij muziek wil doen leeren, enz. enz. [1]) Tegen de bedenkingen van

---

1) Duur is zulk een Djapara'sch orkest naar onze begrippen niet, indien de prijs, dien Dirk daarvoor wilde besteden, toereikend was. Hij opende aan G. K. een crediet van fl. 2000 voor de aanschaffing van een clavecimbel van alle instrumenten die voor een goed orkest noodig waren, en bovendien van de nieuwste muziek, vooral italiaansche en duitsche, met alle partijen. „Il faut surtout un bon clavecin, ou forte-Piano, et au moins dix ou douze „violons; le reste en proportion. ... J'ai un Caporal, qui enseigne la musique „à mes esclaves, pour cinq Rd. de Toelaag par mois. ... Ne croyez pas, mon „cher ami, que ceci soit une dépense de luxe inutile, et ruineuse. Des esclaves „qui me coutent 70 à 80 Rixdallers, quand je leur ai fait apprendre la musique, „valent 400 á 500 chacun, quand ils la savent; et quand je retourne en Europe, „je puis en avoir ce prix..." Aan G. K. 14 Mai 1792.

zijn broeder verdedigt hij zich dan op grond dat men dat alles noodig heeft om in Indië als resident zijne waardigheid op te houden, en dat men altoos wat men te veel heeft besteld voor eigen gebruik, aan anderen met winst kan verkoopen. Maar hij deed tweemaal de ervaring op, dat de zoogenaamde *overneem*, d. w. z. de som die zijn opvolger voor de overneming van zijn inboedel betaalde, bij geen voeten of vâmen de daaraan besteedde kosten dekte; terwijl hij ook in dit opzicht niet gelukkig is geweest, dat hij den inboedel van zijn voorganger te Soerabaja veel te hoog heeft overgenomen. — Of de „passion irrésistible du jeu", die hem vroeger plaagde, hem ook nu nog vervolgde, zal ik niet beslissen. Aan zijn broeder geeft hij herhaaldelijk de verzekering dat hij nooit ofte nimmer speelt. Dit alleen weet ik: waar Dirk omtrent eene zaak die hij moet geweten hebben een stellige verzekering geeft, daar heb ik hem noch in zijne correspondentie, noch in zijne *Mémoires*, ooit op eene onwaarheid betrapt.

Deze waarheidsliefde hangt samen met eene andere eigenschap, die Dirk verhinderd heeft in Indië rijk te worden.

De ervaring leerde hem spoedig dat de geoorloofde bronnen van inkomsten niet toereikten, om den oorsprong der indische fortuinen te verklaren, waarmede zoovele ambtenaren der Compagnie naar Nederland terugkeerden. Daartoe behoorde nog, wat van Hogendorp „des moyens faciles pour grossir les revenus" noemt, welke het groote publiek mede in rekening bracht, wanneer het de voordeelen eener indische betrekking begrootte. En wanneer Dirk dus teleurgesteld werd in de hoop om in Indië rijk te worden, dan heeft hij

dat voornamelijk aan zich zelf te wijten, — of te danken gehad. Hij behoorde èn door inborst, èn door opleiding tot degenen, die zich zouden geschaamd hebben, om b. v. een pikol koffie van 180 pond gewicht van de inlandsche vorsten of regenten te vorderen, en dien bij de levering aan de Compagnie in een pikol van 125 pond om te zetten; hij weigerde een jaargeld van 25000 Rijksdaalders aan te nemen van den Chinees die te Soerabaja het monopolie van den rijstverkoop bezat, maar dwong dien daarentegen de rijst te verkoopen tegen den marktprijs dien het artikel in dat gedeelte van Java toekwam. En zoo meer.

Maar zijne teleurstelling heeft zeker bijgedragen om hem de misbruiken, waarvan hijzelf geen voordeel wilde trekken, bij anderen te doen verafschuwen, en zijn aard schijnt meegebracht te hebben, dat hij altoos iets persoonlijks mengde in zijn afschuw van een kwade zaak.

Op zich zelf reeds is een hervormer een onaangenaam wezen voor hen, die zich in den onhervormden staat „lekker" gevoelen. Maar als die hervormer, in zijne brieven zoowel als in zijne gedrukte geschriften, dengeen, die hem iets in den weg legt, telkens liefelijkheden naar het hoofd slingert als *homme vil, homme abject, homme des plus méprisables, ivrogne,* enz. enz., dan ligt de onderstelling voor het grijpen, dat de tegenstand, waarover Dirk klaagt, minder aan de énergie van zijn karakter, zooals hij ons wil doen gelooven, dan aan zijne heftigheid te danken is geweest. [1])

Betrekkelijk lang duurde het intusschen, eer het tot een onheelbare breuk kwam tusschen de Hooge Re-

1) *Mémoires,* blz. 94.

geering in Indië, en den hervormer. Nog in 1793 meende Dirk te kunnen rekenen op verbeteringen in den toestand langs geleidelijken weg. Het onderzoek, in 1791 van Staatswege naar den toestand der Compagnie ingesteld, had geleid tot de uitzending naar Indië van twee Commissarissen-Generaal, met bevoegdheid om zich anderen te assumeeren; en blijkens zijne brieven aan Gijsbert Karel zag Dirk hunne komst met blijde verwachtingen tegemoet. Maar het gebruik dat de HH. S. C. Nederburgh en S. H. Frijkenius van de hun toegekende bevoegdheid maakten, sloeg aan die verwachtingen terstond den bodem in. Welke afdoende hervormingen waren te verwachten van eene commissie waarin behalve Mr. Nederburgh, den advocaat der compagnie te Amsterdam, ook de twee meest belanghebbenden bij de handhaving van het bestaande stelsel zitting hadden? Want als zoodanig beschouwde Dirk den stokouden Gouverneur-Generaal Alting, en diens oudsten schoonzoon, Siberg, die in Dirk's *Mémoires* als de Wilson van den indischen Grévy optreedt.

De Commissarissen richtten dan ook weinig goeds uit. De meest ingrijpende nieuwigheid was de ambtshalve aanslag van het ambtgeld, en die moest volgens Dirk onvermijdelijk ten gevolge hebben, dat den inlander nog maar meer werd afgeperst dan tot dusver.

Maar van nieuwigheden waren de Commissarissen-Generaal van nature afkeerig. En als zij uit den Oosthoek bericht kregen, dat daar een Gezaghebber was, die zich verstoutte, tegen de uitdrukkelijke berichten zijner voorgangers in, te bewijzen dat peper en indigo in zijn district goed opkwamen, dan schreven zij aan den Gouverneur van Java, dat van Hogendorp veel te veel drukte maakte, dat hij nog veel te kort in dienst

was, om zulke nieuwigheden in te voeren; en de Gouverneur van Java, destijds van Overstraten, een goed vriend van Dirk, liet hem die oordeelvellingen lezen. [1])

Eindelijk had de Gouverneur-Generaal Alting zijn ontslag genomen; en tegen veler verwachting, werd hij opgevolgd, niet door zijn schoonzoon Siberg, maar door den zooeven genoemden van Overstraten, in wiens plaats Baron van Reede van de Parkeler tot Gouverneur van Java werd benoemd. Hogendorp had op dien post gerekend en was ook door van Overstraten aanbevolen; hij schreef zijne niet-benoeming toe aan den haat der Groote Heeren te Batavia tegen hem, en verstopte zijne verontwaardiging geenszins onder stoelen of banken. [2])

Minder dan ooit deed hij dit, toen de Republiek in den revolutionnairen oorlog gewikkeld werd, en de koloniën nagenoeg weerloos aan de aanvallen der Engelschen kwamen bloot te staan.

De autoriteiten te Batavia erkenden, wel is waar, het gezag der Bataafsche Republiek, en weigerden gevolg te geven aan den bekenden brief van den naar Engeland gevluchten Stadhouder, die hun gelastte de Engelschen als bondgenooten op te nemen. Herhaaldelijk, en reeds vóór hij nog met de *clique* van Siberg c. s. had gebroken, had Dirk zijn broeder gewaarschuwd, dat daaronder menig patriot was, die den Erfstadhouder een kwaad hart toedroeg. Maar nu de oude aristocratische Republiek in een democratische bataafsche was omgezet, begon men te Batavia te vreezen,

1) Aan G. K., in een langen brief, geschreven van 25 Nov. 1794 tot 24 Jan. 1795, 44 bladz. folio lang.

2) Aan G. K., 21 Jan. 1797. „J'aurais du être gouverneur de Java à sa place; „mais la haine, que Nederburg, et Sieberg et Alting, ont contre moi, a fait „préférer Mr. van Reede. La suite fera voir s'il le mérite mieux que moi."

dat democratie en gelijkheid niet best zouden rijmen met het systeem der Compagnie; men begon terug te verlangen naar de vleeschpotten van Egypte, en menigeen die vroeger tegen den Prins had uitgevaren, verlangde thans naar diens herstel. [1]) Onder de bestaande omstandigheden was het echter ongeraden om daarvoor uit te komen; en om zich zuiver in de leer te toonen, kon niets beter bedacht worden dan hen, voor wie men lastig wilde zijn, in verdenking te brengen van stadhouders- en engelschgezindheid. Ook Dirk van Hogendorp kwam in die verdenking, — niet zonder schijn van grond voor wie wist, dat hij zijne bevordering in den dienst der Compagnie voornamelijk aan den Erfstadhouder had te danken. In waarheid echter behoefde men voor zijne houding niet bevreesd te zijn. Hij had het nieuwe gezag erkend, en legde zich terstond toe op de verdediging van Java's Oosthoek, met al den ijver die hem eigen was. Weldra had hij in zijn gouvernement een legertje van bijna zesduizend welgeoefende en van geweren voorziene inlanders en ongeveer het dubbele aantal met pieken gewapende inlanders bijeen.

Gelukkig intusschen voor de Bataafsche Republiek, dat Java zelf vooralsnog door de Engelschen ongemoeid werd gelaten. In de overige bezittingen kwamen de zwakheid en het wanbeheer der Compagnie in het krijgswezen jammerlijk aan den dag. De Kaap was reeds in 1796 voor ons verloren gegaan. Ceylon werd zonder slag of stoot overgegeven, en dit voorbeeld door de bevelhebbers van Malacca, Amboina en Banda gevolgd. En, wel verre dat Commissarissen-Generaal zich daarover ver-

1) Aan G. K., 21 Jan. 1797.

ontwaardigd toonden, kregen de commandanten die aldus gehandeld hadden, aanzienlijke pensioenen! Nieuwe stof voor Hogendorp's verontwaardiging. Terwijl hij te Soerabaja, voor wie het hooren wilde, zijn toorn luchtte, terwijl hij eene brochure in het licht gaf [1]) waarin hij den commandant van Banda openlijk van landverraad beschuldigde, besloot hij nu ook in 't vaderland den strijd tegen de Compagnie en hare vertegenwoordigers te beginnen. Hij zond daartoe een met warmte gesteld adres aan zijn broeder, waarin hij, zonder iemand te sparen, den waren staat der indische bezittingen, de uitputting der Compagnie, de gruwelijke misbruiken waaraan zich hare beambten schuldig maakten, blootlegde. Gijsbert Karel zou dit adres aan twee leden der Eerste Nationale Vergadering, die op 1 Maart 1796 bijeen was gekomen, ter hand doen stellen. Door toevallige omstandigheden evenwel bereikte het adres zijne bestemming niet, maar kwam het in handen van den Commissaris-Generaal Nederburgh.

Dit gaf den laatsten stoot: Hogendorp zou boeten voor al den last en het rumoer dat hij veroorzaakte. In overleg met den Gouverneur van Java, van Reede, en buiten kennis van Hogendorp, werd een geheim onderzoek ingesteld naar Hogendorp's gedragingen; door gekochte verklaringen van zijn particulieren secretaris en van den kapitein-chinees, die door Hogendorp's toedoen zijne woekerwinsten op den verkoop van rijst had moeten derven, leidde dit onderzoek tot een zeer ongunstig rapport aan Commissarissen-Generaal, ingevolge waarvan twee gecommitteerden, de Heeren W. H. van IJsseldijk en J. J. Keijzer, naar Soerabaja werden ge-

---

1) Aan G. K., 21 Jan. 1797.

zonden, met last om Hogendorp in zijn ambt van Gezaghebber te schorsen en in arrest te stellen. Dit geschiedde op 1 Januari 1798; ruim eene maand later werd hij naar Samarang en daarna naar Batavia gebracht, met achterlating van vrouw en kind en van al zijne bezittingen te Soerabaja.

Het nadere onderzoek, na zijn vertrek door de gecommitteerden, hoe partijdig ook, ingesteld, bracht niets aan den dag, dan dat hij zich wel eens vrij sterk uitgelaten had over de verraders, die de hun toevertrouwde eilanden zonder slag of stoot aan de Engelschen hadden overgeleverd, en over de Commissarissen, die hen daarvoor niet gestraft of zelfs beloond hadden; voorts dat hij voor de indigo- en de pepercultuur, voor de oprichting van batterijen en leveringen ten bate der verdediging meer heerendiensten gevorderd had dan zijne voorgangers, en dat dit wel eens enkele inlanders had doen besluiten om naar de binnenlanden te verhuizen; en deze grieven werden hem toegerekend, niet als diensten, den Staat bewezen, maar als daden van doellooze dwingelandij en van schraapzucht. Daarentegen belette men de opzending aan Commissarissen-Generaal van een adres, waarin de voornaamste europeesche en niet-europeesche ingezetenen van Soerabaja hun volkomene tevredenheid betuigden met alle handelingen van Hogendorp als Gezaghebber van den Oosthoek.

Deze werd onderwijl gedurende vijf maanden, zonder verhoor en zonder kennisgeving van de hoofden van bezwaar tegen hem, in arrest gehouden. Hieruit opmakende dat hij van Commissarissen-Generaal geen recht te verwachten had, besloot hij dat in hooger beroep bij de autoriteiten in Nederland te gaan zoeken. In

overleg met den officier die over hem moest waken, wist hij te vluchten naar een schip dat onder deensche vlag op de reede van Batavia lag, en ontkwam zoodoende naar Benkoelen. Van daar reisde hij naar Bombay, werd hier nog tot Januari 1799 opgehouden, maar mocht toen over St. Helena naar Engeland vertrekken, van waar hij *via* Hamburg in Holland terugkeerde.

Ziedaar de voorstelling, welke de *Mémoires* geven van de omstandigheden die een einde maakten aan Dirk van Hogendorp's indische loopbaan.

Zij komt, in hoofdzaak, geheel overeen met de waarheid, voor zoover men die kan opmaken uit de uitgegeven en onuitgegeven bescheiden welke betrekking hebben op het in Nederland ingestelde onderzoek van het gebeurde. Het voorbehoud „voor zoover," is niet overbodig, daar het onderzoek slechts op één punt tot een einde werd gebracht, door de verklaring van den Aziatischen Raad van 12 November 1800; toen besloot de Raad aan de indische regeering te kennen te geven dat hij,

»geëxamineerd hebbende de stukken en bescheiden, denzelven over»gezonden, specterende de zaak van den gesuspendeerden Gezaghebber »van Java's Oostkust Dirk van Hogendorp, niet kan approberen »de politieke mesures en procedures, tegen denzelven in het werk »gesteld, maar dezelve veel eer moet desavouëeren als wederrechtelijk »en ongepast, en dat de Raad vertrouwd, dat de Hooge Regeering »van Indië voortaan een vrijen loop zal laten aan de Justitie, ten »allen tijden volgende het voorschrift der 31 en 32 Artikelen van »de algemeene Beginselen, geplaatst voor de nu in Indië bekend »geworden Staatsregeling."

Inderdaad, wie den berg van verklaringen, extractnotulen, rapporten en consideratiën heeft doorgeworsteld, die aan het Comité voor de Indische Zaken en den

Aziatischen Raad ter beoordeeling werden voorgelegd, wordt gedrongen te erkennen, dat er in deze zaak ergerlijk misbruik van macht had plaats gehad, en dat de handelwijze der regeering alleen kon verklaard worden uit den wensch om Hogendorp tot elken prijs onschadelijk te maken voor het in werking zijnde stelsel en voor de personen die met de toepassing er van belast waren. Hier kan ik volstaan met de vermelding van één enkel feit. Hogendorp was geschorst, gevangen gezet, onder militair geleide naar Samarang, daarna naar Batavia overgebracht, op zijne papieren was beslag gelegd, het administratieve onderzoek buiten zijne tegenwoordigheid ingesteld, elke correspondentie met vrienden of raadslieden verboden. Om al die maatregelen van geweld te rechtvaardigen, beriep zich het indisch gezag uitsluitend op vrees voor oproer van de zijde der inlandsche bevolking van den Oosthoek, die in hare wanhoop allicht Soerabaja aan den engelschen vijand zou overgeven. En toch hadden Commissarissen-Generaal in het allereerste schrijven van hun secretaris, tevens gecommitteerde tot het instellen van gemeld onderzoek, met zoovele woorden kunnen lezen, dat de schrijver uiterst verwonderd was te bespeuren „dat genoegzaam alle Dienaren, Inwoon-„ders en Inlanders over het lot van hunnen Gezag-„hebber bitter getroffen en bedroefd waren." [1])

Trouwens, de schrijver van dezen brief, Jan Justinus Keijzer, schijnt een willig, maar niet al te willig werktuig geweest te zijn in de handen zijner lastgevers. Zelfs Hogendorp roemde later zijne onpartijdigheid in

---

1) Levensschets van Dirk v. H. in *Handelingen en Geschriften van het Ind. Genootschap.* 3e Jaarg. blz. 43.

de leiding van het voorloopig onderzoek. Niet aldus Keijzer's medegecommitteerde Wouter Hendrik van IJsseldijk, destijds Resident aan het Hof van den Sultan te Djocjo. Deze gevoelde zich door de onpartijdigheid van Keijzer zoo gekrenkt, dat hij hem eens toevoegde: Ik zie wel, dat Ge voor Oost-Indië te eerlijk zijt! — daarmede te kennen gevende, dat hijzelf beter paste in de omgeving der hooge indische ambtenaren van dien tijd, waarvan de Heer M. L. van Deventer in zijn Vervolg op de Jonge's Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indië zulk een liefelijk tafereel ophangt. [1])

1) Dl. XII (IX) hoofdst. 27. Ik ontleen deze bizonderheid aan een onuitgegeven brief van Dirk v. Hogendorp in het Rijksarchief. (Bundel betreff. de Zaak van Java's Oosthoek.) Keijzer had (op 30 Juli 1801) geprotesteerd tegen de verklaring in de voorrede van Hogendorp's „Verzameling van Stukken", dat de ingewonnen verklaringen door misbruik van macht, list en geweld verkregen waren. Dirk antwoordde op 1 Augustus: „...Ik wil wel geloven; en uw gehouden edelmoedig en braaf gedrag jegens mij bij mijne arresteering is er mij borge voor, dat Gij zo veel U mogelijk was, alle Partijdigheid hebt trachten te weren; hetwelk U ook, zo als Gij mij zelve te Amsterdam verhaald hebt, het gezegde van IJsseldijk heeft op den hals gehaald, namelijk: *dat hij wel zag, dat Gij te eerlijk voor Indië waart.* En dit gelove ik te meer, omdat ik verzekerd ben, dat de verklaringen veel vinniger tegen mij zouden geweest zijn, en men wel beter zoude gezorgd hebben, dat in dezelven minder contradictiën, of meerder overeenkomst gevonden wierd als wel thans plaats heeft.

Waarin Gij en ik, gelove ik, van opinie verschillen, en waardoor wij deze zaak zoo onderscheiden aanzien, is hierin gelegen. Gij hebt tot Grondstelling, dat een ondergeschikt dienaar alle de bevelen van zijne overheid ten uitvoer moet brengen, zonder te onderzoeken of dezelven regtvaardig en wettig zijn of niet.

Dat in O. Indië men zo scrupuleus volgens de wetten niet kan handelen, en Commissen. Generaal dus wel op die wijze tegen mij konden en mogten handelen: en dat mijne uitlatingen over sommige Personen van Commissen. Genl. en de Regering mij die vervolging op den hals gehaald hebben, en voor hen een verschoonbaar motief daartoe zijn.

Ik ben omtrent die drie punten van tegenovergestelde opinie; doch Gij dezelve te goeder trouw toegedaan zijnde, is uw gedrag dien ten gevolge consequent....

. . . .

Dan de U voorgeschreven wijze, het Politiek onderzoek op zich zelve, door en voor gebieders van de plaats, het oproepen der menschen, het doen van strikvragen; het schenken van vergiffenis aan een der Declaranten (Roelofs,

Dit wat de handelwijze der indische autoriteiten betreft. Maar over de kern der zaak, de beschuldigingen namelijk, te Soerabaja tegen Hogendorp bijeen gebracht, daarover is nimmer eene einduitspraak gedaan. Dat die verklaringen, schoon onder aanbieding van beëediging afgelegd, geen wettig bewijs tegen Hogendorp konden opleveren, daarover was iedereen het eens, vriend en vijand: zelfs de indische regeering wilde die alleen beschouwd hebben als leverende genoegzamen grond op, om den Gezaghebber van Java's Oosthoek strafrechtelijk voor den Raad van Justitie te Batavia te vervolgen: jammer maar dat zij eerst tot die vervolging besloot, twee dagen na dien waarop Hogendorp zijn arrest verbrak, zoodat het besluit, om de zaak strafrechtelijk aanhangig te maken, in Indië niet kon worden uitgevoerd [1]).

Maar ook in de Bataafsche Republiek kwam het niet tot een gerechtelijk onderzoek. De provisioneele Fiscaal van den Aziatischen Raad, Mr. D. van Laar, betoogde wel in een voor Hogendorp zeer vijandig rapport, dat de

---

secretaris van Hogendorp, die eigenlijk als medeplichtige had terecht moeten staan) reeds door zijn eigene bekentenis misdadig; het niet verhoren, veel minder confronteren van den beklaagden tegen de verklaarders; dit alles te zamen genomen geeft mij het Recht te zeggen en te herzeggen, *dat die verklaringen door misbruik van magt, list en geweld verkregen zijn.* Ik beschuldig daarmede *Commissarissen Generaal en de Regering,* doch bijzonders *Nederburgh* en *Sieberg;* die ik als de voornaamste oorzaken en aanleggers van die vervolging aanzie, daar van Rheede op de schandelijkste wijze toe medewerkt heeft. Gij hebt alleen hunne bevelen uitgevoerd: en volgens uwe grondstelling van gehoorzaamheid, waart Gij daartoe verpligt, zoodat enz."

1) *Verzameling van Stukken, rakende de zaak van D. v. Hogendorp, Opperkoopman in dienst der O. I. Comp. en Gezaghebber over Java's Oosthoek.* Gedrukt voor den Autheur, den Haag 1801. (folio.) Zie blz. 4 noot 4. Hogendorp ontvluchtte op 10 Juni en hield zich tot den 17den te Batavia schuil, — terwijl de met zijne bewaking belaste officier eerst op 18 Juni van die ontvluchting kennis gaf, en daarvoor met eenige dagen arrest werd bestraft.

verklaringen een aantal beschuldigingen inhielden, die in geenen deele door Hogendorp in zijn uitvoerig wederleggend bericht waren ontzenuwd, en concludeerde dat de zaak wederom verwezen moest worden naar den Raad van Justitie te Batavia. [1]) Doch de Aziatische Raad besloot, in overeenstemming met het praeadvies van zijn Indisch Departement en met de voor Hogendorp zeer gunstige consideratiën van het Raadslid Mr. Samuel Iperuszoon Wiselius, den Advocaat Fiscaal op te dragen om zich tot het Uitvoerend Bewind der Republiek te wenden, met uitnoodiging om door de Wetgevende macht eene rechtbank te doen aanwijzen, waarvoor de zaak aanhangig kon worden gemaakt.

Aan dezen last voldeed de Fiscaal, doch het Uitvoerend Bewind antwoordde dat de aanwijzing van eene rechtbank eerst te pas kwam, wanneer de Fiscaal termen vond om eene actie tegen Hogendorp in te stellen; waarop de Fiscaal verklaarde „op grond van „de papieren en stukken die aan hem overgegeven „waren, niet alleen geene Actie tegen Hogendorp te „kunnen institueeren, maar zelfs geen *introitus litis* bij „eene Rechtbank te kunnen verzoeken".

Het Uitvoerend Bewind verklaarde toen Hogendorp buiten staat van beschuldiging en ontsloeg hem van den eed waarbij hij zich verbonden had, om voor de rechtbank te verschijnen, die men voor de behandeling zijner zaak zou aanwijzen. En daarbij bleef het [2]).

---

1) Zie de aangehaalde Verzameling, 2e stuk blz. 16.

2) Ook Nederburgh, die in 1800 in de Republiek was terruggekeerd, had groote moeite om een honorabele décharge te verkrijgen van zijne functie als Commissaris-Generaal; tegen zijne gedragingen waren, onafhankelijk van Dirk v. Hogendorp's beschuldigingen, allerlei bezwaren ingebracht, waar-

Heeft nu Hogendorp recht om in zijne *Mémoires* te zeggen: „Par là mon innocence et mon honneur furent „pleinement mis dans leur jour?" [1]) Stellig niet in dien zin, dat iedereen hem voor onschuldig hield aan hetgeen hem ten laste gelegd was; in 't volgende jaar zou nog blijken dat zijne rehabilitatie niet volledig was, in 't oog ook van mannen, die men niet tot zijn bizon dere vijanden kan rekenen.

Toch kunnen wij, die de documenten welke den Advocaat Fiscaal ten dienste gestaan hebben, en nog enkele daarbij, hebben doorzocht, de onschuld van Dirk voor bewezen houden. Doch ook hier is weer eenig voorbehoud noodig: Dirk zelf erkent in zijn bericht tot wederlegging der beschuldigingen, dat hij winsten behaald heeft op den verkoop van amfioen aan de inlandsche Regenten; dat hij voordeel getrokken heeft uit het overwicht van het contingent aan rijst dat aan de Compagnie moest worden geleverd; dat hij een geschenk heeft ontvangen van een Regent wiens zoon hij ter terechtstelling naar Samarang had moeten opzenden, maar uit medelijden niet opgezonden had; dat hij meer heerediensten heeft gevorderd dan zijne voorgangers, en dat een gedeelte van die heerediensten hebben gestrekt om zijne woning te Simpang bij Soerabaja met eene gracht te omgeven; dat hij chineesche smokkelaars in 't blok heeft doen sluiten, en hen aldus heeft gehouden, totdat de getui-

---

over de Aziatische Raad, naar mijn oordeel, zonder voldoend onderzoek heenstapte, toen hij in 't einde van 1803 de gevraagde décharge verleende. Zie ook L. C. D. van Dijk, *Specimen inaugurale Continens Historiam Inquisitionis in delicta a praefectis atque officialibus in India cum orientali tum occidentali commissa.* blz. 197 vlg.

1) *Mémoires* blz. 129.

gen in hunne strafzaak gevonden waren, wat soms lang geduurd had; dat hij tegen het verbod van rijstuitvoer in, sommige ladingen rijst van Soerabaja naar den Overwal heeft laten vertrekken; hij erkent ook, en gaarne, dat hij Nederburgh, Alting, Siberg en hunne trawanten voor schelmen en verraders heeft uitgemaakt. Maar al die daden maken hem in eigen oogen niet schuldig. Wij hebben hier dus tusschen onschuld en onschuld te onderscheiden. Die, waarop van Hogendorp zich terecht schijnt te kunnen beroepen, zou men de indische onschuld uit den tijd der Compagnie kunnen noemen. Trouwens, zelfs de Poincten van Beschuldiging, die de indische regeering naar 't moederland overzond, maakten er hem geen verwijt van, dat hij zich op die wijze had trachten te bevoordeelen, maar dat hij meer lasten opgelegd, meer boeten geëischt, meer heerediensten gevorderd zou hebben dan „immer „gebruikelijk is geweest en immer voor gepermitteerd „gehouden kan worden" [1]).

En de ambtenaren der Compagnie hadden goede redenen om aldus ingewikkeld te erkennen, dat door een Gezaghebber lasten, boeten en heerediensten ten eigen voordeele konden opgelegd worden, die als volkomen geoorloofd werden beschouwd. Het geheele stelsel der Compagnie bracht dat mee. Hooren wij Hogendorp's verklaring, die nimmer tegenspraak heeft gevonden:

Het is eene zeer bekende en ontegensprekelijke waarheid, zoo drukt hij zich in zijn Bericht [2]) uit, dat een Gezaghebber over Java's Oosthoek geen roden penning aan gagie geniet. Te voren

1) Verzameling enz, 1e stuk blz. 28.
2) Verzameling enz. 1e stuk blz. 62.

trok hij tachtig gulden 's maands mitsgaders kostgelden en emolumenten, te samen 's jaars 1800 Rijksdaalders bedragende, dan dit is door de Commissarissen-Generaal afgeschaft, en integendeel de ondergeteekende belast met eene uitkeering van 2000 Rijksdaalders 's jaars voor Amptgeld, hebbende hij zelfs de twee eerste jaaren 4000 Rijksdaalders elk jaar moeten opbrengen, zodat hij in staat is door quitantiën te bewijzen, gedurende zijn Residentschap te Japara en zijn Gezachhebbersplaats, meer als 20.000 Rijksdaalders contant in de kas der Maatschappij te hebben gestort, bovendien is de Gezachhebber van Java's Oosthoek nog volgens een oud gebruik belast met eene uitkeering van 2000 Rijksdaalders 's jaars aan den Gouverneur van Java, behalven dat hij nog genoodzaakt is tot verscheiden andere contributiën, als voor het Marine-School, het Seminarium, de Venduties en diergelijke. Hij moet bovendien de onkosten op de Administratie der Justitie en Policie vallende, zelf dragen, zonder dat hem daarvan een enkelen duit wordt te goed gedaan. Hij moet alle oppassers, die volstrekt noodzakelijk zijn tot maintien der goede order en het overbrengen van ordres en brieven, uit zijn eigen Beurs onderhouden en beloonen, ja zelfs voor de brieven, die door zijne eigene en door hem alleen bezoldigde oppassers overgebragt worden, moet hij postgeld aan de Maatschappij betalen. Hij moet als de eerste persoon van het Gouvernement aldaar, zijn post en waardigheid eere aandoen en daartoe een suite, gansch niet onverschillig in de Oostersche gewesten, tot bewaring en luister van het gezach der Maatschappij houden."

In dezelfde lijn van betoog had Hogendorp hier nog kunnen bijvoegen, dat zijne benoeming tot Gouverneur van den Oosthoek hem 30.000 Rd. had gekost, mede, naar de destijds heerschende begrippen, een volkomen geoorloofde uitgave.

Neemt men een en ander in aanmerking, dan behoeft het geen betoog, dat inkomsten uit geschenken, bekeuringen, vergunningen en heerediensten tot een zeer hoog cijfer mochten oploopen, zonder de grens te overschrijden van hetgeen de Poincten van Beschuldiging noemen, „het gebruikelijke of gepermitteerde."

Ik meen derhalve te mogen aannemen, dat een onpartijdige en wel ingelichte rechtbank Hogendorp zou hebben vrijgesproken op de drie eerste punten van beschuldiging, betrekking hebbende op verschillende vormen van geldafpersing; op het vierde punt erkende Hogendorp schuld, maar kon hij zich tevens beroepen op de oogluiking, die bij den verboden uitvoer van rijst doorgaans werd toegepast; en wat het vijfde punt van beschuldiging betrof, den smokkelhandel in amfioen en specerijen, kon hij bewijzen, openlijk en zelfs met goedkeuring der Gecommitteerden gehandeld te hebben; en daartegenover bewezen de te Soerabaja verzamelde verklaringen al zeer weinig.

Trouwens waren deze voor het meerendeel afkomstig van getuigen op wier geloofwaardigheid niet weinig valt af te dingen. De gevangenhouding van den Gouverneur gaf duidelijk te kennen, dat de Groote Heeren te Batavia hem voor schuldig gehouden wilden hebben; en men weet hoezeer de inlander, wanneer hij er geen gevaar in ziet voor zich zelf, geneigd is, zijne getuigenis naar de bedoeling van den gezaghebbende in te richten. Van daar dan ook, dat in Februari 1798 menig Chinees of inlander dergelijke bezwarende verklaringen aflegde, die in Januari het adres geteekend had, waarbij de Hooge Regeering werd verzocht om den Gouverneur in zijne waardigheid te herstellen. Dikwijls ook konden die verklaringen alleen ten koste van hardnekkige combinatiën, die meer getuigen van spitsvondigheid dan van eerlijkheid, ten nadeele van Hogendorp worden geduid [1]).

---

1) Zie o. a. de aangehaalde Verzameling, blz. 58.

Alles wel beschouwd, houd ik Hogendorp voor onschuldig aan de hem ten laste gelegde pogingen om zich op ongeoorloofde wijze te verrijken, mits men het begrip van het geoorloofde in verband brenge met de toestanden die hij in Indië beleefde.

Een geheel andere vraag is, of zijn gedrag aan een strengeren maatstaf van zedelijkheid beantwoordde. In zijn verweerschrift spreekt hij „van de zogenaamde „geschenken, overwigten, monopoliën en wat dies meer „zij, zo schadelijk voor de inlanders... als schandelijk „voor de dienaren der Compagnie (want de Onderge-„teekende moet dit erkennen, schoon hij er zelf zijn „bestaan uit heeft moeten zoeken)." Deze erkenning had Hogendorp zeker niet meer voor den geest, toen hij in zijne *Mémoires* (blz. 72) zich den naam toekende van „homme délicat", omdat hij zijne inkomsten niet nog grooter gemaakt had.

Rijk was hij intusschen in Indië niet geworden. In 1797 had hij eene handelsspeculatie op touw gezet, die deerlijk mislukte: hij bevrachtte drie schepen met rijst en andere levensmiddelen, bestemd voor het fransche eiland Mauritius, waar groote schaarschte heette te heerschen; de staat van oorlog maakte het wenschelijk de nabijheid van Straat Soenda te vermijden en Hogendorp verzocht dus de vergunning der Hooge Regeering om zijne schepen door Straat Bali te doen vertrekken, zonder vooraf Batavia aan te doen. Dit werd eerst na lange vertraging toegestaan [1]), die de schrijver der *Mémoires* aan zijne vijanden te Batavia wijt.

1) Of liever, eerst toegestaan, toen verboden, en eerst na maanden weer toegestaan; en wel, omdat Hogendorp een ander hem toebehoorend schip, dat onder toskaansche vlag in ballast van Ile de France terugkwam (via straat Lombok) te Soerabaja had opgehouden. Nu schreven de reglementen

Toen de vergunning kwam was het te laat: de geheele Indische Oceaan was onveilig geworden. Twee der schepen werden door de Engelschen gekaapt; het derde kwam behouden te Mauritius aan en werd daar met de lading zeer voordeelig verkocht. Maar van de opbrengst van dien verkoop kreeg Hogendorp niets te zien. De wissels die hij in betaling ontving werden geprotesteerd, zijn recours op de trekkers alweer belemmerd door de weigering der indische regeering om beslag te doen leggen op een schip van zijne tegenpartij, Hogendorp zelf aansprakelijk gesteld voor de verbintenissen die hij, vertrouwende op de betaling der eerstgemelde wissels, had aangegaan, — kortom er ontspon zich een rechtsgeding, dat na twee instantiën doorloopen te hebben, ten nadeele van den gewezen Gezaghebber van Java's Oosthoek afliep, en niet alleen hem, maar ook zijner moeder, die zich voor hem borg gesteld had, veel geld kostte. [1]) En onderwijl werden zijne bezittingen op Java tijdens zijne gevangenhouding onder beheer van derden gesteld, die de verschillende cultuurondernemingen lieten verloopen; en een behoorlijke afrekening van de liquidatie zijner bezittingen mocht hij nimmer ontvangen.

Doch dit zou alles eerst later blijken. Toen Dirk van Hogendorp in September 1799 in zijn vaderland terugkeerde met eene som van f 30.000 — die hij aan geld en juweelen mede had genomen, mocht hij zich nog

---

voor dat alle neutrale schepen eerst Samarang of Batavia moesten aandoen; doch Hogendorp had gemeend zich daaraan niet te moeten houden, omdat het schip toch werkelijk nederlandsch eigendom was. — 't Is zeker, dat van Reede van de Parkeler, de gouverneur van Java, die de zaak bij de indische regeering aanbracht, met een weinig goeden wil haar wel uit de wereld had kunnen helpen. — Rijks-Archief. Zaak van Java's Oosthoek

1) *Mémoires*, blz. 102 vlg. 119 vlg. 207.

vleien met de hoop, dat hij eenmaal weder in het bezit zou komen van een betrekkelijk niet onaanzienlijk fortuin. In ieder geval kon hij voorloopig de toekomst onbezorgd te gemoet gaan, en zich met hart en ziel toeleggen op de twee zaken die hem het meest aan het hart lagen, — het herstel zijner grieven tegen de indische regeering, en de hervorming van het bestaande stelsel van indisch beheer.

Wij hebben gezien hoe het met de eerstgemelde aangelegenheid afliep. Gaan wij Dirk van Hogendorp thans na in zijne aanvallen op het stelsel der Compagnie.

HOOFDSTUK IV.

STRIJD TEGEN HET OUDE KOLONIALE STELSEL.

1799—1803.

Van gebrek aan voortvarendheid kan men Dirk van Hogendorp op dit gebied evenmin beschuldigen als op andere.

Reeds op de zeereis van Bombay naar Engeland bracht hij een overzicht van den staat der oost-indische bezittingen op het papier, waarin de denkbeelden van de hierboven medegedeelde memorie van 2 Juli 1796 uitvoerig werden toegelicht. Dit *Bericht van den tegenwoordigen Toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indiën en den Handel op dezelve* verscheen in December 1799 te Delft [1]. In de voorrede gaf de schrijver te kennen, dat zijne aanteekeningen te Soerabaja in beslag genomen waren, en dat hij dus bij het schrijven op zijn geheugen had moeten afgaan. Het werkje draagt daarvan de kenmerken in het ontbreken van cijfers, in de vaagheid van vele mededeelingen en in het onsamenhangende der compositie: toch, en in weerwil van het onfraaie hollandsch waarin het geschreven is, laat het zich lezen. Er zit leven in en bloed; wat de schrijver meedeelt heeft hij zelf gezien en beleefd, de betoogtrant

1) Gedrukt voor den Auteur.

is helder en logisch; kortom het pamflet, — want iets anders is het niet, al telt het bijna tweehonderd bladzijden, — steekt gunstig af bij de meeste pamfletten uit den revolutietijd.

Als zoodanig was het berekend om in de gegeven omstandigheden, of liever in de omstandigheden die de schrijver als gegeven onderstelde, op het groote publiek indruk te maken, en de overtuiging te doen veld winnen, dat onder een gewijzigd beheer, onze oostindische bezittingen veel meer voordeel voor den Staat zouden opleveren dan tot dusver. Intusschen had Dirk van Hogendorp geen lang verblijf in de Bataafsche Republiek noodig om zich te overtuigen, dat het stelsel der Compagnie niet met de Compagnie ten grave gedaald was. Wel had reeds in September 1795 een van staatswege aangesteld *Comité tot de zaken van den O. I. Handel en Bezittingen* de oude Kamer van XVII vervangen; wel had de Staatsregeling van 1798 het doodvonnis over de Compagnie uitgesproken door te bepalen, dat „de Bataafsche Republiek alle de Bezittingen „en Eigendommen der gewezen O. I. Compagnie, be„nevens alle derzelven schulden tot zich nam," en dat de octrooien voormaals aan de Compagnie verleend, waren vernietigd. Doch diezelfde Staatsregeling bepaalde, twee artikelen verder, dat het monopolie van vervoer van alle goederen „die niet aan de handeldrijvende ingezetenen waren afgestaan," aan den Staat verbleef, tot tijd en wijle de nieuw ingestelde Raad der Aziatische Bezittingen een nieuw Charter zou hebben aangeboden en dit door het Vertegenwoordigend Lichaam zou zijn bekrachtigd. [1]).

1) Art. 247 en 249 Staatsregeling van 1798. (Zie ook Staatsregeling van 1801 art. 47, 48.)

De voorstanders van het oude stelsel, in de eerste plaats de aandeelhouders der oude Compagnie, lieten het natuurlijk niet aan pogingen ontbreken om het Vertegenwoordigend Lichaam, en vooral den Aziatischen Raad, in hun zin te bewerken. Het bleek dus noodig om het onderwerp, in Hogendorp's *Bericht* in algemeene trekken behandeld, meer in bizonderheden na te pluizen, en de argumenten te weerleggen van de beste verdedigers van het oude stelsel. Daartoe gordde Dirk zich nu aan, en in de eerste jaren na zijn terugkeer uit Indië gaf hij eene reeks van polemische geschriften uit, die zijne denkwijze in het helderste licht stellen. Het voornaamste dier werken is wel de verzameling *Stukken, raakende den tegenwoordigen toestand der bataafsche bezittingen in Oost-Indië.* [1]) Ten einde de zwakheid van het stelsel der Compagnie zoo kras mogelijk in het licht te stellen, koos Hogendorp hier eene methode, die der tegenpartij zeker niet aangenaam kan geweest zijn, juist omdat zij haar het voorname argument uit handen sloeg, dat men in een pennestrijd zoo gaarne gebruikt: verkeerde voorstelling van de bedoelingen der tegenpartij. Hogendorp haalde uit het arsenaal der Compagnie eene in 1785 geschreven Memorie te voorschijn, waarin de toenmalige bewindhebber B. van der Oudermeulen uitvoerig betoogd had, dat het verval der Compagnie, behalve aan den engelschen oor-

---

1) De volledige titel is: *Stukken, raakende den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indië en den Handel op dezelve, kunnende dienen ter beantwoording der vraag, „of de handel op Oost-Indie niet anders dan door eene Maatschappij, met een uitsluitend voorrecht voorzien, en het bestuur over de bezittingen aldaar hebbende, kan gedreven worden. Uitgegeven door Dirk van Hogendorp. Zijnde een vervolg op deszelfs Bericht enz.* In den Haage bij J. C. Leeuwenstijn en M. Roelofswaert. 1801.

log, in de allereerste plaats te wijten was aan de ongunstige uitkomsten van den zoogen. binnenlandschen handel, d. w. z. van den handel van haven tot haven in Azië zelf. Niet zonder groote moeite had Hogendorp dit stuk, dat alleen voor de leden der voormalige staatsregeering en voor de bewindhebbers der maatschappij gedrukt was, in zijn bezit gekregen; hij prijst den inhoud te recht als getuigende van de kunde en de werkzaamheid van den opsteller; „uitge„breide kennis van den handel der geheele waereld, „van dien van ons vaderland, en in het bijzonder van „den Oost-Indischen, straalen daarin door." [1])

Deze memorie nu gaf Hogendorp volledig in 't licht, met al hare bijlagen (c^a. 300 blz.), zoodat de heeren participanten hier het genoegen smaakten voor het eerst kennis te maken met eene verdediging van hunne belangen, die meer om 't lijf had dan eenige aanprijzing van het oude stelsel welke hun immer onder de oogen gekomen was. In de inleiding daarentegen, die Hogendorp aan de Memorie van Van der Oudermeulen liet voorafgaan, en in de daarachter gevoegde aanteekeningen konden zij het oude stelsel zien afbreken, en het nieuwe opbouwen, op eene wijze, die voor een onbevooroordeelde weinig te wenschen overliet.

Onbevooroordeeld evenwel, was de lezer dien ik mij voorstel niet; zoomin de participant in de oude Compagnie, als het groote publiek van dien tijd. De eerstgemelde had zich tot het einde toe wel bevonden bij het beheer der Kamer van XVII; hij had geregeld zijne niet onaanzienlijke dividenden genoten, al bleef de Compagnie in gebreke hare schuldeischers te betalen,

1) Inleiding blz. 15.

en art. 248 der Staatsregeling, waarbij bepaald werd, dat de Geïnteresseerden *bij* en de Houders *van* Actiën in de gewezen Oost-Indische Compagnie door de Natie bij wijze van afkoop zouden schadeloos gesteld worden, was in het oog van den aandeelhouder niet zulk een aanlokkelijk aanbod als de voortzetting van het oude monopolie zou geweest zijn, nu de Staat eenmaal de goedheid gehad had, de schulden der Compagnie over te nemen.

Met het groote publiek deelde de participant overigens in de meest uitgebreide onkunde aangaande den staat van zaken in onze Oost, en die onkunde maakte dat men den achteruitgang der Compagnie aan allerlei oorzaken toeschreef behalve aan de ware. Ook was men in de tweehonderd jaren die de Compagnie had bestaan, gewend geraakt om de bedrijvigheid op onze scheepswerven, in onze havens, in onze spinnerijen en weverijen, de ruime verdiensten van den ambachtsman en den zeevaarder, als haar werk te beschouwen; aan haar werden de zegeningen toegeschreven die in waarheid uit den oost-indischen handel voortvloeiden, en het denkbeeld, dat die handel voor alle ingezetenen der Republiek kon opengesteld worden, werd in 1785 door niemand bestreden, denkelijk, omdat het bij niemand opkwam. In volle gemoedsrust redeneerde dan ook de bewindhebber Van der Oudermeulen, alsof de Oost-Indische Compagnie en de oost-indische handel synoniem waren. In 1790, toen de zaken der Compagnie nog wanhopiger stonden, en zij weer om hulp kwam aankloppen, was, wellicht in verband met de opheffing der West-Indische Compagnie, bij enkelen de gedachte opgekomen om den handel op de Oost vrij te geven. Maar het monopolie der Com-

pagnie had toen een verdediger gevonden in den anoniemen steller van zekere *Memorie van Consideratiën*, en de gecommitteerden der Staten van Holland hadden dat een fraai en wel uitgewerkt vertoog genoemd, waarmede zij zich geheel vereenigden. Deze Memorie was in 1792 met andere rapporten betreffende het onderzoek naar den staat der Compagnie bij Johs. Allart te Amsterdam in 't licht verschenen. Zij werd nu door Dirk van Hogendorp in zijne verzameling van Stukken wederom uitgegeven (blz. 401 vlg.) met eene daarnaast gedrukte wederlegging, waarin hij het betoog punt voor punt, en nagenoeg in de eigen bewoordingen van het oorspronkelijke, in tegenovergestelden zin parodieerde.

Hogendorp trachtte in deze polemiek voornamelijk te doen uitkomen, dat de productiviteit van onze bezittingen in de Oost, bij afschaffing van het stelsel van gedwongen leverantiën en bij invoering van den vrijen handel, in het onnoemelijke zou rijzen. En als voorbeeld van 'tgeen hij zich van de toekomst voorstelde, had hij de onvoorzichtigheid gehad, achter zijne aanteekeningen op de Memorie van V. d. Oudermeulen eene „Calculatieve Berekening" te plaatsen van de inkomsten en voordeelen, die het eiland Java onder een goed bestuur zoude kunnen opleveren, vergeleken met andere bezittingen en volkplantingen. Ik noem dit eene onvoorzichtigheid; de calculatieve berekening hing natuurlijk, wat de voornaamste cijfers betreft, volkomen in de lucht; wie kon destijds anders dan bij wijze van gissing beweren, dat Java onder een stelsel van vrije cultuur en vrijen handel, inderdaad honderd millioen pond koffie, tien millioen pond peper, tachtig millioen pond katoen, honderd millioen pond suiker kon

opleveren? Wie kon *a priori* den prijs berekenen, die de genoemde voortbrengselen bij sterk vermeerderde productie op de europeesche markt zouden opbrengen? Door aldus den vasten bodem der ervaring en der logisch daaruit voortvloeiende gevolgtrekkingen te verlaten, gaf Dirk van Hogendorp vrij spel aan eene critiek, die niet verzuimde victorie te kraaien over een stelsel, dat met zulke aantastbare cijfers heette te moeten staan of vallen. Die critiek werd onder anderen in 't volgende jaar geleverd door den ongenoemden schrijver van een „*Onderzoek der Gronden van het stelsel van den Heer Dirk van Hogendorp,*" [1]) die tegenover de Calculatieve Berekening van laatstgenoemde een eigen tegenberekening plaatste, waarvan de uitkomst was, dat het vrijhandelstelsel een jaarlijksch deficit van ruim 43 millioen, in plaats van een batig saldo van ruim 63 millioen zou opleveren. Hogendorp verdedigde zich tegen dezen aanval in een lijvige brochure, die ook de repliek gaf aan drie anonieme brieven, door „een oud man" in het Nationaal Magazijn geplaatst. [2])

Al weten wij, die zooveel later leven, dat de door Hogendorp genoemde cijfers overtroffen zijn door de werkelijkheid, voor de publieke opinie van zijn tijd heeft hij met deze polemiek zijn pleit niet gewonnen, allerminst voor die der participanten in de oude O. I. Maatschappij. Om ook hen voor zijne denkbeelden te winnen, wilde hij de Compagnie in een Chineesche Compagnie herscheppen, met een door den Staat te

1) Te Amsterdam bij Pieter den Hengst 1802. (115 blz.)

2) *Antwoord van Dirk v. H. op het onderzoek der gronden van zijn stelsel enz. door eenen ongenoemden, uitgegeven te Amsterdam bij P. den Hengst, en op drie Brieven, mede van eenen ongenoemden, geplaatst in de Numero's* 15, 16 *en* 20 *van het Nationaal Magazijn.* In den Haage bij J. van Cleeff. 1802. (112 blz.)

storten kapitaal van gelijk bedrag als het oorspronkelijke kapitaal der O. I. Compagnie, en met een uitsluitend octrooi voor den handel op China en voor den invoer van thee in Nederland [1]). Maar met zulk een karige vergoeding waren de participanten volstrekt niet tevreden. In een adres aan het Staatsbewind, de nieuwe regeering, die op het einde van 1801 met eene nieuwe Staatsregeling was opgetreden, kwamen zij op tegen het onrecht, hun in 1795 en latere jaren aangedaan. Zij handhaafden het recht van eigendom der Compagnie op al hare bezittingen in Indië, beweerden dat de bewindhebbers hadden behooren gekend te worden in de liquidatie, en eischten herstel der Compagnie in haar vroegere rechten. Mocht deze eisch niet worden ingewilligd, dan legden zij als alternatief een plan van reorganisatie over, volgens hetwelk de Compagnie in haar uitsluitend recht als handeldrijvend lichaam werd hersteld, en hare ambtenaren, met het daartoe noodige gezag bekleed, voor de inzameling der producten zouden zorgen, terwijl dan de Bataafsche Republiek de politie, de justitie, de militie en de defensie in de koloniën op zich zou nemen, tegen een jaarlijksche uitkeering van *f* 3.550.000. Van de winsten zouden de aandeelhouders eerst 8 percent ontvangen, daarna zouden de interessen betaald worden op de schulden der oude Compagnie, die het adres op veel minder raamde dan het werkelijk bedrag van *f* 134.000.000; van het meerdere zou de schuld afgelost, en als die afgelost was

---

1) *Ontwerp om de O. I. Compagnie dezer Landen in haren vorigen bloei en welvaart, beschouwd als een handeldrijvend Ligchaam, te herstellen. Opgedragen aan de Hoofd-Participanten en verdere Deelgenoten, eigenaars der Actiën of Aandeelen in die Compagnie.* Door Dirk van Hogendorp. In den Haage, bij J. van Cleeff 1801.

het overschietende tusschen den Staat en de Compagnie verdeeld worden.

In de brochure, die Dirk van Hogendorp hiertegen in 1802 in het licht gaf [1]), was het hem niet moeilijk aan te toonen, op hoe zwakke gronden de geheele redeneering der stellers van het adres gebouwd was. Dat de O. I. Compagnie en hare Bewindhebbers in 1795 onrecht geleden hadden, in zooverre men de liquidatie van een insolventen boedel nimmer buiten medewerking van den failliet behoort ter hand te nemen, — als die *wil* medewerken althans, zou ik er bijvoegen, — dit was het eenige wat Dirk kon toegeven. Overigens bewees hij zonneklaar, dat er insolventie bestond, en dat, zoo al de participanten recht hadden op schadevergoeding, hetgeen hij loochende, deze nooit meer kon bedragen dan de gekapitaliseerde waarde van de gemiddeld door hen in de laatste jaren genoten dividenden, — dus op zijn hoogst *f* 9.811.360, — hetgeen zou neerkomen op ongeveer 150 pCt. van het oorspronkelijke kapitaal. Met volle recht eindelijk noemde hij het plan van winstverdeeling, door de participanten aan de hand gedaan, een „partage d'Arlequin", en stelde hij nogmaals in 't licht, dat alle berekeningen moesten falen, zoolang zij van de onderstelling uitgingen, dat onze oost-indische bezittingen onder het oude stelsel zouden of konden voortgaan met grove winsten af te werpen, en dat de kosten van bestuur even laag zouden blijven, als zij onder de Compagnie waren geweest.

Voor het Staatsbewind leverde het adres der participanten weinig moeilijkheid op: het kon volstaan met

1) *Aanmerkingen op het adres van Participanten (in de gewezene) Nederl. O. I Maatschappij aan het Staats-Bewind der Bataafsche Republiek,* door Dirk Hogendorp. In de Hage, bij J. van Cleeff. 1802.

de adressanten te verwijzen naar de artikelen der Staatsregeling, die aan het bestaan der Compagnie een einde hadden gemaakt; en het plan van reorganisatie wees het af, op den ook door Hogendorp aangevoerden grond, dat de berekening der voordeelen en lasten geheel onbetrouwbaar was, en bovendien een aanzienlijk voorschot uit 's lands kas vereischte, waartoe de middelen niet voorhanden waren [1]).

Inmiddels hadden de voorstanders van het oude stelsel een vurig en bekwaam bondgenoot gevonden in den gewezen Commissaris-generaal in Indië, Mr. S. C. Nederburgh, die in 1800 in 't vaderland teruggekeerd was. In eene verhandeling [2]), in 1801 uitgegeven en aan 't Staatsbewind aangeboden, trachtte hij, zonder hem evenwel te noemen, Hogendorp's denkbeelden te wederleggen; hij maakte zich die taak o. a. gemakkelijk door een zeer averechtsche en onjuiste voorstelling te geven van de denkbeelden die hij bestreed. O. a. nam hij aan, dat het nieuwe stelsel ineens en in zijn geheel zou worden ingevoerd; ook schilderde hij den toestand in Bengalen, waarop Hogendorp zich voortdurend ter verdediging van zijn stelsel beriep, met de akeligste kleuren, en toegegeven moet worden, dat hij zijne kennis aangaande Bengalen uit echte bronnen putte: alleen verzuimde hij op te merken, of te doen opmerken, dat die bronnen uit de periode van vóór 1773 dagteekenden, en op een toestand betrekking hadden, die na 1784 door het nieuwe systeem was vervangen, op de zegeningen waarvan Dirk van Hogendorp zich beriep.

1) Notulen v. h. Staatsbewind 15 November 1802.

2) *Verhandeling over de Vragen of, en in hoeverre het nuttig en noodzakelijk zijn zoude, de O. I. bezittingen van deezen staat, ofte sommigen derzelven, te brengen op den voet der W. I. Volkplantingen,* enz., enz.

Tegen dezen aanval verdedigde zich Dirk van Hogendorp in eene brochure, de laatste van deze reeks van polemische geschriften. [1]) Hij erkende daarin, zelf aanleiding gegeven te hebben tot de misvatting, die zoovelen, en nu weer den gewezen Commissaris-Generaal Nederburgh, van de toepassing van zijne denkbeelden een plotselingen omkeer in de maatschappelijke en staathuishoudkundige toestanden van Indië deed vreezen. „Alleen," zoo schreef hij, [2]) „de theorie of de „grondbeginselen van mijn stelsel voor het publiek „verhandelende, heeft het verschil tusschen deze en „de principes van het oude stelsel te groot geschenen, „om niet te doen gelooven, dat de uitvoering daarvan, „in de toepassing, ook even groote verandering moest „te wegebrengen, welk denkbeeld zeer behendig door „de voorstanders van het oude is opgevat, om die ver„andering zoo gevaarlijk als mogelijk voor te stellen."
Hij herinnerde echter tevens, dat hij reeds bij de mededeeling der calculatieve berekening van de mogelijke voordeelen der toepassing van zijn stelsel op eene tijdsruimte van tien tot twintig jaren gerekend had, om die voordeelen aan den dag te brengen: [3]) en nu gaf hij een schetsontwerp van eene regeling van het indische bestuur en van den handel op Indië, dat naar zijn oordeel duidelijk zou doen zien, dat de invoering zonder schokken en zonder gevaar kon plaats hebben.

---

1) *Nadere uitlegging en ontwikkeling van het stelsel van Dirk van Hogendorp, benevens eene schets, of de hoofdtrekken van een ontwerp voor het toekomstig bestuur over de Bataafsche Bezittingen in Oost-Indiën, en den Handel op dezelven volgens de gronden van dit stelsel. In antwoord op het onlangs uitgekomen werk van den gewezen Commissaris-Generaal S. C. Nederburgh, getiteld* (Zie hiervoor blz. 103). In de Hage, bij J. van Cleeff. 1802.

2) l. c. blz. 15.

3) l. c. blz. 1.

In dit ontwerp en in de toelichting, waarvan de inhoud overigens geheel strookt met de denkbeelden in de hierboven medegedeelde memorie van 2 Juli 1796 ontwikkeld, legde hij voornamelijk gewicht op het uiterlijk onveranderde in de verhouding tusschen den gemeenen Javaan en zijne Regenten. Laatstgenoemden zouden alleen de beschikking verliezen over den grond, en daarvoor schadeloos gesteld worden door inkomsten, die Dirk van Hogendorp veel hooger schatte, dan de winst, die de Regenten en andere hoofden thans op de schrale betaling der aan de Compagnie geleverde producten genoten. In plaats van heerendiensten, zouden zij de daarvoor in de plaats tredende hoofdtax genieten, en langs dien weg wederom bevoordeeld worden met de aanwinst in deugdelijkheid, die tusschen on betaalden en betaalden arbeid bestaat. In alle andere opzichten: in uiterlijken glans, in eerbetoon, in gehoorzaamheid van den inlander, in de uitoefening hunner rechtspraak, zouden de Regenten dezelfde rechten en bevoegdheden behouden als tot dusver. Bovendien voegde Dirk nu op verschillende punten van zijne schets het woord „langzamerhand" in: zoo bij de afschaffing der heerendiensten, bij de omzetting van de gedwongen leverantiën in den verkoop van vrijwillig geteelde producten; ook legde hij meer nadruk op hetgeen hij reeds vroeger had gewild, dat namelijk de inlander vrij zou zijn om de in te voeren land- en hoofdtax naar eigen keuze hetzij in geld of in rijst op te brengen. Wel was hij overtuigd, dat de belastingschuldige al spoedig de betaling in geld boven die in natura zou verkiezen, en wel, omdat de prijs van de rijst, bij openstelling van den uitvoer, zeker hooger zou worden dan die voor de betaling der belastingen kon worden aangenomen;

en dan zouden de europeesche ambtenaren evenmin als de inlandsche Regenten er bij verliezen, daar zij in zijn systeem vaste en voldoende tractementen zouden ontvangen, die uit de alsdan en op die wijze sterk vermeerderde landsinkomsten licht te vinden zouden zijn. [1])

Eindelijk wees Hogendorp er op, dat de invoering van zijn stelsel van zelf zeer langzaam zou geschieden, daar die voorafgegaan moest worden door een nauwkeurige opneming, eene statistiek zouden wij het noemen, van de bevolking en den landbouw in elk district; daarna moest men een overslag maken van het bedrag der belasting voor elke *Jonk* rijstveld; deze overslag moest dan aan de Regenten vertoond worden, om hen te overtuigen, hoe op die wijze door hunne regentschappen veel meer dan tot dusver kon opgebracht worden, en hoe zij en hunne familiën bij de vaststelling van hun inkomen wèl zouden varen. Eerst daarna moest men een begin maken met de nieuwe belasting in te vorderen, en het als eene gunst doen beschouwen, wanneer geld in plaats van rijst werd aangenomen, zoodat de verandering van de belasting *in natura* tot eene verponding in geld door den inlander zou beschouwd worden volgens eigen keuze en tot eigen voordeel te zijn geschied. [2])

Aan de zijde van Dirk verhief ook Gijsbert Karel in deze jaren zijne stem ten gunste van een verbeterd stelsel van bestuur en handel in Indië. Van 1801 tot 1804 zijn door hem een aantal *Verhandelingen, Brieven*

---

1) *Nadere uitlegging* enz. blz. 50 vlg.
2) l. c. blz. 59.

enz. in 't licht gegeven, waaruit blijkt, dat in dit opzicht althans de jongere broeder de denkbeelden van den oudere allengs is gaan omhelzen.

Terwijl Gijsbert Karel aanvankelijk de Compagnie nog in wezen laten, en haar althans als handelslichaam groote voordeelen toekennen wilde, verklaarde hij na de verschijning van Dirk's *Nadere Uitlegging*, dat hij dit stelsel boven het zijne verkoos. „Mijn broeder", zoo schreef hij, „heeft zijn stelsel na den vrede ontworpen," (dat wil zeggen in practisch toepasselijken vorm gegoten) „wetende, welke bezittingen ons zijn gebleven, en ik „was daaromtrent vóór twee jaren in de onzekerheid. „Mijn broeder heeft zijn stelsel ontworpen, nadat er „over zijne beginselen is geredeneerd, en het mijne „kwam vóór alle die geschriften uit. Hij, eindelijk, is „op de plaats geweest, heeft niet alleen Nederlandsch, „maar ook Britsch-Indië gezien, en wel in den loop „van vijftien jaren onderscheiden ambten aldaar be„kleed." 1)

Zeer juist wordt, in de laatste woorden, het verschil aangewezen in den oorsprong der denkbeelden van Dirk en van Gijsbert Karel: want op dit gebied was laatstgenoemde stellig niet meer en kon hij niet meer zijn, dan een geleerde, die zijne kennis uit boeken putte, terwijl Dirk's geheele behandeling van het onderwerp aantoont, dat hij uitging van eigen waarneming, en dat eigen ervaring hem de pen in de hand gaf, zoowel bij

---

1) *Brieven aan eenen participant in de O. I. Compagnie,* door G. K. v. Hogendorp; 3 seriën in 1802 en 1803 verschenen bij de Wed. J. Doll, te Amsterdam. Bovenstaand citaat is uit den brief van 20 November 1802, blz. 126.

Vroeger had Gijsb. Karel in 't licht gegeven: *Verhandelingen over den O. I. handel,* bij de Wed. J. Doll, 1801. Later verscheen van zijne hand: *Memorie over den tegenwoordigen staat van den handel en de culture in de O. I. bezittingen van den Staat. Wed. J. Doll. 1804. Niet te koop.*

het afkeuren van het oude als bij de aanprijzing van het nieuwe stelsel. Niet minder uiteenloopend is de betoogtrant: bij Gijsbert Karel een aaneengeschakelde redeneering volgens de geijkte vormen der dialectiek, een niet zelden langdradige verhandelstijl, waarbij groote belezenheid aan den dag komt, een voortdurend streven om objectief, bezadigd en wellevend te blijven, waardoor hij b.v. tot de bedenkelijke onderstelling wordt genoopt dat Nederburgh te goeder trouw was, toen hij het hierboven vermelde gebruik maakte van zijne britsch-indische bronnen.[1]) Bij Dirk daarentegen een streven, om in betrekkelijk korte, soms scherpe, en meestal levendig gestyleerde aanteekeningen, telkens ten aanzien van een enkel onderwerp den spijker op den kop te slaan, aldus den tegenstander van zijn onrecht te overtuigen, en, zoo mogelijk ook, het leven zuur te maken.

Het oost-indische vraagstuk was aldus in de Bataafsche Republiek eene *question brûlante* geworden.

De politieke gesteldheid van zaken, ook met betrekking tot het buitenland, droeg daartoe op dit oogenblik bij.

Zoolang de oorlog met Engeland voortduurde, zoolang het onzeker was, of de voornaamste onzer oostindische bezittingen nog in onze macht waren, of ooit weer in onze macht zouden komen, zoolang alle handel niet alleen, maar zelfs de meest onmisbare uitwisseling van berichten tusschen moederland en koloniën gestremd bleef[2]), kon de strijd over het beste

---

1) *Brieven aan eenen Participant in de O. I. Cie*, van G. K. v. Hogendorp, blz. 128.

2) Eén voorbeeld hiervan, dat spreekt, is de mededeeling van Dirk in een brief uit Soerabaja van 21 Januari 1797, dat hij pas G. K's. brief van 26

stelsel van koloniaal beheer hoogstens aan de liefhebbers van polemiek om haarzelfs wille belang inboezemen. Maar op 1 October 1801 waren te Londen de preliminairen tot den vrede tusschen Frankrijk en Engeland geteekend en daarbij was bepaald dat wij, met uitzondering van Ceylon, alle onze koloniën in de West, in Afrika en in de Oost terug zouden krijgen. Als een tooverslag werkte het bericht van dit heuglijke feit. Acht dagen daarna schrijft een goed opmerker te Amsterdam, dat die stad een geheel andere physionomie vertoonde; de gezichten zien er tevreden uit, overal ziet men bedrijvigheid. Op Texel rust men met den grootsten spoed drie of vier vaartuigen uit als aviso's voor Oost-Indië bestemd, en die de eerste zullen zijn om de in onze pakhuizen te Batavia opgehoopte producten herwaarts over te brengen.... De handel begint al er aan te denken om onder bataafsche vlag te gaan varen, de houthalers wachten op een gunstigen wind om naar 't Noorden te zeilen, hoe ver het seizoen ook gevorderd zij. Het goud daalt in prijs en zou reeds à pari staan, indien het niet opgedreven werd door groote kooporders uit Weenen. De assurantiepremiën voor schepen onder neutrale vlag dalen zoo sterk, dat die voor de vaart naar Spanje reeds van 20 à 25 op 8 percent zijn gevallen. De schrijver heeft van een kistenmaker gehoord die het getal zijner werklieden van een of twee op twaalf heeft gebracht. De staatsfondsen herleven, ofschoon langzaam, maar de schrijver meent dat de rijzing duurzaam zal zijn. [1])

Februari 1796 heeft ontvangen; terwijl, na de uitbarsting van den oorlog met Engeland, slechts zeer enkele brieven van Dirk uit Indië zijnen broeder hebben bereikt.

1) Valckenaer aan V. Leyden van Westbarendrecht, 14 October 1801, in mijn Leven van Mr. Johan Valckenaer. Dl. II, bijlagen blz. 56 vlg.

In één woord, men haalde weer adem, na de negen jaren van uitputtenden oorlog, die de Republiek achter den rug had; en men wachtte niet op de werkelijke afsluiting van den vrede (die op 25 Maart 1802 te Amiens plaats had), om den handel op de Oost te hervatten, die in ons volksleven den bloedsomloop in 't menschelijk lichaam vertegenwoordigde.

In zulke omstandigheden kreeg de vraag, hoe dien omloop weder in geregelden, voor 't gansche lichaam voordeeligen gang te brengen en te onderhouden, een niet te overschatten dadelijk belang. Geen wonder dus dat over het toekomstig koloniaal beheer in de jaren die de vrede duurde — het waren er helaas nog geen twee! — levendiger dan te voren werd gepolemiseerd.

Ook het Staatsbewind gevoelde zich tot het nemen van eene beslissing gedrongen; en uit de brieven van Dirk aan zijn broeder in deze maanden krijgt men den indruk alsof het zeer weinig gescheeld heeft, of die beslissing ware rein en gaaf ten voordeele van zijne denkbeelden uitgevallen; en in dat geval zou Dirk zelf met de invoering van zijn stelsel zijn belast. De drie leden van het twaalfhoofdig Staatsbewind, die meer bizonder met de koloniale zaken waren belast, de HH. Besier, Queijsen en Spoors, waren voor het nieuwe stelsel geheel gewonnen; zoo ook de Hr. Rob. Voûte, destijds een der meest gezaghebbende personen op de amsterdamsche beurs; ook wist Dirk te vertellen dat de machtige invloed van den Eersten Consul zich ten gunste van zijne denkbeelden zou doen gelden. [1])

1) Aan G. K., 19 Juni 1802:... „En France notre système a aussi prévalu malgré une forte opposition du 2e et 3e consul. Bonaparte s'en est fort occupé, et après de mûres discussions le système de la liberté du Commerce, contre la compagnie a entièrement triomphé. Dans peu nous en aurons les détails publics. Cela influera en bon sur nous..."

Of het daaraan te danken geweest is, dat hij in Augustus zich meende te mogen vleien met de instemming van elf Leden van het Staatsbewind? [1]) De eenige van het twaalftal die het nog met de Compagnie hield, was Brantsen, en met de hem eigene zachtaardigheid noemt Dirk dezen daarom „un vil intriguant „qui n'entend rien à la chose, mais qui a été gagné, et „qui n'agit que par intérêt personnel. Je lui ai dit „ces vérités ce matin, assez énergiquement," — [2]) doch helaas, voeg ik er bij, zonder veel succes. Want de oude Compagnie telde nog een machtigen aanhang, voornamelijk onder de oud-participanten, wier woordvoerders, de Heeren Falck, Craaijvanger en Cras zich niet onbetuigd lieten bij de leden van het Wetgevend Lichaam, dat ten slotte te beslissen had. Dit bleek bij de behandeling van een voorstel door het Staatsbewind in het begin van Augustus ingediend en strekkende, om de aandeelhouders der voormalige Compagnie ter hunne keuze schadeloos te stellen, hetzij door hun een nieuw 25jarig octrooi te verleenen voor den uitsluitenden handel op China, of door hunne bewijzen van aandeel in te wisselen tegen een zeker bedrag aan schuldbekentenissen ten laste van den Staat. Voor zulk een openhartig kleur bekennen ten gunste van Hogendorp's stelsel oogstte het Staatsbewind weinig lof in. Het Wetgevend Lichaam deinsde terug voor eene beslissing en noodigde het Staatsbewind uit, om de zaak nog eens te overleggen.

En zoo geschiedde het, dat de regeering, hoezeer ook doordrongen van het gewicht eener spoedige beslissing, tot 11 November 1802 wachtte, niet slechts met het

1) Aan G. K. 7 Aug. 1802.
2) Aan G. K. ibid.

nemen eener beslissing, maar met de benoeming eener commissie, die eene beslissing zou voorbereiden. Die commissie kreeg in last: „in aanmerking genomen „zijnde de verschillende begrippen, welke thans omtrent „den handel op onze O. I. bezittingen alsmede omtrent „derzelver inwendig beheer rouleeren", het Staatsbewind binnen den kortst mogelijken tijd te dienen van consideratiën en advies „omtrent den voet en wijze waarop „in het vervolg de handel op 's lands bezittingen in de „Oost-Indiën zou behooren gedreven en die bezittingen „bestuurd te worden, in dier voege dat aan dezelven „de hoogst mogelijke trap van welvaart, aan den koop„handel dezer Republiek het meeste nut, en aan 's lands „financiën het meeste voordeel worde aangebragt" [1]).

Het was, gelijk men ziet, het Staatsbewind te doen om eene keuze of om een compromis tusschen de „rouleerende" denkbeelden, en daarom werden de vertegenwoordigers der meest uiteenloopende meeningen op koloniaal gebied tot leden der Commissie benoemd: Dirk van Hogendorp ontbrak er evenmin als zijne *bête-noire*, Mr. Sebastian Cornelis Nederburgh. Verder werden benoemd de HH. Johan Meerman, een der meest geleerde mannen van zijn tijd, oud-regent van vóór 1795, dichter, geschiedkundige, wijsgeer, maar die zich tot dusver met koloniale zaken nimmer bemoeid had; F. O. J. Pontoi, koopman te Amsterdam, en Robert Voûte, de reeds hierboven genoemde makelaar aldaar; Willem Six, gewezen secretaris van het West-Indisch comité, en C. A. Verhuell, kapitein ter zee, die eenige reizen naar de Oost gedaan had om den staat der weerbaarheid in onze bezittingen op te nemen.

1) Notulen v. h. Staatsbewind, 11 Nov. 1802.

Op de samenstelling der commissie valt, dunkt mij, met het oog op hare taak, niets aan te merken. Maar 't kostte moeite om haar aan het werk te krijgen. Nederburgh weigerde eerst zijne benoeming te aanvaarden, omdat hij niet zitting wilde nemen naast een man die, als Hogendorp, onder verdenking lag van strafwaardige daden in Indië; en Six en Verhuell bedankten, uithoofde zij de denkbeelden van Hogendorp noodlottig achtten voor Indië, — eene exceptie, die nog al zwak schijnt, als men het doel in aanmerking neemt, waarmede de Commissie werd ingesteld. Het vermoeden ligt voor de hand, dat ook de laatstgenoemde heeren meer om den persoon dan om de denkbeelden van Hogendorp bezwaar hadden, met hem in commissie te zitten. Hoe het zij, zij vroegen naar den bekenden weg, en het Staatsbewind wees hun dien aan, door te antwoorden, dat zij, om Hogendorp's stelsel te bestrijden, niet beter konden doen, dan zitting te nemen; terwijl Nederburgh werd verwezen naar de verklaring van den Fiscaal bij den Aziatischen Raad, dat hij geen termen gevonden had om Hogendorp te vervolgen; tevens drukte het Staatsbewind de hoop uit, dat Nederburgh zich niet zou laten weerhouden door persoonlijke grieven, die hij tegen Hogendorp mocht hebben [1]). De drie heeren lieten zich overreden, en op 1 December werd de Commissie plechtig geïnstalleerd in eene zaal van het hotel waar het Staatsbewind zetelde; maar de terstond eenstemmig gekozen voorzitter Meerman zal zijne wijsgeerige zielsrust bij het leiden der bijeenkomsten van de aldus samengestelde vergadering dikwijls noodig gehad hebben.

1) Notulen v. h. Staatsbewind, 29 Nov. 1802, blz. 235.

De Commissie [1]) begon met de volgende vragen te stellen:

1°. Hoe is de handel op Indië tot nu toe gedreven, en welke inrichtingen hebben daaromtrent plaats gehad, zoo hier te lande als in de Koloniën?

2°. Behelst de wijze, waarop de oost-indische handel tot nu toe gedreven is, zulke radicale gebreken, dat ze tot de vernietiging der Compagnie uit haren aard hadden moeten aanleiding geven, al waren er geene rampen bijgekomen?

3°. Welke wijze van handeldrijven op onze oost-indische bezittingen moet dan gesubstitueerd worden aan de vorige?

Uit het vroeger medegedeelde kan men lichtelijk opmaken in welken zin Hogendorp deze vragen beantwoordde; maar ook Nederburgh beantwoordde die van zijn standpunt, en bleef daarbij niet in gebreke om vooral het gevaar der invoering van het door zijn tegenstander bedachte, door hem revolutionnair genoemde stelsel in 't licht te stellen. In zijne wederlegging protesteerde Dirk, en met reden, tegen de insinuatie, die vooral in dien tijd in het gebruik van het woord revolutionnair lag. Had men niet ruim een jaar geleden, op aandrang van buiten, zeer zeker, maar toch ook met groote instemming binnen 's lands, de Staatsregeling van 1798 langs revolutionnairen weg afgeschaft,

---

1) In het archief van Mr. H. graaf van Hogendorp zijn de notulen der vergaderingen van deze Commissie aanwezig, doch slechts van 24 Januari 1803 af; in de notulen van die bijeenkomst wordt verwezen naar de „Memoriën van „Consideratiën, door de Medeleden Hogendorp en Nederburgh, respectivelijk „in de laatstvoorledene sessie, en in die van den 13den der lopende maand „ter tafel overgelegd." Mede aanwezig zijn de hier bedoelde memorie van D. v. H. en eene tweede, in den vorm eener redevoering, ter wederlegging van de memorie van Nederburgh.

alleen omdat men het revolutionnair beheer zoo hartelijk moede was? En niemand kon met minder recht dan Dirk van Hogendorp voor den medeplichtige gehouden worden van die hollandsche Jacobijnen, wier val hij, gelijk wij later zullen zien, van harte had toegejuicht. Maar wat de invoering van zijn stelsel in Indië betrof, wat was daarin zóó revolutionnair dat men daarvan, gelijk Nederburgh beweerde, een algemeenen opstand, een afval van Regenten en van mindere inlanders te vreezen zou hebben? Aanvankelijk zou alles vrij wel bij het oude blijven: want waar Dirk de verdeeling van den grond onder den gemeenen Javaan voorstond, daar had hij nooit bedoeld, dat er verandering zou komen in de bestaande verdeeling der rijstvelden:

»Diezelfde menschen," zoo sprak hij [1]), »kunnen hetzij collectief dorpsgewijze, hetzij individueel, dezelfde rijstvelden blijven bezitten, als ze tegenwoordig hebben. Alleen zullen zij in plaats van aan willekeurige en onevenredige belastingen onderworpen te zijn... voortaan eene bepaalde belasting naar evenredigheid van den grond, en in plaats van willekeurige en uit den aard der zaak drukkende heerendiensten, een algemeene belasting als uitkoop, of ten minste bepaald geregelde, en veel verminderde diensten, moeten opbrengen.

Dat dit den gemeenen Javaan niet onaangenaam zoude zijn, behoeft, denk ik, geen nader betoog. Doch laat ons nu ook onderzoeken of er zelfs voor de Regenten wel de minste oorzaak van misnoegdheid, veel min van opstand of tegenkanting in opgesloten ligt. Wanneer men den Regent als groot Pachter beschouwt, die voor een bepaalde belasting of Contingent, daar hij verantwoordelijk voor is, het recht heeft die belasting weder op zijne onderhoorigen naar willekeur, zonder beperking te verdeelen; en men nu in plaats van die bepaalde belasting of Contingent eene belasting legde op den grond, van een zeker gedeelte van den oogst, naar evenredigheid van de grootte en de goedheid van den grond, en

---

1) Ik neem deze aanhalingen met dezelfde correctiën over, als de hierboven medegedeelde memorie van 2 Juli 1796.

dan hem, Regent (onder toezicht van den Gouverneur of Resident, daar hij nu toch ook onder staat) gebruikte om die belasting in te vorderen; wanneer men uit het provenu hem een gedeelte tot zijn bestaan toewees als tractement of inkomste, zooals men het noemen wil, welke inkomste zeker meer zou bedragen, dan wat hij nu met schrapen en moeite onder zulke gebrekkige inrichtingen er van maken kan; en als hij dan verder dezelfde macht, gezag, rechtsoefening, aanzien en uiterlijke eerbewijzingen behield als tegenwoordig; welke reden zoude hij dan hebben om over zulk eene verandering zoo misnoegd te zijn? of wel om het harnas van opstand daartegen te willen aantrekken?"

Ook andere bezwaren tegen het privaatbezit van den grond had Nederburgh aangevoerd. Hoe zou de bevloeiing der rijstvelden geschieden? Wel, antwoordt Dirk, evenals bij ons het onderhoud van de dijken. Het eigenbelang zou de hoofden der verschillende dorpen wel tot onderling overleg brengen omtrent de waterleidingen en dammen, die voor die bevloeiing noodig zijn. Toezicht van de regeering zou dan op Java, evenals bij ons, kunnen regelen en bevorderen wat door het vrijwillig samenwerken der particuliere grondbezitters werd ondernomen. Maar moest daarom alle eigendom in ééne hand vereenigd zijn?

Dat overigens de regeering ook in zijn stelsel een wakend en oplettend oog moest houden op de culturen en bedrijven van het land, gaf Hogendorp gereedelijk toe, maar de regeering moest alleen een algemeen en beschermend toezicht houden, zij moest zich niet direct met den gang van zaken bemoeien, dien niet willen wijzigen of er aan deelnemen, veel minder nog alles aan zich trekken.

Het is dan ook louter verwarring van denkbeelden, zoo sprak hij, als de voorstanders van het oude systeem ons willen diets maken, dat die plicht tot bescherming den

Staat zou noodzaken, om vooruit verstrekkingen te doen en dan, bij wijze van contingenten en verplichte leverantiën, alle of het grootste gedeelte der meest winstgevende producten voor zich te behouden.

Ondanks alle millioenen, waarmede de Compagnie na den engelschen oorlog van 1781—83 was geholpen, ondanks alle pogingen om haar aan den gang te houden, had men geen enkele hervorming of verbetering in de productiviteit van Java, in de financieele positie der Maatschappij ontdekt.

Lag dat dan aan het mindere gehalte van de personen, die met de uitvoering van het oude systema waren belast? Nederburgh had iets dergelijks te verstaan gegeven: volgens hem mocht men aan de eerlijkheid van personen bezuiden de linie niet dezelfde eischen stellen als benoorden de linie. Over het verschijnsel, dat tot deze verklaring aanleiding gaf, was Hogendorp het met zijn tegenstander eens: in Indië was de onzedelijkheid en de gewetenloosheid groot en algemeen. Maar ook dat was aan de inrichtingen, aan den regeeringsvorm, aan het systema aldaar toe te schrijven.

»Eerst doordien om die reden geen wel opgevoede, deugdzame lieden naar derwaarts willen gaan, en dus de meerderheid der ambtenaren uit de heffe des volks opgekomen zijn; en dan omdat alle middelen van werkzaamheid en industrie door het uitsluitend monopolie der Compagnie en de dwingelandij der Regeering aan den ambtenaar ontnomen zijn; eindelijk door de ellendige inrichting van geen behoorlijke bezoldiging te geven, welke in de latere tijden, en zelfs door de groote Commissie (waarvan Nederburgh lid was ge weest) nog met het verzwarend, ongerijmd en allerverschrikkelijkst ambtgeld verergerd is geworden...; wordt aan de ambtenaren geen andere keuze overgelaten, dan zich uit op zich zelf beschouwd ongeoorloofde middelen van bestaan te voorzien, of van honger te sterven."

En over dit onderwerp geraakt Hogendorp in vuur: het herinnert hem zijn eigen verleden en de vervolging waaraan hij zoo onlangs heeft blootgestaan.

»Ja, geachte medeleden dezer Commissie, die niet op de plaats zelve de gruwelen en verschrikkelijkheden hebt gezien en ondervonden, die het natuurlijk, ja noodzakelijk gevolg van dezen ongerijmden regeeringsvorm zijn, mocht ik tijd en welsprekendheid genoeg bezitten, om ze u in hare ware doch zwarte kleuren af te schilderen! Weken en maanden zoude ik noodig hebben, om u alle de bijzondere gevallen, daar ik ooggetuige van ben geweest te verhalen. Wreedheden, onrechtvaardigheden, openlijke verkrachting der gerechtigheid en rechtsoefening: en dat alles om geld te winnen, ze hebben plaats gehad tot mijn vertrek, en na mijn vertrek, en hebben nog plaats... Ik kan dus niet begrijpen, hoe men welluidende declamatiën over weelde en over al te opulente bezoldigingen, tegen de principes, waarop mijn stelsel van goede bezoldiging der ambtenaren gevestigd is, kan bijbrengen. Welke reden heeft men te veronderstellen, dat ik buitensporige, en overdreven bezoldigingen bedoeld heb te geven? Laat eerst het stelsel van bezoldiging aangenomen zijn, en laat men dan zien welke sommen ik voorstel aan ieder ambt te geven. Zeker geene aan die gelijk, die nu gestolen worden. Volgens mij heeft geen Gouverneur van Java, en nog minder een Resident van Tjeribon 150.000 Rd. 's jaars noodig. Waarom dan nu al geschreeuwd tegen eene verkwisting van 's lands penningen en daardoor de gunst willen winnen van diegenen, die zeker de spaarzaamheid in het uitdeelen van 's lands inkomsten met recht zoozeer te harte gaat......

Ik houd staande, dat het eenige middel, daar eenige uitwerking van te wachten is, om de malversatiën en schandelijke knevelarijen in onze bezittingen te doen ophouden, alleen te vinden is in het geven van vaste en voldoende bezoldigingen, vermits alsdan de Wet het recht zal hebben om overtredingen te straffen; want ik beweer dat dit onder het oude of tegenwoordige systema niet mogelijk is, omdat als men iemand geen bezoldiging geeft, ja (hem) nog het betalen van ambtgeld oplegt, men hem het recht geeft om door ongeoorloofde middelen zijn bestaan en winst te zoeken: en daar deze middelen uit den aard niet door de wet bepaald kunnen worden,

is het ongerijmd een minderen of meerderen graad van geoorloofdheid daaraan te willen toekennen. Ja, ik houd staande, dat voorzoover men onder zulk een systema van Wet en Recht durft spreken, die middelen alle wettig en geoorloofd worden, en men nimmer aan diegenen die er van geprofiteerd hebben, het genot daarvan als misdaad kan aanrekenen. Waarom ik ook bij gevolgtrekking concludeere, dat het tegenwoordige systema van Regeering over onze O. I. bezittingen, en vooral over het eiland Java is een systema van gewettigden en georganiseerden roof, plunder en onrechtvaardigheid; en de daden door onze ambtenaren aldaar uitgeoefend eene aaneenschakeling van diefstallen en geweldenarijen, zonder nochtans dat die ambtenaren in de oogen van de Wet als dieven en geweldenaren kunnen beschouwd, en dus ook niet als zoodanig gestraft worden.... Om dien stand van zaken te veranderen moet men beginnen met vaste bezoldigingen te geven; die vaste bezoldigingen kunnen niet gevonden, en dus niet gegeven worden uit de inkomsten volgens het tegenwoordig systema; en dus moet men het systema veranderen, en een zoodanig aannemen, waardoor men zich van territoriale inkomsten verzekert, die voldoende zijn om die noodige onkosten van bestuur en verdediging, met vaste en voldoende bezoldigingen, daaruit goed te maken."

De lange redevoering, waaraan ik deze fragmenten ontleen, — zij telt in Dirk's handschrift zestig bladzijden groot folio, — roerde tal van andere punten aan, dikwijls, ondanks de slordigheid van den stijl, niet zonder welsprekendheid; ik laat die hier onvermeld, omdat wij zijne zienswijze dienaangaande reeds kennen. Alleen geef ik nog eene aanhaling ten bewijze van den klem, waarmee hij zijne hoofdstelling, den onafscheidelijken samenhang tusschen privaat grondbezit bij den gemeenen Javaan en den vrijen handel, in den boezem der Commissie verdedigde [1]).

»De handel op en van het eiland Java, zoo op Europa als op

1) t. a. pl. blz. 43.

onze overige Bezittingen in Oost-Indië, de West van Indië, en zelfs China, hangt zoo geheel af van het systema van bestuur op Batavia, dat het eene zonder het andere niet beoordeeld, veel minder nog gewijzigd kan worden.... Er is geen vrije handel, er kan geen vrije handel bestaan, naast eene regeering op prohibitie en monopolie gevestigd. Eene regeering bij uitsluiting koopman, en meesteresse van alle producten, duldt geen vrije kooplieden naast zich, zij is uit haren aard de vijand, en door hare macht de onderdrukker er van. Er is geen gedeeltelijke bepaling van uitsluiting en vrijheid te maken. De grenzen tusschen het verplichte en het vrije is niet te bepalen. De uitsluiting kan alleen door macht en geweld vastgehouden worden; en geweld is dê vijand van den koophandel. Waar geweld heerscht vlucht de koopman. Waar de regeering koopman is, kan geen ander koopman naast hem bestaan. Er is geen Recht noch Rechter tusschen hem (den koopman) en den koopman, daar hij alleen mede handelen kan, nam. de regeering.... Nu houd ik staande, dat als de regeeringsvorm over Java zoo blijft als hij is: de verplichte leverantiën, contingenten en het uitsluitend monopolie blijven bestaan.... dat alsdan er niet alleen aan geen algemeenen vrijen handel, maar zelfs niet aan een zeer geringen gedeeltelijk vrijen handel te denken is,.... zonder dat de pogingen van onze bataafsche kooplieden op grond van eenige in schijn toegestane vrijheden, anders dan tot hunne ruïne of verlies kunnen uitvallen".

En na nogmaals het onvoldoende van het oude stelsel, vooral met het oog op de defensie van onze bezittingen in 't licht gesteld te hebben, besloot Dirk zijne rede met deze peroratie: [1])

»Het geldt hier de redding, of de zekere val van ons vaderland. Onze beslissing zal door de nakomelingschap, en mogelijk nog door onze tijdgenooten, gezegend of gevloekt worden.... De Oostersche Volken, ingezetenen van onze bezittingen, schoon onbewust van onze werkzaamheden, zullen mogelijk eeuwen achtereen den invloed van onze uitspraak gevoelen. Ik gevoel en besef al het gewicht, al het belang van den last ons opgedragen; doch ik heb dezelve ook met allen ernst, met alle aandacht, en niet zonder ootmoedige smeeking

1) t. a. pl. blz. 57.

aan het Opperwezen om deszelfs hulpe en bijstand, overwogen. Mijne opinie is niet het gewrocht van eenige dagen, weken, maanden, of zelfs jaren. Neen het is twintig jaren geleden dat ik naar Indië vertrokken ben. Ik heb gedurende zeventien jaren, in het krijgswezen te water en te land, en in politieke ambten bijna al onze bezittingen, en zelfs die der Engelschen, bezocht. De laatste acht jaren heb ik op het eiland Java doorgebracht. Ik heb de zeden, gewoonten, begrippen en taal der Javanen leeren kennen, en (ben) daarin geoefend genoeg geweest, om met hunne hoofden zoowel als gemeenen vertrouwelijk te kunnen spreken. Mijn systema is niet kortelings door mij aangenomen, en het ontwerp daarop gebouwd, eerst nu te zamen gebracht. Neen, sedert meer dan tien jaren is mijne opinie daaromtrent bepaald geweest, en door mijn broeder, den gewezen Pensionaris van Rotterdam, is het wijlen den Raadpensionaris van de Spiegel voorgedragen en uitgelegd; en wel met zoodanig gevolg, dat die groote staatsman daar volkomen van overtuigd was....

Dan, veelgeachte Medeleden, hoezeer ik gemoedelijk overtuigd ben, dat de grondbeginselen waar mijn ontwerp op gebouwd is, de eenige goede zijn en dat daarvan heil voor ons Vaderland en voor onze O. I. Bezittingen te verwachten is, zoo ben ik echter zeer verre, diezelfde goede opinie van mijn ontwerp zelve te hebben en het Ulieden te willen aanbieden, om, zooals het is, door ons aangenomen te worden. Neen, ik ben verzekerd dat wanneer door Uwe kunde en wijsheid geholpen, de werkelijke zwarigheden en bedenkingen, die er tegen ingebracht kunnen worden, onderzocht en overwogen worden, wij in staat zullen zijn door veranderingen en verbeteringen iets veel beters voor den dag te brengen, en daardoor aan den gewichtigen last te voldoen, die ons door het Staatsbewind is opgedragen, en daar onze landgenooten en medeburgers, gedrukt onder de gevolgen van den rampspoedigsten oorlog en zuchtende onder ondragelijke belastingen, zoo reikhalzend naar verlangen."

Met welke warmte ook verdedigd, — de overtuiging van den spreker mocht in den boezem der Commissie niet zegevieren.

Reeds op 24 Januari vermelden de notulen, dat na deliberatie wordt besloten: „als gronden van de ver-„beteringen, waarvoor het inwendig bestuur van het

„eiland Java vatbaar kan worden geacht, kunnen niet „in aanmerking komen de beginselen van eigendom „van grond onder de gemeene Javanen en de af- „schaffing van alle heerendiensten."

Dat het besluit in dezen zin uitviel verwondert mij minder, dan dat het, volgens Dirk van Hogendorp's eigen verklaring, [1]) met algemeene stemmen, en dus ook met de zijne is genomen. De tegenstrijdigheid is echter voor oplossing vatbaar.

Het bijeenbrengen van de felste tegenstanders in ééne Commissie had althans dit gevolg gehad, dat men aan weerszijden, hoe stellig ook overtuigd, had leeren inzien dat geen resultaat zonder wederzijdsche toegeeflijkheid te bereiken was. Ook Dirk was op dit oogenblik inschikkelijk; eene gesteldheid des geestes, bij hem te zelden waarneembaar om niet met vreugde begroet te worden. Waar het bij hem vooral op aankwam, was de beschikking over den javaanschen bodem te verzekeren aan dengene die hem bebouwde: of dat geschiedde zooals hij wenschte, door aan den gemeenen Javaan den grond in eigendom of erfpacht te geven, dan wel langs anderen weg, was van meer ondergeschikt belang. Bovendien was men in den boezem der Commissie nog niet verder gevorderd dan tot de vaststelling der algemeene beginselen, waarnaar het ontwerp-charter zou worden ingericht; en de samenstelling van de koloniale sectie van het Staatsbewind scheen hoop te geven, op een gunstiger gestemde hoogere instantie, dan waarin de koloniale quaestie zich op dit oogenblik bevond.

---

1) In een later schrijven uit St.-Petersburg aan het Staatsbewind, dd. 18/30 Juli 1804.

De uitkomst van deze overwegingen was, dat Dirk van Hogendorp zich bereid verklaarde om voorloopig, en in dit stadium der discussie, voor de uitsluiting van den grondeigendom te stemmen, mits men in de ontwerp-instructie voor den Gouverneur-Generaal, aan dezen de verplichting oplegde, om te zorgen dat de heerendiensten tot een minimum beperkt, het verhuren van dessa's of districten door de Regenten aan Chineezen of anderen met nadruk tegengegaan, en de kadastrale inschrijving van bevolking, uitgestrektheid en gesteldheid der landerijen met kracht ter hand genomen en ten einde gebracht zouden worden, met gelijktijdige afschaffing van alle onregelmatige en willekeurige belastingen of afpersingen van giften. Deze waarborgen voor grootere rechtszekerheid van den gemeenen Javaan werden door de Commissie toegestaan en, in Dirk's eigen redactie, opgenomen als art. 14 van de Instructie voor den Gouverneur-Generaal. [1])

Er kan ook nog een andere reden bestaan hebben, om Dirk op dit punt tot inschikkelijkheid te stemmen. Hierboven hebben wij hem met klem de stelling hooren verkondigen, dat naast een Staat, die zich het monopolie van voorname handelsartikelen voorbehield, geen vrije handel kon opkomen. Maar omgekeerd liet zich ook verdedigen, dat naast vrijen handel en vrije cultuur het monopolie van den Staat niet te handhaven zou zijn: aan het slot van zijn eerste advies in de Commissie had Dirk die stelling reeds uitgesproken, doch

1) Aldus Dirk aan Gijsbert Karel in een zeer belangrijken brief van 3 Aug. 1806, in antwoord op diens vraag, hoe het toch eigenlijk was toegegaan in den boezem der Commissie.

zonder haar nader toe te lichten [1]). Had hij dat gedaan, dan zou zijn betoog deze strekking gehad hebben: Laat den inlander maar vrij in de keuze der producten die hij wil teelen, en vergun hem daarvoor den prijs te bedingen, dien de concurrentie der koopers al spoedig in de hoogte zal drijven, en dan zult ge zien in welke mate de productiviteit van Java stijgt. Er wordt altoos beweerd, dat de Javaan lui is, dat hij niet werken wil dan onder dwang. Aan die luiheid van den Javaan, die ook nu nog in de bewijsvoering van den behoudsman zulk een voorname rol speelt, geloofde Dirk van Hogendorp niet, dan alleen in zooverre zij het noodzakelijk gevolg was van omstandigheden, die overal en altoos den arbeider lui zouden maken. Verbied den hollandschen boer, zijne waar tegen den hoogsten prijs af te zetten dien hij bedingen kan, — dwing hem zijn product tegen een onmogelijk lagen prijs af te staan, — ontneem hem de zekerheid, dat hij, behoudens de betaling van zijne pacht, de beschikking zal behouden over den gepachten grond, — en zie dan eens, of hij zal voortgaan met zich van den ochtend tot den avond af te sloven! [2]) Eigen ervaring had Hogendorp het verschil leeren kennen tusschen werk in

---

1) „Even dus," zegt hij daar, „als het zeer wel en consequent geredeneerd „is, dat indien men beweert, dat het noodzakelijk is om den regeeringsvorm „over onze O. I. bezittingen op den ouden voet te laten, er dan ook geen „vrije handel kan plaats vinden; zoo is het ook in den omgekeerden zin even „waar, dat als men bevindt dat de handel op onze O. I. Bezittingen vrij „moet wezen, te gelijkertijd ook eene verandering in het Bestuur over de„zelve plaats moet grijpen; en dat die niet anders kan zijn, dan op het grond„beginsel van Eigendom van land en vrije beschikking of verkoop der pro„ducten."

2) Op de laatste bladzijde van zijn *Nadere Uitlegging* enz. had Hogendorp ook den Chinees aangehaald, als voorbeeld van den invloed van eigenbelang, op de werkzaamheid van den arbeider.

heerendienst en betaald werk, tusschen werk op 's heerenland en werk op eigen grond. Werd dus vrije cultuur (zelfs met belangrijke beperkingen) op Java ingevoerd, dan zou de regeering door middel van eene landtax en van in- en uitgaande rechten van de vermeerderde productie zulke voordeelen genieten, dat ook de voorloopig nog gemonopoliseerde artikelen wel vrij gegeven zouden worden. En dan zouden ook de gedwongen leverantiën, en wat daarmede samenhing, het grondbezit in handen der Vorsten, spoedig in duigen vallen.

Met die overtuiging kon Dirk van Hogendorp, mits het beginsel van vrijen handel werd aangenomen, aan den lieven vrede een offer brengen, dat hem niettemin veel moet hebben gekost.

De uitkomst van hare beraadslagingen legde de Commissie op 31 Aug. 1803 neer in een uitvoerig rapport, als toelichting dienende van een ontwerp-charter op het beleid der politie en justitie en het drijven van handel in de Aziatische Bezittingen der Bataafsche Republiek, en van een aantal concept-instructiën voor den Aziatischen Raad, den Gouverneur-Generaal, het Hoog Gerechtshof van Bataafsch Indië, enz. enz. [1])

Het ontwerp-charter, dit is bij de lezing terstond te zien, is een compromis tusschen het stelsel van Hogendorp en dat der Compagnie. Onveranderd is daarin Hogendorp's grondstelling overgenomen en toegepast, dat het administratief, judicieel en militair bestuur der kolonie aan den Staat toekomt, die het uitoefent

---

1) Deze stukken zijn als bijlagen gedrukt van de notulen van het Staatsbewind van 1 Sept. 1803. Lit. F.

door een in den Haag gevestigd regeerings-college, Raad der Aziatische Bezittingen genoemd, en door een Gouverneur-Generaal, bijgestaan door drie gewone en twee buitengewone Raden van Indië, zetelende te Batavia. De Gouverneur-Generaal is tevens opperbevelhebber der zee- en landmacht, en heeft het recht van gratie. Voorts vindt men de door Hogendorp voorgestane denkbeelden terug in de instelling van een Raad van Financiën en Domeinen te Batavia, belast met het algemeen toezicht op de culturen van gouvernementswege, en op de ambtenaren, die met de ontvangst en het vervoer der leverantiën van producten belast zijn; in de oprichting van een college van houtvesterij op Java's Noord-Oostkust; in de bepaling dat de ambtenaren allen behoorlijk bezoldigd zullen zijn, met verbod om eenige gift of geschenk hoegenaamd te ontvangen; in de strenge waarborgen voor de volstrekte onafhankelijkheid van de rechterlijke macht in Indië, en in de ontbinding van den bestaanden Hoogen Raad van Justitie te Batavia; eindelijk en vooral in de openstelling van de vrije vaart en den vrijen handel voor alle ingezetenen van de Republiek en van hare aziatische bezittingen.

Hiertegenover echter bevatte het ontwerp-charter ook bepalingen van groot gewicht, die lijnrecht streden met hetgeen Hogendorp nog in zijn laatste geschrift uitvoerig had verdedigd: wel bepaalde art. 56 dat de meest geschikte middelen zouden beraamd en in het werk gesteld worden, om in het geheele gebied der bataafsche bezittingen het lot van den gemeenen inlander te verbeteren en te verzekeren, alle onregelmatige en willekeurige belastingen af te schaffen, en den landbouw zooveel mogelijk aan te moedigen en

uit te breiden, maar voor Java werd, overeenkomstig het besluit der Commissie op 24 Januari, de weg die in Hogendorp's oog rechtstreeks tot opheffing der misbruiken leidde, afgesneden, door de toekenning van grondeigendom aan den gemeenen Javaan en de afschaffing der heerendiensten te verbieden.

Wel werden alle culturen, met eenige uitzonderingen, aan een ieder toegestaan; maar die uitzonderingen betroffen niet slechts de moluksche specerijen, die ook Hogendorp in handen van den Staat wilde laten; ook de koffie, de peper en de amfioen werden als artikelen van monopolie gehandhaafd. Eindelijk kreeg Nederburgh nog zijn zin in de bepaling dat het land zelf koopman zou zijn in de straks genoemde artikelen en in 't algemeen in die producten, welke volgens de bestaande contracten met de inlandsche, niet rechtstreeks aan ons gezag onderworpen vorsten, aan de regeering moesten geleverd worden. Alleen, en dit was weer eene concessie aan Hogendorp, zou die land's handel niet door land's ambtenaren geschieden. Art. 98 van het ontwerp-charter bepaalde, dat al wat tot den vervoer van die producten, het opslaan daarvan, den verkoop in Indië of hier te lande, de aflevering, en de inkasseering der kooppenningen betrekking had, zou worden verricht in commissie, tegen betaling van zekere percentage. De Staat zou daartoe „bij voorkeur, en zoolang hij oordeelde zulks te strekken tot het meeste voordeel van 's Lands kas," gebruik maken van eene nieuw te octroijeeren Aziatische Compagnie, die voor den theehandel met China een monopolie zou krijgen, maar in alle andere opzichten geen meerdere rechten zou hebben dan ieder ingezeten der Republiek. Ook de oprichting dier thee-compagnie was, gelijk wij weten,

een denkbeeld, waarmede Hogendorp zich kon vereenigen, daar hij in een land waar men slechts tegenover één kooper stond en waar slechts één voornaam artikel voor de europeesche markt werd verhandeld, een monopolie onschadelijk achtte.

Er was dus, van 't standpunt van Hogendorp beschouwd, zoet en zuur in de ontworpen grondwet voor Indië. Maar het zoet overwoog; en nu eenmaal de vrije handel aangenomen, de wig in den stam van het monopolie geslagen was, laat het zich verklaren, dat Hogendorp zich met het ontwerp in zijn geheel heeft kunnen vereenigen.

Dit geldt echter geenszins van den inhoud van het rapport [1]), dat tegelijk met het Charter en de Instructiën aan het Staatsbewind werd ingediend, al draagt dit ook Dirk's handteekening. Leest men dit zeer uitvoerige stuk, dan krijgt men den indruk, alsof er maar één punt van belang geweest was, waarover de meeningen in den boezem der Commissie sterk uiteengeloopen hadden, namelijk dat van den grondeigendom op Java; en daar vindt men dan ook in het breede uiteengezet, waarom de leden der Commissie, na discussie „hunne opinie daaromtrent met volkomen eenparigheid" hadden gevestigd. Het moest dus den schijn

1) Wanneer de geleerde schrijver van het standaardwerk over Java, Prof. Veth, Dl. II blz. 548, zich aldus uitlaat over het werk der Commissie van 1803: „(Zij) deed in haar rapport slechts zeer matige concessiën aan de wenschen der hervormingsgezinden. Zij behield alles wat nog eenigszins houdbaar was en weerde slechts de ergste misbruiken. Schier geheel in overeenstemming met haar ontwerp werd in 1804 het Charter der Aziatische Bezittingen vastgesteld...." dan doet hij te weinig uitkomen, dat het rapport eene zeer onjuiste voorstelling geeft van den strijd der meeningen in den boezem der Commissie, en dat de strekking van dat rapport veel meer conservatief is dan de denkbeelden in het Charter en de daarbij gevoegde Instructiën gehuldigd.

hebben, alsof Dirk een der hoofdeischen van zijn stelsel uit volle overtuiging had laten vallen.

Wel eene waarschuwing om ook in het achtbaarst gezelschap geen *blanc seing* te geven! Wat was gebeurd? Toen Dirk in April zijn ontslag uit de Commissie nam, — waarover later, — was men het, ten koste van veel inschikkelijkheid, en van veel rekken van de beteekenis van woorden, eens geworden over den algemeenen inhoud van het ontwerp-charter en de ontwerp-instructiën; maar het begeleidend rapport moest nog gesteld worden, en die taak zou in den gewonen loop van zaken door den secretaris Mazel, in overleg met den voorzitter zijn vervuld, die dit ook aan Hogendorp had beloofd. Doch Meerman was destijds bezig met de vertaling van Klopstock's Messiade in hollandsche hexameters: een arbeid die hem veel gewichtiger toescheen dan de geheele koloniale quaestie. Hij liet zich dus gemakkelijk door Nederburgh bepraten, om aan dezen de taak der redactie over te laten; en Nederburgh schreef nu een rapport, waarin het stelsel van Hogendorp alweer werd voorgesteld als bedoeld om, zonder eenige voorbereiding, een plotselingen omkeer in alle inlandsche toestanden op Java tot stand te brengen. Ook het beroep op het voorbeeld van Britsch-Indië werd door Nederburgh wederom bestreden met argumenten aan verouderde bronnen ontleend.

Mochten die geen steek houden, dan verschanste hij zich achter het verschil in aard en gewoonten tusschen de bewoners van Bengalen en die van Java: dáár eene bevolking, welke door een „langdurige beschaving, „door den invloed zelfs van het godsdienstig beginsel „der zielsverhuizing te week geworden, om er zich „tegen te verzetten, had moeten bukken voor de over-

„heersching der Mogollen, der Mahomedanen, der „Christenen." Zelfs bij dat week geworden bengaalsche volk hadden die overheerschers de oude zeden en gewoonten geëerbiedigd, en alleen de ruime opbrengst der van ouds bestaande grondbelasting was van den eenen op den anderen overheerscher overgegaan. Toch schijnt, ook volgens Nederburgh, die eerbiediging van zeden en gewoonten niet zoo heel stipt geweest te zijn. Hij erkent ten minste, dat Lord Cornwallis den gemeenen inlander grondeigendom heeft toegestaan, of opgedrongen; maar, zoo gaat hij voort, „hetgeen met „vrucht kon geschieden bij eene beschaafde, zachte en „vreedzame natie, van welke geschiedschrijvers getui„gen, dat het weleer niet vreemd was de landlieden „hunne akkers te zien beploegen in het gezicht der „legers welke bezig waren met het zwaard te beslissen, „wie over hen heerschen zouden, zou van een geheel „andere en verkeerde uitwerking kunnen zijn bij den „woesten Javaan, gewoon, bij de minste strubbeling, „allen arbeid te laten varen, en elke vermeende ver„ongelijking met moord en brand te wreken." [1]) Zouden wij, wier heerschappij over Java alleen op de gehechtheid en het vertrouwen der Regenten gegrond was, zouden wij die gehechtheid in gevaar brengen, door hen van hun gewone inkomsten te berooven, door hen te plunderen en diep te vernederen, zooals de Engelschen, altoos volgens dit rapport, met de bengaalsche vorsten hadden gedaan?

Zoo redeneerde het rapport voort, met kalme onbeschaamdheid het ware en het onware vermengende, om iets verder de Staatsmaxime te verkondigen, welke de Commissie tot den grondregel van hare werkzaam-

1) Rapport, blz. 12.

heden had aangenomen; zij luidde aldus: De koloniën bestaan voor het moederland, en niet het moederland voor de koloniën.

In een zin, die alle ongerechtigheid uitsluit, voegde het rapport *in parenthesi* er bij, en daarom had de Commissie zich ook gelegen laten liggen aan het weren van misbruiken, als die haar voornamelijk uit den Oosthoek ter oore gekomen waren: doch die misbruiken weet het rapport niet aan het tot dusver gevolgde stelsel, maar aan de Residenten, wier hooge eischen de inlandsche Regenten wel noodzaakten om hunne onderhoorigen met allerlei willekeurige belastingen en heerendiensten te kwellen; terwijl de Residenten wel wisten te bewerken, dat de klachten der onderhoorigen door den Gezaghebber van den Oosthoek moeilijk nagevorscht konden worden. [1]) Nu was, gelijk wij ons herinneren, Dirk van Hogendorp Gezaghebber van den Oosthoek geweest; zoodat hij, voorzoover het rapport ook dezen een deel der schuld liet dragen, zich de beschuldiging mocht aantrekken.

Te begrijpen valt, dat Dirk verontwaardigd moet geweest zijn, toen hij onder dit rapport zijn naam gedrukt zag. [2]) Toch liet hij zich daardoor niet weerhouden, om zijne instemming met den inhoud van het Charter zelf en van de daarbij gevoegde Instructiën aan het Staatsbewind uitdrukkelijk te betuigen, in een schrijven van 18/30 Juli 1804, waarin hij alleen tegen de strekking van het begeleidend rapport krachtig protesteerde. [3]) Zonder zoodanige instemming zou, dit

1) Rapport l. c. blz. 52.

2) Aan zijn broeder G. K. schreef hij later, dat hij zijne handteekening slechts gegeven had in de meening dat die onder een eenvoudigen geleidbrief, zonder argumentatie, zou geplaatst worden, 3 Aug. 1806.

3) Notulen van het Staatsbewind v. 18 Sept. 1802.

begreep hij, zijne kans om zelf met de invoering van het nieuwe stelsel van bestuur te worden belast, al zeer gering zijn. „Paris vaut bien une messe," moet hij gedacht hebben. Want in deze jaren heeft Dirk van Hogendorp meer dan eens kunnen meenen, dat de hoogste prijs, dien zijne eerzucht hem voorspiegelde, dat het ambt van Gouverneur-Generaal van Indië binnen zijn bereik stond.

Reeds lang namelijk hadden de invloedrijkste voorstanders van zijne denkbeelden in de Bataafsche Republiek het plan gevormd, om hem die waardigheid op te dragen. In den sedert 1798 bestaanden Aziatischen Raad was de meerderheid met dat denkbeeld ingenomen, en de kans werd nog gunstiger toen het Staatsbewind optrad. Kort na de sluiting van den vrede van Amiens stelde de sectie voor Marine en Koloniën voor, om het indisch bestuur naar Hogendorp's denkbeelden te hervormen, en hem zelf als Gouverneur-Generaal met de invoering der hervormingen te belasten; doch ditmaal week het Staatsbewind af van zijne gewoonte om de voorstellen der sectiën eenvoudig te bekrachtigen; het hield het voorstel zes maanden lang in advies, en toen de sectie voor Koloniën opnieuw op de uitzending van Dirk van Hogendorp aandrong, gaf het Staatsbewind evenmin aan dien aandrang gehoor [1]). Alleen besloot men nu de Commissie te benoemen, die wij hierboven aan het werk hebben gezien; maar bijna gelijktijdig werd Dirk tot Gezant aan het Russische Hof benoemd, als om hem te doen zien, dat hij zich niet te vleien had met de hoop op het Gouverneur-Generaalschap.

1) Als boven, Nov. 1802.

Toch begroette Dirk die benoeming met welgevallen, ook in verband met zijne indische vooruitzichten. Hij was nu lang genoeg in Holland geweest om te bespeuren, dat zijne pogingen om de indische toestanden te hervormen, hem daar niet minder vijanden bezorgd hadden dan in Indië. Een tijdelijke afwezigheid, zoo meende hij, zou niet kwaad zijn, om die vijandschappen te doen bekoelen, — als maar eens de zekerheid verkregen was, dat het nieuwe stelsel van beheer op aannemelijke beginselen zou gegrondvest worden [1]). Dit was nu het geval, en daarom vertrok hij in April 1803 naar Rusland in de blijde hoop, dat hij, zoodra het nieuwe Charter was vastgesteld, tot Gouverneur- of tot Commissaris-Generaal zou worden benoemd.

Haast scheen het Staatsbewind ook nu nog niet te hebben. Al wist iedereen in het voorjaar van 1803, dat de oorlog met Engeland weer op het punt stond uit te breken; al drong de sectie van Koloniën opnieuw aan op de benoeming van een Gouverneur-Generaal in de plaats van Siberg, die om redenen van gezondheid zijn ontslag aangevraagd had; al betoogde de sectie, dat, indien men nu niet tot de benoeming overging, hetzij van haar candidaat, of van een ander, het bestuur

1) Dirk schreef op 28 April/10 Mei 1804 aldus aan zijn broeder: „...J'ai „recherché et accepté une mission étrangère, pour terminer parlà „moralement l'effet des opinions sur ma conduite aux Indes. Je crois que „cela doit avoir réussi. Mon opinion, mon système, mes principes m'avaient „suscité autant d'Ennemis. A présent je n'ai plus ni opinions, ni système, „ni principes, différents du Rapport, du moins pas pour le Public. Nous „avons amalgamé les opinions diverses, en sacrifiant chacun quelque chose; „et pour moi qui suis toujours de bonne foi dans tout ce que je fais, (je „suis) content sur le tout de ce résultat; très-sûrement si on s'y tient re„ligieusement, je ne ferai jamais rien pour exciter de nouvelles disputes. „Le meilleur est l'ennemi du bien; et il est impossible que ce qu'un indi„vidu croit être le meilleur, puisse être obtenu pleinement, dans une chose „comme celle-ci, où il y a tant d'intérêts différents....."

onzer oost-indische bezittingen op het meest ongelegen oogenblik aan ongeschikte handen zou zijn toevertrouwd: niets mocht baten. Het Staatsbewind wachtte nog een vol jaar eer het den Aziatischen Raad opdroeg, om de voordracht te doen tot benoeming van een Gouverneur-Generaal.[1] Deze Raad was inmiddels op 17 Maart 1804 gereorganiseerd en thans grootendeels uit voorstanders der oude denkbeelden samengesteld. Toen was de koloniale quaestie door den oorlog met Engeland weer teruggebracht tot de beteekenis van eene reeks stellingen voor een debatingclub, en moest Indië, onder het bestuur van een afgeleefd Gouverneur-Generaal, maar toezien, hoe het op eigen hand zich uit den nood hielp. Van dit gunstige tijdstip maakte het Staatsbewind gebruik, om op 27 Sept. 1804 het Charter voor de Aziatische Bezittingen vast te stellen, overeenkomstig het voorstel, door de Commissie op 31 Aug. 1803 ingediend, terwijl op 19 October 1804 aan Siberg als Gouverneur-Generaal ontslag gegeven, en A. H. Wiese, een der oudste en zwakste leden van den Raad van Indië, tot Gouverneur *ad interim* benoemd werd [2]).

Maar in deze zelfde maanden wist het Staatsbewind reeds, dat het weldra uitgediend zou hebben; ook de Gezant te Petersburg wist dat, en in brief op brief aan zijn broeder schilderde hij de pijnlijke onzekerheid, waarin ook hij verkeerde, zoolang het onbekend bleef wie de opvolger van het Staatsbewind zou zijn, en hoe die over de indische zaken dacht. Zoodra Schimmelpenninck als zoodanig hem werd genoemd, vatte Dirk

1) Notulen v. h. Staatsbewind v. 24 Mei 1804 No. 30*a*.

2) Veth. Java Dl. II blz. 541. Zie ook G. J. A. van Berckel. *Bijdrage tot de geschiedenis van het Europeesche Bestuur over N. I.* blz. 160 vlg.

van Hogendorp weer moed. Wie hem tot dusver, zoo schreef hij aan zijn broeder, met kennis van zaken en met onpartijdigheid had willen aanhooren, was overtuigd geworden dat hij gelijk had. Alleen bevooroordeelde, en vooral door partijgeest verblinde lieden hadden niet voor het klaarblijkelijke willen zwichten, of zelfs niet naar reden willen luisteren, wat stellig de beste manier is om een eigen meening te behouden. Dat was het geval niet met Schimmelpenninck: „C'est un homme „qui pense et voit par lui-même, qui n'est mené ni par „l'esprit de parti, ni par l'intérêt. Ainsi je conserve „bon espoir." [1])

Die hoop zou in zooverre althans vervuld worden, dat de Raadpensionaris met de nieuwe begrippen van koloniaal beheer bleek in te stemmen. Zelfs gelukte het den beiden broeders, toen Dirk in Den Haag teruggekeerd was, om, zeer tegen den zin der meerderheid in den nieuwen Aziatischen Raad, uit het Charter voor Indië de bepaling te doen lichten, die de toekenning van grondeigendom aan den gemeenen Javaan verhinderde [2]). Maar ook nu werd, niet Dirk van Hogendorp, maar de Heer Van Grasveld, oud-gezant te Lissabon en aanverwant van Schimmelpenninck, tot Gouverneur- en Mr. C. T. Elout tot Commissaris-Generaal benoemd. Practisch beteekende het verschil niet veel: eer de benoemden Indië bereikt hadden, werd hunne aanstelling door Koning Lodewijk ingetrokken en de *ad interim* Gouverneur Wiese in zijn ambt gecontinueerd.

1) Aan G. K. uit Koningsbergen 10 Juli 1805.

2) *Brieven en Gedenkschr.* v. G. K. Dl. III, blz. 255. Zie ook in de levensschets van D. v. H. in *Handelingen van het Ind. Genootschap*, 8de Jaargang blz. 57 het daar aangehaalde *„Précis historique de la controverse sur les af„faires des Indes"* door D. v. H. voor Koning Lodewijk opgesteld.

Ook bij Koning Lodewijk gebruikten Dirk en Gijsbert Karel krachtigen aandrang ten voordeele van hunne denkbeelden: laatstgenoemde door een helder betoog van de noodzakelijkheid van hervormingen, ook uit de verklaringen geput van hen, die zich tot dusver daartegen gekant hadden, [1]) Dirk in levendige, soms welsprekend gestelde memoriën, waarin hij de oorzaken van den val der Compagnie uiteenzette, en, met het oog op den oorlogstoestand, voornamelijk de maatregelen besprak ter verdediging van onze bezittingen tegen engelsche aanvallen. [2]) Werd ook in dat opzicht een nuttig gebruik gemaakt van de onuitputtelijke hulpmiddelen van Java, dan achtte Dirk het zelfs mogelijk om van dáár uit een aanval op Britsch-Indië voor te bereiden, die, wanneer gelijktijdig Frankrijk uit Isle de France een even sterke expeditie uitzond, een einde zou kunnen maken aan Engeland's heerschappij en handel in Azië. Maar alles hing af van den persoon, dien men met de uitvoering van het plan zou belasten. „Un Gouverneur-„Général, bon militaire et habile administrateur, pré-„parerait tous ces moyens, tout en s'occupant de l'or-„ganisation de l'administration intérieure, et ne parais-„sant former l'état militaire que pour la défense de „l'île et des autres possessions...."

Of Koning Lodewijk den wenk heeft begrepen?

Hij handelde er niet naar, ook niet toen Dirk van

---

1) *Brieven en Gedenkschr.* v. G. K. Dl. III, blz. 230 vlg., vooral 236.

2) Behalve op het straks aangehaalde *Précis historique* heb ik hier het oog op een onuitgegeven *Mémoire sur l'importance des possessions et du Commerce des Hollandais aux Indes Orientales, sur les vices du Système de l'ancienne Compagnie qui ont amené sa décadence et sa chute, et sur les moyens à employer pour tirer parti de ces possessions et de ce Commerce d'après un système plus libéral. Présenté à Sa Majesté le Roi de Hollande au mois de juin de l'année 1806, par le Général de Hogendorp.* (Archief van Dirk's kleinzoon, Graaf D. C. A. v. H.).

Hogendorp, die inmiddels Minister van Oorlog was geworden, hem later uitdrukkelijk zijn wensch te kennen gaf, om als Gouverneur-Generaal naar Indië te gaan [1]). Wel toonde ook Lodewijk zich overtuigd van de noodzakelijkheid om het bestuur der oost-indische bezittingen in deze omstandigheden aan een krijgsman op te dragen, maar op 28 Januari 1807 benoemde hij ter vervanging van Wiese, wederom niet Dirk van Hogendorp, maar Generaal Daendels, wiens administratief talent hij had leeren waardeeren in het bestuur van Oost-Friesland, het nieuwe departement, dat na Pruisen's vernedering te Jena aan het koninkrijk Holland was toegevoegd.

Niemand meer dan de Koning stelde er prijs op om van verschillende zijden ingelicht te worden; wij kunnen ons verzekerd houden, dat behalve de hier vermelde memoriën van de twee Hogendorp's, nog tal van uiteenloopende adviezen in zake de koloniën door Lodewijk zijn uitgelokt, en wellicht ook gelezen; en het lag in zijn aard om spoedig een besluit te nemen, dat dan dikwijls even spoedig door een besluit in tegenovergestelden zin werd opgevolgd. Ditmaal echter werd omtrent het in Indië toe te passen stelsel geen besluit genomen. Daendels zelf wenschte de handen vrij te houden, om naar bevind van zaken te kunnen handelen. Hoezeer ook ingenomen met de denkbeelden van Dirk van Hogendorp, met wien hij op goeden voet schijnt te hebben gestaan, achtte hij het tijdstip niet gunstig om in Indië een geheel nieuw stelsel in te voeren [2]).

---

1) *Mémoires*, blz. 187.

2) Ik ontleen deze voorstelling aan de *Brieven en Gedenkschr.* v. G. K., Dl. III, blz. 261, waar een gesprek wordt meegedeeld van Daendels met de twee Hogendorp's ten huize van Dirk, kort na de benoeming van Daendels. — Daendels kreeg intusschen wel eene instructie mede (dd. 9 Febr. 1807, zie

Den zeer conservatieven Minister van Koloniën, Van der Heim, die den oud-Jacobijn, den man van den staatsgreep van 12 Juni 1798, met angst en beving naar Indië zag vertrekken, stelde Daendels gerust met de verzekering, dat hij in zijn leven al genoeg revolutie gemaakt had.

En zoo vertrok Daendels zonder geloofsbrief naar Indië, waar hij zich zelf binnensmokkelde na een avontuurlijken tocht over Spanje, Marocco en de Canarische eilanden, en waar hij het alleen aan zijn zelfbewust en krachtig optreden te danken had, dat men hem als Gouverneur-Generaal erkende. Of de indische maatschappij werkelijk ondervonden heeft, dat Daendels van revolutie-maken afkeerig geworden was, durf ik betwijfelen.

Voor Dirk van Hogendorp moet deze benoeming een pijnlijke teleurstelling zijn geweest, al werd die eenigszins verzacht door een definitieve benoeming tot Minister van Oorlog. Te meer verdient het waardeering, dat hij zijn gelukkigen mededinger in zijne *Mémoires* onpartijdig beoordeelt [1]).

Voorzoover ik heb kunnen nagaan, heeft Dirk van Hogendorp, na de benoeming van Daendels, opgehouden persoonlijk aandeel te nemen aan den strijd voor zijn

---

M. L. v. Deventer, *Opkomst* enz., Dl. VIII); daar hij zich echter nooit ontzien heeft, om lijnrecht daartegen te handelen, heeft dit verschil op stuk van zaken weinig te beteekenen.

1) *Mémoires* blz. 186. Hogendorp's oordeel over Daendels luidt veel gunstiger dan dat van Mr. Van Deventer, die den zwakken staat van verdedigbaarheid, waarin Java onder Janssens bleek te verkeeren, niet aan dezen, maar aan diens voorganger Daendels toeschrijft, terwijl Hogendorp juist beweert, dat, indien Daendels in 1811 nog Gouverneur geweest was, Java wel niet in 's vijands handen zou zijn gevallen. Bij het afdrukken komt mij de belangrijke dissertatie van Dr. J. Mendels: *H. W. Daendels, vóór zijne benoeming tot G. G. van O. I.* (1762—1807) ter hand. De hier behandelde vraag, die niet binnen het bestek van den Hr. Mendels viel, verdient ook na het werk van Mr. Van Deventer nog onderzocht te worden.

stelsel. Toen, na de inlijving van ons land bij het keizerrijk, Daendels door Napoleon werd teruggeroepen, verscheen nog wel een tweede druk van Dirk's *Nadere Uitlegging* van zijn stelsel; men kan dien evenwel, als zijnde onvertaald in het hollandsch geschied, nauwlijks beschouwen als eene poging om invloed uit te oefenen op de besluiten van den franschen lotsbeschikker.

Kort daarop volgde de verovering van Java door de Engelschen. Eerst met de teruggave der kolonie aan het koninkrijk der Nederlanden brak opnieuw de tijd aan, waarop het koloniale vraagstuk practisch belang kreeg; en nimmer zou voor Dirk de kans schooner hebben gestaan, om zelf tot de verwerkelijking van zijne denkbeelden geroepen te worden. De regeering vereenigde zich aanvankelijk bijna zonder voorbehoud met een vrijzinnige koloniale politiek, die trouwens in vele opzichten voorbereid was door het tusschenbestuur van Raffles. Het zou voordehand hebben gelegen, den grondlegger dier liberale politiek, den ervaren administrateur, den bekwamen krijgsman, den grondigen kenner van indische toestanden, den broeder van hem, aan wien de Vorst zijne souvereine macht, de natie hare onafhankelijkheid grootendeels te danken had, — het zou voordehand gelegen hebben Dirk van Hogendorp eene plaats te geven onder de Commissarissen-Generaal, die op 20 November 1814 met de nieuwe organisatie van het indisch bestuur werden belast; — meer dan dat, het zou onvergefelijk geweest zijn, hem niet te benoemen, als niet...ja, als niet Dirk van Hogendorp de man ware geweest, die hij was, — met alle gevolgen van dien, welke wij nog hebben na te gaan.

Voor Indië is dit te betreuren geweest.

De toepassing van het nieuwe stelsel werd nu toe-

vertrouwd aan minder doortastende handen dan de zijne, geleid door minder administratief talent, toen Elout zich teruggetrokken had, en verlamd door halfheid van overtuiging bij diens ambtgenoot en opvolger, Van der Capellen. De aanvankelijk ongunstige financieele resultaten werden op rekening gesteld van het stelsel, niet van de handelwijze dergenen die het gebrekkig of in 't geheel niet in toepassing brachten. Men liet het toen tijdelijk varen, hervatte later de toepassing er van, doch niet met den noodigen klem en onder ongunstige omstandigheden; en liet zich, na den belgischen opstand, onder den drang der financieele moeilijkheden, verlokken tot vernieuwde, eerst verholen, daarna weer onverholen toepassing van het beginsel, dat de Commissie van 1802 in haar rapport had gehuldigd: de koloniën bestaan voor het moederland, en niet het moederland voor de koloniën.

En eerst toen dat beginsel in de praktijk zijn eigen onhoudbaarheid had bewezen, kwam weer de zeer schroomvallige invoering van enkele hervormingen in vrijzinnigen geest aan de beurt. In dien overgangstijd leven wij nu.

Inmiddels is Dirk van Hogendorp, bijna zeventig jaar geleden, in ballingschap en in armoede gestorven, en weten slechts weinigen, dat hij den weg heeft aangewezen dien wij thans betreden; of, beter gezegd, dat zijn optreden op den geheelen loop onzer koloniale geschiedenis in deze eeuw van ingrijpenden invloed is geweest, zoowel waar zijne denkbeelden bestreden als waar zij in toepassing gebracht werden [1]).

---

1) Zie het laatste hoofdstuk van deze biographie.

HOOFDSTUK V.

MISSIE TE ST. PETERSBURG.

1803–1805.

Ook voor Dirk van Hogendorp zelf is het, naar mij voorkomt, noodlottig geweest, dat hij in 1803 naar een anderen werkkring gedreven werd, dan die het meest met zijn aanleg strookte en met zijn verleden samenhing.

Daar, in Indië, zouden zijne bedrijvigheid en zijne eerzucht bevrediging gevonden hebben, zonder in strijd te komen met zijne plichten tegenover het vaderland. De invoering van het nieuwe stelsel van bestuur in onze koloniën zou hem werk te over verschaft hebben, en werk juist van de soort, die voor hem paste. Want, hoe meer men Dirk van Hogendorp leert kennen, hoe meer de juistheid in het oog springt van het oordeel dat zijn broeder in 1807 terneerschreef, na een gesprek tusschen hen over de regeling van 's lands financiën: „J'ai reconnu," zegt Gijsbert Karel, „que la „sphère des grandes idées administratives est proprement „celle qui convient à son [1]) esprit et dans laquelle il „se plait comme dans son élément."

---

1) *Brieven en Gedenkschriften* Dl. III blz. 263. De kwelduivel der drukkerij heeft den uitgever der Gedenkschriften hier „mon" in plaats van „son" ongecorrigeerd doen laten.

Voor de bevordering van materieele welvaart, voor de doelmatige, practisch voordeelige regeling van economische toestanden, dit blijkt uit alles wat wij van hem weten, daarvoor had Dirk oog en zin. Politiek daarentegen liet hem onverschillig, behalve inzoover die een rechtstreekschen invloed had op den economischen toestand. Met volkomen recht kon hij daarom in zijne *Mémoires* de verklaring afleggen: „Je n'ai jamais changé de parti; j'ai moins encore „trahi un parti, car je n'en ai jamais adopté, ni voulu „adopter aucun." [1])

Ik heb nergens kunnen ontdekken, dat hij belang gesteld heeft in de staatkundige vraagstukken, die de partijen in de oude Republiek of later in de Bataafsche Republiek verdeeld hielden. Zijn militaire opvoeding in Pruisen had dan ook zeker niet de strekking om hem daarin belang te doen stellen, en zijn vroegtijdig vertrek naar Indië ontsloeg hem van de noodzakelijkheid om in de dagen der patriotsche onlusten partij te kiezen. Het is zeer twijfelachtig, of hij, in dat geval, het voorbeeld van zijn broeder zou hebben gevolgd; immers de natuurlijke neiging der stadhouderlijke partij was naar den engelschen kant gericht, en Dirk is zijn leven lang een hartstochtelijk vijand geweest van al wat engelsch was. Doch ook dit was niet een politieke overtuiging; hij haatte in de Engelschen de gevaarlijkste mededingers van den hollandschen handel en van de hollandsche macht in de koloniën. Toen de omwenteling haar verleidelijke leuze van vrijheid, gelijkheid en broederschap overal deed weer klinken, is Dirk ook in Indië tijdelijk gaan „mee-kee-

---

1) *Mémoires*, blz. 98.

zen", voorzoover dat daar aanging. In die stemming gaf hij te Soerabaja een groot vrijheidsfeest, en liet hij zijne bedienden de nestels van hunne livreien afnemen, als vernederende teekenen van dienstbaarheid. Maar van een politiek beginsel getuigde ook dit bij Hogendorp niet: hij verheugde zich in de staatsomwenteling bij ons te lande, omdat hij als gevolg daarvan ook in Indië de gewenschte hervorming tegemoet zag, meer niet. In Europa teruggekeerd bespeurde hij weldra, dat op de verwezenlijking van die hoop weinig kans bestond, zoolang de twisten tusschen de verschillende partijen voortduurden. Wie den boventoon voerde, was hem vrijwel onverschillig, mits het niet de hevige unitarissen waren, wier politieke onverdraagzaamheid het revolutietijdperk voor onbepaalden tijd dreigde te verlengen. Hij juicht dan ook van harte den val der mannen van 1798 toe, als het begin van eene periode van rust en vrede. „Il s'agira seulement „à présent", schreef hij twee dagen na die omwenteling, „si on voudra de bonne foi mettre de côté tout esprit „de parti, et travailler de concert au bien-être de la „patrie. Je dis de bonne foi; car si on veut continuer „à se considérer comme d'un parti, et à ne vouloir „regarder la patrie que dans ce parti, alors on n'y „parviendra jamais." [1])

Bij eene geestesgesteldheid als die hieruit blijkt, spreekt het van zelf, dat de bezwaren, die anderen, en ook Gijsbert Karel, gedurende de jaren 1795—1813 van den staatsdienst afkeerig maakten, bij Dirk niet bestonden. Na de herstelling van onze nationale onafhankelijkheid hebben die „onthouders" tijdelijk *le beau rôle* gehad. Hunne houding werd als de meest waardige,

---

1) Aan G. K. 20 Sept. 1801.

de meest beginselvaste, de meest vaderlandlievende geroemd. Wij nakomelingen hebben leeren onderscheiden.

Eerbiedwaardig is stellig het beginsel geweest van hen, die zich uit trouw aan het Huis van Oranje van den openbaren dienst hebben teruggetrokken, zoolang nog de minste kans scheen te bestaan op eene herstelling van het stadhouderschap onder den een of anderen vorm. Maar voor een tegenovergestelde handelwijs bestonden, ook bij vrienden en beweldadigden van de Oranje's, voldoende redenen. Ziehier hoe Dirk van Hogendorp, reeds in Indië, zijn gedrag tegenover zijn broeder verklaart:

Vous saurez apparemment déjà le parti que j'ai pris. Il fallait choisir; j'ai consulté ma conscience, mon honneur, mon devoir, et mon intérêt. J'étais attaché à l'ancienne constitution; j'avais de grandes obligations à la maison d'Orange; tout en connaissant les défauts de cette constitution, j'étais d'opinion, de ne pas faire des changements, parceque la République jouissait d'une liberté civile très-étendue; et que toute révolution est dangereuse et funeste pour l'état qui en est ébranlé. Aussi je ne cache pas, que si c'eût été en mon pouvoir, j'eusse défendu et soutenu l'ancienne constitution aux dépens de ma vie et de mon bien. Mais la Révolution s'est opérée sans moi, et s'est consolidée, sinon à l'unanimité, du moins à la grande pluralité des citoyens, et inhabitants (*sic*) de la République; nous avons reçu des ordres de nous y soumettre, même des anciens Directeurs de la Compagnie. Que fallait-il faire? refuser d'obéir? ou feindre? Le premier parti n'eut servi de rien; le second est indigne de moi! J'ai donc cédé; je me suis soumis à la nouvelle constitution décrétée par les Représentants du Peuple, dont seul peut émaner la souveraineté! Et cela, je l'ai fait de bonne foi et sincèrement. [1])

Aan pogingen om Gijsbert Karel tot zijne zienswijze over te halen, heeft het bij Dirk niet ontbroken; vooral, toen men er in 1801 aan ging denken, de uni-

1) Aan G. K., uit Soerabaja, 21 Jan. 1797.

taristische Staatsregeling ter zijde te stellen, deed de oudere broeder zijn uiterste best om den jongeren tot medewerking over te halen, en verdedigde daarbij opnieuw zijne houding:

Je crois donc que sans manquer à la juste reconnaissance que je dois au prince, et à sa maison, je puis dans les circonstances actuelles, exhorter mes concitoyens à se plier aux événements et à concourir au bonheur national, et à la prospérité publique par une réunion désirée et offerte. Mais quand-même cela ne serait pas, je nie absolument votre hypothèse, qu'à cause des connexions de notre famille avec la maison d'Orange et même des bienfaits reçus, soit par nous tous, soit par moi-même, ce serait une obligation absolue pour moi d'appartenir et de rester attaché au parti stadhoudérien dans cette république. Je n'ai jamais été membre intégrant de l'ancien gouvernement. Si je l'avais été je me serais certainement vivement opposé à beaucoup de mesures et démarches politiques, qui selon moi, non seulement étaient injustes et impolitiques, mais qui ont contribué fortement et nécessairement à amener les événements dont à présent vous vous plaignez tant. Probablement cela m'eût valu l'épithète alors injurieuse de Patriote, et un renvoi, si ce n'est pire . . . . Je soutiens qu'aucunes liaisons, aucuns bienfaits, eus avec ou reçus (*sic*) de la maison d'Orange peuvent m'imposer le devoir de me lier au parti ou aux prétentions de cette maison dans cette république, du moment ou selon mon opinion je crois l'établissement de cette maison contraire aux intérêts de cette république. Mes liaisons ne peuvent être que particulières et personnelles, ma reconnaissance ne peut que l'être aussi. Si en particulier, ou personnellement, je puis être utile au prince, à sa maison ou à ses intérêts, je ferais tout pour lui, et peut-être plus que beaucoup de ces crieurs, qui ne se servent de son nom, que comme d'un cri de guerre pour couvrir leur intérêt personnel et leur ambition. Je me refuserais à des services, où je devrais agir contre les intérêts personnels du prince . . . . Mais ce n'est pas agir contre ses intérêts, que d'exhorter des gens passionnés et aveuglés à revenir de leurs illusions, et de ne plus se bercer d'espérances chimériques, cruellement et criminellement entretenues par des ambitieux et des fanatiques; auxquels peut-être on pourrait avec plus de justice

appliquer l'épithète *d'habiles scélérats* dont vous vous servez, si c'était ma coutume de répondre par des injures à des raisons. [1])

Men ziet dat het warm genoeg kon toegaan tusschen de twee broeders. Voorloopig bleven beiden op hun standpunt staan. Eerst veel later, onder Koning Lodewijk, heeft Gijsbert Karel de hoop op herstel van het Oranjehuis opgegeven; hij zou toen zijn *otium cum dignitate* gaarne prijsgegeven hebben voor een staatsambt, als men hem daartoe maar had uitgenoodigd, wat evenwel niet geschiedde.

Niemand zal ontkennen, dat er in de droeve jaren van den aanvang onzer eeuw meer vaderlandsliefde toe noodig geweest is, om zich vrijwillig aan den staatsdienst te wijden, dan om in geldelijk gunstige omstandigheden zijn tijd te besteden aan studie en aan de opvoeding zijner kinderen. Gijsbert Karel, die met een vermogende vrouw getrouwd was, heeft tusschen het een en het ander kunnen kiezen, en verkoos het ambteloos leven. Dirk is nooit vrij geweest in die keuze; maar zou, indien hij vrij geweest was, stellig den staatsdienst hebben gekozen. Ook dit verschil in uitwendige omstandigheden tusschen de twee broeders dient in het oog gehouden te worden, als men beider gedrag vergelijkt.

Dirk, zeide ik, is nooit vrij geweest in die keuze. Financiëele moeilijkheden hebben hem zijn leven lang bekneld. Gedeeltelijk, ik deed het vroeger reeds opmerken, heeft hij dat aan eigen schuld te wijten gehad. Maar afgezien van zijn gebrek aan zuinigheid, en van zijne speelzucht, indien hij daar nog aan toegaf, — men kan niet zeggen, dat het hem na zijn terugkeer uit Indië in geldzaken is meegeloopen. De *f* 30.000.—, die

1) Aan G. K. Den Haag, 28 Maart 1801.

hij van daar had meegebracht, had hij in fransche rente belegd, en zag hij, na den slag van Marengo en den vrede van Amiëns, allengs in waarde verdubbelen. Toen had hij, op verdere rijzing rekenende, eene speculatie op touw gezet, die minstens drie ton kon opleveren, tegen een risico van zeventigduizend gulden. Maar in 1803 brak de oorlog weer uit en de daling der fransche rente, die daarvan het gevolg was, deed de speculatie volkomen mislukken.

Van de overblijfselen van zijn indisch fortuin, of beter gezegd, van dat zijner vrouw, kreeg hij nimmer eene afrekening, schoon het gesequestreerde bedrag, tijdens het gouverneur-generaalschap van Daendels, door dezen nog op 60.000.– Rd. werd geschat. Alleen ontving Dirk onder den Raadpensionaris Schimmelpenninck eene som van *f* 20.000.— tot afkoop van zijne vorderingen ten laste der voormalige Oost-Indische Compagnie [1]).

---

1) Op het Rijksarchief vind ik in een bundel, betrekking hebbende op de zaak van Java's Oosthoek, een rekest van Dirk v. H. aan H. H. M. Vertegenwoordigende de Bataafsche Republiek, van den aanvang van 1806, houdende verzoek om schadevergoeding, en autorisatie op de O. I. Compie, tot stateering der Procedures tegen den adressant geëntameerd door personen, die pretensiën op hem beweren te hebben uit handelingen in de Indiën gecontracteerd. In dat adres verklaart H. onder meer, „dat sedert zijne bezittingen in Indië zijn gesequestreerd, al zijne pogingen vruchteloos zijn geweest om die weer vrij te krijgen, hebbende zelfs diegenen, aan wie hij suppliant procuratie om zijne belangen waar te nemen, toegezonden had, dezelve aan hem teruggezonden, uithoofde zij zich niet dorsten belasten met de waarneming der zaken van iemand tegen wien de Hooge Regeering zoo verbolgen was," ... voorts dat hij later nooit iets van zijne bezittingen heeft vernomen, „dan dat de sequester Caulier dezelve tot geld heeft gemaakt en „eene lijst geformeerd van de ingekomen praetensiën van denzelven, dewelke „het provenue verre zouden overtreffen." Hoe men met die bezittingen had omgesprongen, bleek volgens H. uit den verkoop van zijne salpeterfabriek te Grissee, die 25000 Rd. gekost had, en voor 896 Rd. en 16 st. werd verkocht. — Het rekest werd, behalve voorzoover betrof de in den tekst genoemde afkoopsom, afgewezen.

Zoowel dus in 1803, toen zijne benoeming tot Gouverneur-Generaal voor de tweede maal op den onwil der regeering afstuitte, als in de volgende jaren, had Dirk van Hogendorp om in zijn onderhoud en dat van zijn gezin te voorzien, eene betrekking volstrekt noodig.

Dat gezin bestond in 1803 wederom uit twee personen buiten hem. Zijne vrouw, door den staat harer gezondheid verhinderd, hem naar 't moederland te volgen, was in 1801 overleden; het eenige kind uit hun huwelijk, een jongen, was reeds op zijn tweede jaar naar Europa gezonden, waar hij eerst door zijne grootmoeder, Mevr. van Hogendorp, en later op eene kostschool te Sorèze [1]), in Frankrijk (Departement du Tarn), werd opgevoed. Het vooruitzicht om als Gouverneur-Generaal naar Java te vertrekken, zoo vertelt Dirk in zijne *Mémoires*, deed hem besluiten een tweede huwelijk aan te gaan; de ervaring had hem geleerd dat de rust van het huiselijk leven de beste verpoozing aanbood van de bijna voortdurende spanning van zulk een werkkring. Ook ditmaal, evenals vóór zijn eerste huwelijk, krijgen wij in de *Mémoires* te hooren van een vruchtelooze poging om eene andere tot vrouw te krijgen, dan haar die ten slotte hem hare hand schonk. Deze was zijne volle nicht Augusta, dochter van eene der jongere zusters van Dirk's moeder, en van den Prins van Hohenlohe Langenburg, Luitenant-Kolonel in dienst der Republiek, die zich, volgens zeggen van Dirk, „uit bescheidenheid en omdat hij niet rijk was", bij ons te lande slechts Graaf liet noemen. Al was dus dit tweede huwelijk een *mariage de raison*, het werd niet om geldelijke redenen gesloten; en toen een

1) In de *Mémoires*, bl. 135 staat Sonèze, dat in de naamlijst achteraan verkeerdelijk in Sorège wordt veranderd (blz. 409).

paar maanden later bleek, dat Dirk niet naar Indië zou gaan, is het tractement van *f* 30.000.— dat aan het gezantschap te Petersburg verbonden was of heette te zijn, vermoedelijk de voornaamste reden geweest, die Dirk bewogen heeft tot de diplomatieke loopbaan over te gaan. Gelukkig, dat de tweede Mevrouw van Hogendorp, thans niet meer bestemd om als vrouw van den Toewan Besar op te treden, alle eigenschappen bezat, om in europeesche hofkringen de harten te winnen met hare schoonheid en met de zachtheid en de beminnelijkheid van haar wezen.

In het voorjaar van 1803, toen de nieuwe bataafsche Gezant bij het russische hof zijne betrekking aanvaardde, was de kans op het behoud van den pas gesloten vrede tusschen Engeland en Frankrijk reeds zeer gering geworden. Engeland's talmen met de uitlevering van Malta, volgens de bepalingen van den vrede van Amiens, en de telkens vernieuwde gevallen van inmenging van den Eersten Consul in de aangelegenheden zijner naburen, gaven van weerskanten aanleiding tot telkens grooter verbittering. Voor de mogendheden van den tweeden rang was het op dat oogenblik zaak te beproeven, in de bescherming van een of andere groote mogendheid een waarborg te vinden voor de handhaving harer onafhankelijkheid, en dit is dan ook het voorname doel van Hogendorp's zending naar Petersburg geweest.

Dat dit doel, wat onze Republiek betreft, niet bereikt werd, is bekend, en thans is er wel niemand die aan de bereikbaarheid er van in de toenmalige omstandigheden gelooft, — ook al ware een meer geoefend diplomaat dan Hogendorp, al ware een Schimmelpenninck,

een Valckenaer of een Falck, aan het russische hof opgetreden. Onze onafhankelijkheid als mogendheid was met de omwenteling van 1795 te gronde gegaan, en al gedroegen de bewindslieden der Bataafsche Republiek zich voor het uiterlijk als zelfstandig handelende mannen, in waarheid waren het slechts marionetten, vastzittende aan draden die door de regeering te Parijs, Directoire, Eerste Consul, of hoe zij heeten mocht, getrokken werden. Deze waarheid was buiten 's lands nog beter bekend dan bij ons te lande: en nergens kon men haar spoediger en beter leeren kennen dan aan een buitenlandsch hof; getuige Valckenaer, die gedurende zijn tweede missie in Spanje werkelijk op de spaansche regeering een grooten persoonlijken invloed heeft uitgeoefend, — doch daarmede alleen heeft bereikt dat hij, zoodra die invloed tegen den zin van den Eersten Consul gericht werd, met onmacht werd geslagen.

Aan 't hoofd van het departement van Buitenlandsche Zaken in Den Haag stond in 1803 nog dezelfde M. van der Goes, die het geval met Don Mariano Urquijo had beleefd [1]). Zoo hij zich gevleid heeft, dat Hogendorp te Petersburg evenveel gezag zou verkrijgen als Valckenaer te Madrid, dan is hij teleurgesteld.

De ambtsvoorganger van Hogendorp te Petersburg, W. Buijs, was in 1801 uit Stockholm plotseling naar het hof van Czaar Paul overgeplaatst. Kort te voren had de ongelukkige uitslag der engelsch-russische landing in Noord-Holland, en de weigering van Engeland om Malta in Paul's handen, als Grootmeester der Johanniters, over te leveren, den half-krankzinnigen alleenheerscher plotseling naar de fransche zijde ge-

1) Zie mijn *Leven van Mr. Johan Valckenaer* Dl. II blz. 144 vlg.

dreven. Een eerste gevolg daarvan was geweest, dat hij de Bataafsche Republiek, die hij onlangs had willen veroveren, nu liet uitnoodigen om zich te Petersburg te doen vertegenwoordigen; en toen de voormalige bataafsche Gezant te Stockholm, daartoe in groote haast naar Petersburg gereisd, zijn eerste audientie bij hem kreeg, gelastte Paul hem terstond een ontwerp-commercietractaat op 't papier te stellen, waarbij aan de bataafsche handelaren alle voordeelen, en meer nog, werden toegekend, die de Engelschen zich tijdens hun bondgenootschap hadden weten te verzekeren. Buijs, die geen instructie in dien zin had medegekregen, nam natuurlijk aan, zoo spoedig mogelijk uit Den Haag de noodige goedkeuring te verkrijgen, en ging terstond aan 't schrijven. Maar toen zijne depêches twee dagen later ter verzending gereed lagen, verspreidde zich het gerucht dat de Czaar jammerlijk vermoord, of, zooals 't heette, plotseling overleden was, en kon onze Gezant dit als naschrift aan zijn brief toevoegen. Dit geschiedde op den 23sten Maart 1801. Paul's opvolger betuigde wel, dat hij in hooge mate vredelievend en jegens de Bataafsche Republiek allerwelwillendst gestemd was, maar over het commercietractaat werd geen woord meer gerept, totdat Hogendorp Buijs kwam vervangen.

Aan deze zoolang gestaakte onderhandeling aanknoopende, begon de nieuwe Gezant, in zijn eerste gesprek met den russischen Kanselier Woronzow, dezen te polsen over de mogelijkheid om van russische zijde onze onafhankelijkheid gewaarborgd te zien. Hij vond bij den Kanselier weinig belangstelling in het lot der Bataafsche Republiek; 't was haar eigen schuld als zij in den oorlog werd medegesleept. Hogendorp moest

erkennen dat zij hare verplichtingen als bondgenoote van Frankrijk ter goeder trouw moest nakomen. Toch konden er omstandigheden komen, waarin de zekerheid, dat wij op de bescherming en de belangstelling van den Czaar mochten rekenen, ons van veel nut zou zijn; en de afsluiting van het commercietractaat op dat oogenblik zou door geheel Europa als een teeken van die belangstelling worden aangezien.

Hier ontspon zich eene gedachtenwisseling over het nut van handelstractaten. Woronzow zag er geen heil in. Voor Rusland zou het veel beter zijn, alle voorrechten en onderscheidingen, bij tractaten aan andere natiën toegekend, in ééns af te schaffen, en dan een nieuwe handelswetgeving in te voeren, die aan alle vreemdelingen dezelfde rechten toekende.

Hogendorp gaf hem dat gaaf toe, mits de toepassing van die wetgeving ook door een beroep op onafhankelijke en onomkoopbare rechters werd gewaarborgd. Maar in afwachting van dien gewenschten staat van zaken bleef hij een handelstractaat met ons ook voor Rusland van belang achten, omdat dit alleen langs dien weg zich zou losmaken van het thans door Engeland genoten monopolie als vrachtvaarder voor de russische producten. En werd dit voordeel uit een handelsoogpunt erkend, dan „vloeide daaruit natuurlijk voort, dat Rusland een onmiddellijk belang in ons voortdurend bestaan als een onafhankelijken Staat moest stellen; en dat in de teegenwoordige omstandigheeden niets gedaan kon worden door Rusland, dat meer hiertoe dienstig kon zijn, als het afsluiten van het Commercie-tractaat." Ook beriep zich Hogendorp op het feit, dat de vorige Czaar zelf in deze zaak het initiatief had genomen. [1])

1) Rijksarchief, Russische Missie. Dep. van 5 Juli 1803 N°. 10. De argu-

Op Woronzow, die maar al te goed wist, dat de politiek van Czaar Paul uitgediend had, maakten deze argumenten weinig indruk, en hij toonde dit waarschijnlijk zonder veel omwegen. Hogendorp vond zijne houding althans „zo wonderlijk" dat hij naar andere kanalen zocht om den Keizer onze belangen voor te dragen. Hij meende een gelukkigen greep gedaan te hebben door de tusschenkomst in te roepen van den Generaal van Suchtelen, Nederlander van geboorte, die in russischen dienst tot Opperbevelhebber der genie was opgeklommen, en het volste vertrouwen genoot van Czaar Alexander, met wien hij dagelijks omging. [1]) Maar ook dit mocht niet baten, en reeds op 19 Augustus moest Hogendorp naar Den Haag de pertinente verklaring van Woronzow overbrieven, dat er geen quaestie was van een commercietractaat; [2]) welke verklaring natuurlijk gepaard ging met de beleefdste verzekering van 's Keizers belangstelling in de Bataafsche Republiek.

Hiermede kan men zeggen, dat het speciale doel van Hogendorp's missie te Petersburg was mislukt, en ook in de overige werkzaamheden, aan zijn werkkring verbonden, had hij in de twee jaren die hij nog in Rusland vertoefde, weinig geluk. Het meest nog in zijne poging om Rusland's steun te erlangen in eene onderhandeling die sinds lang te Constantinopel werd gevoerd, met het doel om voor onze handelsschepen de

---

menten van Woronzow, die in deze depêche niet worden meegedeeld, zijn te vinden in een onuitgegeven Mémoire over den staat van Rusland, in 1806 door Hogendorp ten behoeve van Kon. Lodewijk opgesteld, en waarvan het eigenhandig origineel in 't bezit is van Graaf D. C. A. v. Hogendorp, den uitgever der *Mémoires*.

1) Rijksarchief. Dep. van denzelfden dag N⁰. 12 gecijferd.

2) Als boven Dep. v. 19. Aug. N⁰. 21 gecijferd.

vaart door de Dardanellen heropend te krijgen. Onze Gezant bij den Sultan, Van Dedem van de Gelder, kwam er maar niet mede vooruit, al beriep hij zich op oude capitulatiën uit den aanvang der zeventiende eeuw; hij beloofde reciprociteit voor de turksche schepen in onze havens en werd door den franschen Ambassadeur ondersteund. Te Constantinopel zag men in hem slechts een beschermeling van den Eersten Consul, wiens invloed op dat oogenblik aldaar weinig te beduiden had. Door zijne regeering aangezocht, om ook Rusland's hulp in deze aangelegenheid in te roepen, bevond Hogendorp weldra, dat die alleen te krijgen was tegen eene erkenning, dat alleen Rusland in dezen recht had mede te spreken. Zoo sterk trad reeds destijds de russische aanmatiging voor den dag, om Turkije onder zijne voogdij te houden. Hogendorp meende niet beter te kunnen doen, dan in eene nota aan den russischen Kanselier de handeling van Van Dedem min of meer te desavoueeren, en te erkennen, dat de Bataafsche Republiek alleen door russische voorspraak het recht om de Dardanellen en de Zwarte Zee binnen te varen, kon erlangen. Langs dezen weg bereikte hij het beoogde doel, en werd de Verheven Porte er toe gebracht, de bataafsche schepen met de engelsche en fransche gelijk te stellen. Maar het désaveu van onzen Gezant werd Hogendorp in Den Haag kwalijk genomen, [1]) — zoodat hij ook van deze welgelukte onderhandeling weinig voldoening had, te minder daar de voortdurende oorlogstoestand ter zee het voor onzen handel bedongen voordeel geheel hersenschimmig maakte.

1) Rijksarchief. Brieven v. Hogendorp van 27 Sept. 1803 N°. 28 en 15 Novemb. N°. 38. Van deze afkeuring spreekt Hogendorp in zijne *Mémoires* niet (blz. 148).

Ook in andere opzichten mocht onze Gezant te Petersburg zich niet verheugen in de goedkeuring van zijne lastgevers. De Minister van Buitenlandsche Zaken schreef althans aan zijn vriend Schimmelpenninck, op 28 Mei 1804, dat wij te Petersburg ellendig werden bediend.[1]) Van der Goes had daarmede meer bizonder de weinig belangrijke berichten op het oog, die hij uit Petersburg ontving; en stellig was voor eene mogendheid als de Bataafsche Republiek het onderhouden van een gevolmachtigd Minister aan het russische hof een vrij overbodige weelde, als die niet ten minste zijne regeering op de hoogte hield van hetgeen er in de politiek omging aan het hof, waarbij hij ons land vertegenwoordigde.

Intusschen rijst de vraag of de critiek van Van der Goes op Hogendorp's ambtsvervulling rechtvaardig is, — met andere woorden of het Hogendorp's schuld is, dat hij zoo weinig uit Petersburg wist te melden.

Vooreerst moet ik opmerken, dat ook de depêche's van den vorigen Gezant aan 't russische hof, W. Buijs, dien Van der Goes prees als „recht wijs en goed geworden," als een man van talent en kunde die ook zeer welgezien was te Petersburg, [2]) — dat de depêche's van Buijs in belangrijkheid het volstrekt niet winnen van die van Hogendorp. Behalve een aantal geruchten die dikwijls in de volgende brieven weer worden tegengesproken, bevatten die brieven in den geheelen loop van het jaar 1802 tot Mei 1803 bijna niets dan berichten van diplomatische beuzelarijen, kennisgeving van geboorten en sterfgevallen van hooggeplaatste personen, van aankomst en vertrek van diplomaten, van feestelijkheden ten hove, enz. Eénmaal spitst de snuf-

1) Vreede, Diplomatie der Bataafsche Republiek. Dl. II, 2e stuk. blz. 99 noot.
2) t. z. pl. blz. 98 noot.

felaar in die documenten de ooren, wanneer hij in eene uit cijfer overgebrachte, dus zeer geheime depêche de woorden leest: „Indien men te weten konde komen, wat er in 't binnenste van 't Russische kabinet verhandeld wordt ten opzigte van 't tusschen Engeland en Frankrijk opgekomen onweder, zoude ik deze mijne Depêche voor U misschien eenigszins belangrijker kunnen maken;" [1]) doch voortgezet onderzoek leert dat ook Buijs niet achter dat geheim is gekomen, en het referein waarmede hij zijne berichten doorgaans eindigt is: of dit al dan niet zoo is, weet ik niet!

Maar bovendien, – en dit verontschuldigt zoowel Buijs als Hogendorp, — er waren allerlei omstandigheden die het juist voor den Gezant der Bataafsche Republiek bizonder moeilijk maakten om de geheimen der russische buitenlandsche politiek na den dood van Czaar Paul na te speuren.

Doch dit noodzaakt mij om bij deze politiek, zooals zij in de jongst verschenen documenten aan het licht treedt, een oogenblik stil te staan.

De bijna hinderlijke vertrouwlijkheid van Paul voor onze republiek maakte terstond plaats voor een uiterlijk welwillende houding van den nieuwen Keizer, die de volkomen uitdrukking was van zijn persoonlijke behoefte om iedereen in zijne omgeving gelukkig en tevreden te zien, — maar die tevens als masker dienst deed voor eene besluiteloosheid, welke hem in de eerste jaren van zijne regeering deed heen en weer dobberen tusschen zijne eigen neigingen en de raadgevingen zijner vrienden en ministers.

Wat die neigingen betreft, Alexander I heeft vooral aan zijne vereering voor zijn voormaligen leermeester,

1) Rijksarchief. Brieven van Buijs dd. 15 April 1803, N°. 13.

den Zwitser De la Harpe, den naam te danken gehad van een vrijzinnig vorst, die niets liever zou gezien hebben, dan de idealen der fransche liberalen uit den eersten revolutietijd in zijn rijk te verwezenlijken. Maar zijn aard bracht mede, dat hij zich volkomen tevreden kon stellen met het denkbeeldig opbouwen van een humanitairen toekomststaat, zonder ooit de behoefte te gevoelen om dien in de werkelijkheid tot stand te brengen. Reeds de allereerste stap in die richting, de opoffering of beperking van zijn keizerlijke almacht, zou voor hem eene onmogelijkheid geweest zijn, daargelaten nog de werkelijk enorme moeilijkheden die zulk eene hervorming van een autocratisch bestuur in een half-barbaarsch land uit den aard der zaak zou hebben meegebracht. „Il eut volontiers consenti à ce que tout le monde fût libre, à condition que tout le monde ferait volontairement sa volonté seule."

Deze woorden van zijn boezemvriend uit die dagen, Prins Adam Czartoryski, [1]) kenmerken volkomen juist het standpunt, waarop Alexander zijne taak als hervormer beschouwde, en verklaren ook waarom hij die nooit heeft vervuld.

Uit deze gesteldheid des geestes laten zich ook de gedragingen van den jongen vorst tegenover het buitenland verklaren. Eerst had hij gezorgd, zoo goed en zoo kwaad het ging, de geschillen met Engeland uit den weg te ruimen, zij het ook met opoffering der belangen van zijns vaders bondgenooten, Denemarken en Zweden. Maar 's Keizers neiging trok hem veel meer naar den franschen dan naar den engelschen kant, al-

---

1) *Mémoires du Prince Adam Czartoryski, et correspondance avec l'Empereur Alexandre I,* met voorrede van Ch. de Mazade. Dl. I, blz. 345.

thans zoolang hij den Eersten Consul meende te kunnen beschouwen als den vertegenwoordiger der beginselen van rechtvaardigheid, gelijkheid en vrijheid, die De la Harpe hem had leeren liefhebben. En dat hij deze illusie nog destijds koesterde, bewijst de omstandigheid, dat hij Duroc, die hem namens den Eersten Consul bij zijne troonsbeklimming kwam gelukwenschen, meende aangenaam te zijn door hem met den titel van „Citoyen" aan te spreken. [1])

Had het alleen van hem afgehangen, dan zou eene toenadering tot den Eersten Consul, gelijk die in latere jaren tot Keizer Napoleon plaats had, reeds in 1801 niet onmogelijk geweest zijn. Maar dan had hij eerst den weerzin moeten overwinnen, dien zijne raadgevers tegen zulk eene politiek zouden aan den dag gelegd hebben; en daartoe was deze alleenheerscher de man niet.

De voornaamste dezer raadgevers op het gebied der buitenlandsche politiek waren, toen Hogendorp zijn post aanvaardde, de Kanselier Graaf Alexander Woronzow, tevens Minister van buitenlandsche zaken, en Prins Adam Czartoryski, diens adjunct-minister. Beiden waren, om zeer verschillende redenen, anti-fransch gezind. Evenals de groote meerderheid van den russischen adel, was Woronzow voor niets zoozeer bevreesd als voor een vredebreuk met Engeland; waar zouden de grondbezitters de voortbrengselen hunner landgoederen ter markt brengen, wanneer de voornaamste afnemer van die producten in een vijand werd herschapen, die met zijne oorlogsvloot allen uitvoer kon beletten? [2])
Bovendien luisterde Woronzow gaarne naar het advies van zijn broeder Simeon, Gezant te Londen, en deze

1) *Mémoires* enz. v. Czartoryski Dl. I, blz. 285.

2) *Mémoires* van Hogendorp blz. 154, bevestigd door Czartoryski Dl. I blz. 284.

was zoo geheel onder den invloed geraakt van den Minister Pitt, dat hij, volgens Czartoryski, elke critiek op de meeningen en de daden van dien Minister, als absoluten nonsens beschouwde. [1]) — Maar de russische Kanselier was een oud man, lang van stof en humeurig, — en al liet Alexander volkomen recht wedervaren aan diens beproefde talenten, zijn geheele vertrouwen schonk hij slechts aan den vriend zijner jeugd, die zich met hem zoo vaak verdiept had in die schoone droomen van eene toekomst, waarin rechtvaardigheid en het algemeen welzijn de eenige drijfveeren der staatkunde zouden zijn. Nu was Czartoryski in hart en nieren een Pool gebleven, treurende over den ondergang van zijn vaderland; en zijn vriendschapsbond met den jeugdigen Keizer had zijn ontstaan vooral daaraan te danken, dat ook deze, destijds nog vermoedelijk troonopvolger, zijne verontwaardiging over den gruwel van Polen's verdeeling hem had kenbaar gemaakt. Wel wist Czartoryski dat zijn vriend, ook als Keizer, het gepleegde onrecht niet ongedaan kon maken; — maar hij was vast besloten ten minste alles te vermijden, wat de herleving van Polen eenmaal kon beletten, en als zoodanig beletsel beschouwde hij op dat oogenblik elke toenadering tusschen den Eersten Consul en Rusland. Duroc had, in de eerste dagen van Alexander's regeering, eene overigens geheel onbeduidende overeenkomst tusschen Frankrijk en Rusland tot stand gebracht, waarin het eenige gewichtige artikel bepaalde, dat geen der beide mogendheden een om staatkundige redenen uitgewekene zou beschermen of bij-

1) Czartoryski, Dl. I. blz. 302.

staan in zijne pogingen tot omverwerping der bestaande orde van zaken in een der beide landen. Bleek hieruit niet, dat de Eerste Consul, waar het zijn eigen rust als beheerscher van Frankrijk gold, gaarne bereid was om het onrecht in Polen te helpen bestendigen? Eene politiek, die toenadering tusschen Rusland en Frankrijk belette, was dus, in Czartoryski's oog, het meest in 't belang van Polen's herleving. En tevens mocht de poolsche patriot, als Minister van den Czaar, zijn geweten geruststellen met de overweging, dat Rusland, mits het standvastig optrad tot bescherming van het recht, spoedig genoeg in botsing zou komen met den Eersten Consul.

Tot dusver was volkomen onthouding van inmenging, vrede met iedereen, de uitkomst geweest van de tegenstrijdige invloeden die de russische politiek beheerschten; — maar toen Woronzow tot herstel van gezondheid in den aanvang van 1804 een verlof kreeg, en Czartoryski hem verving, wist deze den Czaar tot een meer bedrijvige staatkunde over te halen. „J'aurais „voulu," zoo schrijft hij zelf, „qu'Alexandre devînt, en „quelque sorte, un arbitre de paix pour le monde civi„lisé; qu'il fût le protecteur du faible et de l'opprimé, „le gardien de la justice parmi les nations; que son „règne, enfin, commençât une ère nouvelle dans la poli„tique européenne, politique désormais basée sur le „bien général et le droit de chacun."

Een heerlijk systeem, dat te meer in Alexander's smaak moest vallen, naarmate het ruimer baan liet aan zijne verbeelding, zonder hem tot dadelijk besluiten of tot onmiddellijk handelen te noodzaken. In zijne voorstelling althans, schijnt de taak van vredestichter, van beschermer der verdrukte onschuld niet onvereenig-

baar te zijn geweest met vrede tusschen Rusland en Frankrijk.

Om nu die rol te kunnen spelen, was het een eerste vereischte, dat Engeland zijne medewerking verleende tot het groote verbond van bemiddeling, waardoor Bonaparte zou gedwongen worden om zijne veroveringen te laten varen en Frankrijk van zijne tyrannie te verlossen! De russische Gezant te Londen, Graaf Simeon Woronzow, zag te veel door de oogen van Pitt, en was overigens te ouderwetsch, om bij de invoering van het nieuwe humanitaire systeem mede te werken. Om dus te weten te komen, in hoeverre op den steun van Pitt viel te rekenen, werd in October 1804 Prins Novosiltzoff, een der meest vertrouwde vrienden van den Czaar, als buitengewoon Gezant naar Londen gestuurd. De instructie die hij meekreeg, geteekend door Alexander en door Czartoryski gecontrasigneerd, bevatte de hoofdpunten eener nieuwe regeling van het europeesche evenwicht, gegrondvest op de onafhankelijkheid der thans door Bonaparte veroverde landen, en op een vrijzinnigen regeeringsvorm in elk van die landen. Waren Holland, Zwitserland, Italië eenmaal van de vreemde overheersching bevrijd en door vrijzinnige instellingen gelukkig gemaakt, dan zou 't niet moeilijk vallen, ook Frankrijk te overtuigen dat de verbonden mogendheden niets verlangden dan het te verlossen van het despotisme waaronder het zuchtte; dat zij, wel verre van Frankrijk in ketenen te willen klinken, zich verbonden hadden om die ketenen te verbreken. [1])

Met Frankrijk zelf zou men, gelijk men ziet, volgens de meening van den Czaar, weinig moeite hebben. Zelfs

1) *Mémoires* van Czartoryski Dl. II, blz. 31.

hij evenwel voorzag, dat Bonaparte niet maar goedschiks Holland, Zwitserland, Napels, Hannover zou loslaten. Maar het eenige wat in de instructie voorkomt over de middelen om hem daartoe te dwingen, is deze zinsnede: „Une réunion des moyens et des forces de „la Russie et de la Grande Bretagne formerait sans „doute une grande masse de puissance, et pourrait „promettre les résultats les plus satisfaisants." — Maar, voegt de Czaar er terstond bij, aan die vereeniging van krachten wil hij niet meedoen, zoolang hij niet de zekerheid heeft, dat zij tot een werkelijk nuttig en weldadig doel zal worden aangewend. [1])

Dat Czartoryski de waarschijnlijkheid, ja de onvermijdelijkheid van een vredebreuk met Frankrijk niet zou hebben voorzien, komt mij ondenkbaar voor; en ik geloof daarom dat Novosiltzoff veel meer in zijn geest dan in dien van zijn Keizer heeft gehandeld, door dadelijk na zijne aankomst te Londen met Pitt de voorwaarden van een offensief verbond tusschen Engeland en Rusland op het tapijt te brengen. Leerzaam en pikant tevens, is het in de *Mémoires* van Czartoryski het verschil op te merken tusschen de strekking waarmede de instructie was opgesteld en de wijze waarop de buitengewone russische Gezant, blijkens zijn eigen verslag, zijne opdracht vervulde. [2])

In alle geval kan het, dunkt mij, Dirk van Hogendorp niet euvel worden geduid[3]), indien hij, gelijk hij deed, in den

1) l. c. blz. 28.
2) l. c. blz. 45 vlg.
3) Gelijk Vreede, Gesch. der Diplomatie van de Bat. Republiek Dl. II. 2e. stuk blz. 99, schijnt te doen. — Van der Goes, op wien Vreede zich hier beroept, schrijft op 24 Juli 1804 aan Schimmelpenninck: „In een *particu-„lieren* brief uit Petersburg van den 30sten laatstleden vind ik de volgende „passage: Si nous conservons la paix, comme je continue à le croire." —

zomer van 1804 de hoop bleef koesteren, dat een oorlog tusschen Rusland en Frankrijk te vermijden zou zijn. Dat de Vorst, bij wien hij geaccrediteerd was, zelf dien oorlog slechts als een verwijderde mogelijkheid beschouwde, blijkt uit het zooeven medegedeelde. En waar de autocraat zoo dacht, zal de uitgesproken meening der hoogere kringen, waarin Hogendorp verkeerde, wel geen andere geweest zijn.

Op bizondere vertrouwelijkheid van de zijde der Ministers mocht de Gezant van den bondgenoot van Frankrijk ook al niet rekenen, op een oogenblik dat die hun best deden eene coalitie tegen Frankrijk te vormen. Wel was die coalitie bestemd om de Bataafsche Republiek aan den franschen invloed te onttrekken; maar of daarom de onafhankelijkheid van den Staat beter gewaarborgd zou zijn, is zeer twijfelachtig. In dat gedeelte der instructie voor Novosiltzoff, waarin de Czaar zijne denkbeelden omtrent de vrijmaking van Holland uiteenzette, had hij de mogelijkheid voorzien, dat het erfstadhouderschap zou worden hersteld: in dat geval zouden de twee contracteerende mogendheden, Rusland en Engeland, zich verstaan omtrent de keus der vorstelijke familie die men voor die waardigheid zou bestemmen; men zou haar aan een lid van het pruisische of van het deensche koningshuis aanbieden, — of men kon haar als compensatie gebruiken voor den een of anderen afstand van grondgebied in de algemeene regeling der aangelegenheden. — En later, toen Novosiltzoff de noodzakelijkheid al meer en

---

Doch deze brief is waarschijnlijk niet van Hogendorp: hij komt althans niet voor onder de brieven van dezen, die op het R. A. bewaard worden, ofschoon die ook in particuliere en officieele zijn verdeeld, en ik in de nummering daarvan geen leemte heb ontdekt.

meer begon in te zien, om ook Pruisen in de coalitie mede te sleepen, toen schroomde hij niet aan Pitt te kennen te geven, dat Holland desgevorderd ook wel aan Pruisen kon worden afgestaan. [1])

Geen wonder, dat de Minister, die zich tot taak stelde, om langs dezen weg het recht te doen zegevieren, den bataafschen Gezant niet in zijn vertrouwen nam. Om ingelicht te worden aangaande de russische politiek, schoot er dus niet veel over dan het gebruik van minder belijdbare middelen, — en naar alles te oordeelen, wat van de russische administratie van vroeger of later tijd bekend geworden is, — zouden zulke middelen, mits rijkelijk toegepast, wel niet zonder vrucht gebleven zijn. Maar het ongeluk wilde, dat Hogendorp die niet te zijner beschikking had. Want met zijn tractement van *f* 30.000.— heeft hij nooit kunnen rondkomen, en dit is hem te minder kwalijk te nemen, daar het hem lang niet altoos ten volle is uitbetaald.

De positie, door Hogendorp ingenomen, was nu eenmaal geen andere dan die den Gezant van een noodlijdenden Staat van den tweeden of derden rang toekwam. De uiterlijke vormen der wellevendheid werden tegenover hem stipt in acht genomen, men liet hem praten zooveel hij wilde, maar nimmer bleek dat hetgeen hij zeide uitwerking had. Dit geldt niet minder van de zuiver commercieele, dan van de politieke belangen die hem ter behartiging werden opgedragen, ook waar het recht buiten eenigen twijfel aan zijne zijde was. Een kras voorbeeld deelde hij later aan Koning Lodewijk mede. Zekere A. H. van den Bergh, koopman te

1) *Mémoires* van Czartoryski, Dl. II, blz. 30 en 64.

Amsterdam, had zich door een jongen Rus uit Libau, wiens kennis hij gemaakt had, laten overhalen om dezen voor den aankoop van granen commissie te geven. In den loop van den daarop volgenden winter trok de Rus eenige wissels die stipt betaald werden. Bij de heropening der vaart op de Oostzee bleven echter de granen uit, en bij onderzoek bleek dat die nimmer gekocht waren, terwijl het daarvoor ontvangen geld was verteerd. De rechtbank te Libau weigerde zoowel het verhaal op de goederen van den schuldenaar, als diens gijzeling. Noch de tusschenkomst van den bataafschen Consul, noch die van den Gezant bij den Minister van Buitenlandsche Zaken mocht iets baten. En zoo ging het ook met een aantal andere reclames. [1])

Aan een minder gunstigen indruk van Dirk's persoon, of aan gebrek aan tact in zijne wijze van omgang kan het geringe succes van zijne missie niet worden toegeschreven. Ten hove waren hij en zijne vrouw zeer gezien: zóó zelfs, dat de Czaar zich als peet aanbood van het eerste kind dat Mevrouw van Hogendorp ter wereld bracht, in September 1804, en het knaapje zelf ten doop hield, dat naar hem genoemd werd. Aanvankelijk hield men Hogendorp voor een jacobijn; maar dat was eene benaming waarmede men in de petersburgsche hofkringen kwistig omging: immers wij lezen dat ook de toenmalige zweedsche Gezant, Baron van Stedingk, van jacobinisme werd verdacht, omdat hij bizonder vriendschappelijk omging met.... de gravin

1) Hierboven reeds aangehaalde Mémoire sur la Russie. Verder Rijksarchief, brieven v. Hogendorp v. 25 Juli 1804 N° 72; ook N° 54, van 13 Maart, betr. reclames van J. en A. Willink en H. Hovy.

Diane de Polignac, die hij in 1780 te Parijs had gekend. [1]) Waarschijnlijk heerschte hier, in 't geval van den bataafschen Gezant, die zijne bewondering voor den Eersten Consul niet onder stoelen of banken stak, een soortgelijke verwarring van begrippen als die Alexander bewogen had om den adjudant van Bonaparte met den naam van *Citoyen* aan te spreken.

Als bataafsch Gezant achtte Hogendorp zich verplicht, de politiek van zijne regeering, waar het pas gaf, onbewimpeld bloot te leggen en te verdedigen; maar hij verdroeg, ja eischte datzelfde van de vertegenwoordigers der mogendheden, die een geheel andere politiek volgden .... „Toujours modéré, discret et plein d'indul„gence pour les sentiments des autres, la liberté avec „laquelle je parlais ne m'a jamais attiré de désagré„ments." Deze woorden uit de *Mémoires* worden op merkwaardige wijze bevestigd door een man, bij wien men geen blinde ingenomenheid met de beginselen der Bataafsche Republiek zal zoeken.

Joseph de Maistre, destijds Gezant te Petersburg van den berooiden en door Bonaparte beroofden Koning van Sardinië, noemt Hogendorp „un homme très dis„tingué de toute façon," en getuigt van hem dat: „Plus „on sera attaché à son souverain et à ses devoirs, et „mieux on sera reçu chez lui." Onder degenen, met wien Hogendorp het meest omging, vinden wij dan ook den markies de la Ferté, den niet eens als zoodanig erkenden vertegenwoordiger van den Comte de Provence, later Lodewijk XVIII, — en den straks genoemden sardinischen Gezant, tevens den meest absolutistischen royalist en den grootsten jezuïetenvriend, die

---

1) *Mémoires Politiques* van Jos. de Maistre.

zich laat denken. En het deed aan deze vriendschappelijke verhouding geen afbreuk, al betoogde Hogendorp tegenover Joseph de Maistre met klem van redenen dat de Jezuïeten, die destijds in Rusland een wit voetje hadden, een gevaar voor het land opleverden [1]; of al voer hij met de hem eigene heftigheid uit tegen de trouweloosheid van Engeland tegenover Sardinië, terwijl de sardinische Gezant de Engelschen als de beste vrienden van zijn Koning verdedigde [2].

Er was in den bataafschen Gezant nog veel overgebleven van die onoverdachte natuurlijkheid en waarheidsliefde, die den luitenant in pruisischen dienst hadden onderscheiden. Is mijne opvatting al te optimistisch, als ik meen, dat die eigenschappen zelfs in diplomatieke kringen een gunstigen indruk konden maken?

Maar ook die andere eigenschap, welke wij van Dirk kennen, zijne eerzucht, was nog in vollen wasdom aanwezig; en die vond in zijn toenmaligen werkkring geene bevrediging hoegenaamd. Minder dan ooit, toen de gespannen verhouding tusschen Rusland en Frankrijk, na den moord van den Hertog van Enghien en de daarop gevolgde protesten en tegenprotesten, sedert het najaar van 1804 tot volledige afbreking der diplomatieke betrekkingen hadden geleid. De fransche Gezant, Generaal Hédouville, die hem nog af en toe op de hoogte hield van 't geen hij zelf te weten kwam, was reeds in Mei teruggeroepen; nu vertrok ook de chargé d'affaires, De Rayneval, en bleef Hogendorp zonder eenigen ruggesteun, zonder eenig middel om zijn land van dienst

---

1) *Mémoires* v. Hogendorp, blz. 161.

2) *Mémoires Politiques et Correspondance diplomatique de J. de Maistre*, uitgeg. door Albert Blanc. Paris 1858, blz. 108 vlg.

te zijn, en volkomen overtuigd van dat onvermogen.

Daarbij kwam, dat zijne verwachtingen ook op het punt van de geldelijke voordeelen aan zijn post verbonden, al meer en meer teleurgesteld werden. Met velen zijner ambtgenooten deed hij de ervaring op, dat het leven in de hofkringen te Petersburg verbazend duur was. En hij behoorde evenals zijne vrienden, Joseph de Maistre, en de Hertog de Serra-Capriola, de napelsche Gezant, tot de categorie der vertegenwoordigers van min of meer insolvente Staten. Zoo erg als met den sardinischen Gezant is het met Dirk van Hogendorp wel niet gesteld geweest: Joseph de Maistre moest zich het genot van een kop koffie ontzeggen, kon niet te voet uitgaan, omdat hij maar één pels bezat die, als zijnde een rijtuigpels, te grof — en denkelijk ook te lang was om er zich op straat mee te vertoonen; ook kon hij zijn grootkruis niet dragen, omdat hij geen geld had om het daarbij behoorende band te koopen [1]).

Daarentegen kon Hogendorp, om zeer afdoende redenen, het voorbeeld van den Hertog de Serra Capriola niet volgen, die evenmin betaald werd, maar ten behoeve van zijn Koning zijn eigen vermogen verteerde.

Het tractement van dertigduizend gulden, dat aan het bataafsche gezantschap heette verbonden te zijn, werd door den zeer onvoordeeligen koers waartegen het overgemaakt werd, met ongeveer een derde verminderd. In de eerste tijden belastte men Hogendorp bovendien met de betaling van het aan zijn voorganger toegekende pensioen van *f* 3000.—; en dit dreigde een

---

1) *Mémoires politiques* v. de Maistre, *passim.*

voortdurende lastpost te worden. Want de Heer Buijs, die zijn ontslag had genomen wegens ziekte, verbeeldde zich voortdurend nog ziek te zijn, al verhinderde hem dat niet, om de feesten ten hove trouw bij te wonen. „Au dernier souper à l'Hermitage," schrijft Hogendorp eens aan zijn Minister, „S. M, l'Empereur, en faisant le „tour des tables, lui demanda comment il se portait; „il répondit: toujours périclitant et attendant ma fin: „tant que cela dure. l'Empereur me regarda avec „étonnement en souriant. Je ne lui demande jamais „comment il se porte, connaissant cette faiblesse; mais „enfin je ne sais où cela aboutira, et je ne crois pas „que jamais on pourra le persuader à entreprendre le „voyage de retour [1])." Eindelijk machtigde men Hogendorp om voor het aan Buijs uitbetaalde pensioen op de bataafsche regeering te trekken; maar zijn wissel voor dit bedrag werd evenmin betaald als zijne rekening van verschotten, (courriers, briefporten, enz.) over het vorige jaar. En toch kon hij, met de meest mogelijke zuinigheid, op geen minderen voet leven dan hij deed, namelijk in eene woning die hem 4500 Roebels aan huur kostte, met een dienstbaar personeel dat op minstens 1500 Roebels te staan kwam, en een equipage van twee rijtuigen en zes paarden. Hij drong daarom aan op verhooging van zijn tractement tot 30.000 roebels, te Petersburg à pari te betalen, maar kreeg, — gelijk vanzelf spreekt, — alleen ten antwoord, dat de staat van 's lands financiën zulk eene verhooging

1) Rijksarchief. Russische missie; particuliere brief v. Hogendorp van 17 April 1804. Hij voegt er bij: „Dans la maison et dans la conversation il „est aussi aimable que possible: et il paraît s'y plaire beaucoup; aussi tant „que j'ai du pain, je le partagerai volontiers avec lui; mais il y a une „injustice à assigner sa pension sur mes appointements et c'est là ce dont „je demande à être libéré."

niet gedoogde, „ook om der gevolgen wille," 't geen beteekende dat de overige leden der bataafsche diplomatie dan ook zouden aanspraak hebben op evenredige verhooging van bezoldiging.

Hij hield het, zoo goed en zoo kwaad het ging, nog een jaar te Petersburg uit; een jaar dat door de leiders der russische politiek gebruikt werd om de alliantie tot herstel van den algemeenen vrede, waarvan Alexander droomde, in een derde coalitie tegen Frankrijk om te werken. En toen men althans zoover was, dat op de samenwerking van Engeland en Oostenrijk kon gerekend worden, toen werd Novosiltzoff wederom uitgezonden, ditmaal naar Parijs, om den Keizer een nieuw voorstel van bemiddeling aan te bieden, dat deze onmogelijk kon aannemen. Maar te Petersburg wist men het geheim van deze politiek zoo goed te bewaren, dat Hogendorp nog op 7 Juni 1805 aan zijne regeering kon schrijven: „Ik heb het genoegen U de ge„wigtige, en zoo ik hoope door de gevolgen voor ons „gelukkige tijding mede te deelen, dat de gevraagde „paspoorten voor den Heer van Novosiltzoff aangeko„men zijn, en die Heer morgen of overmorgen reeds „de Reijze zal aannemen. Z. M. de Keijzer der Fran„schen moet zig zeer gewillig getoont hebben, om aan „het verlangen van hier te voldoen, en zelfs verklaard „hebben, alles te willen doen wat mogelijk was om den „vreede tot stand te brengen." [1])

Dit stond in Hogendorp's voorlaatste depêche. In de volgende gaf hij bericht van zijne afscheidsaudientie bij den Czaar, die hem even vriendelijk als altoos bejegende, en hem de warmste verzekering gaf van zijne belangstelling in de Bataafsche Republiek.

1) Rijksarchief. Russ. missie 7 Juni 1805 No. 23 Secreet.

Hogendorp had eindelijk het vaak gevraagde verlof gekregen; en het heeft niet lang geduurd, eer hij door de uitbarsting van den continentalen oorlog, die te Austerlitz werd beslist, zich bedrogen gezien heeft in zijn optimisme; maar tevens bevestigd in de reeds meermalen uitgesproken overtuiging, dat hij op zijn gezantschapspost te Petersburg voor het vaderland van weinig nut kon zijn.

HOOFDSTUK VI.

ONDER KONING LODEWIJK. — MISSIE TE WEENEN. ONDERGANG VAN HET KONINKRIJK HOLLAND. 1805—1810.

Met zijne vrouw en de twee knapen die zij hem tijdens het verblijf te Petersburg geschonken had, reisde de Gezant, ditmaal over land, in den zomer van 1805 naar Holland terug. Hij vond onder weg gelegenheid om de herinneringen zijner jeugd op verkwikkende wijze op te frisschen. Te Berlijn, maar vooral te Koningsbergen, waar hij drie jaren had doorgebracht, vond hij een vriendelijk en vereerend onthaal bij velen zijner vroegere bekenden. Enkelen van hen hadden carrière gemaakt en bekleedden nu hooge rangen in de pruisische administratie of de pruisische armee. Maar ook de oud-gezaghebber van Java's Oosthoek, thans Gezant der Bataafsche Republiek bij het russische hof, behoefde zich over zijne loopbaan niet te schamen: blijkbaar met welgevallen verhaalt hij in zijne *Mémoires*, met hoeveel onderscheiding hij te Koningsbergen in de Militaire Academie werd ontvangen, waar hij zelf eenmaal zijne leerjaren had doorgebracht. [1])

1) In de *Mémoires*, blz. 163, is eene fout ingeslopen, die tot misverstand aanleiding moet geven. Er staat: „.... Je fis le voyage par terre en passant „par Koenigsberg et Berlin. *Dans cette dernière ville*... je revis beaucoup des „meilleures connaissances de ma jeunesse, que j'y avois faîtes pendant les

Een troost als dezen had hij wel noodig, want in Den Haag wachtte hem weinig opbeurends.

Daar was onlangs (15 Mei 1805) Schimmelpenninck aan 't hoofd der regeering opgetreden; en hem kende Dirk als een voorstander van zijne denkbeelden op 't stuk van koloniaal beheer; ook wist hij dat de benoeming van een indisch landvoogd nu niet meer afhing van eene meerderheid in een twaalfhoofdig bestuur, maar van een enkel machthebbende. Waar hij in zijne *Mémoires* de verklaring aflegt, dat hij bij zijn vertrek uit Rusland nog de hoop koesterde om eindelijk eens naar Indië gezonden te worden, vermoed ik, dat die hoop de hoofdoorzaak geweest is, waarom hij zoo herhaaldelijk in zijne depêches op een verlof aandringt, al noemt hij daarvoor andere redenen op.

Welnu, die hoop werd, gelijk wij gezien hebben, teleurgesteld; en al mocht het den gebroeders Hogendorp gelukken het nieuwe Charter voor Indië in hun zin te doen wijzigen, voor Dirk was de kans om naar Indië te gaan, wederom verkeken. Voorloopig behield hij zijne waardigheid van Gezant met verlof: want onze Republiek was alleen tegen Engeland met Frankrijk offensief verbonden, en met Rusland waren wij dus in vollen vrede. Maar de lust om naar de boorden der Newa terug te keeren, was Dirk door eene duurgekochte ervaring, in den letterlijken zin des woords, voorgoed benomen; en hij was dus weer genoodzaakt naar een andere loopbaan om te zien. Met zijn proces tegen den Hr. Van Umbgrove was het in de eerste instantie slecht afgeloopen; en in het volgende jaar

„trois ans que j'y passai, de 1779 à 1782." De hier bedoelde jaren heeft H. te Koningsbergen doorgebracht, zoodat de hierboven gecursiveerde woorden hadden moeten luiden: *Dans la première de ces villes.*

verloor hij het ook in appèl, met het natuurlijk gevolg dat de kosten intusschen aanmerkelijk waren opgeloopen. Dirk zelf bezat op dat oogenblik niets; op zijne moeder, die borg voor hem was, en middellijk door haar op zijne broeders en zusters, viel dus het volle gewicht van den slag. Zijne overtuiging, dat de vonnissen in dit proces, hoezeer ook op het bestaande recht gegrond, volkomen onbillijk zijn geweest, werd ook door anderen gedeeld, in zooverre Dirk bij slot van rekening tweemaal betaald heeft wat zijne tegenpartij van hem te vorderen had. Zoo oordeelde o. a. Koning Lodewijk, die, na kennis genomen te hebben van de processtukken, aan de oude Mevrouw van Hogendorp een jaarlijksche uitkeering van *f* 4200.— toekende, welke na de inlijving door Napoleon in eene lijfrente werd veranderd.

Aan verdrietelijkheden in eigen omgeving dus geen gebrek, in het eerste jaar dat Dirk van Hogendorp na zijn russische missie in 't vaderland doorbracht. En liet hij zijne oogen in ruimer kring rondgaan, dan ontwaarde hij evenmin veel troostrijks.

De Bataafsche Republiek begon, in dit elfde jaar van haar bestaan, bedenkelijke teekenen van haar naderend einde te vertoonen. In 1801, toen, als weerslag op den *coup d'état* van Brumaire, ook hier te lande de democratische grondwet van 1798 moest worden opgeruimd; toen kon een met gezond verstand begaafd man, mits niet in de geheimen der regeering ingewijd, zich nog verbeelden dat de Bataafsche Republiek iets wezenlijks, iets zelfstandigs was. Een jaar te voren had de vrede van Luneville den oorlog op het vasteland doen eindigen; en de Eerste Consul scheen voortaan zich tot taak te stellen, zijn krijgsroem te doen evenaren door zijn glans als vredevorst en wetgever. In

het europeesche Statensysteem zag Dirk in die dagen eene republiek van grootere en kleinere Staten, alle tot op zekere hoogte onafhankelijk en zelfstandig, maar niet geheel, daar ook de machtigste in hunne onderlinge betrekkingen elkaar's belangen hadden te ontzien. In dien zin zouden natuurlijk de kleinere Staten afhankelijker zijn dan de groote: maar aan het zelfstandig voortbestaan der Bataafsche Republiek twijfelde hij niet, mits de partijen, die elkaar sedert haar ontstaan hadden bekampt, de handen inéénsloegen om het gemeenschappelijk doel te bereiken. Zulk eene verzoening bracht mee, dat elke partij hare eischen aanmerkelijk matigde: de democraat-unitaris moest den toegang tot de grondvergadering niet meer willen afsluiten met den slagboom van den zuiveringseed; de federalist zou van de souvereiniteit der afzonderlijke provinciën moeten afzien; de stadhoudersgezinde zou de hoop opgeven, het huis van Oranje in zijne waardigheid te zien hersteld. In dien zin schreef Dirk op 9 Maart 1801 aan zijn broeder, [1]) en vroeg hem of hij geneigd zou zijn, tot zoodanige verzoening mede te werken. Het antwoord luidde, gelijk van Gijsbert Karel niet anders te verwachten was, volstrekt afwijzend. Tot zulk een offerfeest van overtuigingen ging hij niet op.

Toch kwam de herziening der grondwet nagenoeg in den door Dirk bedoelden zin tot stand, en trad het Staatsbewind in 1801 op als symbool van de verzoening der partijen. Meer dan een symbool is het echter nimmer geweest: eene regeering stellig niet. De Eerste Consul, die ons in 1801 had laten begaan, mits wij ons

---

1) *Brieven en Gedenkschriften* van G. K. v. H. Dl. III, blz. 183 vlg.

van jacobijnsche instellingen ontdeden, ondervond dan ook, Keizer geworden, geen tegenstand hoegenaamd, toen het oogenblik hem scheen gekomen om die schijnregeering door een andere, ditmaal een eenhoofdige, te vervangen. Sedert de wederuitbarsting van den oorlog met Engeland moest hij kunnen beschikken over alle hulpmiddelen van zijne bondgenooten: hoe eenvoudiger en krachtiger het instrument was ingericht waarmede hij zich die hulpmiddelen toeëigende, hoe doelmatiger voor hem. Eerst beproefde hij het met den Raadpensionaris Schimmelpenninck en eene nog min of meer naar republikeinsch model toegesneden constitutie, schoon die hem van den aanvang af mishaagde. Van zijn standpunt beschouwd, zou inlijving bij het Keizerrijk reeds toen de meest practische oplossing zijn geweest. Maar zoolang er nog kans was om Oostenrijk, Pruisen en Rusland van deelneming aan den oorlog te weerhouden, behoorde zulk een tartende uitdaging achterwege te blijven. En zelfs na Austerlitz moest hij nog eenige zelfbeperking in acht nemen. In dat stadium van zijne loopbaan als wereldveroveraar paste de vorm der erfelijke vazalstaten; en zoo ontstonden één voor één de napoleontische koninkrijken Holland, Napels, Westfalen, Spanje. Ons werd van 's Keizers broeders op één na de jongste toebedeeld. Als Koning van 's Keizers genade, als fransch Connétable, zou hij, beter dan de Bataafsche Republiek in hare opvolgende gedaantewisselingen, kunnen zorgen, dat de nog steeds niet te verachten hulpmiddelen van Holland ter beschikking stonden van het fransche systeem, anders gezegd van Napoleon's willekeur.

Ziedaar in ruwe trekken de politiek van den franschen Keizer tegenover ons land. Thans twijfelt niemand meer

aan de juistheid dier schets, nu de correspondentie tusschen Napoleon, zijne broeders en zijne ministers of veldheeren allengs vrij volledig het licht gezien heeft [1]). Maar uit die bron hebben de tijdgenooten niet kunnen putten. Vandaar dat velen, wellicht de meesten van hen het koningschap van Lodewijk voor goede munt aangenomen, en den Koning een zelfstandige waarde toegekend hebben, die de Keizer in zijn eigen belang zou moeten laten gelden.

Weinige maanden na Dirk van Hogendorp's terugkeer uit Rusland ontving de Raadpensionaris den eersten wenk dat men te Parijs zijn terugtreden op prijs zou stellen. De onderhandeling over de regeeringsverandering, of liever het vruchteloos daartegen spartelen, duurde nog tot einde Mei van het jaar 1806; maar dat men elken eisch die gesteld zou worden, moest inwilligen, was reeds van den beginne ieders overtuiging.

Aan die onderhandelingen is door Dirk van Hogendorp geen deel genomen.

»Je ne pris aucune part à ces événements," schrijft hij in zijne *Mémoires* (blz. 172) .... »Je me sentois une répugnance naturelle contre cette mesure, qui donnait notre couronne à un étranger. Ce n'est pas que je crusse qu'il eût été possible de s'y opposer, tant par la force des circonstances au dehors que par le défaut d'énergie et d'union dans l'intérieur. Mais ne pouvant l'empêcher je ne voulois pas m'en rendre complice."

---

1) Behalve de door Koning Lodewijk zelf in zijne Documents historiques medegedeelde brieven bedoel ik hier in de eerste plaats de *Correspondance de Napoléon I,* op last van den tweeden Keizer uitgegeven; voorts de zeer noodige aanvulling van die correspondentie in Félix Rocquain: *Napoléon I et le Roi Louis* (1875), en in Baron du Casse: *Les Rois frères de Napoléon I,* (1883) dat vooral over Lodewijk veel nieuws bevat. — Zie ook Jorissen, *Napoléon I et le roi de Hollande* (1868) en *De Ondergang van het Koningrijk Holland* (1871).

Twijfel is geoorloofd, of Dirk het zich ten verdienste mag toerekenen, dat hij niet medegewerkt heeft tot de troonsverheffing van Lodewijk. Wat vooreerst de formeele zijde dier verheffing aangaat, bestond het Groot Besogne, waarin de droevige aangelegenheid na veel tegenstribbelen haar beslag kreeg, uitsluitend uit de leden van het Wetgevend Lichaam en den Raad van State, en uit de Secretarissen van Staat (of Ministers), en Dirk was noch het een noch het ander. In de tweede plaats past het woord *„complice"* al zeer slecht op hen die hunne toestemming gaven aan iets dat, volgens Dirk's eigen verklaring, onvermijdelijk was. Eindelijk klinkt die benaming van medeplichtige dubbel vreemd uit den mond van iemand wiens vaderlandsliefde minstens genomen betwijfeld kan worden.

Ik roer hier het teederste punt aan in het probleem van Hogendorp's leven, een probleem, waarvan de oplossing naar mijne meening niet gemakkelijker geworden is door de openbaarmaking van zijne *Mémoires*.

Heeft hij ooit vaderlandsliefde gekend? Dat die vraag gesteld kan worden, staat voor de meesten, die dit zullen lezen, met eene veroordeeling van 's mans karakter gelijk. Toch behoort hij, die billijk wil zijn, niet te vergeten dat juist omtrent het feit in Hogendorp's leven, hetwelk de voorname aanleiding gegeven heeft tot het stellen der vraag, ook na de verschijning der *Mémoires* nog zeer weinig bekend is. Toen Napoleon, uit Elba teruggekeerd, de nauw herwonnen onafhankelijkheid van Nederland opnieuw bedreigde, is Dirk van Hogendorp naar Frankrijk gegaan, en heeft hij op nieuw dienst genomen onder den franschen Keizer. Tegenover die daad beteekent het weinig, als hij in zijne *Mémoires*, telkens waar het te pas komt,

verklaringen aflegt, die den meest oprechten vaderlander niet zouden misstaan. Dat die *Mémoires* een sterk apologetische strekking hebben, springt dadelijk in het oog: en in zulk een verweerschrift is het niets ongewoons, als juist op die punten, waar de schrijver zich het zwakst gevoelt, de luidstklinkende betuigingen de plaats van bewijzen innemen.

Afgaande op hetgeen mij tot dusver van Hogendorp bekend is geworden, stel ik mij zijne geestesgesteldheid in de dagen die op zijn verblijf in Rusland volgden, aldus voor. Hij had aldaar, ook blijkens zijn eigen depêches, gelegenheid te over gehad, om te bespeuren, dat de Bataafsche Republiek in de betrekkingen tusschen de mogendheden niet meer meêtelde. Zij werd gehouden voor wat zij was, een aanhangsel van Frankrijk, meer niet. De illusie, die hij nog in 1801 en in een bataafsche omgeving had kunnen koesteren, alsof wij een onafhankelijken Staat vormden, zij was vervlogen: de afstand had hem een beter oog gegeven op de werkelijke verhoudingen tusschen de macht der regeering die hij vertegenwoordigde, en die van Frankrijk. En als proef op de juistheid van die nieuwe waarneming was, tijdens zijn russische missie, het Staatsbewind, op een wenk van den nieuwen Keizer, door den Raadpensionaris Schimmelpenninck vervangen. In datzelfde perspectief had de gestalte van dien Keizer in Dirk's oog buitengewone afmetingen gekregen. Gedeeltelijk lag dat aan den waarnemer zelf. Wij herinneren ons, hoe die als twintigjarig jongeling van een schitterende militaire loopbaan droomde, die hem aanzien en macht zou schenken; hoe hij toen reeds dacht aan het witte paard, dat hem, den overwinnaar, op het slagveld zou dragen... Wij weten ook, hoezeer nei-

ging en ervaring hem vertrouwd gemaakt hadden met grootsche ontwerpen van staathuishouding. Welnu, wie had ooit, in den geheelen loop der wereldgeschiedenis, op zoo schitterende wijze de idealen verwezenlijkt die Dirk van Hogendorp voor oogen zweefden, als de corsicaansche luitenant, de republikeinsche generaal, de bedwinger der revolutie, de veroveraar van Egypte, de overwinnaar van Marengo, de wetgever van Frankrijk, — de Keizer, die thans zijn wil oplegde aan bijkans geheel het vasteland van Europa! Zulk een geluk, zulk eene macht, zulk een genie, hebben op Dirk van Hogendorp, nog meer dan op anderen, indruk moeten maken, en bij hem, met zijn helder, logisch verstand, vroeger dan bij de meesten zijner tijd- en landgenooten de overtuiging moeten vestigen, dat het met de nationale zelfstandigheid gedaan zou zijn, zoodra die in botsing kwam met den wil van Napoleon. En met zulk eene overtuiging is op den duur alleen bij zeer standvastige, van plichtgevoel doordrongene, onzelfzuchtige naturen die vaderlandsliefde bestaanbaar, welke tegen alle hoop in blijft hopen. Zulk eene natuur nu was die van Dirk van Hogendorp niet.

Intusschen, in 1806 bestond het vaderland nog, althans in naam, als zelfstandige Staat. En in den aanvang scheen onze nieuwe Koning, aan de hem te Parijs toegedachte bestemming getrouw, zijn broeder geen aanleiding te zullen geven om den laatsten stap te doen.

Eene betrekking had Hogendorp, als altijd, noodig. In deze omstandigheden nam hij, nadat Mevrouw van Hogendorp reeds terstond tot *dame du palais* bij Koningin Hortense was benoemd, het lidmaatschap van

den Raad van State aan, waar hij voorzitter werd van de afdeeling voor de zaken van oorlog. In November 1806 kreeg hij de portefeuille van oorlog *ad interim,* en in Januari 1807 werd hij definitief daarmede belast.

Hem in dezen werkkring na te gaan, en de mededeelingen dienaangaande in de *Mémoires* aan den inhoud der archieven te toetsen, acht ik, ronduit gezegd, nutteloos bestede moeite. Zelfs uit een zuiver militair oogpunt is het, dunkt mij, vrij onverschillig, hoe Hogendorp zich van zijne taak kweet. Van wat hij tot stand bracht, is niets overgebleven na de inlijving, en zeer weinig na zijn aftreden als Minister. Hoe kon het anders, in de toenmalige omstandigheden?

In November had Napoleon een winterveldtocht in Oost-Pruisen ondernomen. Om het onlangs te Jena verpletterde Pruisen achter zich rustig te houden had hij eene legermacht noodig, waartoe al zijne vazallen het hunne zouden bijdragen. Ook Lodewijk moest twintigduizend man leveren, en om dat te kunnen doen zijn leger verdubbelen. Dit kunststuk te volvoeren in een land, waar de krijgsdienst nooit populair geweest was en in dezen tijd minder dan ooit gezocht werd, – het te volvoeren zonder toepassing van de conscriptie, die Hogendorp evenals de Koning voor Nederland afkeurde, — ziedaar de taak die den nieuwen Minister van oorlog in de eerste maanden van zijn ministerie werd opgedragen.

Hij kwam op het denkbeeld om de aanwerving te doen geschieden uit de duizenden en tienduizenden krijgsgevangenen, die de onderwerping van Pruisen in Napoleon's handen had gebracht, en die voornamelijk te Mainz en te Frankfort a/M. waren geïnter-

neerd. Aanvankelijk had Lodewijk bezwaar [1]). Zou men op dat slag van lieden kunnen rekenen? Zouden zij niet bij de eerste de beste gelegenheid deserteeren, vooral in 't noorden van Duitschland, in hun eigen land dus? Een bezwaar dat voor Hogendorp niet gold. Ten allen tijde hadden wij veel pruisische soldaten in dienst gehad, die 't bij ons veel beter hadden dan in hun eigen land; bovendien bestond het pruisische leger (en dus denkelijk ook de krijgsgevangenen) voor ten minste een derde uit Zuidduitschers, in het zoogenaamde *Reich* (Paltz, Zwaben, Frankenland enz.) aangeworven, door bedrieglijke beloften tot den dienst verlokt en langer dan hun tijd in dienst gehouden. Men zou onder de krijgsgevangenen dus genoeg manschappen van goeden wil aantreffen, op wier trouw staat viel te maken. De Koning keurde den maatregel goed, — ook Napoleon gaf zijne toestemming, en op 1 April 1807 telde het hollandsche leger reeds meer dan 37000 man, waaruit allengs het hulpleger voor Noord-Duitschland was aangevuld. Dat het vertrouwen van Hogendorp op de trouw der aldus geworven soldaten is bevestigd, zou ik niet durven beweren, doch ook niet ontkennen. In zijn latere brieven aan Lodewijk uit dezen veldtocht klaagt de fransche Keizer meer dan eens over de samenstelling der hollandsche

---

1) In de *Documents historiques* van Koning Lodewijk (Dl. I, blz. 142) wordt de aanwerving van krijgsgevangenen vóór de benoeming van H. tot Minister, en als eene uitvinding van den Koning vermeld. Maar de brief waarin Napoleon zijne eischen voor het eerste stelt is van 9 November, toen Hogendorp reeds ad interim fungeerde (Félix Rocquain, *Napoléon Ier et le roi Louis, blz. 73*) en de auteur der *Documents historiques* schrijft zich veelal de vinding toe van de maatregelen die hem door zijne Ministers aan de hand zijn gedaan. Ik houd dan ook de voorstelling in de *Mémoires* blz. 181 voor de juiste.

hulptroepen in Noord-Duitschland en over de menigvuldige gevallen van desertie: maar sedert wij weten, dat Napoleon het noodig achtte, zijne grieven tegen zijn broeder veel scherper te doen uitkomen, dan hij zelf die gevoelde, kan ook deze klacht niet gelden als een bewijs, dat Hogendorp zich bedrogen had in zijn vrij cynische schatting van de bruikbaarheid der duitsche krijgsgevangenen.

In alle geval vond hij in de organisatie van het nieuwe leger en in de oprichting der kadettenschool, die voorloopig te Hondsholredijk werd gevestigd, gelegenheid genoeg om zijn buitengewone werkkracht aan den dag te leggen. Lodewijk laat hem dan ook in dit opzicht recht wedervaren: hij noemt hem *„un homme d'esprit et d'üne activité prodigieuse"*, maar voegt er bij dat Hogendorp *bouillant, et peu économe* was, welke laatste beschuldiging, hoe verdiend ook, in den mond van Lodewijk vreemd klinkt; en dat hij *des principes exagérés* had, wat waarschijnlijk doelt op de jacobijnsche neigingen, waarvan men hem, reeds vóór Lodewijk's aankomst in zijn nieuw koninkrijk, beticht had. Toch had de Koning, toen hij zijne *Documents historiques* opstelde, zich wel kunnen herinneren, dat Hogendorp, tijdens zijn ministerie en daarna, door hem steeds beschouwd was als te veel onderworpen aan den wil van Napoleon, en getuigde dit toch stellig niet van jacobijnsche velleïteiten.

De waarheid zal wel zijn, dat tusschen den Koning en zijn Minister van oorlog een steeds wijder gapende kloof zich opende, naarmate Lodewijk's wil, om zelfstandig als Koning op te treden, meer aan den dag kwam. In den eigen werkkring van den Minister gaven 's Konings wispelturigheid en bedilzucht gedurig

stoornis. De moeilijkheden die de verdubbeling van het leger medebracht, werden hierdoor niet weinig vermeerderd. De Koning beschuldigde Hogendorp van traagheid of van overhaasting, al naar gelang hijzelf voor de dringende bevelen van Napoleon zwichtte of daartegen stribbelde. Bij benoemingen vergat hij wel eens zijn Minister te raadplegen, en bracht daardoor o. a. de nieuwe organisatie der militaire school in groot gevaar. [1]) Telkens moest Hogendorp zich in de weer stellen, om eigenmachtige bevelen des Konings, die in de administratie diep ingrepen, ingetrokken of gewijzigd te krijgen. In één woord, de ervaring die Gogel, den toenmaligen Minister van financiën, eindelijk genoodzaakt heeft, zijne portefeuille neer te leggen, diezelfde ervaring heeft Dirk van Hogendorp, blijkens zijne *Mémoires*, wier betrouwbaarheid op dit punt stellig geen bevestiging behoeven, in ruime mate opgedaan.

Van nog grooter uitwerking intusschen was het verschil van gevoelen, dat zich tusschen hen aangaande de tegenover Napoleon te volgen gedragslijn openbaarde. Vooral na 's Konings terugkeer van zijn veldtocht in Westfalen, bracht Napoleon's eisch, dat Holland zich volkomen zou aansluiten bij het continentaal stelsel, den armen Koning in buitengewone moeilijkheden. Hij wist dat de handel in Holland de voornaamste bron van volkswelvaart was, hij wist dat 's lands financiën zonder handel onvermijdelijk op een staatsbankroet moesten uitloopen. Hij had te goeder trouw gezworen, dat hij het welzijn van zijn nieuwe onderdanen ter harte zou nemen, en zich laten wijsmaken, dat de populariteit, welke hij genoot of scheen te genieten,

1) *Mémoires* blz. 201 vlg.

zijn persoon gold. Hij had zich nu eenmaal ingebeeld, dat hij Koning was, niet slechts in naam, maar ook in werkelijkheid; en toch wist niemand beter dan hij, dat het zijnen broeder maar één woord behoefde te kosten, om hem den pas bestegen troon te doen ontruimen. Zijn ongeluk is geweest, dat hij geen weg geweten heeft tusschen deze tegenstrijdigheden: hij heeft zich nooit een heldere voorstelling van zijne plaats in de wereld kunnen vormen, nooit kunnen onderscheiden tusschen het mogelijke en het wenschelijke.

In dat opzicht zag Hogendorp stellig veel helderder. Hij heeft van den beginne af, in den ministerraad en daarbuiten, de meening verkondigd, dat de eenige kans om ons zelfstandig volksbestaan te behouden, in de engste aansluiting aan de politiek des Keizers lag. Evenals hij dachten en spraken zijne ambtgenooten voor Marine en voor Binnenlandsche Zaken, C. A. Ver Huell en W. Six, en meestal ook Mr. W. F. Röell, destijds Minister Staats-secretaris; en hunne zienswijze laat zich, ook van een uitsluitend vaderlandsch standpunt, beter verdedigen dan die des Konings.

In werkelijkheid had men, in die jaren, slechts te kiezen tusschen onvoorwaardelijke onderwerping aan 's Keizers wil en een volksopstand, onder veel ongunstiger omstandigheden dan die tegen Spanje in de XVIe eeuw ondernomen.

Nog was Napoleon's gelukster aan het rijzen. Wel had hij, door het continentaal stelsel als wapen tegen Engeland aan te grijpen, den eersten stap gezet op den weg ten ondergang: maar de buitensporigheden die een noodwendig uitvloeisel van het stelsel bleken te zijn, de pogingen om Spanje ten onder te brengen, de veldtocht naar Moskau, — die naaste oorzaken van

Napoleon's val, — zij lagen nog in den schoot der toekomst verborgen.

Twaalf jaren van oorlog, van gedurige regeeringsverandering, van uitputtend bondgenootschap met Frankrijk, van achteruitgang in handel en nering, hadden ons volk ontzenuwd, tot in zijn zelfbewustzijn als natie verslapt: zoo zelfs, dat het ons opgedrongen koningschap alleen uit den mond van een half-krankzinnige vrouw een openlijk protest had uitgelokt. Fransche legerbenden waren op onze grenzen gelegerd, fransche bevelhebbers stonden aan het hoofd der weinige troepen in het meerendeel onzer vestingen; een fransche hofhouding omringde den Koning; en toen Lodewijk allengs meer Hollanders tot zich riep, toen werd dit voor zijn broeder een reden te meer om hem te wantrouwen, om zijne gedragingen aan scherpziend, vijandiggezind toezicht te onderwerpen. Rondom ons land niets dan vazallen van Napoleon, door eigenbelang of door vrees aan zijne voeten neergebogen. Was opstand in die dagen denkbaar?

Gaarne beroept men zich op voorbeelden, dat volken tegen alle kansen van welslagen in, zich hebben vrijgevochten. En met volle overtuiging geef ik toe, dat geen volk zijne vrijheid op den duur zal handhaven, dat niet welvaart en leven daarvoor wil ten offer brengen. Maar ook van het tegenovergestelde weet de geschiedenis te verhalen: van volken, die met alle doodsverachting de vrijheid hebben willen veroveren, en in dien strijd jammerlijk te gronde zijn gegaan. Hoe zoodanige strijd in 1807 zou zijn afgeloopen, Pruisen's meedoogenlooze vernedering kon het den tijdgenoot leeren: met dit onderscheid alleen, dat Pruisen althans zijn naam behield, wat bij ons in 1807 even-

min het geval zou zijn geweest als later in 1810.[1]) Vaderlandsliefde verbood daarom, naar ik stellig meen, tot zoodanig wanhopig besluit mede te werken. Het alternatief, onderwerping aan het continentaal stelsel, was bitter hard: het beteekende, in de onderstelling dat de oorlog tusschen den Keizer en Engeland nog lang zou voortduren, den ondergang van onze handelssteden als zoodanig, en, wat wellicht even pijnlijk zou zijn, de noodzakelijkheid voor onze maatschappij om zich van een handeldrijvende in eene bij voorkeur industrieele te herscheppen. Maar dat de oorlog met Engeland nog lang zou duren, hebben de tijdgenooten niet geloofd; althans behalve die enkelen, die Napoleon van zeer nabij konden gadeslaan en die tevens geweten hebben hoe taai, hoe volhardend Engeland's vijandschap kon zijn. Er moest eindelijk een einde komen aan eene worsteling, die achtereenvolgens allen had uitgeput, behalve den nog onoverwonnen Keizer: nog een jaar of twee hoogstens, en dan zou Engeland het onbereikbare van zijn doel inzien, dan zou de vrede gesloten, de veroveringen van Napoleon, zijne oppermacht over zijne vazalstaten erkend, en het continentaal stelsel, het geweldige oorlogswerktuig waarvoor Engeland eindelijk moest zwichten, buiten gebruik gesteld worden. En dan zou Holland, als zelfstandig geregeerde Staat, in den herlevenden handel de middelen vinden om zijn uitgeputte financiën te herstellen, en zijn, wel is waar maar half-onafhankelijk volksbestaan naar eigen inzicht kunnen inrichten. Ziedaar hoe men algemeen dacht; en het kwam er maar op aan, gedurende den tijd, die tot den algemeenen vrede moest verloopen,

1) Th. Jorissen. *De ondergang van het Koningrijk Holland blz. 82.*

de zelfstandigheid van het vaderland, hoe ook verdrukt en bekneld, in wezen te houden.

In theorie althans heeft Koning Lodewijk, ook volgens zijn eigen gedenkschriften, niet anders gewild, — en hij kon moeilijk anders willen. Maar in elk bizonder geval trachtte hij de duidelijk uitgesproken eischen van zijn broeder onuitgevoerd te laten, of een zelfstandige houding aan te nemen, die al zeer weinig met Napoleon's opvatting van zijne rol strookte. Hij kwam hierdoor telkens in onaangenamen strijd met Hogendorp en diens geestverwanten, en besloot eindelijk zich van die lastige raadgevers te ontdoen. Tegenover den Minister van Oorlog, wien hij nog onlangs een bewijs van onbeperkt vertrouwen gegeven had, door hem tijdens zijne afwezigheid in den zomer van 1807 tot opperbevelhebber van zijn leger te benoemen, had hij een voorwendsel noodig, om dit ontslag te motiveeren. Doch dat was niet moeilijk te vinden: in Juli was te Tilsitt vrede gesloten, en voortaan zou het pas door Hogendorp's bemoeiing zoo aanmerkelijk vergroote leger tot ongeveer de helft worden teruggebracht: bleef Hogendorp aan, dan zou hij dus geroepen zijn om zijn eigen werk te vernietigen. Dit, zoo verklaarde de Koning, mocht hij niet van hem vergen; bovendien hechtte hij veel aan de vriendschap van den Keizer van Oostenrijk, en had hij daarom voor het gezantschap te Weenen zijne keus gevestigd op een buitengewoon man als Hogendorp. Tevens kreeg deze het grootkruis der orde van de Unie en den rang van Luitenant-Generaal, — waarvan hij tot dusver als Minister nog slechts het uniform had mogen dragen. [1])

---

1) Koninkl. Decreet van 5 Dec. 1807 N⁰. 2. In zijne Documents historiques Dl. II, blz. 90 vlg. bespreekt Lodewijk deze verandering van ministerie al-

Hoewel volkomen bewust van de eigenlijke reden van zijn ontslag, zal Hogendorp dit niet zonder zekere blijdschap ontvangen hebben; te meer daar het gezantschap te Weenen een veel beter bezoldigd ambt was, dan het Ministerie van Oorlog. Tegelijk met of kort na hem kregen Ver Huell en Six hun ontslag als Ministers: eerstgenoemde zou als Gezant naar Rusland gaan, doch werd op uitdrukkelijken last van Napoleon naar Parijs gezonden; waarop Six de russische missie kreeg, die eerst aan Hogendorp aangeboden, doch door dezen om gezondheids- en vooral om financieele redenen van de hand gewezen was.

Hogendorp reisde in December 1807 naar zijn nieuwen gezantschapspost, vergezeld van zijn oudsten zoon, die zich als luitenant der cavalerie bizonder onderscheiden had in de veldslagen van Eylau en Friedland, en daarvoor beloond was met de ridderkruisen zoowel van het Legioen van Eer als van de Unie. Thans had zijn vader verkregen dat hij als auditeur bij het gezantschap naar Weenen medeging.

De reis ging over Kassel. Daar was de zeer onlangs aangestelde Koning van Westfalen, Jerôme, bezig zich in te richten, en tot die inrichting behoorde ook een

---

dus: „Le maréchal Verhuell fut nommé ambassadeur à Stockholm. Le „roi lui reprochait d'être plus dévoué aux volontés de l'empereur qu'aux „intérêts de son pays..... Hogendorp était encore ministre de la guerre: „c'était un homme fougueux, auquel on reprochait peu de modération et „d'économie. Depuis la conclusion de la paix, la nécessité de revenir promp„tement au système économique s'était fait sentir; il n'était plus à sa place „sous tous les rapports. Il fut envoyé ministre à Vienne, et le conseiller „d'état Janssens, ex-gouverneur du cap de Bonne-Espérance, le remplaça".

Niettegenstaande deze verklaring, acht ik de ware reden van Hogendorp's ontslag opgegeven in de *Mémoires* blz. 213, en neem ik die voorstelling in den tekst over.

leger. Onze Koning, die zich zoo spoedig mogelijk trachtte te ontdoen van zijne thans overtollige legermacht, achtte de gelegenheid schoon om acht bataillons Westfalers, indertijd uit de pruisische krijgsgevangenen aangeworven en onder bevel gesteld van waldecksche Officieren in hollandschen dienst, aan zijn westfaalschen broeder over te doen. Hogendorp was belast met de opdracht om dit te Kassel te doen goedkeuren; maar het mocht hem niet gelukken. De soldaten wilde men wel hebben, maar voor officieren zou men zelf wel zorgen, en het geschenk van den Koning van Holland werd dus beleefd van de hand gewezen. Er schoot toen niets over dan de regimenten te ontbinden, waarvan de soldaten zich voor 't meerendeel individueel door Westfalen lieten aanwerven.

Overigens had Hogendorp te Kassel de gelegenheid op te merken, dat de aldaar geplaatste Bonaparte al even weinig zin had in stipte gehoorzaamheid aan het hoofd van het geslacht, als zijn hollandsche broeder.

Ook Jerôme had met den koningstitel de overtuiging gekregen dat hij werkelijk Koning was, en stoorde zich bij de inrichting van zijn hof, en bij de benoemingen die hij deed, zeer weinig aan de wenschen des Keizers. Hogendorp achtte zich daarom geroepen om hem op beleefde wijze te herinneren, dat ook die gewicht in de schaal moesten leggen. Dit geschiedde toen de Koning van Westfalen aan Hogendorp meedeelde dat hij voornemens was den Graaf von Meerfeld als zijn Gezant naar Weenen te sturen, wiens anti-fransche neigingen maar al te bekend waren; ditmaal liet zich Jerôme gezeggen en veranderde hij zijne keuze.

De nagenoeg zeventien maanden die de Gezant van

Koning Lodewijk te Weenen doorbracht, vielen in den tijd der voorbereiding van den vierden oorlog tusschen Oostenrijk en Napoleon. De afloop van den derden had Oostenrijk vleugellam geslagen, doch slechts voor een tijd: nog beschikte het over welvarende, uitgestrekte, sterkbevolkte landen en kon het rekenen op de oude aanhankelijkheid dier gewesten aan het keizerhuis, dat de eenheid van den Staat belichaamde. De vrede van Presburg had Oostenrijk gedwongen zijn venetiaansche bezittingen aan het italiaansche koninkrijk, en Tyrol en Vorarlberg aan Beieren af te staan. Maar daarbij was het niet gebleven. De vorming van den Rijnbond, de vernedering van Pruisen, de toenadering tusschen Alexander van Rusland en den franschen Keizer, hadden Oostenrijk allengs van alle zijden zoo bekneld, dat het ter handhaving van zijn bestaan als Staat alle kansen moest wagen, liever dan het oogenblik af te wachten, waarop het Napoleon zou behagen de oostenrijksche landen onder zijne vazallen te verdeelen. De wederuitbarsting van den oorlog was dus onvermijdelijk: daarvan was Napoleon zelf niet minder overtuigd dan het oostenrijksche ministerie, en de vraag was maar aan beide zijden, welk oogenblik het gunstigst was om den krijg te beginnen.

Niet aldus evenwel beschouwde Hogendorp den staat van zaken; noch nu, noch later. Toen hij zijne *Mémoires* schreef, was het voor hem *in confesso*, dat de oostenrijksch-fransche oorlog het werk geweest is van eene samenzwering van alle vijanden des franschen Keizers, die onder gestadige inwerking van „le parti anglais," haar hoofdkwartier te Weenen had opgeslagen, in de salons der schoone russische Prinses Bagration. Aan die samenzwering deed alles mee, wat om

de een of andere reden Napoleon haatte: Stadion, de minnaar der Prinses en de leider der oostenrijksche politiek, en zijn broeder de kanunnik, wien de mediatisatie der kerkelijke vorstendommen de schoonste kansen op bevordering had ontnomen; ook Mevrouw de Staël, die te Weenen nieuwe materialen kwam zoeken voor haar werk over Duitschland, en daar alleen beveiligd meende te zijn voor de vervolgingszucht van den overweldiger. Ook Wilhelm Schlegel, op deze reis en ook later de reisgenoot van Mevrouw de Staël, was in de conspiratie betrokken; en zijne bewondering voor Goethe, Schiller en Shakespeare was in Hogendorp's oog niets dan armzalig boerenbedrog, bestemd om de eigenlijke bedoeling, haat van al wat fransch was, te bemantelen. Aan deze samenzweerders dan was het gelukt, hun geestverwant Metternich als Gezant naar Parijs gezonden te krijgen, „dans l'intention bien avérée d'occasionner de nouveaux troubles." [1]) Zoo schreef de balling, toen hij in zijn laatste levensjaren zijne herinneringen te boek stelde. Maar de depêches, van Januari 1808 tot Mei 1809 door den hollandschen Gezant te Weenen opgesteld, getuigen, dat hij ook destijds voor den naderenden oorlog geen andere oorzaak zag dan „les partis, les sectes, les opinions," die de regeeringen soms tegen haar eigen wil tot onverantwoordelijke dwaasheden verlokken.

En als zoodanig meende Hogendorp elke poging te moeten beschouwen, om den franschen Keizer te weerstaan of, erger nog, uit te tarten.

---

1) *Mémoires.* blz. 282. — Zie daarentegen de autobiographie van Metternich, in Dl. I, blz. 68 van zijne nagelaten Papieren, uitgegeven door zijn zoon (Weenen 1880 bij Wilh. Braumuller). Metternich was trouwens op uitdrukkelijk verlangen van Napoleon tot Ambassadeur te Parijs benoemd.

Het geloof aan Napoleon's onoverwinnelijkheid is de grondtoon die overal doorklinkt, als hij achtereenvolgens verslag doet van de toebereidselen tot den oorlog. Op 30 April 1808 deelt hij als gerucht mede, dat men er aan denkt eene landmilitie te vormen, die Oostenrijk's krijgsmacht aanzienlijk zal vermeerderen; doch hij gelooft er vooralsnog niet aan, en wanneer hij op 21 Mei moet berichten dat eene ordonnantie in dien geest toch is verschenen, is het hem nog niet duidelijk of die de strekking heeft om het leger te versterken, dan wel om den last van den krijgsdienst te verlichten, door dien over een grooter aantal dienstplichtigen te verdeelen. De Keizer van Oostenrijk, die kort vóór Hogendorp's aankomst voor de derde maal in het huwelijk is getreden en met zijn jonge gemalin zeer gelukkig schijnt te zijn, is voor zijn genoegen op reis; desniettegenstaande zijn er lieden, die ongunstige berichten omtrent het behoud van den vrede verspreiden. „Maar degenen, die het beste wenschen", schrijft Hogendorp op 4 Juni 1808, „vleijen zich dat dit Hof door „een wijs en bedaard gedrag zoeken zal in goede ver„standhouding met Frankrijk te blijven, hetgeen alleen „in staat is de diepe en steeds bloedende wonden „van dit land te heelen." Die verwachting wordt echter beschaamd, en geen wonder, als men zulke avonturiers en haters van Napoleon als Pozzo di Borgo, dien de Czaar van Rusland als bondgenoot van den franschen Keizer beleefd maar dringend van zijn hof heeft verwijderd, te Weenen met open armen ziet ontvangen. [1]) Onderwijl heeft Napoleon zijne macht, in Hogendorp's schatting, op nieuw uitgebreid en bevestigd, door zijn

1) R. A. 6 Aug. 1808.

broeder Jozef op den spaanschen troon te plaatsen; en het komt den hollandschen Gezant voor, dat men te Weenen

»voelt en vreest, met de toerustingen van oorlog en wapening der natie te verre gegaan te zijn en dus zeker te stellen den oorlog niet te zullen kunnen vermijden. Men betuigt wel steeds geen oorlog te willen; doch de schreeuwers en heethoofden, eens met de Engelsche partij, hebben door schrikverwekkende geruchten en valsche tijdingen over de toedragt der zaken in Spanje, de hartstogten van vreeze en hoop zodanig in beweging gebragt, dat men zich tot die maatregelen van wapenrusting heeft laten overhalen zonder alle gevolgen daarvan te berekenen." [1])

Op Rusland kan men stellig niet rekenen; integendeel, dat heeft in het begin van September al sterk geprotesteerd tegen de wapening in Oostenrijk en bij de kroning der Keizerin als Koningin van Hongarije is er wel veel *vivat* geroepen, maar geestdrift tot wapening en vooral tot geldelijke offers toonen de Magnaten weinig [2]). Wel komen er uit Spanje zeer ongunstige berichten: maar Hogendorp gelooft er niet aan, en vindt het zelfs onbegrijpelijk hoe de regeering te Weenen „geen zorg draagt het verspreiden van die „en meer andere gerugten, dewelke niet kunnen nala„ten in Frankrijk groot ongenoegen te geven, te ver„hinderen; en zulks te meer in dit oogenblik, dat men „in een groote angstvalligheid schijnt te wezen over „de aanstaande samenkomst der fransche en russische „Keizers."

Die bijeenkomst heeft in October te Erfurt plaats gehad, en heeft zonneklaar bewezen, dat Napoleon en

1) R. A. 18 Aug.
2) R. A. 10 Sept.

Alexander elkaars gezworen vrienden zijn. Toch gaat men te Weenen voort met krijgstoerustingen: men rekent op eene nederlaag van Napoleon in Spanje om zijn slag te slaan. Voor Hogendorp is die hoop niets dan een ijdel droombeeld, dat alleen op een averechts gestemde openbare meening vat kan hebben.

»Ce qui a beaucoup contribué à cette perversion de l'esprit public, c'est la grande quantité d'étrangers de tous pays qui ont afflué ici. Aventuriers et mécontents, ils ont débité les fables les plus absurdes, et ils ont toujours trouvé des hommes assez crédules pour les croire. Beaucoup de Russes ont surtout établi l'opinion la plus singulière au sujet de leur souverain et de leur pays, et en conséquence on avait chaque jour des bruits de révolution à Pétersbourg." 1)

Onder degenen, die tot deze misleiding der publieke opinie het hardst medewerken, behoort ook Graaf Tolstoï, gewezen russisch Ambassadeur te Parijs, wiens vrouw hem uit haat tegen Frankrijk derwaarts niet heeft willen volgen. Van hem vertelt Hogendorp deze anecdote: Ten huize van den russischen Gezant, Prins Kourakin, liep het gesprek over de in 't oog van elk der aanwezigen aangenaamste loopbaan; Tolstoï verklaarde: „Pour moi je suis soldat; je vais commander „une division de l'armée de mon souverain, et jamais „je n'ambitionnerais autre chose." — Toch bedacht hij zich, en voegde er bij: „Il y a pourtant un homme en „Europe, à la place duquel je souhaiterais être: c'est „le Marquis de la Romana..." Deze Markies nu was het opperhoofd van hen, die Hogendorp onveranderlijk de spaansche insurgenten of rebellen noemt. De insurgen-

1) R. A. 1 December. Dep. No. 65.

ten houden er te Weenen een geheim agent op na, die gedurig gunstige berichten van hen verspreidt. En toch is Napoleon zelf nu naar Spanje gegaan, en moet de kans dus wel keeren. Maar zijne vijanden zijn zoo verblind, „l'illusion est si complète qu'ils n'y croient pas, et assurent gravement que les Bulletins du Moniteur ne sont pas vrais."

In dienzelfden toon zijn alle brieven van den hollandschen Gezant uit Weenen geschreven. Dat is het, wat den inhoud er van voor den biograaf van Dirk van Hogendorp belangrijk maakt. De overtuiging, dat het eene dwaasheid is zich tegen Napoleon te verzetten, is reeds in deze periode van zijn leven zoo vast geworteld, dat hij zelfs geen oog meer heeft voor de drijfveeren die anderen er toe kunnen leiden om dat verzet toch te wagen. Tolstoï is in zijn oog bijna een misdadiger; van den grooten duitschen patriot, die op bevel van Napoleon uit Pruisen verbannen, eene toevlucht in Oostenrijk had gevonden, schrijft Hogendorp. „Men zegt dat de berugte Baron Stein hier kortelings „eene verschijning heeft gemaakt"; en in den steller van het oorlogsmanifest van Oostenrijk, in den bekwaamsten journalist, tevens den meest overtuigden penvoerder der reactie tegen Napoleon's overheersching, in Friedrich von Gentz, ziet Dirk niets dan „een zeer bekenden stookebrand, hier weer teruggeko„men na eenige jaaren wegens schulden afwezig „geweest te zijn, dog die men pretendeert dat nu door „dit Hof betaald zijn geworden." [1])

---

1) R. A. 26 Febr. 1809 N°. 13.

Onder de bestaande omstandigheden, en onverschillig uit welk oogpunt die door den hollandschen Gezant werden beschouwd, spreekt het van zelf, dat Hogendorp's werkzaamheid te Weenen al zeer weinig resultaat kon hebben. Een bepaald omschreven doel, afgescheiden van de vertegenwoordiging van zijn Koning aan een bevriend hof, kreeg zijne missie eerst, toen hem een halfjaar na zijne aankomst te Weenen werd opgedragen om de belangen der hollandsche schuldeischers van Oostenrijk waar te nemen. [1]) Ook omtrent dit punt bevatten de brieven van Hogendorp in het Rijksarchief met de daarbij gevoegde bijlagen, de noodige gegevens. Meer dan de noodige gegevens, ben ik haast geneigd te schrijven; want ik kan mij nauwelijks voorstellen, dat eene onderhandeling als de hier bedoelde, voor iemand ter wereld historisch belang kan hebben, behalve als een volkomen overtollig bewijs, dat de financieele politiek der Staten meer onder den invloed staat van eigenbelang dan van goede trouw. Ik zal mij dan ook bepalen bij de mededeeling van enkele hoofdpunten, die in deze biographie niet mogen gemist worden.

Over de geregelde betaling der renten en aflossingen hadden de houders van hollandsch-oostenrijksche staatsschuld tot in 1804 over het algemeen niet te klagen gehad. Wel was in 1794 die betaling gestaakt, onder voorgeven dat de hollandsche regeering steun verleende aan de oproerige bewegingen in de Oostenrijksche Nederlanden, maar in 1802 had Oostenrijk niet slechts de beta-

---

1) R. A. Dep. N°. 24, v. 24 Juni 1808. De instructie, gedagteekend 24 December 1807, die Hogendorp medekreeg, spreekt alleen in algemeene termen van de bescherming die hij, waar en wanneer hij kan, aan de belangen dier schuldeischers zal hebben te verleenen.

ling hervat, maar ook toegestemd in geleidelijke afbetaling der achterstallige renten [1]). Die betaling geschiedde, volgens de voorwaarden der leeningen, te Amsterdam en te Rotterdam, in hollandsch geld en tegen een vasten koers. Op 24 December 1804 evenwel was een keizerlijk decreet verschenen, waarbij werd bepaald dat de betaling voortaan zou geschieden te Weenen en in oostenrijksch papieren geld tegen de nominale waarde. Een bankroet dus ten nadeele der schuldeischers, waarvan het bedrag gelijkstond met het verschil tusschen de werkelijke en de nominale waarde der zoogenaamde *Wiener Währung*, vermeerderd met de kosten van overmaking. De belanghebbenden hadden eerst door tusschenkomst van de HH. Goll & Co. te Amsterdam, en toen dezen in hun oog niet ijverig genoeg te werk gingen, door bemiddeling van het huis Hope & Co. tegen deze schending van hunne rechten doen reclameeren. In 1805 hadden laatstgenoemden den makelaar Robert Voûte, destijds de vraagbaak der amsterdamsche beurs, naar Weenen gezonden; men hoopte dat hij daar even veel geluk zou hebben als indertijd te Petersburg, waar hij van Czaar Paul had verkregen, dat Rusland zich tegenover de hollandsche schuldeischers van het pas ingeslokte Polen aansprakelijk stelde, onverschillig of de schulden door den voormaligen Koning, door de Republiek of door de thans van hunne goederen beroofde edellieden waren aangegaan. Aanvankelijk scheen Voûte te Weenen werkelijk eenig succes te zullen hebben; en hij kreeg zelfs een officieelen brief mee, waarin uitzicht gegeven werd op hervatting der oude wijze van rentebetaling, als de aflossingen gedurende vijfen-

1) J. J. Weeveringh. *Handleiding tot de geschiedenis der Staatsschulden* Dl. II, blz. 496.

twintig jaren uitgesteld, en de achterstallige renten gekapitaliseerd werden [1]). Het hinkende paard achterhaalde intusschen den amsterdamschen makelaar kort nadat hij in Holland teruggekeerd was: aan de uitvoering der afspraak verbond de oostenrijksche Minister thans de voorwaarde, dat men in Holland zou beginnen met achttien of vier-en-twintig millioen voor te schieten, om in de onmiddellijke behoefte der oostenrijksche schatkist te voorzien. Dat deze zulk een bedrag zeer goed kon gebruiken, in de maanden die aan den slag van Austerlitz voorafgingen, is even begrijpelijk als dat de HH. Hope & Co. er bezwaar in zagen de som op de oude voorwaarden voor te schieten.

Later had zekere Baron van der Feltz, wederom in overleg met de hollandsche bankiers, soortgelijke verzekeringen ten gunste der schuldeischers ontvangen, die echter evenmin tot iets geleid hadden. Inmiddels begon het vertrouwen op Oostenrijk's financiën al zwakker en zwakker te worden. Maar voor wie de financiekunst verstaat biedt het oogenblik waarop het crediet van een Staat begint wankel te staan, de voortreffelijkste kansen om zijn slag te slaan. Het is waarschijnlijk aan deze overtuiging te danken, dat men in den zomer van 1808 in Holland weer begon moeite te doen om de quaestie der oostenrijksche schuld voor goed geregeld te krijgen, en dat Hogendorp gemachtigd werd om de zaak bij het oostenrijksche hof weder aanhangig te maken, en om daarover rechtstreeks te correspondeeren met de vertegenwoordigers der hollandsche belanghebbenden.

De voorstelling die de schrijver der *Mémoires* van

1) Dep. No. 64 van 30 Nov. 1808.

en loop der onderhandeling geeft, wordt, wat de feiten betreft, door zijne brieven uit Weenen en die van de HH. Hope & Co. uit Amsterdam ten volle bevestigd, maar vereischt toch nadere verklaring.

Na hetgeen voorafgegaan was, na de herhaalde vruchtelooze pogingen om het goed recht der obligatiehouders te doen gelden, begrepen de amsterdamsche bankiers, dat een nieuwe oostenrijksche leening op de amsterdamsche beurs weinig kans van slagen had, indien niet vooraf de betaling van achterstallige renten en de aflossing op de eene of andere meer afdoende wijze verzekerd werd dan door een tractaat tusschen de beide landen, gelijk Hogendorp aanvankelijk wenschte, of door een algemeen verband op alle oostenrijksche inkomsten. Zij eischten de aanwijzing van bepaald omschreven domeinen, wier inkomsten tot betaling van renten en aflossing zouden worden verpand, maar begrepen tevens, dat de oostenrijksche regeering zich de handen niet zoo zou laten binden, indien daartegenover niet groote voordeelen stonden; zij verklaarden zich dan ook bereid om de betaling van renten en aflossing voor een zeker aantal jaren van de regeering over te nemen, waardoor tevens de geldkoers ten voordeele van Oostenrijk zou rijzen, — of om een aanzienlijk voorschot te doen ter voorziening in den onmiddellijken geldnood [1]).

De critiek, die Hogendorp van deze voorstellen der hollandsche bankiers gaf, was daarop gegrond, dat in 1805 veel voordeeliger voorwaarden door de oostenrijksche regeering van de hand gewezen waren. De Baron van der Feltz had destijds, namens de HH. Hope & Co.,

1) Hope & Co. aan Hogendorp, 25 Oct. 1808. R. A.

uitstel van rentebetaling gedurende vijf, en van aflossing gedurende vijf-en-twintig jaren aangeboden, en geen woord gerept van speciaal te hypothekeeren domeinen. Hoe kon men nu verwachten dat Oostenrijk in 1808 zooveel onvoordeeliger voorwaarden zou aanvaarden? Zoo schreef Hogendorp op 26 November, [1] — maar zeer kort daarna deed hij zelf een voorstel, dat oogenschijnlijk nog wel zoo onaannemelijk was. Ziehier hoe ik mij de tegenstrijdigheid verklaar.

De oostenrijksche regeering, eenmaal tot den oorlog met Napoleon besloten hebbende, zag zich al spoedig gedwongen, om van alles munt te slaan; en juist in deze maanden had zij getracht een groot gedeelte der rijksdomeinen te gelde te maken; doch tevergeefs. Volgens Hogendorp was er geen geld in het land, en hadden de vreemdelingen geen vertrouwen; kortom de verkooping mislukte. Maar de poging zelve, om domeinen te verkoopen, getuigde zoowel van den vasten wil om tegenover Napoleon alles op het spel te zetten als van den benarden staat der oostenrijksche financiën; die poging moet op Hogendorp, wiens overtuiging van Napoleon's onoverwinnelijkheid wij kennen, den indruk gemaakt hebben, dat de toestand veel hopeloozer was, dan hij zich tot dusver had voorgesteld. Misschien was daarvan voor de hollandsche schuldeischers partij te trekken; wanneer die als koopers der oostenrijksche domeinen optraden, dan zou de regeering aan geld, en de obligatiehouders, mits niet te duur betalende, aan geleidelijke terugbetaling van hunne achterstallen geholpen zijn. Volgens het door Hogendorp op 3 December naar Holland opgezonden ontwerp zouden de schuldeischers hunne obligatiën, tegen bijbetaling

1) Dep. N°. 62 in cijfer. R. A.

van een zeker bedrag, verwisselen in aandeelen van eene maatschappij, aan welke in de verschillende kroonlanden domeinen zouden worden overgedragen, tegen eene taxatie gelijkstaande met de gekapitaliseerde huurwaarde waarvoor die domeinen op de kadasters vermeld stonden[1]. De aldus overgedragen domeinen zouden onder afzonderlijk beheer geplaatst, de inkomsten aan een te Weenen gevestigd college van hollandsche commissarissen verantwoord, en als dividend aan de aandeelhouders der nieuwe maatschappij uitgedeeld worden, terwijl jaarlijks een gedeelte der domeinen verkocht en de opbrengst tot aflossing van aandeelen besteed zou worden.

Een plan, dat aan de vindingrijkheid van den hollandschen Gezant te Weenen alle eer aandeed; maar om aan te nemen, dat Oostenrijk zich zulk eene inmenging van vreemdelingen in zijn inwendig bestuur zou laten welgevallen, en zulks tegen een betrekkelijk onaanzienlijk geldelijk voordeel, daartoe moet de uitvinder een zeer gering denkbeeld gehad hebben van Oostenrijk's bewustzijn van kracht. Zelf begreep Hogendorp, dat de aanneming van zijn plan alleen mogelijk was, zoolang men in het publiek nog kon twijfelen aan de uitbarsting van den oorlog. Hij zond dus zijn zoon op 3 December als koerier naar Holland, met opdracht om zoo spoedig mogelijk de goedkeuring der belanghebbenden en der regeering op zijn ontwerp te verkrijgen. Doch die mocht hem niet geworden. De HH. Hope & Co. en Rob. Voûte hadden geen moeite om den Minister Röell te overtuigen, dat er geen de minste kans bestond op aanneming van Hogendorp's plan door de regeering te Weenen. Tevens verkregen zij van Koning Lodewijk, dat de verdere onderhandelingen

1) *Mémoires*, blz. 227.

over de oostenrijksche schuld buiten den hollandschen Gezant om, door particuliere gemachtigden van de belanghebbenden zouden worden voortgezet. Als zoodanig zag dan ook Hogendorp weldra den Heer A. van der Hoop, zoon van den voormaligen Fiscaal der Admiraliteit van de Maze, te Weenen verschijnen, vergezeld van den jeugdigen Heer Hodshon als particulier secretaris.

's Konings beslissing was grievend voor Hogendorp; in zijne *Mémoires* blijft hij dan ook niet in gebreke, haar toe te schrijven aan den boozen invloed van den toenmaligen Minister van Buitenlandsche Zaken, Röell, met wien Hogendorp later hoogloopende onaangenaamheden heeft gehad, — en aan het eigenbelang van de HH. Hope & Co. en Voûte. Op de goede verhouding tusschen den vertegenwoordiger van laatstgenoemden te Weenen en den hollandschen Gezant heeft die grief geen invloed gehad; wederzijds schijnt men zijn best gedaan te hebben om elkaar met tact te behandelen.

't Was te meer noodig, daar de eigenaardige etiquette in de oostenrijksche ambtenaarswereld de rol van Hogendorp niet gemakkelijk maakte. De beide oostenrijksche gecommitteerden tot de onderhandeling, de Graven O'Donnel en Zichy, hadden Minister's rang en wilden om geen prijs ter wereld zich vernederen tot eene onderhandeling met een privaat persoon, nog wel een koopman! Hogendorp moest zich dus bereid verklaren om zelf, schoon als *persona muta*, tegenwoordig te zijn bij de gesprekken tusschen de twee Ministers en den Heer van der Hoop, die trouwens door hem als een regeeringspersoon werd voorgesteld, als zijnde de zoon van een voormalig Regent.

Onder dien vorm werden de onderhandelingen over de regeling der hollandsch-oostenrijksche schuld voortgezet, en, hoe ongeloofelijk het klinke, tot een goed einde gebracht, schijnbaar althans. Op 18 Maart 1809 mocht Hogendorp naar den Haag schrijven, dat de oostenrijksche commissarissen het plan der HH. Hope & Co. onverwachts, en behoudens onbeduidende wijzigingen, goedkeurden, en dat de Heer van der Hoop nu ook de koninklijke goedkeuring er op vroeg [1]. De Gezant voëgde er evenwel terstond bij, dat de zaak hem verdacht voorkwam. Aan de spoedige uitbarsting van den oorlog twijfelde niemand meer, allerminst Hogendorp, al vond hij het besluit daartoe van Oostenrijk's zijde in de hoogste mate onverantwoordelijk: trad men nu in eene schikking met oude schuldeischers, dan kon dat alleen ten doel hebben, om het crediet van Oostenrijk na den gelukkigen veldtocht waarop men rekende te herstellen; aan onmiddellijke tenuitvoerlegging der

1) Op dienzelfden dag (18 Maart) schreef Van der Hoop eveneens rechtstreeks aan den Minister Röell, om goedkeuring van het plan van schikking, omdat die goedkeuring, als zij aan den holl. Gezant werd toegezonden, wel eens kon aankomen, nadat de legatie reeds was vertrokken.

„Om intusschen niet den schijn te hebben van aan Z. E. den Luitenant-Generaal v. Hogendorp de prerogatieven van zijn post af te nemen, of wel van mij hiermede te willen bemoeijen, heb ik eenvoudig een verslag der onderhandeling gedaan, en te kennen gegeven alsof ik op geene andere wijze van erkenning van 's Konings weege bedacht geweest was, als door zijne meedeteekening der overeenkomst.

U. E. is te zeer bekend met de drijfveeren van 't menschelijke hart, om niet overtuigd te zijn, dat dezelve mijn gedrag zal goedkeuren. Ik heb mij bevlijtigd om aan den Heer v. Hogendorp niet alleen de aan zijn rang verschuldigde achting te bewijzen, maar van op eene aangename en vriendschappelijke voet met Z. E. te leven, hetgeen mij dan ook gelukt is, schoon die Minister wel heeft willen gedoogen, dat ik de lijding der onderhandeling geheel en al op mij nam, waarmede ik geloof, de zaak het meest bevordert te hebben. En ik kan mij in allen deele niet genoegzaam over de goede wil en vriendelijkheid van Z. E. roemen." R. A., Annex aan brief van Hogendorp van 18 Mrt. 1809 N°. 21.

schikking viel niet te denken. – En weldra bleek, dat Hogendorp juister gezien had dan de Heer Van der Hoop, die de goedkeuring der oostenrijksche commissarissen voor goede munt schijnt te hebben opgenomen. De oorlog begon in April, en het duurde nog wel acht jaar eer de hollandsche schuldeischers in een algemeene regeling der oostenrijksche schuld werden opgenomen [1]).

De oorlog begon, zeide ik, in April, en de loop van zaken bevestigde in bijkans allen deele Hogendorp's voorspellingen [2]). Deze had hij dan ook op een nauwkeurige studie van zijne omgeving gegrond, waarvan hij de uitkomsten in eene eigenhandig geschreven memorie aanteekende. Wat de weërbaarheid van den oostenrijkschen Staat betrof, erkende hij daar, dat sedert den oorlog van 1805 het leger weder in behoorlijken staat gebracht was: de regimenten waren alle voltallig en goed voorzien van kleeding, levensmiddelen en ammunitie. De artillerie vooral was door den ouden Generaal Graaf Colloredo tot een hoogen trap van bruikbaarheid opgevoerd. De onlangs gevormde reserve vermeerderde elk regiment met twee bataillons,

1) J. J. Weeveringh. Handleiding tot de geschiedenis der Staatsschulden. Dl. II, blz. 501 vlg.

2) O. a. schrijft hij op 18 Februari 1809 na een uitvoerige beschrijving der toebereidselen ten oorlog: „.... Komt het weder tot den krijg, dan voorzien alle weldenkende en bedaarde lieden, dat er aanstonds een groote schrik en algemeene neerslagtigheid op zal volgen, behalve dat degene die kennis van den gewonen gang van zaken in dit land pretendeeren te hebben, verwagten, dat komen de Oostenrijkers misschien ook in den beginne eenige voordeelen te behalen, men er niet behoorlijk van zal weten te profiteeren, en de Franschen also met derzelver geallieerdens, daar niet aan te twijffelen is, steeds met kragt en moed aangevoerd, ten laatste het lot van deze Monarchie, hoe magtig ook weer in dit cogenblik, zullen kunnen beslissen." R. A. N°. 10 in cijfer.

hetgeen voor het geheele leger eene vermeerdering gaf van zestigduizend man. De *Landwehr* stond bijna gelijk met eene *levée en masse.* Maar dat alles veroorzaakte uitgaven die de Staat niet kon verdragen, en zou in de practijk de verwachting die men er van had teleurstellen. Want de ziel die dat lichaam levend moest maken ontbrak. En hier roerde hij het voorname punt aan, dat aan de fransche legers zulk een voorrecht gaf boven die der andere Staten:

»Quels que soient les éléments dont une armée soit composée — sa force, son organisation, l'instruction et la capacité des officiers, le génie belliqueux de la nation ; si le souverain n'est pas capitaine lui-même, — jamais cette armée ne pourra lutter contre une armée conduite par son souverain lui-même. Ceci est peut-être un axiome (sic) hasardé ; cependant l'expérience des siècles semble le confirmer. S'il est juste, la première cause des défaites de l'armée autrichienne est trouvée."

En dien voorsprong van den vijand had de oostenrijksche regeering doorgaans nog vergroot, door de leiding der krijgsverrichtingen niet over te laten aan den opperbevelhebber te velde ; van uit den hofraad had men die willen besturen, en op de benoeming der Generaals had de regeering een veel te grooten invloed uitgeoefend. Op dit oogenblik gaven de ontmoediging, het gebrek aan zelfvertrouwen bij de aanvoerders, het gebrek aan vertrouwen op hen bij hof, volk en leger, aan de fransche armee zulk een

»ascendant de supériorité ... qu'il est hors de toute probabilité, »que jamais de nos tems et pendant la génération actuelle l'armée »autrichienne puisse jamais se flatter de quelque succès, dans une »nouvelle guerre contre la France" 1).

1) De eigenhandige, ongedagteekende memorie, waaraan ik dit ontleen, behoort tot de door Hogendorp nagelaten papieren. Zij is stellig bestemd geweest om aan de hollandsche regeering te worden opgezonden, doch ik heb

Eerst Leipzig zou deze voorspelling logenstraffen. Maar toen stond Oostenrijk niet, als in de vooronderstelling waarvan Hogendorp uitging, alleen tegenover Frankrijk; en bovendien, hoeveel was er ook van fransche zijde, vóór October 1813 niet gebeurd, dat Hogendorp in 1808 evenzeer „hors de toute probabilité" zou hebben geacht, als de nederlaag van een fransch door een oostenrijksch leger!

In één opzicht had de oostenrijksche regeering de ondervinding van 1805 ter harte genomen: in 1809 werd de leiding van den oorlog, althans aanvankelijk, aan den Opperbevelhebber, Aartshertog Karel, overgelaten. Maar de vastheid van wil, die noodig zou zijn geweest om de uiteenloopende meeningen zijner raadgevers te beheerschen, ontbrak dien krijgsoverste, hoe onaantastbaar zijn militaire roem overigens ook zij.

Aanvankelijk zou de veldtocht, in verband met eene engelsche landing op de Noordzeekust, tegen Noord-Duitschland zijn gericht, waar men rekende op den steun van de door Napoleon zoo diep vernederde en mishandelde bevolking; en Gentz en Friedrich Schlegel hadden de welsprekendste proclamatiën gesteld om de Duitschers tot opstand tegen den tyran aan te zetten; proclamatiën, die, hoe volksgezind ook, de volle goedkeuring hadden verkregen van de aristocratisch-reactionnaire samenzweerders te Weenen, die Hogendorp voor de eenige bewerkers van den oorlog hield. Maar

---

het afschrift er van niet gevonden onder de papieren betreffende H.'s missie te Weenen op het R. A. — In de inleiding van het gedeelte der memorie, dat over het leger handelt, zegt H. „Ici, pour finir un *premier apperçu* sur la situation actuelle de la Monarchie autrichienne, on se bornera à des observations générales." Uit een brief van 27 Juli 1808 aan den Minister Röell blijkt dat de Memorie op dien dag is afgezonden.

de Opperbevelhebber was niet gediend van volksopstanden, ook al waren die tegen Napoleon gericht, en de berichten uit Engeland gaven niet veel hoop op een spoedige uitvoering van het landingsplan, die dan ook tot Juli op zich liet wachten. Omstreeks midden Maart dus liet men het plan varen, en besloot nu den aanval opwaarts langs het dal van den Donau te doen geschieden: alwaar natuurlijk niemand of niets voorbereid was op de ontvangst van troepen, dan alleen de vijand zelf. Aartshertog Karel, die met het hoofdleger in Bohemen stond, moest eerst nog de vallei van den Donau bereiken. Eerst op 9 April trok hij van den kant der Inn Beieren binnen; met eenige meerdere voortvarendheid zou hij gebruik hebben kunnen maken van eene fout van Berthier, [1]) die de legers der onder hem commandeerende Maarschalken Davoust en Masséna over een veel te groote uitgestrektheid terrein had verspreid. Maar de oostenrijksche Opperbevelhebber haastte zich niet, of kon zich misschien niet haasten, daar hij een onmetelijken trein van levensmiddelen en proviand met zich medevoerde, en de wegen in het beiersche land door veel regens onbegaanbaar waren: kortom in zeven dagen kwam hij met zijn linkervleugel van dat leger maar achttien uur loopens vooruit. In die zeven dagen had Napoleon den tijd gevonden om van Parijs naar Ingolstadt te spoeden, de fout van Berthier door concentratie der legers van Masséna en van Davoust te herstellen, en zelf, aan 't hoofd van beiersche en wurtembergsche troepen, die niets liever deden dan tegen Oostenrijkers te vechten, den linkervleugel van het oostenrijksche leger, onder Aartshertog Lodewijk, te verslaan. Dit geschiedde in de buurt van Lands-

1) Of van Napoleon zelf, volgens Thiers. *Consulat et Empire* Dl. X, blz. 121.

hut, in drie bloedige gevechten (18—20 April). Terstond daarna snelde hij Davoust ter hulp, die onderwijl vijf dagen lang den Aartshertog Karel in de streek bij Regensburg had bezig gehouden. Ook hier viel op 22 April, te Eckmühl, de beslissende slag, die de Oostenrijkers dwong, zich op den linker Donau-oever en naar Bohemen terug te trekken, om nieuwe krachten te verzamelen.

Nadat ook Aartshertog Lodewijk den rechter Donauoever had moeten verlaten en op 3 Mei de brug over de Traun bij Ebersberg na een moorddadig gevecht door Masséna was veroverd, lag de weg naar Weenen voor de Franschen open, waar zij dan ook op 13 Mei binnentrokken.

Voor Hogendorp waren die laatste weken van zijn verblijf te Weenen wederom een tijd van groote onzekerheid, en wij weten uit zijne *Mémoires*, dat onzekerheid voor hem de onaangenaamste aller kwellingen was. Zijne positie als vertegenwoordiger van eene met Frankrijk nauw verbonden mogendheid, of liever van een vazalstaat van Frankrijk, was toch al niet van de aangenaamste. Persoonlijk had hij niets dan lof voor de voorkomende bejegening, die hij van de zijde van het hof en van de regeering ondervond. Waarschijnlijk wegens zijn huwelijk met eene Prinses van Hohenlohe, die onder den adel aan 't hof meer dan één bloed- of aanverwant telde, werd hij met meer onderscheiding behandeld, dan aan zijn rang van Minister Plenipotentiaris toekwam. [1]) Maar dat nam niet weg,

1) Toch schrijft hij eens aan Röell, dat als de Koning er aan denkt, den adel weer in het leven te roepen, men hem niet vergeten moet: „want hier „gelooft men niet, dat men een fatsoenlijk man kan zijn, zonder of Graaf of „ten minste Baron te zijn...." 18 Juli 1808. Nagelaten papieren van den Minister Röell.

dat men hem met zijne ambtgenooten van den franschen statenbond op een afstand hield, en dat hij niets te weten kon komen, dan wat men wel wilde, dat hij wist. Na het vertrek van den franschen-Ambassadeur Andréossi werd het nog erger. Zijne regeering liet hem, voor het toch reeds lang voorziene geval van een oorlog, zonder instructie hoegenaamd. Mevrouw van Hogendorp verkeerde in hoog zwangeren toestand, en kon onmogelijk de terugreis naar Holland aanvaarden, die haar óf dwars over het oorlogsterrein heen, óf langs een bezwaarlijken omweg zou gevoerd hebben. Toch mocht de vertegenwoordiger van Frankrijk's bondgenoot, nu de oorlog eenmaal was begonnen, niet te Weenen blijven. Op 24 April vroeg hij daarom, onder voorwendsel van een verlof, om zijn paspoort; maar Hudelist, de plaatsvervanger van Graaf Stadion, die den Keizer naar de nabijheid van het oorlogstooneel was gevolgd, beweerde niet gemachtigd te zijn paspoorten af te geven. Inmiddels werden de berichten van het oorlogstooneel hoe langer hoe ongunstiger. Hoe verward en onbetrouwbaar ook, toonden zij duidelijk genoeg, dat Weenen voor den vijand onbedekt lag, en dat het maar eene quaestie van dagen was, wanneer Napoleon de hoofdstad zou binnentrekken. En als dat geschiedde...

Wel, dat zou een uitkomst kunnen zijn, dacht Hogendorp, of kan hij gedacht hebben, bij het schrijven van den eigenhandigen brief, dien hij op 4 Mei naar Amsterdam afzond.

Daarin geeft hij te kennen, dat de gebeurtenissen elkaar zoo snel opvolgen en een zoo ernstige en bedenkelijke gedaante aannemen, dat de instorting der oostenrijksche monarchie als gevolg daarvan kan

worden verwacht; in dat geval zal Keizer Napoleon zeker degeen zijn, die over het lot der oostenrijksche landen zal beslissen. Voor Holland moge dat onverschillig zijn, — geenszins voor de vele Hollanders, die hunne kapitalen aan Oostenrijk hebben toevertrouwd; voor hen is het van het uiterste gewicht, dat op zulk een oogenblik ten gunste van hunne pretensiën op de oostenrijksche schatkist gesproken worde. En wie is, in dat geval, de aangewezen woordvoerder? Wie anders dan de hollandsche Gezant, die nu bijna anderhalf jaar lang de quaestie der hollandsch-oostenrijksche schuld heeft bestudeerd en behandeld?

Daarom geeft Hogendorp nu zijn voornemen te kennen, om maar tot nader orde te Weenen te blijven, en de onderstelling is niet gewaagd, dat hij vurig gehoopt heeft, zijn voorstel door zijne regeering te zien aannemen. Zou hij dan niet, uit de onzekerheid gered, een eervolle betrekking behouden hebben, — en, wat zeker bij hem ook gegolden heeft, in aanraking gekomen zijn met „le plus grand Héros que l'Univers ait jamais produit" gelijk hij Napoleon ergens noemt.[1])

Niet zijne regeering, maar de oostenrijksche, haalde eene streep door deze rekening. Toen het hof de overtuiging kreeg, dat Weenen niet meer te houden was, werden de archieven en al wat in de haast van regeeringsbureaux en ambtenaren bijeen te brengen was, den Donau afwaarts ingescheept. De fransche zaakgelastigde Dodun werd, als gijzelaar voor den oostenrijkschen Am-

---

1) In de hierboven reeds aangehaalde onuitgegeven memorie over den staat der oostenrijksche monarchie. — In de *Mémoires* spreekt Hogendorp niet van zijn voornemen om te Weenen te blijven. Het blijkt uit het aangehaalde schrijven van 4 Mei 1809 No. 35 Secreet. R. A.

bassadeur te Parijs, die niets van zich liet hooren, naar Hongarije medegevoerd. [1])

Ook Hogendorp kreeg aanschrijving om het hof derwaarts te volgen, en toen hij hiertegen protesteerde, werd hem op 9 Mei aangezegd om binnen vier-en-twintig uur Weenen te verlaten. Aan verzet viel niet te denken; de fransche troepen waren nog vier dagmarschen van Weenen verwijderd.

Gelukkig vond Mevrouw van Hogendorp hulp en onderkomen bij haren aanverwant, den Graaf van Triers, en op 9 Mei vertrok de hollandsche Minister, vergezeld van zijn oudsten zoon en onder geleide van een oostenrijksch officier, naar Praag, en reisde van daar over Dresden naar Amsterdam terug.

In Holland was, gedurende zijne afwezigheid, de politieke en economische toestand er niet op verbeterd.

In het land heerschte doodelijke stilte. Men had den franschen Koning uit de hand van den lotbeschikker met eene onverschilligheid, aan wanhoop verwant, aangenomen; en eerst allengs had zich de overtuiging baan gebroken, dat Lodewijk het wel meende met zijne onderdanen. De goedhartigheid, de offervaardigheid, waarvan hij bij rampen als die te Leiden in 1807, en de overstroomingen in 1809 had blijk gegeven, hadden hem zelfs een zekere populariteit verschaft. Maar de hoofdoorzaak waarom men zich aan Lodewijk hechtte, was toch de hoop dat zijn koningschap het land voor erger lot zou behoeden: en die hoop begon te verflauwen.

---

1) De uitwisseling van den zaakgelastigde tegen Metternich geschiedde eerst lang na den slag van Aspern, namelijk op 1 Juli. Zie Metternich's *Nachgelass. Papiere* Dl. I, blz. 82.

Ook zonder Lodewijk's toedoen zou de stilstand van handel en verkeer op zee doodend gewerkt hebben op nijverheid en landbouw, en zouden, terwijl de bronnen der volkswelvaart aldus uitdroogden, overmatig zware belastingen hebben gedrukt op inkomsten, die de werkeloosheid meer en meer deed inkrimpen. Maar de glans waarmede de Koning zich omgaf, zijne spilzucht en ongestadigheid, [1]) logenstraften de verzekering dat het hem te doen was om dien zwaren druk te verlichten. Terwijl hij in alle takken van dienst bezuinigingen voorschreef, die den loop van zaken stremden, terwijl anticipatie van onzekere inkomsten, ja uitstel van betaling aantoonde, dat het staatsbankroet feitelijk reeds bestond, — verkwistte Lodewijk tegelijkertijd millioenen, om den zetel zijner regeering achtereenvolgens van Den Haag naar Utrecht, en van Utrecht naar Amsterdam te verplaatsen, en riep hij hooge militaire ambten in het leven, die behalve verhoogde uitgaven, geen ander gevolg konden hebben dan den toorn en den bittersten spot van zijn broeder te wekken.

Over de eigenlijke verhouding tusschen de twee broeders hebben eerst latere jaren licht verspreid. Eerst door die onthullingen is het ons geoorloofd, aan den eenen kant een blik te slaan in de duivelsche kunst van den Keizer om zijn broeder, zoodra die een onwillig werktuig blijkt te zijn, tot gehoorzaamheid aan zijn wil te dwingen: aan den anderen kant de ijdelheid, de zelfbegoocheling, het gebrek aan menschenkennis te leeren kennen van den ziekelijken en edeldenkenden Lodewijk.

Toch kon ook de tijdgenoot reeds in 1808 nagaan,

---

1) Ook erkend door zijn trouwsten vriend G. A. Visscher, volgens den brief, medegedeeld door Prof. R. Fruin in zijne *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde*, Derde Reeks, 4de deel, blz. 159.

dat de door Lodewijk gevolgde gedragslijn op den duur de inlijving niet zou voorkomen, of nog erger gevolgen kon hebben dan de inlijving. Met zijn onmachtige pogingen om des Keizers bevelen te weerstreven, of niet uit te voeren, had hij tot dusver alleen bereikt, dat sommige kooplieden door invoer van verboden handelswaren een goeden slag hadden geslagen. Maar dit voordeel werd opgewogen, en met onberekenbare schade voor den geheelen handel opgewogen door het decreet van 16 September 1808, waarbij Napoleon, om zijn broeder tot scherper toepassing van het continentaal stelsel te nopen, allen invoer van koloniale waren uit Holland naar Frankrijk verbood; welk decreet eerst op 4 Juni 1809 werd ingetrokken, toen Lodewijk zich aan veel harder eischen dan vroeger had onderworpen [1]. Zulk eene ervaring, later nogmaals vernieuwd, deed bij een toenemend aantal personen de vraag rijzen, of niet op den duur het land er beter bij zou varen, indien, door inlijving bij Frankrijk, de handel vrijheid van beweging erlangde over eene markt, die bij gebrek aan overzeesche plaatsen van afzet, toch nagenoeg het geheele vasteland van Europa omvatte; de vraag, of niet de lasten voor vermindering vatbaar zouden zijn, wanneer de uitgaven van een afzonderlijke hofhouding werden uitgespaard, en de kosten van beheer verminderd doordien Holland een deel van een grooter geheel zou zijn geworden. Op die vragen een ontkennend antwoord te geven, ging moeilijk: en stond het eenmaal vast, dat inlijving bij Frankrijk economische voordeelen beloofde, dan behoorde er, te midden der algemeene verarming, een sterk ontwikkelde vaderlandsliefde toe,

---

1) Félix Rocquain. *Napoléon Ier et le Roi Louis.* blz. 188 vlg.

om aan het schijnbestaan van het koninkrijk Holland boven die voordeelen de voorkeur te geven.

Sterk ontwikkeld nu is Dirk van Hogendorp's vaderlandsliefde stellig nooit geweest. Zijne opvoeding, zijne loopbaan tot dusver hadden veeleer de strekking gehad om zijne gehechtheid aan den geboortegrond, aan de nationale gewoonten en denkwijzen te verzwakken, om hem ongevoelig te maken voor de aandoeningen, welke ons een blos op de kaken brengen, wanneer de eer en de zelfstandigheid van het vaderland worden bedreigd. In alle geval lag het niet in de richting van zijn geest om aan den schijn eener politieke zelfstandigheid de kans op vermeerderde welvaart van het vaderland op te offeren. Ook uit het oogpunt van zijn eigen belang kon hem het voortbestaan van het Koninkrijk Holland onverschillig laten. Hoe langer hoe meer moet hem duidelijk geworden zijn, dat hij onder Koning Lodewijk weinig uitzicht had op bevrediging van zijne eerzucht of op voorziening in de geldelijke ongelegenheid, die hem nu, evenals zoo dikwijls vroeger, kwelde.

Terstond reeds na zijn terugkeer uit Weenen deelde Röell, destijds Minister van Buitenlandsche Zaken, hem mede dat de Koning ontevreden was over de franschgezindheid, die hij in zijne depêche's aan den dag had gelegd. Met dezen Minister kreeg hij binnenkort hoogloopende onaangenaamheden, o. a. over de uitbetaling van zijn tractement als Gezant over het laatste kwartaal van 1809. Die betaling, door den Koning toegestaan, omdat Mevrouw van Hogendorp nog maanden lang na het vertrek van haar echtgenoot te Weenen had moeten vertoeven, werd door den Minister geweigerd, omdat er geen geld meer in kas heette te zijn, — maar ge-

schiedde toch, toen Röell door Mollerus tijdelijk werd vervangen [1]). En schoon de Koning hem niet onvriendelijk bejegende, kon Hogendorp toch ontwaren, dat hij geen *persona grata* was. Eerst zocht men hem terstond weer te verwijderen, door hem de missie te Berlijn aan te bieden, op een tractement dat op elfduizend gulden zou worden teruggebracht: een bedrag waarvoor Hogendorp verklaarde zijn rang niet te kunnen ophouden [2]). Hij werd toen in zijn vorige waardigheid als lid van den Raad van State hersteld, op een wachtgeld van vijfhonderd gulden 's maands, en met den rang van Minister. Maar deze honorifieke onderscheiding bleek in 's Konings bedoeling alleen voor de zittingen van den Raad van State te gelden, en gaf den titularis geen toegang tot den ministerraad of tot den Koning zelf. Eindelijk werd hem, in de allerlaatste weken van Lodewijk's regeering, het gezantschap te Madrid aangeboden, en nam hij dit aan, nadat de Koning het tractement, op Hogendorp's aandrang, van vijftien op twintig duizend gulden had verhoogd [3]), wat stellig nog karig genoeg was. Maar terwijl hij bezig was zich voor de

---

1) In de nagelaten papieren van den Minister Röell, waarvan mij de inzage welwillend is verleend, heb ik omtrent dit incident niets gevonden.

Op 22 Juli 1809 is blijkens een schrijven van D. v. Hogendorp aan Röell, de verhouding tusschen hen nog vriendschappelijk. Daarna ontbreken de brieven van Dirk, tot 19 Juni 1810, op welken dag de destijds benoemde Gezant te Madrid aan den Minister schrijft: „ik ken te wel mijn pligt als onderdaan „en ambtenaar om niet het pijnlijk gevoel te onderdrukken, hetgeen Uw Exc. „handelwijze jegens mij in mij verwekt heeft...."

2) Het Biographisch Woordenboek van V. d. Aa, *in voce*, laat Dirk v. Hogendorp niettemin naar Berlijn vertrekken, 'tgeen blijkbaar onjuist is.

3) Volgens het Biographisch Woordenboek is ook deze post door Hogendorp werkelijk bekleed. Zie daartegenover de *Mémoires* blz. 255. Ook onder de Bataafsche Republiek was het tractement van den Gezant te Madrid op die som vastgesteld; maar bovendien mocht hij destijds nog vele extra-uitgaven in rekening brengen, zoodat zijn inkomen werkelijk meer dan *f* 32000 bedroeg. Zie mijn Leven van Valckenaer Dl. II, bijlagen blz. 8.

reis naar Spanje uit te rusten, hield het koninkrijk, dat hij zou gaan vertegenwoordigen, op te bestaan.

Alles wel beschouwd, ben ik geneigd aan te nemen, dat indien men den gewezen Gezant de keus gelaten had tusschen vereeniging met Frankrijk eenerzijds, en het voortbestaan van het koninkrijk Holland onder het bestaande anti-franschgezinde regeeringssysteem aan de andere zijde, hij de voorkeur zou hebben gegeven aan de vereeniging met Frankrijk. Maar ik acht de beschuldiging, dat hij zijn best zou hebben gedaan, om die inlijving tot stand te brengen, onvoldoende gemotiveerd. Die beschuldiging berust m. i. op misverstand van het bericht, waaraan men haar ontleent. [1]) Ik meen te kunnen aantoonen, dat wanneer men dat bericht in juist verband brengt met de feiten, het niet de beteekenis heeft, welke de schrijver in de *Haagsche Stemmen*

---

1) In de *Haagsche Stemmen* van 17 en 24 Dec. 1887 komt een zeer lezenswaardig overzicht voor van de *Mémoires* van D. v. Hogendorp, geteekend J. H. H. S. Sprekende van de gevoelvolle wijze waarop Hogendorp aldaar de algemeene verslagenheid beschrijft, door de inlijving teweeggebracht, gaat de schr. aldus voort: „Wij zouden wenschen die betuiging onvoorwaardelijk te mogen aannemen, maar helaas! lijnrecht daartegenover staat de tekst der dépêches van den franschen zaakgelastigde te Amsterdam. Reeds den 12den Juni 1810, dus bijkans drie weken vóór den onverwachten troonsafstand, schrijft die diplomaat: „een door zijn naam en karakter merkwaar- „dig man, de Heer van Hogendorp, die voor den ongelukkigen toestand des „lands voelt, biedt aan — *sous condition d'être avoué* — zich te plaatsen aan „het hoofd der welgezinden —*les gens honnêtes et de coeur* — om in geval „van nood het gepeupel in toom te houden" wel te verstaan indien verzet tegen de Franschen plaats heeft; en eenige dagen later herhaalt hij: „ik kan niet dan tevreden zijn over den Heer van Hogendorp, oud-minister van oorlog".... De indruk door die mededeelingen teweeggebracht is pijnlijk. Die aanbieding om het zijne bij te brengen ten einde eene opwelling van den volksgeest te bedwingen, de voorwaarde daaraan verbonden, en die in het oorsponkelijke, naar het schijnt, onderschrapt was, om daarop te beter de aandacht te doen vallen, dat alles boezemt een gevoel in dat duidelijk den afkeer verklaart, dien zoovelen van Hogendorp's tijdsgenooten jegens hem koesterden...."

er aan hecht. Daartoe moet ik echter een kort overzicht geven van de gebeurtenissen in de laatste weken vóór den troonsafstand van Koning Lodewijk.

Deze was half April 1810 uit Parijs teruggekeerd, waar hij op 16 Maart het bekende tractaat had onderteekend, dat o. m. Brabant en Zeeland aan Napoleon afstond, en den Koning verplichtte om op zijne kosten aan een grootendeels fransch leger onder een fransch opperbevelhebber de bewaking der riviermondingen en kusten over te laten; – om de Ministers te ontslaan, die, tijdens 's Konings laatste verblijf te Parijs, Amsterdam in staat van verdediging hadden willen stellen; — om op 1 Juli eene vloot van negen linieschepen, zes fregatten en honderd kanonneerbooten zeilree te hebben enz. enz.; waartegen de Keizer zich verbond om, zoodra en zoolang de Koning aan de bedongen bepalingen uitvoering gaf, de fransch-hollandsche grens, die weer sedert maanden gesloten was geweest, opnieuw voor het handelsverkeer te openen.

Dat de bepalingen van zulk een tractaat, vooral die betreffende de vloot, door Holland in zijn toenmaligen staat van uitputting konden worden uitgevoerd, heeft niemand ooit geloofd. De redenen die de beide contractanten er toe geleid hebben om het desondanks te teekenen, doen hier niet ter zake. Genoeg zij het te herinneren, dat de niet-uitvoering voor den franschen Keizer de gelegenheid of het voorwendsel werd, om zijne eischen tegenover zijn broeder telkens hooger en hooger op te schroeven, om telkens ruwer inbreuken op diens souvereiniteit te gelasten. Van zijn kant had Lodewijk, ondanks de *torture morale*, waarvoor hij te Parijs gezwicht was, nog niet geleerd, dat volstrekte onderwerwerping aan 's Keizers wil, niet alleen in wezen, maar

ook in schijn, de eenige kans was op behoud van zijn koningstitel. Hij ging voort met zijne ongenade te doen gevoelen aan de Franschen en franschgezinden in zijne omgeving, *boudeerde* den franschen Gezant Larochefoucauld, en schreef lange, larmoyante brieven aan zijn broeder, waarvan de grondtoon toch altoos bleef dat hij Koning was en als zoodanig behoorde te worden geëerbiedigd. Het merkwaardigste bewijs van zijn gebrekkig inzicht in de wederzijdsche betrekking tusschen hem en den Keizer is wel dit, dat hij nog op 16 Juni een vertrouwd persoon naar Parijs zond, met opdracht om den Keizer te kennen te geven dat hij bereid was hem als zijn souverein te huldigen, het koninkrijk Holland van hem in leen te ontvangen en een jaarlijksch tribuut uit te keeren, mits hij in het inwendig beheer van dat leen werd vrijgelaten. [1])

Nog was op dit oogenblik het besluit van Napoleon, om Holland in te lijven, niet tot rijpheid gekomen. Menigmaal had hij met dien maatregel gedreigd, in officieele stukken en redevoeringen zoowel als in particuliere brieven aan zijn broeder, — maar op stuk van zaken had hij telkens weer de voorkeur gegeven aan de handhaving van den bestaanden toestand.

Dit stond in verband met de geheime onderhandeling, die hij door tusschenkomst van den Heer Labouchère

---

1) Baron du Casse, *Les rois frères de Napoléon I,* Appendice blz. CXXXI. De bedoelde persoon was Mr. Johan Valckenaer; hij werd aanvankelijk niet bij den Keizer toegelaten, en toen hij zijne boodschap aan den Minister van Buitenl. zaken overbracht, antwoordde deze, gelijk men had kunnen verwachten: „Cette forme n'est plus de nos jours, et quant à la dépendance „qu'elle exprime, l'empereur, qui la regarde comme déjà existante de droit „et de fait, ne pourrait y voir une concession." Zie ook mijn Leven van Valckenaer, Dl. II blz. 259 vlg. De aanbieding der huldiging aan Napoleon is mij eerst uit het boek van Du Casse bekend geworden, dat eerst na mijn werk het licht heeft gezien.

met het engelsche ministerie had aangeknoopt, en waarbij onder anderen de inlijving van Holland als dreigement moest dienst doen, om Engeland tot intrekking te nopen van de *Acts of Council*, die de scheepvaart der neutralen op fransche havens verboden. Uit het eerste antwoord, dat Labouchère uit Engeland naar Parijs terugbracht, waar Koning Lodewijk destijds nog vertoefde, maakte de Keizer terstond op, dat aan vrede met Engeland niet te denken viel, zoolang hij Spanje niet prijsgaf. Toch gaf de Keizer de hoop nog niet op, en werd Labouchère op nieuw naar Engeland gezonden met eene opgave van enkele punten, waarover zou kunnen onderhandeld worden. Bij Thiers kan men lezen hoe ook deze tweede poging mislukte, voornamelijk door de bemoeizucht en den te grooten ijver van Fouché, Duc d'Otrante, die zich aanmatigde, om buiten weten van den Keizer eigen instructiën aan den Hr. Labouchère te geven; hetgeen dan weer, toen Napoleon er achter kwam, aanleiding gaf tot het ontslag van Fouché als Minister van Politie, en tot het afbreken der onderhandeling [1].

Maar inmiddels was het Juni geworden, en tot op dat tijdstip waren er dus overwegende redenen voor Napoleon om de inlijving van Holland door het engelsche ministerie te doen beschouwen als een maatregel, die volkomen in 's Keizers macht lag, maar dien hij niet verlangde te volvoeren, dan alleen wanneer de oorlog mocht voortduren.

Geheel in overeenstemming hiermede was dan ook de uitvoering, die van fransche zijde aan het tractaat van 16 Maart werd gegeven. De fransche regimenten,

1) Correspondance de Napoléon I, Dl. XX, blz. 275 vlg. Thiers. Consulat et Empire, Dl. XII, blz. 95 vlg. 109 vlg.

die onder het bevel van Oudinot, Hertog van Reggio, de zeekusten en riviermondingen kwamen bezetten, werden allengs zoo geplaatst, dat er wel geen twijfel aan kon bestaan, of het geheele land zou weldra in hunne macht zijn.

Maar Larochefoucauld, de fransche Ambassadeur, hield zich alsof hijzelf een tegenstander van de inlijving was, en bleef volhouden dat de Koning dat gevaar voor altoos kon afwenden, wanneer hij zich maar met volle vertrouwen aansloot aan den Keizer, die immers niets vorderde dan waartoe de Koning zelf zich had verbonden. In diezelfde politiek paste het, zich van Lodewijk's onderworpenheid te verzekeren, hem gedwee te maken door elk teeken van slecht humeur, elke onhandigheid, elke opwelling van het gevoel van eigenwaarde zijnerzijds als eene beleediging op te vatten, en hem telkens met inlijving te bedreigen, wanneer hij niet zorgde dat het tractaat van 16 Maart werd nagekomen. Maar deze bedreiging werd in deze maanden niet meer uitgesproken in voor openbaarmaking bestemde stukken; zij kwam thans alleen voor in de weinige brieven, die de Keizer zich verwaardigde in antwoord op de protesten van zijn broeder te schrijven.

Neemt men het bovenstaande in acht, dan blijkt, dat het aanbod van Hogendorp om het amsterdamsche grauw in bedwang te houden, niet de bedoeling heeft gehad om de inlijving van Holland bij Frankrijk te verzekeren. Hoe toch stonden de zaken?

Op 28 Mei was Larochefoucauld vertrokken [1]; hij was teruggeroepen, in verband met de breed uitgemeten beleediging, der keizerlijke eer aangedaan door het

1) Du Casse, l. c. Appendice. Serrurier aan Cadore blz. CV.

opstootje te Amsterdam, waar de koetsier van den franschen Ambassadeur op 13 Mei was mishandeld. In zijne plaats was de Secrétaire d'Ambassade Serrurier als zaakgelastigde opgetreden.

Op 31 Mei protesteert de Koning in eèn brief aan Napoleon tegen den eisch van Oudinot, om fransche douaniers te Diemen en te Muiden te plaatsen [1]. Die eisch toont, dat het in de bedoeling ligt ook Amsterdam te bezetten, en dat kan de Koning niet dulden. In een ministerraad, dien dag gehouden, wordt de vraag ernstig overwogen, of het niet raadzaam is zich met geweld te verzetten tegen de fransche troepen, wanneer die Amsterdam willen binnenrukken.

De fransche zaakgelastigde bericht dienaangaande op 3 Juni, dat de Ministers den Koning te vergeefs gesmeekt hebben, om zich en zijn volk niet aan een wissen ondergang bloot te stellen, ter voldoening aan den hartstocht van enkele razenden, die hem het eerst van allen zullen verlaten, wanneer hij zich zal hebben gecompromitteerd. Maar, zegt Serrurier, de Koning schijnt zich niet te hebben laten overreden, en tot weerstand te zijn besloten. Die weerstand zal overigens niets te beteekenen hebben, daar de 3000 man der koninklijke garde, de eenige legermacht waarover de Koning heeft te beschikken, over verschillende steden verspreid liggen, en onder twee fransche Generaals staan, die wel aan den Koning gehecht zijn, maar die toch niet vuur! zullen commandeeren, wanneer zij fransche soldaten tegenover zich zullen zien. Maar er is een ander gevaar: „La seule chose à craindre est qu'on ne cherche parmi „ce désordre à remuer l'horrible populace d'Amsterdam,

1) Du Casse, l. c. blz. CXI.

„et qu'on ne la porte à des excès, qu'il serait sans doute „aisé de punir, mais qui pourraient entraîner de fort „grands inconvénients dans une aussi grande ville" [1]). Het eenige middel om dat te voorkomen, zoo gaat Serrurier voort, is de troepen, welke bestemd zijn om Amsterdam te bezetten, zoo snel te doen voortrukken, dat er geen tijd overschiet om te overleggen, of het volk op te ruien.

Doch op dat oogenblik past de bezetting van Amsterdam nog niet in het kader van Napoleon's plannen; nog op 9 Juni schrijft de Hertog de Cadore, Minister van Buitenlandsche Zaken, aan den zaakgelastigde, dat Z. M. er niet aan denkt, Amsterdam door zijne troepen te doen bezetten [2]). Inmiddels heeft de Koning weer afgezien van zijn voornemen om den intocht der fransche troepen te Amsterdam met geweld te keer te gaan. Maar het andere gevaar, dat namelijk van een oproerige beweging onder het lagere volk, blijft bestaan.

Serrurier komt er op terug in eene voor Oudinot bestemde nota van 12 Juni: „Il semble qu'on ait déjà „cherché à répandre des bruits à Amsterdam qui puis„sent déplaire au bas peuple de cette ville et le pré„parer à un soulèvement: cette partie de la population „composée de matelots, de porte-faix, etc. etc., est déjà „indisposée et serait furieuse si l'on parvenait à les „tromper assez pour les décider à se soulever." En het is in verband met dit gevaar, dat hij nu mededeelt, dat: „Un homme intéressant par son nom et son ca„ractère, sensible à la malheureuse position de son

1) Du Casse, l. c. blz. CXIII.
2) Ibid. blz. CXXI.

„pays, offre ... *sous condition d'être avoué,* de se mettre „à la tête des gens honnêtes et de coeur et de contenir la populace dans un cas pressant; c'est M. de „Hogendorp."

Wij kennen de zienswijze van Dirk van Hogendorp ten aanzien der politiek, die alleen in staat was om de zelfstandigheid van Holland, zij het ook slechts in schijn, te behouden.

Uit het bovenstaande blijkt, dat, voorzoover hij op 12 Juni heeft kunnen weten, er nog geen voornemen bestond om Amsterdam door fransche troepen te doen bezetten. Het oproer waartegen hij zijn bijstand aanbood, zou dus in zijne voorstelling niet door den intocht van die fransche troepen worden uitgelokt. Met welk recht beticht men hem dan, de inlijving te hebben willen bevorderen, door een volksopstand te onderdrukken? Moet niet veeleer zijne bedoeling geweest zijn te voorkomen, dat de Keizer, door een machteloos oproer van eene verwoede volksmenigte vertoornd, eindelijk tot de inlijving besloot, die in dat geval niet dan ten koste van stroomen bloeds zou zijn tot stand gekomen?

En wat de voorwaarde betreft, waaronder Dirk zijn aanbod deed, namelijk dat de Keizer hem zou *avoueeren,* — ook die getuigt, dat hij geen bevordering van de inlijving op het oog heeft kunnen hebben. Die voorwaarde heeft alleen zin, wanneer men aanneemt dat hij, die haar stelde, in Lodewijk ook voor de toekomst den Koning van Holland meende te zien. Alleen in dat geval had hij steun, bescherming noodig tegenover het ongenoegen van een vorst, die hem zijne franschgezindheid nooit zou vergeven, — en die wellicht zijne onderwerping aan den wil van zijn broeder

zou willen wreken op hen, die daartoe hadden medegewerkt.

Maar terwijl men in Holland nog kon meenen, dat het land onder zekere veronderstellingen zijne zelfstandigheid zou behouden, had die zelfstandigheid voor Napoleon de waarde eener troefkaart in het spel zijner diplomatie verloren. De geheime onderhandeling met Engeland was afgebroken, en nu hing het alleen van de mindere of meerdere gedweëheid van Lodewijk af, of de Keizer al dan niet de treurige *farce* zou laten voortduren. De weigering des Konings, op 20 Juni, om eene afdeeling fransche troepen te Haarlem toe te laten, schijnt den doorslag te hebben gegeven. Van dat oogenblik althans worden van keizerswege de meest bindende voorschriften aan den Maarschalk Oudinot gegeven, om de hoofdstad te bezetten. Opnieuw komt bij den Koning het denkbeeld van gewelddadig verzet op. En eerst wanneer hem blijkt, dat op 's Keizers eisch niet valt af te dingen, en dat er onder zijne raadslieden geen is, wien een poging tot weerstand niet misdadig toeschijnt, eerst op dat oogenblik verkrijgt of herwint de ongelukkige vorst het besef van hetgeen hij aan eigen waardigheid is verschuldigd: op 1 Juli teekent hij de akte van troonsafstand, en verlaat den daarop volgenden dag het land, waar hij zooveel goeds heeft willen doen en zooveel leed heeft geleden.

Onder de vier broeders van Napoleon is er slechts een, die nimmer eene kroon heeft gedragen. Ook aan Lucien evenwel werd er eene aangeboden, en wel die van Italië. Hij weigerde in het eerst niet: maar verklaarde onbewimpeld, dat hij, Koning geworden, ter-

stond de ontruiming van zijn rijk door de fransche troepen zou eischen, en de politiek zou volgen die hem voor het italiaansche volk de voordeeligste toescheen. [1])

Voor Lodewijk ware het te wenschen geweest, dat hij, eer hij het aanbod der hollandsche kroon aanvaardde, evenveel politiek inzicht en evenveel moed aan den dag had gelegd als zijn broeder Lucien. Ook de hollandsche natie zou er niet bij verloren hebben.

1) Du Casse, l. c. blz. 19.

HOOFDSTUK VII.

DIRK VAN HOGENDORP IN FRANSCHEN DIENST. — WEZEL, WILNA, HAMBURG.

1810—1814.

Ik houd dus Dirk van Hogendorp voor onschuldig, in bedoeling en in daad, aan den ondergang van het koninkrijk Holland.

Een geheel andere vraag is, of hij de eenmaal voldongen inlijving werkelijk zoo diep betreurd heeft als de *Mémoires* ons willen doen gelooven. Dat hij, zich bij het onvermijdelijke neerleggende, Napoleon gediend heeft, is niet onvereenigbaar met oprechte smart over het verlies der nationale onafhankelijkheid; er zijn er meer geweest, en van de achtingswaardigste, nobelste vaderlanders uit dien tijd, die zich den dienst van den vreemdeling hebben getroost, met het doel, gelijk Hogendorp het uitdrukt, „de tirer le meilleur parti „possible des circonstances pour le bien général et pour „le bien particulier." Maar ik lees in de *Mémoires* uitingen als deze: „Je ne pus me consoler de la perte de „notre existence nationale", — en: „Pour moi, quoique „je fusse un des hommes les mieux traités par l'empe„reur, un de ceux dont la fortune avoit été favorisée

„par ce changement, je n'ai jamais pu penser à la Hol-„lande effacée du rang des nations, sans que mon „coeur en gémit" (blz. 265). Met dergelijke uitingen is het mij onmogelijk het vervolg der *Mémoires*, en, waar deze mij in den steek laten, het vervolg van Hogendorp's leven te doen rijmen. Ik rangschik die dan ook onder de apologetische versierselen, waarmede de schrijver, toen Nederland weer herleefd was, gemeend heeft zijn gedrag te moeten optooien.

„.... Pur de tout reproche d'avoir contribué le moins „du monde à ce malheur", zoo laat hij op de straks aangehaalde woorden volgen, „convaincu de l'impossi-„bilité qu'il y aurait eu à l'empêcher ou à le prévenir, „et de la folie, qu'il y aurait à vouloir y résister encore, „j'ai pu trouver dans ma conscience une consolation, „me soumettre sans remords aux circonstances et servir „avec fidélité et avec dévouement celui qui par là était „devenu mon souverain, ainsi que l'état, ma nouvelle „patrie." De toevoeging van deze drie laatste woorden is het eenige wat m. i. deze uiteenzetting van een anders aanneembare en verdedigbare denkwijze bederft. Wat het woord vaderland beteekent, welke aandoeningen van hart en ziel het kan opwekken, het moet voor hem verborgen zijn gebleven, die dien naam van Nederland op het wereldrijk van Napoleon heeft kunnen overdragen!

In alle geval bewijzen de aangehaalde woorden, dat met de inlijving het hollandsche vaderland, voor Dirk van Hogendorp althans, voorgoed was te gronde gegaan. Niets weerhield hem, om voortaan zijne trouw daar te verpanden waar voordeel of neiging hem heendrong; — en na een korte poos van onzekerheid, bleek én voordeel én neiging naar dezelfde richting te wijzen.

Dat geschiedde aldus. Op den dag, waarop Lebrun, Hertog van Plaisance, als stedehouder des Keizers de militaire en civiele hoofdambtenaren te Amsterdam in den eed nam, vroeg de Admiraal van Winter, of het niet voegzaam was, eene deputatie uit de land- en zeemacht naar Parijs te sturen, om den nieuwen souverein hulde te bewijzen. Op die vraag werd natuurlijk bevestigend geantwoord; maar wie zou deel uitmaken der commissie? Geen der aanwezigen, of hij wenschte mee te gaan, — geen die zich zelf durfde noemen. De Maarschalk Oudinot stelde toen voor, dat hij den president der deputatie zou aanwijzen, en dat voorts de verschillende wapens de officieren zouden kiezen, die naar Parijs zouden reizen. Ook dit voorstel vond bijval en nu benoemde de Maarschalk Dirk van Hogendorp tot voorzitter der afgevaardigden, — zeer tot zijne verwondering, zegt hij; en inderdaad, hij zal de ons bekende nota niet gekend hebben, waarin Serrurier eene maand vroeger de aandacht van Oudinot op hem gevestigd had.

Ook te Parijs, waarheen zich de militaire deputatie tegen het einde van Juli begaf, moet haar voorzitter reeds aan den Keizer zijn aanbevolen. Napoleon gelastte althans uitdrukkelijk, dat Hogendorp gebracht zou worden op de ledenlijst der commissie, die, uit een vijftiental der voornaamste waardigheidsbekleeders van het voormalig koninkrijk Holland samengesteld, de maatregelen van overgang zou overwegen, welke de vereeniging van Holland met het keizerrijk op financieel en administratief gebied noodig maakte.

De voorstelling, die Hogendorp in zijne *Mémoires* van zijn aandeel in de door deze commissie verkregen resultaten geeft, is verre van juist; in die onjuistheid mag evenwel geen opzettelijke verdraaiing der

waarheid gezien worden. Met den schrijver in de *Haagsche stemmen* kan ik getuigen, dat, voorzoover ik heb kunnen nagaan, en behoudens de natuurlijk subjectieve zienswijze van den auteur der *Mémoires* aangaande de door hem medegedeelde feiten, die feiten zelf door Hogendorp naar zijn beste weten zijn medegedeeld. Maar toen hij die te boek stelde, leefde hij in ballingschap, en kon hij, behalve de weinige papieren en de enkele boeken die hij medegenomen had, geen andere bron dan zijn geheugen raadplegen.

Volgens de *Mémoires* dan [1]), zou Hogendorp, die eerst tot de tweede zitting der Commissie voor de Réunie werd toegelaten, met groote verwondering vernomen hebben, dat in beginsel zou besloten zijn om Holland een afzonderlijk stelsel van belastingen en van financieel beheer te doen behouden. Hij schrijft dit toe aan de voorliefde van den oud-minister Gogel, thans lid der commissie, voor het door hem ingevoerde stelsel, waarvan Hogendorp overigens erkent, dat het voor de inwoners van Holland zeer passend, en voor den hollandschen Staat zeer voordeelig geweest was, en als stelsel verre de voorkeur verdiende boven het fransch-keizerlijke. Toch verklaarde Hogendorp er zich ten sterkste tegen. De belastingen waren in Holland veel drukkender dan in Frankrijk, en die druk zou bestendigd worden. Erger nog, het behoud van het hollandsche stelsel zou ook de douane-grens doen voortbestaan, die voor den handel en de nijverheid van ons land zoo schadelijk was. Hij hield dus vol, dat wij, eenmaal bij Frankrijk ingelijfd, geen zwaarder belastingen dan de andere Franschen moesten opbrengen ; dat elke be-

1) Blz. 263 vlg.

lemmering van het verkeer tusschen bewoners van een zelfde rijk moest worden opgeheven; eindelijk dat, al leverde de overgang van het eene systeem op het andere eenige moeilijkheden op, hetgeen hij zich niet verstoutte te ontkennen, die overgang door de toepassing van de noodige wijzigingen en van een voorzichtige bedachtzaamheid zonder al te ruwe schokken kon geschieden.

Na alle argumenten tegen dit betoog te hebben uitgeput, — te vergeefs natuurlijk volgens den schrijver der *Mémoires*, — beriep men zich ten slotte op den Keizer, die het zoo gewild had. Toen stond Hogendorp op en verklaarde, dat de Keizer machtig genoeg was geweest om met een enkel decreet Holland met het Keizerrijk te vereenigen, — dat hij dus, indien hij deze regeling wilde, haar bij decreet kon invoeren, — maar dat hij de leden der commissie bijeengeroepen had om hunne meeningen te uiten; dat hij, Hogendorp, de zijne met vrijmoedigheid en volgens zijn geweten ten beste gaf en altijd zou geven; eindelijk dat hij verlangde zijn advies opgeteekend en ter kennis van den Keizer te zien gebracht.

„Mon opinion prévalut," zoo is Hogendorp's slotsom, „et j'eus la satisfaction de voir que l'empereur l'adoptât."

Dat Hogendorp werkelijk in den hier aangeduiden zin gesproken heeft, acht ik zeer wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk. Alleen vergeet hij, dat hij in beginsel niet afweek, maar volkomen overeenstemde met Gogel, wien het stellig niet minder dan hem te doen geweest is om den druk der belastingen in Holland terstond te verminderen, en om den overgang van het hollandsche tot het fransche stelsel geleidelijk mogelijk te maken. Wel is waar verdedigde Gogel als lid der commissie het voorloopig behoud van het eerstgenoemde stelsel,

doch met verminderden aanslag, en met afschaffing van die belastingen welke het behoud eener douanenlinie zouden hebben vereischt; en hij deed dit vooral, omdat de dadelijke invoering der fransche administratie en der fransche belastingen ook de aanstelling van een geheel fransch personeel van ambtenaren zou vereischt hebben. Om dit te voorkomen, om de talrijke hollandsche ambtenaren der belastingen voor wegzending te behoeden, moesten dezen, door geleidelijke invoering van fransche formulieren, door wijzigingen in de termijnen en de grondslagen van aanslag, op de toepassing van het nieuwe stelsel worden voorbereid. Onmiddellijke toepassing van het fransche systeem op de hollandsche departementen streed echter ook met de instructie, die de Hertog de Gaëte, de Minister van Financiën, in de eerste, door Hogendorp niet bijgewoonde zitting der commissie, voorlas; en op enkele punten werd aan de bedenkingen der commissie gevolg gegeven. Het keizerlijk decreet van 18 October 1810, waarbij de voorloopige regeling der belastingen en der administratie nagenoeg geheel overeenkomstig de voorstellen van Gogel werd vastgesteld, bewijst dan ook, dat Hogendorp zich vergist, wanneer hij beweert dat zijne zienswijze reeds terstond door den Keizer werd overgenomen.

Toch heeft hij weer in zoover gelijk, dat de betrekkelijke gunst van het fransche belastingstelsel ook aan de nieuw geannexeerde departementen werd toegekend: dat geschiedde evenwel eerst op 1 Januari 1812, en wel op herhaalden aandrang van Gogel. Maar Hogendorp heeft den brief, dien Gogel, als Intendant-Generaal van Financiën, op 13 Mei 1811 aan den franschen Minister geschreven heeft, niet gekend; evenmin heeft

hij geweten, dat die brief eindelijk teweegbracht, wat hij in de zitting der Commissie van Réunie te vergeefs had geëischt [1]).

Doch, als gezegd, dergelijke vergissingen laten zich gereedelijk verklaren. Zij toonen slechts, dat gedenkschriften, ook van waarheidlievende schrijvers, een onzuivere kenbron van waarheid zijn.

Daags na de zitting, waarin de *Mémoires* deze discussie plaatsen, werd de hollandsche deputatie tot de vervulling harer officieele taak toegelaten. Het was de 15de Augustus, de naamdag des Keizers, en Napoleon ontving haar in keizerlijk ornaat op zijn troon gezeten.

Hier voor de eerste maal zag Dirk van Hogendorp van aangezicht tot aangezicht den man, die sedert zoovele jaren zijne bewondering gekluisterd, zijne verbeelding beziggehouden had. Hij zag hem omringd van schitterenden glans, door allen om het zeerst gediend, gevreesd, gevleid, het middenpunt eener plechtigheid, die getuigde hoe onweerstaanbaar zijn wil, schijnbaar ook hoe onwankelbaar zijne macht gegrondvest was. Niet veel was er toe noodig, om de hulde, die de hollandsche deputatie kwam aanbieden, althans bij den voorzitter der militaire afdeeling in een oprecht gevoel van trouw, van aanhankelijkheid om te zetten voor den geniaalsten en gelukkigsten „soldat de fortune", dien de wereld gekend heeft. Want ook in Dirk was veel van den „soldat de fortune", al had hij sedert vijf-en-twintig jaar het krijgsmansleven vaarwel gezegd; alleen een diep gevoel van den smaad, der hollandsche

1) Zie mijn acad. proefschrift: *De Politieke en Staathuishoudkundige werkzaamheid van I. J. A. Gogel,* blz. 77—106, waar de loop van zaken uit de processen-verbaal en de rapporten der Commissie van Réunie, en uit de correspondentie van Gogel met Mollien en Gaëte is beschreven.

natie aangedaan, had tegen de aantrekkingskracht kunnen opwegen, die zijn verwezenlijkt ideaal op hem uitoefende. Waar dat gevoel ontbrak, gelijk ik bij Dirk van Hogendorp meen te mogen aannemen, daar hing het slechts van den Keizer af, hem geheel voor zich te winnen; en de Keizer heeft dat al spoedig gewild, en bij nader onderzoek de overtuiging gekregen, dat hij zijn nieuwen onderdaan met vrucht zou kunnen gebruiken. In een langdurig gesprek, te Fontainebleau gehouden, stelde Napoleon dat onderzoek in; Hogendorp moest tal van vragen beantwoorden over zijne familie, zijne opleiding, zijn levensloop, zijn geldelijke aangelegenheden. Den oud-kweekeling van het pruisisch kadettenkorps, den gewezen Minister van Oorlog van zijn broeder onderwierp de Keizer aan een in bizonderheden afdalend examen in militaire kundigheden. Toen zeide hij: „Soyez tranquille sur votre sort. Je vous „employerai; établissez vous à Paris; faites-y venir votre „femme. Je ne vous oublierai pas."

Er bestaat, van de hand van een diplomaat-staatsman, die de beste gelegenheid gehad heeft om Napoleon van nabij te leeren kennen, een uitnemende karakterschets van den Keizer, waaraan door later gedane mededeelingen wel veel toegevoegd, maar niets gewijzigd is.

»Il était persuadé," zoo schrijft Metternich, »que nul homme, »appelé à paraître sur la scène publique ou engagé seulement dans »les poursuites actives de la vie, ne se conduisait ni ne pouvait »être conduit par un autre ressort que celui de l'intérêt..."

Eene overtuiging, die den oostenrijkschen Minis-

ter zeer tegen de borst stuitte, daar hij, althans naar eigen zeggen, ook aan de deugd en aan de eer een zeer grooten invloed op de daden der menschen toekende [1]). Maar Napoleon liet zich nu eenmaal van die opvatting niet afbrengen.

»Il était doué d'un tact particulier pour reconnaitre les hommes qui pourraient lui être utiles. Il découvrait bien vite en eux le côté par lequel il en tirerait le plus de parti. N'oubliant cependant jamais de chercher le gage de leur fidélité dans un calcul d'intérêt, il avait soin de les lier à sa propre fortune, en les compromettant de manière à ce que tout retour à d'autres engagements leur fût coupé... La générosité désintéressée n'était pas dans son âme; il ne dépensait ses faveurs et ses bienfaits qu'à raison du prix qu'il attachait à l'utilité de ceux qui les recevaient. Il traitait les autres comme il se croyait traité par eux. Il acceptait tous les services, sans scruter ni les motifs, ni les opinions, ni les antécédants de ceux qui les lui offraient, sauf à en faire usage dans le seul calcul de ses propres besoins."

Pas die algemeenheden op het geval toe, dat ons bezig houdt, en de verhouding die tusschen den Keizer en Dirk van Hogendorp ontstond heeft geen nadere verklaring van noode. In laatstgenoemde heeft Napoleon klaarblijkelijk terstond een zeer bruikbaar man ontdekt, vooral voor het militair-administratieve vak; hij heeft uit Dirk's eigen mond kunnen vernemen, hoe het met diens geldelijke aangelegenheden stond, en zal niet in gebreke gebleven zijn te vermoeden, dat hij iemand voor zich had die doorgaans meer kon gebruiken dan hij had te verteren; juist den man dus, op wien hij met vrucht de eigenaardig napoleontische

1) *Aus Metternich's Nachgelassenen Papieren* Dl. I. *Galerie Berühmter Zeitgenossen.* blz. 279 vlg. Pikant is, als komende van Metternich, de hierbij gevoegde noot, waarin hij den diepsten zedelijken afschuw aan den dag legt voor Guicciardini, Machiavelli, en hun geestverwant Napoleon.

regeeringsmiddelen kon toepassen waarop Metternich hierboven doelt, namelijk hooge bezoldiging met verplichte weelde.

Hij begon dan ook met hem als divisie-generaal op de rol van het leger te brengen, met een tractement van frs. 30.000.— Daarna verbond hij hem als *aide-de-camp* aan zijn persoon, en onthief hem daardoor van elk hooger bevel, dan alleen van het zijne. Ook aan deze waardigheid was weder eene bezoldiging van frs. 24.000.— verbonden. Eindelijk kreeg Hogendorp, nauwelijks een jaar later, bij gelegenheid van den doop van 's Keizers zoon, den graventitel, en om dien te kunnen dragen, bij wijze van dotatie de jaarlijksche inkomsten van een vette abdij in het Brunswijksche, beloopende circa frs. 30.000.— 's jaars. Maar de Keizer eischte daartegenover, dat de nieuwe Graaf zich op ruimen voet zoude inrichten, en hoe hij dit bedoelde blijkt uit de mededeeling van Hogendorp, dat hij voorzichtigheidshalve, en in afwijking van 's Keizers wensch, begon met zich op eenvoudiger wijze in te richten, — wat hem niettemin reeds noodzaakte om zijn brunswijksche inkomsten te verpanden[1]).

Het overige deed de gemeenzame, vriendelijke, vertrouwelijke bejegening van den begunstigde door den begunstiger: stellig is, dat Dirk van Hogendorp aan den Keizer met hart en ziel is gaan toebehooren, en dat dé gelukkigste dagen van zijn leven die geweest zijn, welke hij in 's Keizers dienst en onmiddellijke omgeving heeft mogen doorbrengen[2]).

---

1) *Mémoires* blz. 278.

2) Daarvan getuigen de *Mémoires* op onverholen, haast zou ik geschreven hebben, op onbewaakte wijze: sprekende van de geboorte van den Roi de Rome, schrijft Hogendorp (blz. 271): „J'avoue que cet évènement fit sur moi

Hoe zijnerzijds Napoleon over Hogendorp gedacht heeft, weet ik, behalve uit het in de *Mémoires* medegedeelde, alleen uit dit eene feit: bij de opening van het testament van St. Helena, bleek aan Dirk van Hogendorp eene som van honderdduizend francs te zijn vermaakt. Een welsprekend bewijs, dunkt mij, dat de Keizer, ten einde toe, geen berouw heeft gehad van zijn vertrouwen in de talenten, de werkzaamheid en de aanhankelijkheid van zijn hollandschen aide-de-camp, maar een bewijs tevens, dat het vaderland in Hogendorp een talentvollen en werkzamen zoon had verloren.

Als napoleontisch bevelhebber komt hij nog tweemaal in aanraking met het voormalige Holland. Eens in het najaar van 1811, wanneer hij ontboden wordt om den Keizer op zijne reis door de hollandsche departementen te begeleiden en in te lichten; voor de tweede maal in den aanvang van 1812, met de opdracht om eenige bataillons van stedelijke rustbewaarders te Amsterdam en te Rotterdam te organiseeren, — welke opdracht later uitgebreid wordt tot de vorming van nieuwe cohorten voor den dienst te velde, te Amsterdam en te Groningen.

Gaarne nemen wij de verzekering aan, ons in de *Mémoires* gegeven, dat bij de vervulling van deze werkzaamheden, het altoos Dirk's streven geweest is om de

---

„une profonde impression; je le considérais comme un gage de félicité, non „seulement pour l'empereur, mais pour l'empire dont il sembloit enfin con- „solider le repos. J'étois sincèrement attaché à Napoléon, qui me traitait avec „beaucoup de bonté et déjà commençait à me montrer une confiance, que je „regardois comme flatteuse de la part d'un souverain qui savait si bien „juger les hommes. Peu de temps après ses couches l'impératrice alla, avec „l'empereur et la cour, à St. Cloud, où je restai de service plusieurs semaines „consécutivement. Jamais je n'ai passé un temps plus agréable dans ma vie; „j'y fus temoin du bonheur domestique dont jouissoient les personnes aux- „quelles j'étois le plus attaché au monde."

belangen der ingezetenen zooveel mogelijk te ontzien, den druk der vreemde overheersching zooveel mogelijk te verlichten. Met hetgeen wij overigens van zijn karakter weten, strookt hardvochtige onverschilligheid voor eens anders leed geenszins; en die zou aanwezig hebben moeten zijn, indien hij anders gehandeld had, dan hij zegt [1]). Maar tevens klinken in al wat hij aangaande die jaren mededeelt de grondtonen liefde, bewondering, ontzag voor den Keizer zoo luid door alles heen, dat er, bij mij althans, geen twijfel bestaat of hij had zich volkomen verzoend met de oplossing van zijn vaderland in het fransche wereldrijk.

In de geschiedenis van dat rijk beslaan de lotgevallen van Hogendorp de plaats niet, die hij zich zelf daarvan heeft voorgesteld. Eenmaal liet hij in een woordenwisseling met Ney zich de woorden ontvallen: „que lui aussi était du bois dont on fait des maréchaux!" Zoover heeft hij het niet gebracht. Of hij zijne bekwaamheden al dan niet overschatte? Wie zal het zeggen? De proef op de som is niet geleverd en kon ook moeilijk worden geleverd, daar Hogendorp's rol in het napoleontisch treurspel eerst zoo laat begon.

Hooger dan Luitenant-Generaal, tevens *aide-de-camp* des Keizers, heeft hij het in de militaire hierarchie niet gebracht; maar in dien rang heeft hij getoond eigenschappen te bezitten, die hem boven velen zijner ranggenooten bruikbaar hebben gemaakt. Daartoe reken ik te behooren scherpte van blik, juistheid van

1) *Mémoires*, blz. 288, 299. — Zie ook in het artikel van J. H. H. S. over de *Mémoires* in de *Haagsche Stemmen* blz. 224, de getuigenis ten gunste van Hogendorp's welwillende handelwijze, van den krijgsgevangen Zeeofficier in engelschen dienst von Ompteda; voorts de hierna te vermelden verklaring van den Freiherr von Odeleben, naar aanleiding van Hogendorp's gedrag te Hamburg.

oordeel, vindingrijkheid in het bedenken van middelen in een gegeven samenstel van omstandigheden (wat de Engelschen *shiftiness* noemen); voorts snelheid van beleid, doortastend uitvoeren van het eenmaal genomen besluit; eindelijk en vooral, onvoorwaardelijke trouw aan den persoon des Keizers.

Tegenover die eigenschappen stond dan wel dat 's mans heftigheid en lichtgeraaktheid met de jaren er niet op verbeterd waren; zij hebben hem voortdurend in botsing gebracht met anderen, en zijn waarschijnlijk de voornaamste oorzaak geweest van het ongunstige daglicht, waarin hij in de later aan 't licht gekomen mededeelingen van enkele fransche tijdgenooten verschijnt. Maar die lastige eigenaardigheden hebben Napoleon, die, wat men ook van hem zegge, doorgaans zijne werktuigen wel wist te kiezen, niet verhinderd zijn *aide-de-camp* de hand boven het hoofd te houden.

Aanvankelijk gunde hij Hogendorp een jaar rust in zijn onmiddellijke omgeving te St. Cloud en te Parijs, waar ook Mevrouw van Hogendorp, op uitdrukkelijk verlangen van den Keizer, nog vóór het einde van 1810 was komen wonen.

In den zomer van 1811 evenwel gaf Napoleon hem een werkzaam deel in de toebereidselen tot den aanstaanden oorlog tegen Rusland. Hogendorp kreeg de opdracht om de nalatige of weerspannige, onlangs uit alle deelen des rijks weder opgejaagde lotelingen, in regimenten te vereenigen, om die dan na zekeren oefentijd naar het noorderleger onder Davout te dirigeeren. [1]) Daartoe vertoefde hij eenigen tijd te Wezel

1) De dagelijksche berichten van Hogendorp aangaande zijne verrichtingen in deze maanden en de brieven van Napoleon aan hem bevinden zich in het archief van Mr. H. v. Hogendorp; zij bevatten weinig van biografisch belang.

en te Munster. Tusschen-in had de hierboven vermelde reis in de hollandsche departementen plaats.

In de maand Januari 1812 werd hij wederom, gelijk wij zagen, naar Holland gezonden; toen hij van daar terugkeerde, was Napoleon reeds tot den russischen oorlog opgebroken, en ontving Hogendorp het bevel om zich naar het keizerlijk hoofdkwartier te Posen te begeven. Daar wachtte hem de benoeming tot Gouverneur van Koningsbergen en tot Officier van het Legioen van Eer. Hem werd opgedragen om de troepenbewegingen in Oost-Pruisen te regelen, en om alle plundering en afpersing tegen te gaan in het ongelukkige land, dat volgens Napoleon's eigen erkentenis, — en hij kon het weten, — in den laatsten oorlog van 1807 maar al te veel geleden had. Ook had hij te zorgen voor den geregelden toevoer van levensmiddelen en van krijgsbenoodigdheden voor het halfmillioen soldaten, aan 't hoofd waarvan de Keizer het Czarenrijk binnentrok. [1])

Te Koningsbergen kwam Hogendorp voor het eerst in aanraking met den Opperbevelhebber van het Eerste Legerkorps, Davout, Prins van Eckmühl [2]). Reeds bij die gelegenheid ontstond er wrijving tusschen hen: Davout liet zoo weinig mogelijk aan anderen over; hij ging de uitvoering zijner bevelen tot in de kleinste bizonderheden zelf na, en ontzag zich daarbij geenszins, zijne ontevredenheid over begane misslagen op krasse

1) Dat veel aan Hogendorp's eigen oordeel werd overgelaten, blijkt op menige plek in de *Correspondance de Napoléon I*, uitgegeven op last van Napoleon III. Zie o. a. Dl. XXIV blz. 28, waar Napoleon aan Berthier schrijft: „Écrivez au général Hogendorp qu'il a très bien fait de garder le régiment westphalien; qu'il aurait eu grand tort de le laisser partir, enz." 1 Juli 1812.

2) *Correspondance de Napoléon I*, Dl. XXIII. blz. 467. Napoleon aan Davout, 4 Juni 1812.

wijze te uiten. Hogendorp stond destijds niet onder het gezag van den Maarschalk; maar in zijne tegenwoordigheid gebruikte Davout zulke beleedigende woorden tegenover een hooggeplaatst fransch officier, dat Hogendorp zich niet weerhield te kennen te geven, dat hij zulk eene behandeling niet zou hebben geduld. De Maarschalk keek hem strak aan, en verder ging het ditmaal niet. Maar deze eerste ontmoeting beloofde niet veel goeds voor later.

In 't eerst verwachtte de Gouverneur van Koningsbergen dat hij aldaar voorloopig zou blijven, en daar hij bij zijne bekenden uit vroegeren tijd zeer voorkomend werd ontvangen, besloot hij zijne vrouw en zijne destijds eenige dochter van Parijs te doen overkomen. Eer die echter aankwamen, werd hij in den rang van Gouverneur-Generaal van Litthauen naar Wilna verplaatst. Ook derwaarts volgde hem Mevrouw van Hogendorp, doch slechts om weder naar Koningsbergen terug te keeren, toen Napoleon te kennen gaf, dat hij niet gesteld was op de tegenwoordigheid van dames in de hoofdkwartieren van zijn leger.

Wilna was op het eindpunt gelegen van den ongeveer tweehonderd uur langen waterweg, die voor den toevoer van levensmiddelen uit de Oostzee was aangewezen. Van Wilna uit begon het transport te land, zoodat die stad tegelijk overlaad- en stapelplaats werd voor de proviandeering van het leger. Ook hier werd Hogendorp belast met de verpleging en de aanwijzing der bestemming van de legerafdeelingen, die de *grande armée* kwamen aanvullen. Maar hiertoe bepaalde zich zijne taak niet. Hij moest ook een zelfstandig litthausch leger op de been helpen brengen, en dit bracht hem in

moeilijkheden met andere gezaghebbenden in zijn gouvernement.

In Napoleon's politiek speelde ook nu weer, evenals vroeger, de geheele of gedeeltelijke herstelling van Polen's zelfstandigheid de rol van lokvogel voor de goede diensten der poolsche patriotten. In 1807, bij den vrede van Tilsitt, had hij ten teeken van zijne overwinning op Pruisen en Rusland, ter waarschuwing tevens voor de drie verdeelers van het oude Polenrijk, het hertogdom Warschau onder Poniatowski opgericht. Ook in 1812 lag het voor de hand te meenen, dat de strijd tusschen Frankrijk en Rusland de poolsche zaak ten goede zou komen; en Napoleon wenschte die meening gaarne ingang te doen vinden zonder zich door stellige verklaringen te binden. Gedeeltelijk ook daarom was de Minister van Buitenlandsche Zaken, Champagny, Duc de Cadore, toen het met Rusland begon te spannen, vervangen door Hugues Maret, Duc de Bassano, die bekend stond als een oprecht vriend van Polen; en in dienzelfden geest werd, toen de Keizer Rusland binnentrok, in het oud-poolsche Litthauen een voorloopige regeeringscommissie aangesteld, die uit vijf poolsche edellieden bestond. Naast haar liet hij de opperste leiding van alle niet-militaire aangelegenheden in het nieuwe gouvernement aan zijn Minister van Buitenlandsche Zaken over, die in deze regeling een geschikt middel zag om Litthauen voor te bereiden voor samensmelting met het reeds bestaande poolsche hertogdom. [1]) Bovendien werd nog de Hr. Bignon als *commissaire impérial* bij de regeeringscommissie aan-

1) Baron Ernouf. *Maret, Duc de Bassano.* Parijs 1884, blz. 397 vlg.

gesteld, met vrij vaag omschreven plichten en bevoegdheden. [1])

Maar den Keizer was het voornamelijk te doen om de spoedige samenstelling van een litthausch hulpleger, en daartoe bleek de poolsche regeeringscommissie al zeer weinig berekend. Zij had de bevelhebbers der nieuwe regimenten aangesteld, — schatrijke poolsche edellieden, die aangenomen hadden om negen regimenten, gewapend en gekleed, kant en klaar te leveren. Maar toen Napoleon zich op het einde van Augustus te Smolensk bevond, was er nog nagenoeg niets van die levering tot stand gekomen. Het ongeluk wilde, dat de poolsche grondbezitters niet over de inkomsten van hunne bezittingen konden beschikken, omdat er geen handel meer was; crediet hadden zij niet, en de Joden, die alles konden leveren wat verlangd werd, lieten niets los dan tegen gereede penningen.

Bassano durfde of wilde hier niet ingrijpen; zou dat niet eene inbreuk geweest zijn op de zelfstandigheid der regeeringscommissie, en daardoor op die van Polen? Hogendorp had dergelijke bedenkingen niet. Of Polen al dan niet zelfstandig werd, liet hem vrij wel koud. Hij wist alleen dat de Keizer de litthausche regimenten noodig, en dat hij, Hogendorp, de opdracht had om daarvoor te zorgen. Wie het doel wil, wil de midde-

---

1) Ziehier hoe Bassano, in een later schrijven aan Napoleon, de werkkringen van Hogendorp en Bignon omschreef: „Comme gouverneur général, il (Hogendorp) a l'autorité suprême sur tout ce qui est militaire, appartenant aux troupes de Sa Majesté ou du pays. En conséquence, il a le droit d'exiger qu'on pourvoie aux besoins des soldats malades ou valides, en marche ou en garnison. Le commissaire impérial est l'organe officiel de ses demandes, quoique cela ne lui interdise pas des rapports directs avec les autorités du pays. L'administration civile doit le seconder en tout, mais elle a dans ses propres attributions une autorité spéciale, et n'est pas sous les ordres du gouverneur général." Ernouf, l. c. blz. 412.

len: en hij erkende geen grenzen van zijn gezag, waar dat kon strekken om het doel te bereiken. Hij spaarde dan ook zijne critiek niet; en het laat zich denken dat die niet in de zachtste bewoordingen zal zijn uitgedrukt.

Reeds bij zijne aankomst te Wilna had hij hoogloopende onaangenaamheden gekregen met den stadscommandant, Generaal Jomini, naar aanleiding van een stellig laakbare onachtzaamheid van laatstgenoemde, die echter in Hogendorp's *Mémoires* [1]) de afmetingen krijgt van een grove en opzettelijke beleediging van den Opperbevelhebber door zijn mindere. Later had Jomini, zonder hem te raadplegen, bevelen gegeven tot versterking van het in Hogendorp's oog geheel onverdedigbare Wilna. Van het eene was het tot het andere gekomen, zoodat op den duur geen mogelijkheid van samenwerking tusschen hen overbleef.

Als vertegenwoordiger van het hoogste civiele gezag had Bassano in die dagen een moeilijke rol te vervullen. Hogendorp was militair Opperbevelhebber, en tevens de vertrouwde des Keizers [2]). Ook waardeerde de Minister in hem eene eigenschap, die bij fransche bevelhebbers in de landen met fransche bezetting wel eens ontbrak: ik bedoel eerlijkheid in geldzaken. Onlangs nog had Bassano daarvan het bewijs gekregen. Hogendorp was hem komen mededeelen, dat een paar leden

1) Blz. 307.

2) P. S. van een brief van Napoleon aan Bassano, van 6 Aug. 1812: „Le „gouverneur général qui commande tous les gouvernements de la Lithuanie, „le général Hogendorp, donnera main-forte à la commission de gouverne„ment" enz. *Corresp. de Nap. I* Dl. XXIV blz. 126. En verder, aan denzelfde op 7 Aug.: „Dites au gouverneur général Hogendorp qu'il est nécessaire „qu'il m'écrive tous les jours par l'estafette sur ce qui se passe dans son „gouvernement, indépendamment des comptes qu'il rend à l'état-major." t. a. pl. blz. 129.

der poolsche regeeringscommissie hem geld aangeboden hadden, om hem uit de verlegenheid te helpen, waarin de groote representatiekosten aan zijn ambt verbonden, hem hadden gebracht. Wel had hij, dit mededeelende, er bij gevoegd dat hij op den duur wel genoodzaakt zou zijn, om dergelijke aanbiedingen niet van de hand te wijzen, als hij geen extra-toelage kreeg; maar menig ander in zijne plaats zou waarschijnlijk het aanbod der poolsche Heeren aanvaard en toch op een extra-toelage aangedrongen hebben. Het gevolg was, dat de Keizer, op Bassano's advies, een buitengewone toelage van frs. 5000 's maands aan den Gouverneur van Litthauen toekende [1]).

De Minister wenschte dus Hogendorp te ontzien; maar ook de poolsche regeeringscommissie moest in haar aanzien worden gehandhaafd, en Jomini had op vele punten gelijk, al erkende Bassano, dat ook hij gebrek aan tact en aan matiging aan den dag legde [2]). In die moeilijkheid besloot de Minister een keizerlijke beslissing uit te lokken.

In een brief, gedagteekend 12 Augustus, gaf hij breed op van de onverdraaglijkheid van Hogendorp's optreden. Zonder openlijk aan te raden om den Gouverneur een andere bestemming te geven, liet hij geen enkele overweging onvermeld, die Napoleon daartoe kon doen besluiten; en hij eindigde aldus:

»Il importe pour le bien du service, que M. de H.... ait des »instructions qui ne lui laisse pas d'incertitude sur les limites de »son pouvoir; que la commission soit maintenue dans son indépen»dance. S'il en était autrement, elle se soumettrait, sans doute....

1) Later nog verhoogd, volgens een brief van Dirk v. H. aan zijne moeder, dd. 11 Nov. 1812.

2) Ernouf, l. c. blz. 414.

»Mais une autorité qui une fois a laissé voir son mépris pour les »hommes et la nation, comprimera le zèle et repoussera la confiance, »mouvement sensible dans les circonstances ordinaires, dangereux »dans les moments difficiles". [1])

Uitnemend waar; maar wie ter wereld, is men geneigd te vragen, had van een getrouw uitvoerder van Napoleon's wil eene waarschuwing verwacht voor de gevaren van menschenverachting! Hij die aldus schreef, zou intusschen spoedig ontwaren, dat de Keizer een geheel andere opvatting had dan hij van de beteekenis der poolsche zelfstandigheid.

Immers, terwijl deze brief op weg was naar het keizerlijk hoofdkwartier, kwam het tusschen Hogendorp en Jomini tot eene uitbarsting. Een poolsch officier had zich oproerig gedragen, en het stedelijk bestuur van Wilna was daarover te vergeefs komen klagen bij Jomini; in hooger beroep achtte de Gouverneur-Generaal de schuld van den officier van ernstigen aard, en gelastte hij den stadscommandant den schuldige te doen arresteeren. Jomini weigerde, schriftelijk, op zijn besluit terug te komen. Toen zond Hogendorp hem door den chef van zijn staf het bevel om zelf in arrest te blijven. Ook nu gehoorzaamde de stadscommandant niet; en 's avonds ontmoette Hogendorp hem op een bal bij een der leden van de regeeringscommissie. Op zulk eene inbreuk op de militaire tucht kon wel niet anders volgen dan een heftig tooneel, en een rapport van den Gouverneur aan den Keizer [2]).

Ook Bassano zag in, dat Jomini moest worden verwijderd: maar hij vreesde dat diens opvolger, hij mocht

1) Ernouf, l. c. blz. 413.
2) *Mémoires* blz. 312.

zijn wie hij wilde, zich evenmin als Jomini zou kunnen verstaan met een man, die zijn gezag tot in de kleinste onderdeelen wilde doen gelden [1]).

Bij den Keizer heeft deze overweging niet zwaar gewogen. Hij gaf zijne beslissing te kennen in twee brieven aan Hogendorp [2]), en in een brief aan Bassano. — Aan den Gouverneur-Generaal schreef hij, op 24 Augustus:

Monsieur le Comte Hogendorp, je vous ai nommé Président de la commission Provisoire de la Lithuanie. — par un autre ordre du jour, je vous ai chargé de la nomination aux emplois des 9 Régiments qu'on lève en Lithuanie et de toutes les mesures à prendre pour accélérer la formation de ces régiments. — je vous envoye différentes notes du Duc de Bassano, relatives à cette levée. Voyez ce ministre et pourvoyez à ce qu'il propose. — Sur ce je prie Dieu qu'il vous ait en sa sainte garde.

Smolensk, 24 Août 1812. Napoleon.

In den tweeden, particulieren brief zinspeelde de Keizer op de gezegden en voornemens, die men hem van Hogendorp had overgebriefd:

Monsieur le Comte Hogendorp, je vous donne une marque de confiance en vous chargeant de présider la commission de gouvernement de la Lithuanie. — j'espère que vous vous en montrerez digne, en y mettant un grand esprit de conciliation et surtout beaucoup d'intégrité. Vous ne devez rien recevoir de la Pologne; Mr. Bignon, ni aucun agent français, ne doit non plus rien recevoir, soit sous prétexte de frais de table, soit pour indemnité de logement, soit à tout autre titre. — j'ai appris avec peine que vous aviez manifesté là-dessus des sentimens contraires à ma volonté. — montrez aussi beaucoup d'estime pour les Polonais et tâchez de regagner leur confiance que vous avez ébranlée par des propos tout au moins déplacés. — vivez bien avec Mr. Bignon, qui depuis longtems est

1) Ernouf, l. c. blz. 414.

2) De eerste dezer brieven bevindt zich in het archief van den kleinzoon van D. v. H., de tweede in dat van Mr. H. v. H.

en Pologne et qui connaît mes intentions. — en ne revenant pas de cette fausse direction que vous aviez donnée à votre conduite, vous perdriez entièrement ma confiance et vous me serviriez mal. — Sur ce je prie Dieu qu'il vous ait en sa sainte garde.

Smolensk, 24 Août 1812. Napoleon.

Hogendorp heeft, dunkt mij, de juiste bedoeling van den Keizer gevat, toen hij op deze twee brieven, niet zonder eenige ironie, antwoordde overtuigd te zijn, dat de Keizer hem niet op dienzelfden dag tot president der regeeringscommissie zou hebben benoemd, indien hij geloof had gehecht aan de tegen hem ingebrachte beschuldigingen; hij meende dan ook niet noodig te hebben zich te rechtvaardigen, en zou dat uitsluitend doen door de wijze, waarop hij zich van zijn nieuwe taak zou kwijten, en door zich 's Keizers vertrouwen waardig te maken.

Bassano mocht zich met het volgende tevreden stellen:

»J'écris au général de Hogendorp de manière à le faire changer de conduite. S'il ne le faisait pas, je verrais à le remplacer: Il est un fait, c'est que depuis l'arrivée du général Hogendorp, le service s'est amélioré: le devoir de M. Bignon était donc de le seconder avec force, et non de le contrarier... Le gouvernement ne m'aide en rien, et ne fait rien que des babioles; le résultat de tout cela serait de dégoûter de la cause... Mettez la commission d'accord avec le gouverneur et avec M. Bignon... Enjoignez-lui d'être en quelque sorte le secrétaire du gouverneur général... C'est le seul moyen que je connaisse de me rendre des services. J'ai confiance entière dans le gouverneur général et dans M. Bignon." [1])

---

1) Ernouf l. c. blz. 415, niet zeer nauwkeurige aanhalingen uit een aantal opvolgende brieven van Napoleon aan Bassano, die ik naar de Correspondance de Napoléon I Dl. XXIV blz. 174—176 heb verbeterd.

Tevens kreeg Berthier bevel om Jomini elders te plaatsen, 'tgeen hij met te meer genoegen deed, daar hij Jomini vreesde als een mogelijk mededinger in zijn ambt als hoofd van 's Keizers generalen staf.

Hogendorp had dus gelijk gekregen, en het pleit voor de inschikkelijkheid van Bassano, zooal niet voor zijne openhartigheid, als Hogendorp in zijne gedenkschriften kan getuigen, dat hij geen enkele oneenigheid met hem heeft gehad [1]).

Het werk der organisatie van het hulpkorps werd nu met kracht en met overleg aangevat. Door de aanwending van een betrekkelijk gering bedrag van frs. 500.000.— in geld [2]), dat hem ter beschikking gesteld werd, verkreeg Hogendorp de medewerking der joodsche leveranciers; nog in September mocht hij den Keizer de toezegging doen, dat tegen 1 Januari 1813 de poolsche regimenten gekleed, gewapend en in oefening genomen zouden zijn.

De gelegenheid zou hem echter niet worden geschonken, om deze toezegging na te komen. Lang vóór den 1sten Januari was de russische veldtocht voor Napoleon geëindigd op eene wijze die geen litthausch korps had kunnen verhelpen.

Voor Hogendorp is die afloop van des Keizers over-

1) Ook aan zijne moeder schrijft Dirk uit Wilna, 24 Oct. 1812: „Le duc de „Bassano est aussi toujours encore ici, et nous vivons en très-bonne intel„ligence ensemble. Il a beaucoup de bontés pour moi et le séjour ensemble „nous a liés d'amitié et d'estime". De biograaf van Bassano, die anders weinig opheeft met Hogendorp, acht zich verplicht het incident van de extratoelage mede te deelen als „un trait qui fait honneur à la probité de ce général," — en noemt hem later nog eens: „le général de H., ancien gouverneur de Batavia (wat H. nooit is geweest), officier probe, loyal autant que brave, était devenu Français de coeur..." Ernouf, l. c. blz. 416 vlg.

2) Napoleon aan Bassano, 24 Aug. 1812, *Correspondance*, t. a. pl. blz. 174.

moedige onderneming grievender geweest, naarmate hij die minder verwachtte. Hij komt er in zijn gedenkschriften eerlijk voor uit, en onderscheidt zich daardoor gunstig van de velen die *post factum* verklaarden de catastrophe voorzien en voorspeld te hebben. „Pour „moi, zoo schrijft hij, vivement inquiet des dangers „d'une expédition aussi hasardeuse, j'étois en quelque „sorte rassuré par le génie de Napoléon, ses grandes „connaissances militaires, son expérience et sa fortune" [1]).

En in die stemming werd hij in de eerste maanden nog bevestigd door de officieele berichten over de schitterende, zij het ook moeilijk bevochten overwinningen der *grande armée* onder de muren van Smolensk, te Borodino en te Mojaisk, en over den intocht te Moskau. [2]) Maar toen begon voor den Gouverneur van Litthauen een moeilijke tijd.

Voorloopig ging hij voort, overeenkomstig de stellige bevelen van den Keizer, met de troepen die uit het westen kwamen opdagen, naar het oosten te doen doortrekken. Maar de berichten uit het keizerlijk hoofdkwartier begonnen te ontbreken; en in den aanvang van November hielden zij geheel op. Het werd nu onveilig, kleine legerafdeelingen in het onbekende, door zwermen Kozakken onverkenbaar gemaakte land te doen uitrukken. Hogendorp behield dus de divisie Loison, een regiment poolsche lanciers en twee regimenten napelsche cavalerie, die tegen het einde van November te Wilna aankwamen, onder zich. Eerst van den overtocht der Beresina kwam stellig bericht; en

---

1) *Mémoires*, blz. 322.

2) Dirk had dan ook op 24 Oct. aan zijne moeder geschreven: „Vous pou„vez assurer tous les incrédules et incurables que c'est la vérité" dat Napoleon te Moskau is aangekomen.

dat was zoo ontzettend, dat Hogendorp terstond de noodzakelijkheid inzag om van de overblijfselen der *grande armée* te redden, wat nog te redden was. Hij besloot dus, om met het grootste deel zijner legermacht aan de oostzijde van Wilna een wijden halven kring te trekken, ten einde de terugkeerende fransche troepen daarin op te nemen en tegen de aanvallen der Kozakken te beschermen.

Terwijl aan dit besluit uitvoering werd gegeven, werd de Gouverneur zelf door den Keizer ontboden, die aangaande den staat van zaken te Wilna ingelicht wilde worden. Hogendorp reisde hem op 3 December te gemoet, trof hem te Bieniczka aan, en verkreeg 's Keizers goedkeuring op al de door hem genomen maatregelen. Ook kon hij Napoleon geruststellen omtrent den voorraad levensmiddelen en kleedingstukken waarover hij te Wilna te beschikken had. Maar meer dan dit was noodig om den Keizer de overtuiging te geven, dat er mogelijkheid bestond om rondom Wilna eene legermacht bijeen te trekken, voldoende om den vijand die hem achtervolgde het hoofd te bieden. [1]) En kon dit niet, dan was er maar één alternatief, waartoe Napoleon ook besloot: het leger te verlaten, rechtstreeks naar Parijs terug te keeren, en daar, met een laatste, uitputtende inspanning van alle nog beschikbare krachten, een nieuw leger op de been te brengen.

Tot de uitvoering van dit besluit, op 4 December

1) Zooals Thiers, *Consulat en Empire* Dl. XIV blz. 646 vlg. volhoudt. Ernouf beweert dat, indien de Keizer op 4 December geweten had, hoe goed Wilna was geproviandeerd, hij het leger niet zou hebben verlaten; volgens hem heeft hij eerst op zijne vlucht, en van Bassano zelf, kennis gekregen van den staat der voorraden. Dat mag waar zijn van de gedetailleerde *staten*, — maar aan de mededeeling in Hogendorp's *Mémoires* komt volle vertrouwen toe.

genomen, werd aan Hogendorp opgedragen mede te werken, door de noodige paarden en begeleiding in gereedheid te houden; door zijne zorg gelukte dan ook de vlucht des Keizers.

Want eene vlucht is het geweest, hoezeer die ook, van 't standpunt van den Keizer, verdedigbaar zij; en toen zij bekend werd, veranderde ook de terugtocht der overblijfselen van het fransche leger in eene vlucht.

De Gouverneur-Generaal van Litthauen kreeg daarvan de eerste ervaring. Murat, Koning van Napels, door den Keizer met het opperbevel over het leger belast, begon de uitoefening daarvan met het hoofdkwartier en de nog in vrij goeden staat verkeerende garde naar Ostsmjana te sturen, met bevel aan de daar gelegerde fransche divisie van Loison en napolitaansche cavalerie, om zich over de naastbijgelegen dorpen te verspreiden. Nu stonden dergelijke dorpen wel op de kaart, maar Murat schijnt vergeten of niet geweten te hebben dat die verbrand waren; zoodat zijn bevel, bij de destijds heerschende koude van 27° Réaumur, gelijk bleek te staan met de vernietiging der bedoelde troepen, die voornamelijk bestonden uit nog ongeharde jongelieden, uit het zuiden van Italië en van Duitschland afkomstig. [1]) Van de elf à twaalfduizend manschappen die op 2 December naar Ostsmjana waren uitgetrokken, kwamen op 8 December niet meer dan tweeduizend terug.

Zij waren thans vermengd met het rampzalig overschot van het leger, dat in Juni den Niemen was over-

1) Dit ter rectificatie van Thiers, *Consulat et Empire*, Dl. XIV, blz. 654, die de vernietiging der divisie Loison aan hare uitzending naar Ostsmjana toeschrijft, waar zij integendeel zeer goed verzorgd was.

getrokken; dit bestond nu, behalve uit 12000 behoorlijk gewapende en ingedeelde soldaten, uit een ongeordenden, grootendeels ongewapenden troep manschappen van alle wapenen, wier aantal op ongeveer 40000 wordt begroot, en wier eenige hoop, wier eenige gedachte was, Wilna te bereiken, waar men wist dat eten en verwarming te vinden was. Hogendorp had op weg naar Bieniczka, waar hij den Keizer ontmoette, reeds eene voorproef gehad van hetgeen hem thans te Wilna te wachten stond. „Moedeloos," zoo verhaalt hij wat hij zag, „in zich gekeerd, zwijgend, wankelden de ongelukkigen voort. Velen zakten plotseling in een en vielen om, enkelen stonden met moeite weer op. De meesten bleven liggen, en wachtten stuiptrekkende het einde af. Bijna allen hadden de wapens weggeworpen, en waren bijna geheel ontdaan van kleeding, en, nog ondraaglijker, van schoeisel. Er waren er onder met vreemdsoortige kleedingstukken bedekt, in vrouwenpelzen, in allerlei lappen gehuld. De generaal had niets boven den gemeenen soldaat vooruit, en liet zich duwen en stooten zonder een woord te durven zeggen; want ondergeschiktheid en discipline waren verdwenen." [1])

Alle verhalen, en er zijn er vele, uitgegeven en onuitgegeven, die den terugtocht van het leger naar en door Wilna tot onderwerp hebben, komen overeen in de beschrijving der ongeloofelijke wanorde welke daar bij de aankomst der straks beschreven bende ontstond. En toch had die zoo licht voorkomen kunnen worden, zegt Thiers, als men buiten de stad gezorgd had, dat de aankomenden in verschillende afdeelingen gesplitst en door verschillende stadspoorten binnengelaten waren;

---

1) *Mémoires*, blz. 321 vlg.

en indien in de stad troepenafdeelingen onder een ferm en verstandig officier de orde gehandhaafd hadden, en er op verschillende gemakkelijk te bereiken plaatsen uitdeelingen van levensmiddelen hadden plaats gehad. Voor zoover deze laatste eischen betreft, zie ik geen reden om de waarheidsliefde van Hogendorp te betwijfelen, wanneer hij in zijne *Mémoires* verklaart, binnen de stad, waarover hij bevel voerde, al de maatregelen genomen te hebben die Thiers later als voldoende zou omschrijven. Hij had de menigvuldige groote kloosters te Wilna op één na doen ontruimen, en de bewoners er van in één gebouw bijeengebracht; daardoor kreeg hij de beschikking over een groot aantal ruime gebouwen, waar hij alles op de ontvangst van het gedesorganiseerde leger liet voorbereiden. In alle straten liet hij groote plakkaten aanplakken, die aan de soldaten van elk legerkorps een klooster aanwezen, waar zij warme soep, vleesch, brood en verwarmde vertrekken zouden vinden. Maar hij rekende er op dat het leger van verschillende kanten de stad zou binnen komen; en dit geschiedde niet. Alles stormde op de eene poort los, die van den kant van Smolensk toegang tot de stad gaf, en daar vocht en verdrong men zich vier-en-twintig uur lang; bij die poort kwamen vele honderden ongelukkigen om van koude en van honger, of geraakten onder de voeten hunner makkers. Wat de stad binnendrong, viel terstond aan op de naastbijgelegen huizen om die te plunderen; weldra ontstond brand, en, zoo schrijft Hogendorp, „de stad zou onvermijdelijk in vlammen zijn opgegaan, indien niet de huizen van steen waren geweest; zij zou zijn uitgeplunderd, indien de manschappen wat meer kracht hadden overgehad; maar allen waren uitgeput van

vermoeienis en ontbering. Overigens waren er levensmiddelen in overvloed, en werden deze aan ieder die er om vroeg zonder eenige formaliteit uitgedeeld [1])."

Zijn eigen woning, het paleis der russische civiele regeering, werd weldra een hospitaal voor tal van officieren van hoogeren en lageren rang, die hij op zijne kosten liet verplegen; vooral zijn eigen landgenooten, die zich bij den overtocht van de Beresina onder Daendels zoo heldhaftig hadden gedragen, stond hij op deze wijze bij. — Maar lang kon Wilna niet tot wijkplaats dienen van het fransche leger, al oordeelde Hogendorp dat de Koning van Napels onverantwoordelijk vroeg tot den terugtocht besloot, en dien veel te overhaast uitvoerde. Ook deze terugtocht, schoon gedekt door de heldhaftige pogingen van den Maarschalk Ney, kwam den Franschen weder op 20000 man aan dooden en gevangenen te staan. Te Kowno, op de plaats, waar in Juni het leger den Niemen was overgetrokken, en waar thans groote voorraden levensmiddelen en kleederen bijeengebracht waren, herhaalden zich de tooneelen van wanorde die te Wilna waren voorgekomen. Hogendorp was daarvoor stellig niet verantwoordelijk: sedert hij, met de hoofdplaats van zijn gouvernement ook zijne waardigheid als Gouverneur van Litthauen had verloren, had hij zich bij de achterhoede van het fransche leger onder Ney gevoegd, om zooveel mogelijk van de krijgskas van zijn voormalig gouvernement te redden. Dat hij die niet gered heeft, maar dat de four-

---

1) Ook dit is in strijd met wat Thiers l. c. blz. 655, beweert: „Bientôt, comme à Smolensk, les efforts de l'autorité pour rétablir l'ordre dans les corps, produisirent le désordre. On voulait du pain, de la viande, du vin, des abris surtout, et on n'était pas d'humeur à se laisser renvoyer par des commis au régiment qui n'existait plus....''

gons met geld gedeeltelijk tusschen Wilna en Kowno geplunderd, gedeeltelijk den vijanden in handen zijn gevallen, kan men bij Thiers lezen. Zoo ook, dat Ney en Gérard de laatste zeshonderd man van hunne achterhoede bij de verdediging van Kowno zagen wegsmelten, en, door eenige officieren vergezeld, een goed heenkomen vonden naar Koningsbergen: „dernier et unique „service qu'ils pussent rendre," zegt Thiers terecht, „car c'était quelque chose dans l'immensité de ce désastre „que de sauver ces deux hommes."

Hogendorp was hen daarheen voorgegaan: ook hij, als zoovele anderen, had op de vlucht van Wilna al zijn bagage, eindelijk zelfs zijn rijtuig moeten achterlaten. Hij moest nu trachten te zorgen, dat zijne vrouw en zijn dochtertje, die nog altoos te Koningsbergen waren, bijtijds een veilige wijkplaats bereikten, eer de russische legers Pruisen binnenrukten. Dit mocht hem gelukken, maar huiselijk leed werd hem daarom niet gespaard. Te Koningsbergen wachtte hem de tijding van het overlijden zijner moeder, met wie hij nog steeds in liefdevolle betrekking stond. En toen hij te Berlijn aankwam, vond hij vrouw en kind door het roodvonk aangetast; drie dagen daarna bezweek Mevrouw van Hogendorp; en al herstelde de dochter aanvankelijk, toch bleek de ziekte te veel van hare krachten te hebben gevergd. Een zestal maanden daarna overleed ook zij, de laatst overgeblevene van de zes kinderen uit Hogendorp's tweede huwelijk.

In zijne *Mémoires* verhaalt Dirk van dit zijn verblijf te Berlijn nog, dat hij aan een plicht voldeed door een bezoek af te leggen bij de Prinses-Douairière van Oranje, aan wie hij en zijne familie zooveel te danken hadden; hij wilde haar de verzekering geven van zijn onver-

anderlijke erkentelijkheid, en van zijn leedwezen, dat de gebeurtenissen er toe geleid hadden, om hem, gelijk trouwens nagenoeg alle Hollanders, een weg te doen inslaan, die met het belang van het huis van Oranje streed. Inhoud en vorm beide van deze mededeeling bewijzen, dat hij nog steeds van zijn goed recht doordrongen was, wanneer hij in zijne verhouding tot het huis van Oranje een scherp onderscheid maakte tusschen den persoonlijken weldoener en het eminente hoofd der voormalige Republiek. Als fatsoenlijk man gevoelde hij zich verplicht en gedrongen om genoten weldaden te erkennen; maar de gedachte kwam niet in hem op, dat een bezoek van den napoleontischen generaal door de weduwe van onzen laatsten Stadhouder als eene beleediging, in alle geval als een pijnlijk iets kon worden opgevat. Zoo weinig vermoedde hij dit, dat, toen de Prinses zijne betuigingen van dienstwilligheid beantwoordde met de verzekering „qu'elle avoit toujours rendu justice à ses sentiments," Dirk van Hogendorp de bittere ironie voor goede munt opnam, en in zijne *Mémoires* verzekerde dat de Prinses hem met welwillendheid ontving. [1])

1) Ik dank aan de welwillendheid van Mr. H. graaf v. Hogendorp de mededeeling van een brief, dien de Prinses op 30 Januari 1813 aan G. K. van Hogendorp schreef, en waarin zij hem een relaas geeft van het gebeurde. — Zij schrijft:... „Lorsque j'appris l'arrivée de Mme votre belle-soeur, après „un voyage pénible, aiant dû s'arrêter plusieurs jours en route entre Koeningsberg et ici pour la maladie de son enfant, j'appris en même tems, qu'elle „étoit incommodée et fort inquiète de son mari, dont elle n'avoit aucune nou„velle; ces circonstances réunies, m'engagèrent à lui faire offrir mes services, „quoique je n'aie pas eu l'avantage de la connoître. Malheureusement son indis„position augmenta si rapidement, que je ne sus pas même si ma commission lui „avoit été faite, qu'après qu'elle n'était déjà plus; mais probablement c'est „à cette circonstance que je dois l'empressement que son Mari m'a témoigné „à son arrivée ici, deux jours avant la mort de sa femme, et lorsqu'elle étoit „encore sur pied; il ne devoit rester que 24 heures et au moment ou j'igno„rais encore qu'il fût ici, on l'annonça chez moi. Je m'excusais de ne pou-

Te Parijs, waar hij op den 8sten Februari 1813 aankwam, vond hij den Keizer reeds bijna gereed voor den nieuwen veldtocht. Een pijnlijke aanval van podagra, waaraan hij veelal onderhevig was, belette den aide-de-camp echter den aanvang van dien veldtocht mede te maken. De slag van Lützen was reeds gewonnen, toen hij, nog steeds maar half hersteld, Napoleon's hoofdkwartier bereikte, daags vóór den slag van Bautzen (20 Mei). Gedurende dien veldslag, en den daarop volgenden tocht achter de zich terugtrekkende Russen, — eene vervolging kon het niet meer heeten, — bleef Hogendorp voortdurend in de onmiddellijke nabijheid van den Keizer. En de indruk dien men uit de lezing der *Mémoires* krijgt, is dat de aanhankelijkheid en de bewondering van den schrijver voor Napoleon stellig niet verminderd was, nu deze met bovenmenschelijke inspanning van geestkracht de gunst van het geluk trachtte te herwinnen, dat hem in Rusland ontrouw was geworden.

Na Bautzen trok Napoleon gestadig vooruit, steeds over een wapenstilstand onderhandelende, dien hij nog meer noodig had dan de terugtrekkende vijand. Op

„voir le recevoir, et mes gens lui dirent, que j'étais sortie; cela ne l'em„pêcha pas d'insister encore pour que je lui fixe une heure dans la soirée, „parcequ'il partait le lendemain; mais j'avais d'autres engagements, et cela „en resta là pour le moment; l'état de sa femme ayant empiré, il différa son „voyage, et à peine l'eût-il enterrée, qu'il revint à la charge pour me voir, „à quel sujet il écrivit une lettre très pathétique et bien tournée à M. de „Larrey (den Secretaris der Prinses). Dans d'aussi tristes circonstances pour „lui, je n'hésitais pas à lui fixer une heure pour venir me voir, et il em„ploya les cinq minutes que je le vis à me rappeler les anciens tems, pour „me parler de sa reconnaissance éternelle, de son bon coeur, du souvenir „qu'il me conservoit etc. etc., et mille belles choses dans ce goût. Je l'as„surais avec vérité que j'avois *toujours rendu justice à ses sentimens*, et c'est „ainsi que nous séparâmes. Le Lendemain il partit pour Paris avec sa petite..."

1 Juni bezetten de fransche troepen de stad Breslau, en werd Hogendorp daar tot Gouverneur aangesteld; doch hij bekleedde die waardigheid maar tien dagen lang. De voorwaarden, waarop de wapenstilstand op 5 Juni werd gesloten, bepaalden onder meer, dat Breslau met de daaromheen liggende streek neutraal grondgebied zou zijn, zoodat die door de fransche troepen, hier door Ney aangevoerd, moest worden ontruimd. De Gouverneur begaf zich weder naar het hoofdkwartier te Dresden.

Van de vruchtelooze onderhandelingen over den vrede, die daar in de twee volgende maanden werden gevoerd, weet Hogendorp, op het oogenblik dat hij zijne herinneringen te boek stelt, niet meer te zeggen, dan dat, indien Napoleon, gelijk beweerd wordt, den vrede van de hand heeft gewezen, hij wel goede redenen daarvoor gehad zal hebben [1]). Toen de onderhandelingen afgebroken, en de krijgsverrichtingen weder voortgezet werden, die op Napoleon's nederlaag te Leipzig zouden uitloopen, toen was Hogendorp reeds lang opgetreden in de laatste waardigheid die hij aan de gunst van den franschen Keizer te danken heeft gehad: een bedenkelijke gunst voor hem die haar ontving, gelijk zou blijken. Op 17 Juni werd hij benoemd tot Gouverneur van Hamburg, en reeds op 22 Juni aanvaardde hij zijn ambt.

---

1) *Mémoires*, blz. 371: „S'il est vrai qu'on ait présenté à l'empereur Napoléon des conditions définitives, alors il s'est trouvé pendant quelques instants l'arbitre de son propre sort, et comme l'événement a prouvé contre lui, on pourrait le condamner de n'avoir pas accepté la paix. Mais dans ce cas même, sait-on si les propositions n'étoient pas inadmissibles, et si la détermination qu'il a prise ne lui présentoit pas plus de chances favorables et des conséquences moins fatales pour lui? L'histoire seule pourra mettre la postérité en état de juger ces questions". Eene beslissing is ook nu nog niet gemakkelijk.

Hamburg was er tot op het einde van 1810 betrekkelijkerwijs zacht afgekomen van de fransche overheersching. Wel had het, sedert de invoering van het continentaal stelsel, een fransche bezetting moeten toelaten, ten einde, zoo het heette, beschermd te worden tegen aanslagen op zijne onafhankelijkheid; wel hadden de inkwartiering van dit garnizoen en van doortrekkende troepen, en de beleefdheidsgeschenken aan de fransche generaals die zich tijdelijk in de oude Hanzestad ophielden, aan de stadskas aanmerkelijke sommen gelds gekost[1]). Maar de sluikhandel, door de ligging der stad zeer begunstigd, had den handelsstand groote winsten doen behalen, — en zoolang de oude, aristocratisch-republikeinsche instellingen in wezen bleven, zoolang de gemoedelijke, schipperende, geven en nemen toelatende wijze van bestuur werd toegepast, waaraan men gewend was, werd de druk der tijden door niemand zeer pijnlijk ondervonden. Het decreet van 18 December 1810 bracht daarin verandering. Zonder opgaaf van andere redenen dan den drang der omstandigheden, werd bij dat decreet de geheele noordkust van Duitschland tot aan de Elbe, met inbegrip van het Hertogdom Oldenburg en de drie Hanzesteden Bremen, Lubeck en Hamburg, onder den naam van departementen des Bouches de l'Ems, du Weser, et de l'Elbe, bij Frankrijk ingelijfd, en onder het gebied der 32e militaire divisie gebracht. Van dat oogenblik

1) Ca 15 Millioen Mrk. b°., volgens Mönckeberg: *Hamburg unter dem Drucke der Franzosen.* 1806—1814. *Historische Denkwürdigkeiten,* Hamburg 1864, Gustav Eduard Nolte (Heroldsche Buchhandlung), een boek dat de te Hamburg voortlevende traditie, zonder veel critiek, maar met groote goede trouw weergeeft.

werden de ons destijds reeds welbekende zegeningen der napoleontische regeermethode ook over Hamburg uitgestort: sterke centralisatie, inmenging der overheid in tal van privaat-aangelegenheden, inbeslagneming van kerkelijke en liefdadige fondsen, scherpe vervolging van smokkelhandel, vernietiging van bloeiende industrieën door de invoering der tabaksregie en de uitsluiting van koloniale suiker, — eindelijk en vooral de conscriptie, dubbel pijnlijk voor een handeldrijvende, tot dusver aan krijgsdienst geheel vreemde bevolking, — bijna ondraaglijk, nu zij werd ingevoerd op het oogenblik, dat Napoleon zich begon toe te rusten voor den russischen veldtocht.

Geen wonder, dat de afloop van dien veldtocht, al had hij aan duizenden harer zonen het leven gekost, de oude Hanzestad met blijde verwachting vervulde. Maar het ongeluk heeft gewild, dat die verwachting te vroeg is verwezenlijkt.

In de maanden die op de vernietiging der *Grande Armée* volgden, trokken de russische krijgsbenden zonder veel tegenstand te ontmoeten, doch op zeer ongeregelde wijze, door de streken van Noord-Duitschland westwaarts op. Zoo kwam ook eene afdeeling, grootendeels uit Kozakken bestaande, en onder bevel van een duitsch gelukzoeker in russischen dienst, Tettenborn, omstreeks Maart 1813 in de nabijheid van Hamburg. Het volk was reeds lang onrustig: op 24 Februari had een oproer plaats gehad, waarbij vooral vrouwen zich hadden doen gelden, en dat aan minstens één douanier het leven had gekost [1]). De marine-soldaten, allen Hol-

---

1) Mönckeberg, t. a. pl. blz. 48; zie daarentegen Mad. de Blocqueville *Le Maréchal Davout, Prince d'Eckmühl, raconté par les siens et par lui-même. La Russie et Hambourg* blz. 230.

landers, hadden op 10 Maart twintig hunner kanonneerbooten in de Elbe doen zinken en vierhonderd vaten kruit in 't water geworpen, en waren daarop naar hun land gedeserteerd. De geheele fransche bezetting der stad bestond uit ongeveer twaalfhonderd man, met inbegrip van alle douaniers. Op een gegeven oogenblik sloeg den franschen commandant, Carra-St.-Cyr, de vrees om 't hart, en trok hij zich op den linker-Elbe-oever terug. Dit gaf Tettenborn de gelegenheid om de stad te bezetten: maar hij dreigde haar als vijandelijke stad te zullen behandelen, wanneer niet eerst het fransche bestuur door den voormaligen Senaat was vervangen. Wel wisten de magistraatsleden, oude zoowel als nieuwe, aan welk gevaar zij blootstonden, wanneer zij aan dezen eisch voldeden, maar de aandrang van het volk, de vrees voor den onwil van Tettenborn, de hoop dat het nu uit zou zijn met Napoleon's geluk, deed hen toestemmen, — en op 18 Maart trok Tettenborn onder algemeen gejubel het bevrijde Hamburg binnen.

De vreugde was van korten duur, — en werd, zoolang zij duurde, bij de leden der regeering althans, vergald door de nadere kennismaking met de eigenaardigheden van Tettenborn, die den tocht naar Hamburg voornamelijk had ondernomen, omdat zijne financiën in de war waren [1]), — en die, zoo hij al een bekwaam cavalerie-overste was, gaarne erkende dat hij van de ver-

---

1) C. Mönckeberg, l. c. blz. 57. „Die reiche, einst so blühende Handelstadt hatte für Tettenborn einen besondern Reiz. Als ein hochgestellter Mann ihn auf das Miszliche des Unternehmens aufmerksam machen wollte, sagte er: „Was wollen Sie? Sie kennen ja meine Finanzen." Deze getuigenis van een hamburgsch patriot en wat hij verder omtrent Tettenborn verhaalt, strookt volkomen met de berichten die de geheime politie van Davout later omtrent Tettenborn inwon (*Le Maréchal Davout, Prince d'Eckmühl enz. La Russie et Hambourg*, par Mad. de Blocqueville blz. 237).

dediging eener stad geen verstand hoegenaamd had. En hierop zou het toch zijn aangekomen! Want Napoleon had onderwijl zijne wapening met alles bedwingende geestkracht voortgezet, en stond op het einde van Maart gereed om den strijd tegen Rusland, waarbij Pruisen zich thans gevoegd had, te hervatten. Op het bericht van de bezetting der Hanzestad door de Russen had hij geantwoord: „Je ne la lâcherai pas!" en op datzelfde oogenblik rukte Vandamme, onder het opperbevel van Davout, met dertigduizend man reeds uit Wezel op, met opdracht om aan dit besluit van den Keizer uitvoering te geven.

Eenigen tijd nog trachtte Tettenborn den voortgang der fransche troepen door uitvallen op den linkeroever der Elbe te belemmeren, — en inmiddels de hulp te verkrijgen van het leger, dat Bernadotte, de zweedsche troonopvolger, naar Pommeren had overgebracht, om zijn eisch klem bij te zetten, dat Denemarken hem Noorwegen zou afstaan. Toen zweedsche hulp uitbleef, trok Tettenborn met zijne Kozakken en 94 voor eigen gebruik [1]) volgeladen bagagewagens de stad uit, en de Denen er in, die haar als bondgenooten van Napoleon in ontvangst namen, om haar den volgenden dag aan Davout over te geven.

Zoo begon, op 31 Mei 1813, voor Hamburg een jaar, dat met nog meer recht dan 1870 voor Frankrijk *l'année terrible* mag heeten. Reeds bij voorbaat, op 7 Mei, had Napoleon het vonnis der ongelukkige stad geveld: zoodra zij ingenomen was, moest Davout de Senatoren, die wederom als zoodanig waren opgetreden, doen gevangen nemen, en de vijf meest schuldigen fusillee-

---

1) C. Mönckeberg, blz. 111.

ren; de overigen zouden naar Frankrijk gevoerd, en hun aller bezittingen verbeurd verklaard worden; hij moest de stad ontwapenen, alle officieren van het hanzeatische korps fusilleeren, de minderen naar Frankrijk, naar de galeien sturen; de 1500 rijkste en meest schuldige inwoners der drie noordelijke departementen moest hij gevangen zetten, en hunne bezittingen ten bate van het domein in beslag nemen. Hij moest te Hamburg en te Lübeck eene oorlogscontributie van 50 millioen francs invorderen, en vooral de hamburgsche handelshuizen, die kwade bedoelingen hadden, niet vergeten. „Il faut déplacer les propriétés, sans quoi on „ne serait jamais sûr dans ce pays." Tevens zou Vandamme naar Mecklenburg oprukken, en den regeerenden Groothertog, die zich van den Rijnbond had losgescheurd, met diens familie oplichten en naar eene staatsgevangenis in Frankrijk doen brengen [1]).

Dit laatste, en de door Napoleon bevolen fusillades waren zelfs voor een Davout te veel: „Jamais votre „Majesté ne fera de moi un duc d'Albe!" schreef hij op 14 Mei; [2]) „Je briserais plûtot mon bâton de maré-„chal que d'óbéir à des ordres dont l'Empereur lui-même „serait le premier à regretter l'exécution. La guerre est „déjà assez horrible sans y ajouter des cruautés inu-„tiles." De Maarschalk vroeg daarentegen de machtiging om eene, behoudens enkele uitzonderingen, algemeene amnestie uit te vaardigen, mits men zich aan de te stellen voorwaarden aangaande de oorlogscontributie

1) Mad. de Blocqueville blz. 208 vlg. Brief v. Berthier aan Davout: hij voegt er bij: „Toutes ces mesures, prince, sont de rigueur; l'Empereur ne vous „laisse la liberté d'en modifier aucune."

2) Als boven, blz. 207, doch dezen brief citeert Mevr. de Blocqueville uit haar geheugen, steunende op dat van Villemain, die den brief had gelezen.

onderwierp, en hierin bewilligde de Keizer. Maar hij bleef des te stelliger aandringen op stipte uitvoering zijner overige bevelen. Deze betroffen ook den staat van tegenweer, waarin hij Hamburg wenschte gesteld te zien. In hoofdtrekken had Napoleon deze verdedigingswerken op meesterlijke wijze in zijne brieven aangeduid. De uitvoering liet hij met de noodige wijzigingen geheel aan den Prins van Eckmühl over, en in dezen vond hij een onovertroffen bekwaam en zeer bereidwillig uitvoerder zijner wenschen; ook waar de uitvoering het ongelukkige Hamburg met ondraaglijke requisitiën, met ongehoord onrecht kwelde, voldeed de Maarschalk met onverstoorbare kalmte aan de hem gegeven bevelen.

In de aldus vogelvrij verklaarde stad was Dirk van Hogendorp geroepen het bevel te voeren. Benijdenswaard was zijn ambt niet, ook voor een man die met hart en ziel den Keizer was toegedaan. Het maakte hem ondergeschikt aan den Prins van Eckmühl, met wien hij reeds een jaar te voren te Koningsbergen in onaangename aanraking was geweest. Wel had hij, als aide-de-camp van den Keizer, een bevoorrechte plaats in de militaire hiërarchie; ook was hem, evenals vroeger te Wilna, opgedragen om rechtstreeks met den Keizer te correspondeeren. Het vermoeden is zelfs gewettigd, dat Napoleon Hogendorp als dwarskijker heeft willen plaatsen naast zijn meest bekwamen veldoverste, tegen wien hij sedert eenigen tijd een zeer weinig gegrond wantrouwen had opgevat. Bijna onvermijdelijk moesten uit deze tweeslachtige verhouding tusschen den Gouverneur van Hamburg en den Opperbevelhebber der 32ste militaire divisie oneenigheden ontstaan, onvermij-

delijk vooral, waar onverzettelijkheid van wil en ingenomenheid met eigen zienswijze bij beide mannen in hooge mate aanwezig waren; en het ongeluk, voor Hogendorp, heeft gewild, dat toen er verschil ontstond, Napoleon zijn laatsten wanhopigen strijd was begonnen tegen den zegevierenden vijand, die de grenzen van het oude Frankrijk naderde. Voor zoover mij bekend is geworden, is na de eerste helft van Augustus 1813 geen enkel schrijven, noch van Davout, noch van Hogendorp, door den Keizer beantwoord; en bij gebrek aan beslissing in hooger beroep, moest natuurlijk Hogendorp in geval van botsing tusschen hem en den Maarschalk het hoofd buigen.

Dit moge een bittere noodzakelijkheid geweest zijn, zij heeft toch voor hem één goede zijde gehad: hij heeft zich op haar kunnen beroepen om de verantwoordelijkheid van zich af te werpen van vele der kwellingen, welke de fransche overheersching over Hamburg heeft uitgestort. Zoolang Davout zelf te Hamburg het bevel gevoerd heeft, komt die verantwoordelijkheid van zelf voor zijne rekening, althans wat de uitvoering betreft der door Napoleon bevolen maatregelen van geweld. En dat deze van geen verzachting heeft willen hooren van het strafvonnis, door hem over de rebellische Hanzestad uitgesproken, kan men thans in onwraakbare bescheiden lezen [1]). Tegen half Augustus evenwel liep de

1) Zie de *Correspondance du Maréchal Davout, Prince d'Eckmühl. Ses commandements, son Ministère.* 1801—1815, *avec introduction et notes par* Ch. de Mazade (1885) Dl. IV, blz. 220 Noot. Uit den hier medegedeelden brief van Napoleon (van 9 Juli 1813) blijkt dat hij, zelfs tegen den zin van Davout, aandringt op de volle betaling der brandschatting van 48 millioen die ten slotte aan Hamburg is opgelegd. Zijn recht daarop verdedigt hij aldus: „Le „crime de rébellion et de félonie qu'ils (les Hambourgeois) ont commis, les „a dépouillés de toutes leurs propriétés et de tous droits civils; la contri„bution de guerre en est le rachat." En verder: „Il faut chercher aussi à

wapenstilstand af, en trok Davout uit om de zweedsche en pruisische legers in Mecklenburg en Pommeren in bedwang te houden. Eerst van dit oogenblik kan Hogendorp beschouwd worden als zijnde in de uitoefening van zijn ambt als Gouverneur van Hamburg getreden. Toch zal men wel doen, met hem ook in dezen tijd niet als een *free agent* te beschouwen. Vooreerst bleven de bevelen des Keizers in stand, die o. a. uitdrukkelijk had gelast, om den staat van beleg af te kondigen, zoodra de Maarschalk de stad verliet; in de tweede plaats, en dit is juist de groote grief van Hogendorp tegen den Prins van Eckmühl, ging deze ook uit de verte voort met alles te regelen, wat Hogendorp als tot zijn werkkring beschouwde te behooren, zonder zich in het minst om de zienswijze of de reeds gegeven bevelen van den Gouverneur van Hamburg te storen [1]).

Dit behoort in het oog gehouden te worden wanneer men de rol, die Hogendorp te Hamburg heeft vervuld, naar billijkheid wil beoordeelen. De berichten dienaangaande zijn afkomstig uit verschillende bronnen, die echter geen van alle onbevangen mogen heeten; eensdeels van hen die onder den druk der fransche overheersching geleden hebben, — ten andere van Hogendorp zelf, die in het volgend jaar zich geroepen

---

„atteindre la canaille et faire peser sur elle une portion de la contribution „de guerre.... Cela ne produira que 2 ou 3 millions, mais il est convenable „de frapper la canaille et de lui faire voir qu'on ne la craint pas. Il faudrait „l'atteindre en prenant le plus qu'on pourra pour envoyer en France dans „les troupes, et en saisissant tous les boutefeu, qu'on enverra aux galères et „dans les maisons de force en France." Deze brief is ook opgenomen in het reeds aangehaalde werk van Mad. de Blocqueville blz. 218.

1) Zie o. a. een brief van Davout aan Hogendorp, van 26 Sept. 1813 waarin hij tot in de kleinste bizonderheden de uitvoering regelt van de verdedingswerken van Harburg (het zuidelijk bruggehoofd van de Elb e tegenover Hamburg). Mad. de Blocqueville, l. c. blz. 224.

heeft gevoeld om een verweerschrift tegen de lasteringen waaraan hij blootstond, in 't licht te geven; in de derde plaats van Mevrouw de Blocqueville, de dochter van Davout, die met hartstochtelijke ingenomenheid van haar vader een beminnelijk, maar daarom nog niet volkomen betrouwbaar portret heeft geleverd.

De hamburgsche traditie noemt Hogendorp den meest gehaten handlanger van Napoleon; zij stelt hem verantwoordelijk voor den staat van beleg, die inderdaad reeds op den dag vóór het vertrek van Davout en op uitdrukkelijk bevel van Napoleon werd afgekondigd [1]); bij die afkondiging waren samenscholingen van meer dan vier personen verboden, op straffe van de kogel voor mannen, van geeseling voor vrouwen; ook wordt beweerd, dat de Gouverneur voor zijn hotel op de Ganzenmarkt een stellage had laten oprichten, en na het ontbijt naar de toepassing dier geeselstraf ging kijken [2]). Dit thema wordt dan verder uitgewerkt in een vliegend blaadje dat de hamburgsche uitgewekenen in de legerafdeeling onder Tettenborn uitgaven: het was geen wonder, zoo heette het daar, [3]) als Hogendorp vrouwen liet geeselen: hij was er immers aan gewend, daar zijn eigen vrouw op verschillende wijzen gegeeseld was, totdat zij eindelijk aan de gevolgen te Berlijn was bezweken, waar hij zelf, eveneens op zijne vlucht uit Rusland door Kozakken afgezweept, haar

1) Mönckeberg l. c. blz. 136 volg.

2) Mönckeberg l. c. blz. 137, den voormaligen Maire van Hamburg Abendroth aanhalende, die echter het bericht niet dan van hooren zeggen gehad kan hebben, daar hij destijds uitgeweken was.

3) Nummer van 2 Oct. 1813, volgens Hogendorp, in het verweerschrift dat achter zijne *Mémoires* is opgenomen (blz. 383). Ook Mönckeberg vermeldt dit blaadje „Zeitung aus dem Feldlager", als hebbende onder meer ten doel, den haat tegen de Franschen aan te wakkeren.

in grooten angst had moeten verlaten. Overigens kon de schrijver de hamburgsche schoonen verzekeren, dat als zij den Hr. Hogendorp wilden geeselen met Kerst-Garten, waaraan ducaten hingen, hij zich gaarne zou onderwerpen aan zulk een winstgevende tuchtiging.

Tot zulke laagheden daalden de verbitterde hartstochten van die dagen af! En stellig getuigt het niet voor de kieschheid van Tettenborn, als hij dergelijke beleedigingen tegen een vijandig officier in een, gelijk Hogendorp beweert, met zijne goedkeuring uitgegeven blad heeft toegelaten. Een andere vraag is, of Hogendorp veel baat kon verwachten van de wederlegging van zulk een smaadschrift. Er zijn dingen waarop men niet antwoordt.

Overigens houdt hij vol, dat de straf der geeseling tijdens zijn bevelhebberschap op geen enkele vrouw is toegepast, en beroept hij zich op de getuigenis van allen die destijds met hem in aanraking gekomen zijn, om te verklaren of hij niet altoos met de meeste matiging te werk gegaan is bij de toepassing der harde maatregelen, welke hij geroepen was uit te voeren. Wie zal nu, vijf-en-zeventig jaar na dato, uitmaken of de traditie, dan wel Hogendorp's eigen verklaring, met de waarheid strookt?

Eénige aanwijzingen echter meen ik gevonden te hebben, die mij toeschijnen ten gunste van Hogendorp's denk- en handelwijze te pleiten. Van de gevallen die tot onaangenaamheden tusschen Hogendorp en Davout aanleiding gaven, zijn er maar twee die uit geheel betrouwbare berichten kunnen gekend worden. In het eerste krijgt de Gouverneur van den Maarschalk eene berisping, omdat hij voor zekeren Heer von Schel een

permis de sortie geteekend heeft. [1]) In het tweede geval heeft Hogendorp de te Hamburg zeer populaire burgerwacht, die sedert de aankomst der fransche bezetting was ontbonden, tijdens zijn commando weder in werking gesteld om in de stad de rust te bewaren; en wordt deze maatregel, zoodra het tusschen hem en den Maarschalk tot een open breuk is gekomen, door laatstgenoemde ingetrokken. [2]) In beide gevallen schijnt te blijken, dat Hogendorp getracht heeft op de individueele vrijheid en op de oude gewoonten zoo min mogelijk inbreuk te maken; en dat hij dus in zijn verweerschrift terecht heeft kunnen betuigen: „que pour autant qu'il a dépendu „de moi, j'ai mis, dans l'exécution des ordres et les „affaires du service, toute l'humanité, la douceur et les „bons procédés que l'on peut exiger d'un galant-homme „et d'un militaire d'honneur. [3])"

Intusschen laat zich licht begrijpen dat de haat der mishandelde hamburgsche bevolking zich voornamelijk richtte tegen dengeen, die gedurende de eerste maanden van den staat van beleg het hoogste gezag in de ongelukkige stad bekleedde. In de herinnering der tijdgenooten kreeg hij dan ook de schuld van de hardste maatregelen, die gelijk thans blijkt, door Davout bevolen zijn, om te voldoen aan Napoleon's stelligen last,

1) Mad. de Blocqueville, l. c, blz. 234.

2) Mönckeberg blz. 255.

3) *Mémoires* blz. 385 vlg. — In een werk van een Duitscher, Otto Freiherr von Odeleben (*Napoleons Feldzug in Sachsen im Jahre* 1813, *entworfen von einem Augenzeuge in Napoleons Hauptquartier*, 2e verbesserte Auflage. Dresden 1816) leest men blz. 163: „General Hogendorp... that selten dienst beim „Kaiser, litt am Podagra,... wurde auf kurze Zeit vor Abschlusz des Waffen„stilstandes zum Kommandanten von Breslau, und sodann in Hamburg „unter Davoust's Befehlen ernannt. Er hat zwar in öffentlichen Blättern „kein sonderliches Lob erhalten; schien mir aber nicht von tyrannischer Ge„müthsart zu sein, doch schreibe daher sein Benehmen mehr der Strenge „Davoust's zu."

Hamburg ten uiterste toe te verdedigen: de meedoogenlooze invordering der oorlogscontributie, de voortdurende requisitiën van materialen en werkkrachten om de verdedigingswerken te voltooien, de inbeslagneming van kerken en van openbare liefdadige kassen; die van de munt en van het muntmateriaal, in de Bank aanwezig, het afbreken of in brand steken van honderdtallen huizen, die der verdediging in den weg stonden, alles kreeg Hogendorp op zijne rekening. Eerst toen Davout in het begin van December genoodzaakt werd, zich in Hamburg op te sluiten, kon ook de eerste de beste Hamburger zien, dat er boven Hogendorp nog een machtiger stond dan hij. En het duurde niet lang, of Davout gaf daarvan een sprekend bewijs.

Reeds lang te voren had de Maarschalk met het oog op een waarschijnlijk beleg bepaald, dat elk hoofd eens huisgezins zich van een voorraad levensmiddelen, toereikend voor zes maanden, had te voorzien, op straffe van uitzetting uit de stad en van sequestratie zijner bezittingen. Omstreeks half December achtte Davout het tijdstip gekomen om, door toepassing van deze bedreiging, de stad te ontlasten van een aantal hongerige magen; en op 18 December verscheen een decreet, bepalende dat de vreemdelingen en de ingezetenen, die niet in 't bezit zouden bevonden worden van den vereischten voorraad, binnen acht-en-veertig uur de stad moesten verlaten. Achtereenvolgens werd voorts in verschillende, dikwijls met elkaar tegenstrijdige bekendmakingen, deze termijn eenigszins verlengd, onder telkens scherper bedreiging van straf bij niet-nakoming; eindelijk zelfs zou hij, die zonder voorraad werd bevonden, behalve verbeurdverklaring zijner goederen, nog vijf-en-twintig stokslagen ondergaan. En zoo ge-

lukte het bijna 25000 ingezetenen ter poorte uit te drijven, die grootendeels te Altona werden opgenomen, en onder het vreeselijkste lijden den winter doorbrachten.

Hogendorp noemt dit in zijne *Mémoires* de reden waarom hij voor goed met den Maarschalk in tweestrijd geraakte. „Je ne pouvais ni ne voulais approuver les „mesures dures et arbitraires qu'il prescrivait pour l'exé„cution de ses ordres, ni en être l'instrument. Pour „voir l'incohérence de ces mesures je me borne à donner, „à la suite de ce mémoire, les publications des diffé„rentes autorités faites à ce sujet par ordre du maré„chal.... Et comme il déclarait qu'il ne voulait pas se „départir de sa manière de donner ses ordres en droiture, „je lui dis qu'en ce cas mes services n'étoient plus „nécessaires, et que je me retirerais chez moi, pour „m'y tenir tranquille jusqu'à ce que les communications „seraient rétablies, et qu'alors je me plaindrais à l'em„pereur de sa conduite envers moi."

Hogendorp plaatst deze botsing op 19 Dec., maar verhaalt tevens dat Davout reeds op 13 December den adjudant-commandant von Fernig tot commandant der stad, boven den Gouverneur had aangesteld. Geoorloofd is de onderstelling, dat ook deze benoeming tot de uitbarsting het hare heeft bijgedragen. [1])

---

1) *Mémoires* blz. 389. Mönckeberg, blz. 255 verhaalt het geval aldus: „Früher „hatte Hogendorp schon einmal die alte Bürgerwehr aufgerufen; aber als „Hogendorp sich einmal den Befehlen des Prinzen widersetzt hatte, machte „der Prinz gleich an demselben Tage, dem 13 December 1813, den General„Adjudanten von Fernig zum Obercommandanten der Stadt, und ertheilte „alle seine Befehle durch ihn, und als es darauf am Neujahrstage zwischen „den beiden Höchtscommandirenden zum offenen Bruch kam, hob der Prinz, „seinen Unwillen zu kennen zu geben, zuerst die Garde auf, die Hogendorp „gebildet." Davout spreekt met geen enkel woord van het geval, noch in zijn *Mémoire justificatif au roi*, noch in het militair relaas van de belegering van Hamburg, dat onder zijne inspiratie door den chef van zijn staf, Generaal César de Laville, werd opgemaakt.

Hoe het zij, van hooger beroep op den Keizer kon, noch destijds noch later, sprake zijn [1]). Van den aanvang van December tot ver in de maand Maart werd in Hamburg van fransche zijde niets bekend van den wanhopigen strijd, dien de thans niet meer onoverwinnelijke Keizer tegen de overmacht streed. Daarentegen wist de vijand, die Hamburg ingesloten hield, zijn voordeel te doen met de heuglijke tijdingen die hij ontving: eenmaal zelfs werd eene proclamatie van den vijandelijken Opperbevelhebber Bennigsen in Hamburg aangeplakt gevonden, waarin hij de verdreven Hamburgers opriep om in zijn legerkamp wapens te komen halen, ten einde met het zwaard der wraak in de hand terug te keeren. Vooral op de talrijke Hollanders in het leger van Davout trachtte men te werken, door hen te wijzen op de reeds herwonnen onafhankelijkheid van hun vaderland. De gevallen van desertie van Hollanders werden dan ook telkens veelvuldiger, hetgeen tot nieuwe hardheden, en tot de instelling eener *Commission Prévotale* aanleiding gaf, aan wie velen onzer landgenooten een gewelddadigen dood te wijten hebben gehad. Ook wordt verhaald, dat Davout op het einde van Januari aan alle hollandsche officieren in zijn leger, die naar hun vaderland wenschten terug te keeren, reispassen liet aanbieden: allen, ongeveer tweehonderd, meldden zich daarvoor aan. Dat was den Prins te kras; ten bewijze dat hij het hun niet euvel duidde, noodigde hij hen bij zich ten eten; maar van reispassen werd niet meer gesproken. [2])

1) 's Keizers laatste schrijven aan Davout is van 18 Augustus; het laatste van Davout aan den Keizer van 6 November 1813; al wat later geschreven is moet zijn onderschept of verloren gegaan. Ch. de Mazade, *Correspondance du Maréchal Davout*. Dl. IV, blz. 282 Noot.

2) Mönckeberg, blz. 231.

Ik beken, dat nadere bevestiging van dit verhaal niet overbodig schijnt. Alleen de militaire eer verbood den hollandschen officieren, het voorbeeld der minderen te volgen: en het is aannemelijk, dat Davout, vooral nadat hij in onmin geraakt was met den hoogste in rang van de Hollanders, is gaan twijfelen of hij op den duur wel op hunne trouw aan den Keizer kon rekenen. Maar het middel om het kwaad te keeren past weinig bij hetgeen wij overigens van Davout weten; ook is de mededeeling niet te rijmen met het stilzwijgen van Hogendorp in zijn verweerschrift; evenmin met den blijkbaren onwil, waarmede de Maarschalk bij de opheffing van het beleg de hollandsche officieren liet vertrekken. [1])

Dat beleg, en daardoor het ondraaglijk lijden der rampzalige stad, duurde nog tot 28 April 1814 voort. Toen werd eindelijk ook den Maarschalk alle mogelijkheid van twijfel benomen aan hetgeen de berichten uit het vijandelijk leger reeds weken lang verkondigd hadden: Parijs door de geallieërden bezet, de troonsafstand des Keizers, de verheffing van Lodewijk XVIII, ziedaar wat Davout te lezen kreeg in de brieven en de couranten die zijne gemalin hem door een bloedverwant liet toekomen. Toen eerst meende hij aan de militaire eer te hebben voldaan, en trad hij in onderhandeling over de overgave der stad. Ook nu nog stond hij er op, die overgave te doen geschieden, niet aan den vijand, maar aan den thans regeerenden Koning van Frankrijk, die Hamburg ten behoeve zijner geallieërden zou in ontvangst nemen. Dientengevolge

1) Uit een brief van den hollandschen Consul te Bremen aan Gijsbert Karel v. Hogendorp, dd. 30 April, blijkt dat tien dagen vroeger inderdaad eenige gedeserteerde hollandsche officieren uit Hamburg waren aangekomen.

kwam de Generaal Gérard uit Frankrijk als Opperbevelhebber van het fransche leger te Hamburg: aan hem droeg op 11 Mei de Maarschalk zijn commando over. Hij mocht zich beroemen, uit de bouwvallen van het ingestorte keizerrijk een leger te hebben gered, dat hoezeer ook in de gevechten, en vooral ook in de hospitalen, gedund, nog bijna 28.000 bruikbare, goed gewapende manschappen en ruim 5000 paarden telde.

Had het van Davout afgehangen, dan zou het nog talrijker zijn geweest. Doch dit verhinderde Hogendorp. Eenmaal besloten hebbende de nieuwe orde van zaken in Frankrijk te erkennen, eischte de Maarschalk op 29 April van al de onder zijn bevel staande hoofdofficieren den eed van trouw aan Lodewijk XVIII. Hogendorp weigerde: het keizerrijk is uit elkaar gevallen, zoo ongeveer sprak hij; Holland is als onafhankelijke Staat hersteld, — van de Hollanders kan dus niet meer geëischt worden, dat zij Lodewijk XVIII als hun souverein erkennen. Dit gaf aanleiding tot hooge woorden; de fransche Opperbevelhebber dreigde, dat hij Hogendorp als rebel voor een krijgsraad zou doen terechtstaan; en bij de stemming waarin Hogendorp op dat oogenblik moet hebben verkeerd, klinkt het verhaal zeer waarschijnlijk, dat hij luide verklaard zou hebben, zich te schamen voortaan in dienst te blijven bij een volk, dat zijn gekozen opperhoofd zoo laaghartig verraden en terstond daarop een ander trouw en gehoorzaamheid gezworen had. [1])

Op dienzelfden dag stelde hij een brief op aan den

---

1) Mönckeberg l. c. blz. 289.

Prins van Eckmühl; in officieelen stijl en met inachtneming der vormen, herhaalde hij daar zijne weigering om den eed af te leggen, tenzij die als een enkel militaire eed van trouw aan de vlag werd beschouwd, die van kracht zou blijven, totdat de noodige voorzieningen zouden zijn getroffen om de hollandsche officieren en soldaten naar hun vaderland te doen terugkeeren. In gelijken zin luidde een door Hogendorp gestelde verklaring die de groote meerderheid der hollandsche officieren onderteekende, en waarin zij verklaarden den Prins van Oranje als hun souverein te erkennen. Vertaalde afschriften van beide stukken zond hij met een begeleidend schrijven aan den Souvereinen Vorst: daarin betuigde hij ook uit eigen naam zijne instemming met den wensch zijner landgenooten, die den Prins de souvereiniteit hadden opgedragen, en bood hij hem de verzekering aan van zijne trouw en hulde als onderdaan.

Davout antwoordde evenmin op Hogendorp's schrijven, als op de verklaring der officieren. Nogmaals, op 6 Mei, kwam Hogendorp op zijn verzoek terug, steeds nog in wellevenden vorm. Het eenige antwoord dat hij nu ontving, was een reispas, met bevel van den Maarschalk om binnen vier-en-twintig uur de stad te verlaten. Hogendorp moest gehoorzamen, en begaf zich naar Altona; in welke stemming, blijkt uit de uitdaging die hij van daar op 9 Mei aan den Prins van Eckmühl toezond. Machtelooze woede, tot razernij geprikkelde overspanning spreken uit de bewoordingen dier uitdaging, wier heftigheid de grenzen van het welvoeglijke verre te buiten gaat. En zulk een brief schreef een man, wiens voorname houding, wiens beschaafde toon zelfs door hen worden geroemd, die

het minst van ingenomenheid met hem kunnen verdacht worden.[1])

Dat hij zelf later gevoeld heeft te ver gegaan te zijn, maak ik op uit de weglating van dit document uit de verzameling die hij achter zijn verweerschrift liet afdrukken, terwijl alle overige brieven over zijn twist met Davout daar te vinden zijn. Zijne verbittering tegen den Prins van Eckmühl was intusschen, toen hij de *Mémoires* schreef, nog geenszins geweken, en straalt telkens door, als hij diens naam noemt.

Voor het oogenblik schoot voor hem niets over, dan zich te onderwerpen, en zijne krijgsmakkers aan hun lot over te laten. Op zijne reis naar Holland gewerd hem echter een kleine genoegdoening. Te Bremen trof hij den Generaal Gérard aan, die naar Hamburg ging om het opperbevel over het fransche leger over te nemen; deze moest erkennen, dat Hogendorp in zijn eisch ten aanzien der terugzending van de hollandsche troepen volkomen gelijk had, en beloofde hem, dat hij zijne landslieden terstond uit den franschen dienst zou ontslaan.

1) O. a. Mönckeberg.

HOOFDSTUK VIII.

BOOZE JAREN.

1814—1816.

Van Dirk van Hogendorp's doen en laten in het jaar, dat nu volgde, is mij weinig bekend geworden.

De twee hoofdbronnen van kennis aangaande zijne lotgevallen begeven mij: de *Mémoires* breken even vóór den aanvang van het beleg van Hamburg plotseling af: en brieven van Dirk aan Gijsbert Karel ontbreken nagenoeg geheel, gelijk van zelf spreekt, nu beiden in den Haag woonden.

Dat weinige evenwel bevestigt geheel, wat men na aandachtige beschouwing van zijn levensloop tot dusver, onder de toenmalige omstandigheden van hem kon verwachten.

Voor hem was Napoleon tot het einde toe de grootste held gebleven, dien de wereld ooit had aanschouwd: de Keizer mocht tijdelijk bukken voor de ongunst der omstandigheden, voor de ruwheid van het russische klimaat, zijn genie, en God, die Frankrijk beschermt, zouden alles weder herstellen. Zoo schreef hij, ternauwernood aan de akeligheden van den terugtocht uit Rusland ontkomen, aan zijn broeder [1]). Van zijn zoon,

---

1) **Aan G. K. 17 Dec. 1812: „Le moment est désolant; mais le génie de Napoléon et Dieu qui protège la France répareront tout. Nous n'avons été battu en aucune occasion. C'est le climat et la faim seuls qui nous ont fait la guerre."**

die den russischen veldtocht als Luitenant-Kolonel onder Gouvyon St.-Cyr had meegemaakt, kon hij maar niet begrijpen, dat die zijne geestdrift, zijn *feu sacré*, zijne dankbaarheid niet deelde voor dien held, die zijn lot, en dus ook dat van zijn zoon, ten goede gekeerd had; aan wien zij alles verschuldigd waren; aan wien hij, Dirk, zijn geheele leven, zijn gansche bestaan wilde wijden! [1]) Te Parijs teruggekeerd en door een pijnlijke ziekte aan zijn bed gekluisterd, is er niets dat hem meer hindert, dan de gedachte, dat hij zijn Keizer niet van nut kan zijn, op een oogenblik, dat die zulk eene behoefte heeft aan vertrouwde, bedrijvige mannen! [2]) Maar dat Napoleon het gevaar te boven zal komen, en zijne heerschappij over Europa handhaven, daaraan twijfelt hij geen oogenblik. Ook de bijna wanhopige maatregel van de lichting der gijzelaars, genaamd Gardes-d'honneur, opent hem niet de oogen. Nog uit Hamburg schrijft hij aan zijn broeder, die zijne voorspraak heeft ingeroepen om zijn oudsten zoon uit de Gardes-d'honneur ontslagen te krijgen, dat hij daartoe zijn best zal doen, maar dat Gijsbert Karel de verzenen niet tegen de prikkels moet slaan, dat hij behoort in te zien, dat voor zijne zoons geen eervoller en voordeeliger loopbaan te bedenken is, dan de militaire: is hij, Dirk, de vertrouwde des Keizers, niet daar om zijne neven vooruit te helpen? [3])

Te Hamburg ingesloten heeft Hogendorp maanden

---

1) Laatste brief van Dirk aan zijne moeder, van 1 Dec. 1812, dien deze niet meer heeft ontvangen.

2) Aan G. K. 27 Februari 1813: „Je souffre surtout d'être inutile à l'Empereur, „dans ce moment où il a tant besoin d'hommes de confiance et d'activité. „Cela me désole."

3) Aan G. K. 27 Juli 1813.

lang niets vernomen van wat daarbuiten voorviel, dan alleen de berichten die de vijand verspreidde, dubbel onbetrouwbaar voor hem, èn om hunne afkomst èn om hun ongeloofelijken inhoud. Eerst op het einde van April 1814 werd de sluier, die hem omhulde, weggerukt. Toen eerst liepen onloochenbare getuigenissen binnen van de nederlagen te Leipzig en te Hanau, en van de wanhopige verdediging van Frankrijk, en van de abdicatie te Fontainebleau. En dit alles kreeg hij op eenmaal te hooren, tegelijk ook met het bericht van de herleving van Neerland's onafhankelijkheid onder den Oranjevorst.

Intusschen, eerst allengs is hij tot het bewustzijn gekomen, hoeveel hij met Napoleon's val had verloren.

Soldat de fortune heb ik in een vorig hoofdstuk Dirk van Hogendorp genoemd: ééne eigenaardigheid evenwel is er geweest, waarin hij van het geijkte type afweek: boven en behalve de trouw aan den militairen eed, kende hij ook nog de trouw aan een persoon. Met hart en ziel had hij zich aan den Keizer gehecht en overgegeven; ware Napoleon Keizer gebleven, — had hij, gelijk in Februari 1814 nog mogelijk zou zijn geweest, zich willen vergenoegen met de grenzen die Frankrijk bij den aanvang der revolutie had bezeten, — dan zou Dirk van Hogendorp in franschen dienst zijn gebleven. Ook het nieuw opgetreden fransche gouvernement bood hem, op dat oogenblik, de gelegenheid aan, om in zijn rang van Luitenant-Generaal Frankrijk te blijven dienen. Maar Frankrijk zonder den Keizer had voor hem geen bekoring; en in Nederland zou, onder een vorst uit het huis van Oranje, misschien eene plaats te vinden zijn voor een man van zijne bekwaamheden, van zijne werkzaamheid, voor den

broeder bovendien van dengeen aan wien de Souvereine Vorst zooveel te danken had.

Aldus meen ik het recht te hebben, den waren gedachtenloop te beschrijven, die Dirk er toe bracht, om na den val van Hamburg zijn dienst aan de hollandsche regeering aan te bieden. In zijne brieven uit deze dagen aan Gijsbert Karel spreekt hij nog van andere beweegredenen.

»Je n'ai rien," schrijft hij op 2 Mei, »rien au monde après quarante et une années de services, de travaux et de malheurs. Le sort que l'Empereur Napoléon m'avait fait et qui paraissait stable et brillant, est perdu pour moi à jamais; ce que je pourrais en sauver en France par la confirmation dans mon rang et dans mon emploi, qui m'est assuré par les actes du nouveau gouvernement, le sentiment de mon honneur et de mon devoir me prescrivent de ne point l'accepter; mais de préférer de venir sans aucune condition me mettre à la disposition de ma patrie et du souverain qu'elle s'est donné...."

Ben ik onbillijk, wanneer ik het hier vermelde plichtgevoel tegenover het vaderland meer beschouw als een argument *pour le besoin de la cause* dan als een inwendige noodzakelijkheid? Meer wáar, juist omdat er teleurstelling uit spreekt, is in mijn oog de volgende uiting in een schrijven van 8 Mei:

»Dieu sait ce que nous allons devenir! Mais il y a une providence et la Maison d'Orange pense et agira généreusement. Je remets à notre entrevue de vous faire part de toutes mes sensations et sentiments. Dieu a jugé et a dirigé les grands événements qui ont eu lieu: cela est visible! Certes tout est bien, et particulièrement pour notre patrie, je suis convaincu que c'est très heureux! J'adore sa puissance et ses décrets!"

Aanvankelijk meende Dirk op een goede ontvangst

in den Haag te mogen rekenen. Nog te Altona ontving hij een brief, waarin zijn broeder, tegelijk met het bericht van Gijsbert Karel's benoeming tot Secretaris van Staat, tevens Vice-president van den Raad van State, hem namens den Souvereinen Vorst de verzekering gaf, dat hij veilig naar den Haag kon komen. Maar reeds bij zijne aankomst aldaar ondervond hij teleurstelling. Hij had verwacht, terstond door zijn broeder aan den Vorst te zullen worden voorgesteld. Doch hij had geen ander kostuum dan het fransche generaalsuniform, en Gijsbert Karel bracht hem onder het oog, dat hij zich in dien dos niet kon laten voorstellen. Terwijl nu een ander kostuum werd vervaardigd, vertrok de Prins naar Parijs, en kwam eerst op 27 Juni van daar terug. Zes weken lang moest Dirk dus geduld oefenen, altoos een pijnlijk iets voor hem, dubbel pijnlijk, nu hij omtrent zijn toekomstig lot in 't onzekere bleef.

Toen hij eindelijk den Souvereinen Vorst te zien kreeg, werd hem spoedig duidelijk, dat hij van die zijde niet veel te verwachten had: althans geen eervol en werkzaam ambt, geen bevrediging van de eerzucht en de bedrijvigheid, die in den thans drie-en-vijftigjarige onverzwakt voortleefden. Men kende hem een jaargeld toe, denkelijk als erkenning der verdiensten en op voorspraak van zijn broeder, maar behandelde hem overigens met merkbare koelheid. Vooral de Prinses-moeder deed hem op min zachte wijze gevoelen, dat zij weinig hechtte aan zijne betuigingen van dankbaarheid en hulde.

En toch waren deze welgemeend, in den zin waarin hij, bij den aanvang van het omwentelingstijdperk, volkomen ter goeder trouw kon verklaren, dat hij de

weldaden van het huis van Oranje nimmer zou vergeten. Maar ook nu, evenmin als toen, was hij zich bewust gefaald te hebben, wanneer hij dien plicht van dankbaarheid alleen erkende in zijn persoonlijke betrekking tot zijne weldoeners, wanneer hij zich in zijn openbaar optreden door eigen opvatting van het openbaar belang had laten leiden, en daarom onder de achtereenvolgende regeeringen sedert de verdrijving der Oranje's had dienst genomen. De Bataafsche Republiek, Koning Lodewijk, Keizer Napoleon had hij trouw gediend: thans was hij bereid, ook den Souvereinen Vorst trouw te dienen, wanneer die hem tot zijn dienst toeliet, en hem in den eed nam.

Doch dergelijke onderscheidingen maakte Prinses Willemijn niet. Echt vrouwelijk, misschien ook echt vorstelijk, eischte zij, dat wie zich door haar en de haren beweldadigd achtte, zich ook geheel en al aan hare belangen, van welken aard ook, wijdde. Ziehier wat zij antwoordde op een schrijven, waarin Dirk van Hogendorp, onder aanbieding van zijn gelukwensch bij den aanvang van het jaar 1815, zich beklaagde, in zijn droevige omstandigheden terneergeslagen te zijn door het pijnlijk gevoel van hare ongenade. Zij schreef: [1])

»Je vous remercie, Monsieur, des voeux que vous m'exprimez à l'occasion de la nouvelle année dans la lettre qu'il vous a plu de m'écrire et que Monsieur votre frère me remit de votre part.

Quelqu'aient pu être vos sentiments et vos démarches durant ce long période, où des malheurs inouis avoient éloigné la Maison d'Orange de votre Patrie, qui de son côté, ballottée par les orages

---

1) Deze brief is onder de door Dirk v. H. nagelaten papieren niet aanwezig. De minuut er van berust evenwel in het huisarchief des Konings; aan de welwillendheid van Mr. H. graaf v. Hogendorp ben ik een afschrift verschuldigd.

révolutionnaires, avoit en dernier lieu perdu jusqu'à l'ombre de son indépendance et gémissoit sous le joug le plus odieux et le plus oppressif, je vous prie d'être persuadé que je n'en conserve pas de rancune, et mon fils vous a donné des preuves de sa magnanimité. Après cela, Monsieur, il me semble que vos plaintes ne sont pas fondées! La perte d'une Mère respectable, d'une Epouse chérie et de six enfants sont sans doute de grands malheurs, mais ils n'ont aucune part avec les événements auxquels vous faites allusion; au moment où votre Patrie se régénère et voit renaître l'aurore de son ancienne prospérité, bien loin de vous trouver isolé, comme vous dites, vous êtes au milieu de cette patrie, sans que personne vous inquiète, entouré de vos plus proches, qui s'empressent de vous faire oublier combien vos sentimens et vos principes ont différé des leurs, lorsque vous recherchiez les honneurs et eux l'obscurité pour se dérober à l'oppression et donner un libre cours à leur inébranlable fidélité aux vrais intérêts de la patrie et de cette Maison injustement proscrite! Le tems et votre conduite prouveront, Monsieur, la sincérité de vos assurances actuelles, et motiveront les sentiments que je vous porterai et avec lesquels je me dis présentement, Mr., Votre affectionnée.....

Als afkomstig van iemand zonder „rancune", klinkt deze brief niet bepaald zachtzinnig. Maar tusschen de Prinses en Dirk van Hogendorp bestond nu eenmaal zulk een verschil van levensopvatting, dat men het der schrijfster evenmin als Dirk kan euvel duiden, als zij de beweegredenen van elkaar's handelingen niet konden waardeeren.

Haar invloed, gesteund door dien der vijanden welke Dirk zich in den loop van zijn leven had gemaakt, en die waren vele! — haar invloed bewerkte, dat reeds destijds Hogendorp werd beschouwd als een man, dien men niet mocht gebruiken. En zoo liet men den krachtigen, eerzuchtigen, prikkelbaren man links liggen, men dwong hem nagenoeg, om in zijne werkeloosheid, in zijne verlatenheid, zich te verdiepen in de herinnering

van den tijd toen zijne bruikbaarheid gewaardeerd en schitterend beloond werd.

Want, hoe de Prinses er over mocht denken, vereenzaamd stond Dirk te midden van het haagsche leven van die dagen. Zijne moeder, wij weten het, was in 1812 overleden. Hij had het tegenover haar soms zwaar te verantwoorden gehad, wanneer zij telkens en telkens weer terugkwam op de treurige gevolgen van Dirk's proces [1]: niet minder, en dan geheel onverdiend, deed zij hem zeer, wanneer haar jaloersche liefde hem ontrouw aan kinderplicht verweet, omdat hij in zijn tweede huwelijk zich zoo gelukkig gevoelde. Toch had hij, getuigen zijne brieven aan haar en aan Gijsbert Karel, haar ten einde toe liefgehad; in zijne goede jaren, die onder Napoleon, had hij ook steeds gezorgd, dat zij op ruimen voet kon leven.

Kort na zijne moeder, had hij ook zijne innig geliefde vrouw verloren, van wie zijne brieven een beminnelijk, innemend denkbeeld geven. Achtereenvolgens waren al de kinderen uit zijn tweede huwelijk overleden: toen het laatste hem ontviel, in den zomer van 1813, overkwam hem een gevoel, alsof hij van dien slag niet zou opkomen. Alleen zijn zoon uit zijn eerste huwelijk leefde nog: maar die was sedert 1811 getrouwd, had zelf kinderen en eigen plichten als huisvader: voor zijn vader vervulde hij de plaats niet van de overledenen, „dont," zoo schreef Dirk, „j'es-„pérais la consolation et le soutien de ma vieillesse.

---

1) Onder de door de moeder van D. v. H. nagelaten papieren bevindt zich eene acte van cessie, waarbij D. de opbrengst der liquidatie van zijne in Indië nog steeds gesequestreerde goederen aan zijne moeder afstaat. Dat die liquidatie nimmer tot stand is gekomen, is stellig niet D.'s schuld geweest. Zie later.

„A présent tout bonheur est évanoui et je reste seul „et isolé dans ce monde! Ma femme, cette bonne, „cette vertueuse femme et mère est là-haut avec ses „six enfants; Elle m'y attend, mais quand la rejoin- „drai-je? — Je n'en puis plus..." [1])

Na den val van Napoleon had de jonge Hogendorp, evenals zijn vader, zijn degen aan den Souvereinen Vorst aangeboden, maar ook op dat aanbod was een minachtend zwijgen het eenige antwoord, en toen was de zoon, wiens gehechtheid aan den Keizer veel minder groot was dan die van Dirk, in franschen dienst gebleven.

Tusschen Dirk en Gijsbert Karel is, ten einde toe, althans die mate van goede verstandhouding blijven bestaan, welke voor een geregelde briefwisseling vereischt wordt; en wij weten uit de beste bron, dat Gijsbert Karel in 1814, doch te vergeefs, getracht heeft den Vorst te bewegen, om Dirk in dienst te nemen [2]). Toch kan ik, tot nader bericht, moeilijk aannemen, dat in dit jaar van samenwoning in den Haag, de omgang tusschen den teleurgestelden sollicitant en den Secretaris van Staat zeer vertrouwelijk is geweest. Daarbij kwam, dat Dirk meer dan ooit in geldelijke verlegenheid verkeerde.

Wat hem nog verschuldigd was van zijn fransche tractementen werd ingehouden. De keizerlijke dotatie te Helmstädt was door de herstelde brunswijksche regeering in beslag genomen. Oude schuldeischers, uit het begin van Dirk's napoleontischen tijd, deden hunne aanspraken gelden op het door den Souvereinen Vorst

1) Aan G. K. 13 Juli 1813.

2) Zie de levensbeschrijving van Dirk door Prinses Willemijn, die ik hierachter als bijlage opneem.

toegekende pensioen. In dezen nood waren Gijsbert Karel, en Dirk's verre neef J. F. van Hogendorp [1]), degenen tot wie hij zich om hulp wendde: en iedereen weet, dat dergelijke hulp, gevraagd en al dan niet verleend, de banden van broederliefde en vriendschap niet pleegt toe te halen.

Ook in zijn onmiddellijke omgeving vond de aldus geplaagde de zielsrust niet die hij noodig had. Bij zijn terugkeer uit Hamburg had Dirk zijn intrek genomen bij Mevrouw de Gravin of Prinses-weduwe van Hohenlohe, geboren van Haren. Tijdens het leven van zijne vrouw, en zoolang Dirk met een jaargeld de *res angustas domi* van zijne schoonmoeder had kunnen aanvullen, had de verhouding tusschen hem en haar, voor zoover ik weet, niet te wenschen overgelaten. Maar nu dat jaargeld veranderd was in een bijdrage voor kost en inwoning, schijnt Mevrouw van Hohenlohe alle min aangename eigenschappen aan den dag te hebben gelegd, die het hedendaagsche tooneel aan eene schoonmoeder pleegt toe te schrijven. En het lag niet in Dirk's aard, om zich met lamsgeduld in zulk een omgang te schikken.

Zoo moet hij dan allengs tot het bewustzijn gekomen zijn, dat hij door Napoleon's val meer nog verloren had dan rang, werkkring en inkomen: de geheele wereld van gedachten en voorstellingen, waar hij zich ingeleefd had, was vervlogen. In hare plaats was eene werkelijkheid gekomen, waarin vereerd, hooggehouden, geroemd werd, wat hij verzaakt, veronachtzaamd, on-

---

1) Dirk's overgrootvader was de broeder van den grootvader van Mr. Johan François v. Hogendorp, die in 1813 Burgemeester v. Rotterdam was geworden. Zie *het Geslacht v. Hogendorp*, door J. H. Scheffer (Rotterdam. Oldenzeel, 1867).

verstandig geoordeeld had; waarin hij minder in tel was, naarmate hij hooger gestaan had in 's Keizers vertrouwen; waarin tevens, in zijn geval, en met zijne onaandoenlijkheid voor vaderlandsliefde, de troost ontbrak, die anderen het verlies van rang of invloed vergoedde.

Terwijl hij aldus, naar ik mij voorstel, mismoedig, gemelijk, met bitter gevoel van geleden onrecht, door schuldeischers gekweld, telkens met minachting afgewezen door den Vorst dien hij zich bewust is met glans te kunnen dienen, zonder gehechtheid aan de nieuwe orde van zaken, zonder hoop op een betere toekomst, in den Haag zijne dagen slijt, — daar komt op eens het bericht, dat Napoleon met een handvol soldaten op de zuidkust van Frankrijk is geland. Zonder tegenstand te vinden, integendeel door de bevolking verwelkomd, ingehaald, stuit hij bij Grenoble voor het eerst op geregelde troepen: doch ook zij buigen voor het prestige van den veldheer, die hen vijftien jaar lang van overwinning tot overwinning heeft geleid; van kerktoren tot kerktoren vliegt de keizerlijke adelaar, van Grenoble, over Lyon, naar Notre-Dame. Nog eer Napoleon Parijs bereikt heeft, stelt het te Weenen nog steeds vergaderde Congres hem buiten het volkenrecht (13 Maart), en laat dit besluit door extra-koeriers naar alle grenzen van Frankrijk overbrengen. Geheel Europa zal dus tot de wapenen grijpen: ook het pas verrezen koninkrijk der Nederlanden ziet zijn jong bestaan bedreigd; de uiterste inspanning zal worden gevorderd, om het nederlandsche contingent te leveren voor de achtmaalhonderdduizend strijders, waarmede het Congres den teruggekeerden, thans vogelvrij verklaarden banneling wil verpletteren.

Wat in die dagen in Dirk van Hogendorp is omgegaan, heeft hij, voorzoover mij bekend, nimmer medegedeeld: in verband echter met hetgeen wij reeds van hem weten, laat het zich raden uit den volgenden brief, dien hij op 20 Maart 1815 aan de Prinses-moeder deed toekomen [1]):

Madame,

Ayant ignoré, à mon grand regret, que Votre Altesse Royale a daigné recevoir Jeudi passé les compliments de félicitation au sujet de l'heureux avènement au trône de Sa Majesté le Roi son Fils, j'ai été privé de l'honneur de Lui offrir l'hommage de mes sentiments respectueux et sincères à cette occasion.

Je prends la liberté de venir présenter par ces lignes à Votre Altesse Royale l'expression des sentiments de mon coeur au sujet de ce joyeux évènement. Oui, Madame, c'est de bonne foi, qu'aussitôt que j'ai été rendu à moi-même je suis revenu dans ma patrie en renonçant pour toujours à toute relation étrangère, et mettre aux pieds de mon souverain l'offre respectueux de mon service. C'est de bonne foi qu'encore *dans les circonstances présentes* [2]) je répète les mêmes sentiments, et proteste ne rien désirer plus ardemment que d'être placé dans l'occasion de prouver par mon zèle et mon dévouement la sincérité de mes sentiments. Je m'estimerais très heureux, si Votre Altesse Royale daignait m'accorder l'honneur d'un moment d'audience particulière pour Lui présenter de bouche mes félicitations et l'hommage de mon respectueux dévouement.

Je suis avec le plus profond respect, Madame, de Votre Altesse Royale, le très-humble, très-obéissant et très-reconnaissant Serviteur,

D. DE HOGENDORP.

Op de keerzijde van dezen brief heeft de Prinses eigenhandig het volgende geschreven:

1) Ook deze brief, uit het Koninklijk Huisarchief, is mij in afschrift door Mr. H. v. Hogendorp medegedeeld.

2) Ik cursiveer.

M. de Larrey (de Secretaris der Prinses) a répondu de ma part à cette lettre que je ne donnais point d'audience particulière, mais que le Jeudi suivant je verrai du monde et qu'il dépendait de M. de Hogendorp de se présenter chez moi. Il est venu et a répété de bouche les mêmes assurances, qui se trouvent dans cette lettre, mais sa physionomie démentoit déjà ses propos. — Aussi Bonaparte étoit-il déjà à Paris! — Pas un mois après il a déserté sa patrie et il est retourné en France offrir ses services à l'usurpateur.

Schiet ik te kort in eerbied voor de hooge schrijfster van deze aanteekening, wanneer ik de gissing waag, dat zijzelve, door de wijze waarop zij Dirk van Hogendorp op dien donderdag (23 Maart) heeft ontvangen, de oorzaak is geweest van de gelaatsuitdrukking welke haar gehinderd heeft? *In de tegenwoordige omstandigheden*, d. w. z. in een oogenblik, waarop de Koning de hulp van alle mannen „van talent en van bedrijvigheid" zoo goed kon gebruiken, kwam Dirk op nieuw eene poging doen, om de tegenwerking uit den weg te ruimen, aan welke hij met recht zijn droevige werkeloosheid toeschreef. Hare Hoogheid zal niet in gebreke gebleven zijn om hem te doen gevoelen, dat die poging mislukt was: en Dirk was te impulsief gebleven, om zijn ongenoegen daarover te verbergen.

En onderwijl werden de berichten uit Frankrijk al gunstiger en gunstiger voor den Keizer. Op denzelfden dag waarop Hogendorp de Prinses voor het laatst te zien kreeg, kon in Den Haag het bericht reeds zijn aangekomen van de aankomst van Napoleon te Parijs op 20 Maart, in de volgende dagen gevolgd door tal van andere berichten, die bewezen, dat 's Keizers gezag allengs door geheel Frankrijk werd erkend. En die erkenning stond gelijk, voor een geloovige in Napoleon's geluksster als Dirk van Hogendorp, met de stellige overtui-

ging, dat de schoone dagen van het keizerrijk terug zouden keeren voor hen, wien de Keizer zijn vertrouwen zou schenken.

Wie had daar meer aanspraak op dan de gewezen aide-de-camp, de Gouverneur van Wilna en van Hamburg, de bekwame krijgsman-administrateur, die juist in de dagen van tegenspoed zijne gehechtheid, zijn militaire trouw aan den Keizer had aan den dag gelegd!

Vergelijking van zulke vooruitzichten met die in het oude vaderland moet zich telkens aan Dirk hebben opgedrongen. Of hij, na zijn bezoek bij Prinses Willemijn, nog andere pogingen heeft aangewend om in hollandschen dienst te worden opgenomen, weet ik niet: in ieder geval zijn die zonder gevolg gebleven. In de overprikkelde, bijna wanhopige stemming waarin hij in die weken moet hebben verkeerd, kan een op zich zelf onbeteekenend voorval den laatsten stoot gegeven hebben tot zijn besluit om naar Frankrijk te vluchten: de waarschijnlijkheid ontbreekt dan ook niet aan hetgeen ik eenige jaren later in een zijner brieven aan Gijsbert Karel vermeld vind. Hem was, zoo verhaalt hij daar, door zijne schoonmoeder na een lange reeks van ondraaglijke bejegeningen, zijne huisvesting opgezegd. Terwijl hij naar een andere woning omzag, begaf hij zich voor een paar dagen naar Rotterdam, waar zijn neef Jean François, gelijk wij weten, het burgemeestersambt bekleedde. Van daar teruggekomen vond hij bij Mevrouw van Hohenlohe de deur voor zich gesloten: zij weigerde stellig, onder allerlei voorwendsels, hem in huis te ontvangen. Dit heeft, zegt hij, veel bijgedragen om mij in 1815 naar Frankrijk te doen terugkeeren [1]).

1) Aan G. K. uit Brazilië, 12 April 1818.

Of die terugkeer eene vlucht is geweest, of zij, gelijk verhaald wordt, in eene vermomming als matroos is geschied, weet ik niet te zeggen. De vroegste documenten, die ik, na Dirk's vertrek uit Den Haag, heb gevonden, zijn vooreerst een staat van dienst, gedagteekend Parijs 15 Mei 1815, en namens den Minister van Oorlog aan Hogendorp uitgereikt; ten tweede een schrijven van 23 Mei, door dienzelfden Minister, Davout, Prins van Eckmühl, onderteekend, waarbij hem kennis wordt gegeven dat de Keizer goedgevonden heeft, den Graaf van Hogendorp wederom op de rolle der fransche armee te brengen als Luitenant-Generaal in actieven dienst; ten derde het afschrift van een keizerlijk besluit van denzelfden dag, waarbij Hogendorp tot Gouverneur van de stad Nantes wordt benoemd. In het begeleidend schrijven van den Minister van Oorlog wordt hem tevens gelast, om, zonder eenig verwijl, per post naar den zetel van zijn commando te vertrekken.

Daar te Nantes is Dirk van Hogendorp gebleven, gedurende de weinige weken, die tot aan den laatsten der Honderd Dagen verliepen: en van hetgeen hij in die weken heeft gedaan en ondervonden is mij, op ééne uitzondering na, wederom niets bekend geworden; maar die uitzondering is merkwaardig genoeg. De thans ruim drie-en-vijftigjarige man heeft zich, denkelijk in de allerlaatste dagen vóór Waterloo, met een zeer jong meisje verloofd, zoo jong, dat eene *dispense d'âge* moest worden aangevraagd om het huwelijk te doen doorgaan. De verloofde behoorde tot een protestantsche familie van industrieelen en heette Petit-Pierre; de documenten, waaraan ik mijne wetenschap in dezen ontleen, laten geen twijfel over, of de moeder

der bruid zoowel als Dirk zelf hebben ernstig gemeend, dat de verloving tot een gelukkigen echtstaat zou hebben geleid [1]).

Hoe verrassend ook, is toch, voor wie Dirk van Hogendorp's leven goed heeft nagegaan, deze stap geenszins met eene nuk, met een dwaze opwelling gelijk te stellen.

Ondanks zijn ongestadig, onrustig temperament, heeft hij, zijn gansche leven door, behoefte gevoeld aan huiselijke omgeving, aan intiemen omgang: of is de tegenstelling onjuist, en was het juist zijne onrust die die behoefte versterkte? Omtrent haar bestaan zijn de verklaringen in de *Mémoires* volkomen in overeenstemming met die in Dirk's menigvuldige brieven aan zijn broeder, uit de tijden van zijn eerste en zijn tweede huwelijk. Hij was door den dood zijner laatste dochter van den steun beroofd, waarop hij voor den ouden dag had gerekend: hij gevoelde zich sterk en gezond, behoudens de hevige aanvallen van podagra waaraan hij soms leed, en met podagra wordt men oud: hij meende wederom een verzekerd bestaan te hebben, een eervolle toekomst te gemoet te gaan. Door geen berouw gekweld over hetgeen hij gedaan had, door geen plichten tegenover anderen weerhouden, is het in mijn oog verklaarbaar, dat hij in een derde huwelijk een veilige haven heeft gezien voor zijne toekomst, en dat hij, nimmer zeer gevoelig op het punt van kieschheid, zich niet heeft laten weerhouden door het over-

---

1) Uit de Honderd Dagen zelf vind ik geen enkelen brief, aan of van D. v. H. behalve de straks vermelde officieele stukken. Wat ik hier omtrent zijne verloving mededeel, ontleen ik aan latere brieven, o. a. van Dirk aan zijn zoon, v. 25 en 30 Juli (Verzameling D. C. A. v. Hogendorp), aan G. K., v. 12 Aug., en van de moeder en een der broeders van de bruid dd. Sept. 1815 (Verzameling Mr. H. v. H.)

matige verschil in jaren tusschen hem en zijne aanstaande.

Toch ware het voor hem te wenschen geweest, als hij zich in dit geval niet had laten meesleepen door het optimisme, dat hem zoo dikwijls bezielde, waar het zijn eigen doen en laten gold. Van het voorgenomen huwelijk is niets gekomen; de teleurstelling, die een einde maakte aan zijne verwachtingen, werd er slechts te grievender om.

Wederom was het Napoleon, die Dirk van Hogendorp in zijn val meesleepte. Waterloo had tegen den Keizer beslist, en al kreeg de commandant van Nantes, aanvankelijk, het bevel om voorloopig de orde in zijne stad te blijven handhaven, reeds op 30 Juli kwam het bericht dat hij, krachtens een algemeenen maatregel van bestuur, moest terugkeeren tot de positie die hij vóór den 20sten Maart had gehad, — zijnde die van een eervol doch zonder pensioen ontslagen Luitenant-Generaal. Eerst schijnt hij nog gemeend te hebben, dat zijn huwelijk zou kunnen doorgaan; en dat hij, door zich met de broeders der bruid te associeeren, op eenvoudigen voet zou kunnen leven. Maar de vader zag in deze omstandigheden geen heil in eene echtverbintenis van zijne dochter met den afgezetten Generaal, en zoo moest Dirk ook deze hoop opgeven [1]).

Berouw, heb ik gezegd, gevoelde hij niet: niet althans in den zin van bewustzijn van schuld wegens overtreding van een zedelijke verplichting tegenover het vaderland. Wel daarentegen vind ik hier en daar in zijne brieven uit dezen en lateren tijd eene halfuitgesproken erken-

---

1) Dirk aan zijn zoon, 30 Juli 1815 (Verzameling D. C. A. v. H.) en de moeder der bruid aan Dirk (Verzameling Mr. H. v. H.) 23 Sept.

ning, dat hij beter gedaan had, zijn lot niet wederom te verbinden aan dat van den thans gevallen, en voorgoed gevallen Keizer. Maar wie hem daarvan een verwijt mocht maken, zeker niet, in zijn oog, de Koning die zijn aanbod van trouwen dienst met minachting van de hand gewezen en hem daardoor tot een stap genoodzaakt had, waarvan het onverstandige eerst *a posteriori* gebleken was [1]).

Beter dan iemand intusschen begreep hij, dat de terugkeer naar Holland voorgoed was afgesneden. In Frankrijk, onder de bedeeling der Restauratie, en vooral in dat eerste jaar der *terreur blanche*, mocht de gewezen napoleontische Generaal nog van geluk spreken, als men hem ongemoeid zijne aanspraken liet voordragen op achterstallige uitkeeringen wegens tractement of uit anderen hoofde [2]). Ruimschoots deed hij nu ook de ervaring op, dat de aanbieding van diensten, en

---

1) Aan G. K. 12 Aug. 1815: „Mon cher frère, — Me voici enfin parvenu „à ce dernier degré de malheur et d'infortune, où l'homme d'honneur après „une longue carrière, après de longs et honorables services, doit regretter de „se trouver en vie, et de n'avoir pas pu trouver la mort comme tant d'autres. „Si le Roi des Pays-Bas m'avait accepté à son service, comme de justice il „aurait dû le faire, je l'eusse servi avec fidélité, car jamais je n'ai trompé „ni trahi personne; et je n'eusse pas pensé à retourner en France. Ce „mauvais traitement est par conséquent la cause de mon malheur! Mais à „quoi me servira de m'en plaindre?...." — Aan zijn broeder Willem, 8 Oct. 1816: „.... On se venge bien cruellement sur moi, et si j'ai eu tort, on „me le fait expier bien terriblement...." Aan denzelfde, 25 Febr. 1818: „Les „événements m'ont ruiné, non ma propre faute. Il était impossible de les „prévoir, et encore moins d'en éviter les conséquences. Un jour viendra où „l'on me rendra justice, non seulement sur ma conduite en général; mais „même sur chaque transaction en particulier. C'est tout ce que je puis dire „à présent...."

2) Volgens een geparafeerd „Livret pour servir à l'enregistrement des sommes que les payeurs de la guerre compteront à Monsieur le Comte Hogendorp Lieutenant-Général, Gouverneur de Nantes, pour la solde et indemnité de logement, fourrages et autres" heeft D. v. H. van 15 Mei tot 28 Juli, toen hij ontslagen werd, frs. 4072.67 genoten. — Als officier de la

de beleefdheden, waarmede zijne bekenden uit den napoleontischen tijd zoo gul waren geweest, al zeer magere waarborgen opleverden voor hulp in nood. Te vergeefs wendde hij zich tot Ver Huell, tot Fouché, Macdonald, Baron Louis en andere knappe lieden, die kans gezien hadden om van de oude tot de nieuwe orde van zaken over te gaan, zonder veel van hun invloed te verliezen, of die onder de nieuwe bedeeling zelfs aan invloed hadden gewonnen. Hij riep hun steun in om hem een pensioen te bezorgen, waarop zijn fransche diensttijd, zij het ook onder Napoleon, hem aanspraak gaf. Doch zijne brieven bleven onbeantwoord of lokten alleen onbeteekenende plichtplegingen uit.

In deze maanden heeft de ongelukkige zich afwisselend te Parijs en te St.-André-les-Aire opgehouden, een plaatsje in het Departement du Pas de Calais, waar de weduwe van Baron Olivier, de moeder van Dirk's schoondochter, met haar talrijke familie woonde. Daar had ook zijn zoon met vrouw en kinderen zijn intrek genomen. Ook deze zoon had, in de eerste dagen na Napoleon's terugkeer uit Elba, op nieuw doch te vergeefs, zijn dienst aan den Koning der Nederlanden aangeboden [1]. Als echtgenoot en vader had hij zich toen verplicht geacht, om den wille van zijn inkomen als officier in franschen dienst te blijven, en had als zoodanig deelgenomen aan den veldtocht die met Waterloo eindigde [2].

In zijn hulpeloozen toestand werd Dirk van Hogendorp door de familie Olivier liefderijk opgenomen en

---

Légion d'Honneur had hij aanspraak op eene uitkeering die sedert 1813 niet was, en ook nu niet werd uitbetaald, o. a. omdat er geen geld was.

1) Dirk aan G. K. Februari 1816.

2) Biographisch Woordenboek van V. d. Aa, *in voce* C. W. A. v. Hogendorp.

tusschen hem en zijn nieuwe huisgenooten ontstonden banden van wederzijdsche achting en vriendschap. Ook vond hij in die omgeving de gelegenheid om zijne behoefte aan werkzaamheid te bevredigen, op een gebied dat hij als eigenaardig het zijne mocht beschouwen.

Er werd in Frankrijk in die dagen — evenals vijf-en-vijftig jaren later, na de derde invasie van deze eeuw — veel gesproken over regeneratie van volk en Staat. Wat het inwendige betrof, werd dat doel, veel meer zelfs dan den Koning lief was, nagestreefd door een onverbiddelijke vervolging van allen, groot of klein, die in de revolutie of onder het keizerrijk eene rol gespeeld hadden; de eerste vertegenwoordiging onder de nieuwe Charte, *la chambre introuvable*, keurde die reactie goed, en de camarilla van den vermoedelijken troonopvolger, den Graaf van Artois, vormde naast 's Koning's ministerie een geheime regeering, die over geheel Frankrijk een netwerk van jezuïetische genootschappen trachtte te spannen. Aldus, meende men, zou het fransche volk spoedig terugkeeren tot de snoodelijk verlaten christelijke onderworpenheid van weleer! Wat de verhouding tegenover het buitenland aanging, had men Talleyrand te Weenen laten begaan, — en erkend moet worden dat hij voor Frankrijk veel meer verkregen heeft, dan na eene nederlaag als die van Waterloo was te verwachten. Maar over één punt was men te Weenen heengegleden. Men had niet gelet, of Engeland had verhinderd dat men lette op de verbazende onevenredigheid tusschen de zeemacht van Engeland en die van alle overige groote mogendheden, in wier rij ook Frankrijk wederom was opgenomen.

De Heilige Alliantie was tevreden met de rust op het vasteland hersteld en ook voor de naaste toekomst gewaarborgd te hebben. Zij had zich niet bekommerd om het overwicht, dat Engeland door zijne marine en zijn daarmede in onmiddellijk verband staand koloniaal bezit zou krijgen. En toch was Frankrijk door zijne ligging aangewezen om een groote maritime mogendheid te zijn, om te verhinderen dat de heerschappij ter zee onverdeeld aan Engeland zou komen.

Deze overweging, die zoo natuurlijk opwelde bij den ouden vijand van al wat engelsch was, en de overtuiging, dat een goede zeemacht niet denkbaar is zonder het bezit van koloniën, gaf Dirk van Hogendorp in den winter van 1815 op 1816 aanleiding om zijne gedachten op het papier te brengen omtrent de koloniale politiek, die Frankrijk onder de bestaande omstandigheden had te volgen [1]).

In tegenstelling met zijn vroegere werken over koloniale onderwerpen, die, — bijna uitsluitend de vrucht van combinatie toegepast op eigen waarnemingen, — de verbetering beoogden van bestaande toestanden in het hem welbekende Java, is dit fransche werk meer van theoretischen aard, en heeft het tevens een meer didactischen vorm. De schrijver staat voor een publiek, dat aan het door hem behandelde onderwerp nagenoeg vreemd is. Vandaar bij den aanvang een uitvoerige uiteenzetting van het verschil tusschen de zeer uiteenloopende overzeesche nederzettingen, die men met den

1) Toen het geschrift uitgegeven werd, kreeg het den titel van: *Du système colonial de la France sous les rapports de la politique et du commerce; accompagné d'un tableau donnant la nomenclature technologique de tous les établissemens coloniaux et de Commerce des Européens dans les autres pays du monde*, par le Comte de Hogendorp. Paris J. G. Dentu, 1817.

naam van koloniën pleegt aan te duiden: volkplantingen, commercieele etablissementen of factorijen, en territoriale bezittingen, zij worden alle koloniën genoemd, maar hebben onderling verschillende behoeften, wat bestuur en verkeer met het moederland en met de andere volken betreft. Dit uit het oog verloren te hebben is de oorzaak waarom sommige volken van hunne koloniën zoo weinig voordeel getrokken hebben; waarom andere de aanvankelijk genoten voordeelen hebben zien verdwijnen.

Aan de hand der geschiedenis betoogt de schrijver de waarheid dezer stellingen: als voorbeeld dient hem de hollandsche Oost-Indische Compagnie; oorspronkelijk opgericht met het doel om in een staat van oorlog de handelsbetrekkingen te beveiligen tusschen het moederland en eenige factorijen in halfbeschaafde streken, had haar monopolie destijds reden van bestaan en had het ook zeer groote voordeelen opgeleverd; maar toen zij, allengs door verovering of minnelijke schikking territoriale souverein van die gewesten geworden, haar stelsel van uitsluiting is blijven toepassen, toen zijn de voordeelen van haar handel allengs verslonden door de kosten van bestuur en verdediging van het uitgestrekte gebied, waarover zij heerschte, terwijl dit tevens uitgezogen werd en verarmde door de handhaving van het bestaande stelsel van grondbezit. Holland had dan ook, toen het bij den algemeenen vrede de voornaamste zijner koloniën terugkreeg, zich wel gewacht om het oude stelsel weder in te voeren; en het ging thans, zoo meende de schrijver, op dat oogenblik niet zonder grond, te kunnen verzekeren, — het ging, door de toepassing van het steeds door hem verdedigde stelsel van beheer, zijn territoriale bezittingen tot een onge-

kenden trap van bloei opvoeren, waaruit dan vanzelf voor het moederland nog ongekende handelsvoordeelen zouden voortvloeien. Evenals de hollandsche Oost-Indische Compagnie, waren overal elders de handelscompagnieën in hare taak tegenover territoriale bezittingen te kort geschoten en te gronde gegaan; dat de engelsche East-India Company nog bestond, was slechts in schijn eene uitzondering: haar werkkring als politiek besturend lichaam was feitelijk op de engelsche regeering overgegaan.

Een volgend hoofdstuk wijdt Hogendorp aan de slavernij en den slavenhandel; hij werd daartoe genoopt doordien de eenige koloniën, die Frankrijk nog bezat, het eiland Bourbon, sommige der kleine Antilles en Cayenne alleen met slavenarbeid konden voortbrengen, en het schijnbaar voor de hand lag de uitspraak van den Abbé de Pradt: *Geen volkplantingen zonder slaven*, voor onomstootelijk te houden. Hogendorp wenschte die echter, indien zij de waarheid uitdrukte, (wat hij loochende), terstond aan te vullen met de in zijn oog even stellige waarheid: *zonder slavenhandel geen slaven, en derhalve geen volkplantingen.* Nu was onlangs door het Congres te Weenen de afschaffing van den slavenhandel gedecreteerd, en met een door ervaring op dit punt nog ongeschokt vertrouwen op de macht van wettelijke bepalingen hield Hogendorp zich overtuigd, dat voortaan ook geen slavenhandel meer mogelijk was. Dit aannemende betoogde hij, dat de slavernij, zonder toevoer van buitenaf, nergens ter wereld stand kon houden, — allerminst in eilanden als de Antilles, liggende in de nabijheid van St.-Domingo, waar een vrije Negerrepubliek aan alle slaven het voorbeeld gegeven had van een welgelukten sla-

venopstand. De fransche Antilles zouden dus, bij gebrek aan werkkracht, spoedig in verval raken; en ditzelfde gebrek belette dat Fransch Guyana ooit tot bloei komen, of dat het eiland Bourbon zijne productie vermeerderd zien zou. En toch was vermeerdering van koloniale productie, uitbreiding van afzetplaatsen voor de voortbrengselen der fransche nijverheid noodig om Frankrijk onafhankelijk te maken van andere landen, om den franschen handel te doen herleven, en tevens om eene voor Frankrijk onmisbare zeemacht te doen ontstaan, die met de engelsche zou kunnen wedijveren; want in Hogendorp's oog was het te niet gaan der fransche marine eene der hoofdoorzaken geweest, waarom Engeland in de twintigjarige worsteling met Frankrijk eindelijk gezegevierd had.

Om nu tot het beoogde doel te geraken ging onze schrijver voort met te onderzoeken, welke soort van koloniën Frankrijk behoorde te stichten. Eigenlijk gezegde volkplantingen, in den zin van die welke Frankrijk vroeger in Canada en Holland aan de Kaap hadden bezeten, waren uitgesloten, omdat in de streken waar de tropische producten geteeld worden, Europeanen voor den arbeid op het land ongeschikt zijn. Handelsetablissementen, versterkte factorijen als die te Pondichéry en andere op de kusten van Koromandel en Malabar, hadden reden van bestaan gehad, zoolang er kans was om daaromheen territoriale bezittingen te verkrijgen, die in de behoeften der fransche markt konden voorzien. Sedert Engeland zijne heerschappij over geheel Voor-Indië had gevestigd, bestond daarop geen de minste kans meer, en deed men beter met de fransche factorijen eenvoudig op te heffen, en de belangen der fransche handelaars toe te vertrouwen aan consuls in

de voornaamste havenplaatsen van Britsch-Indië. Alleen in Achter-Indië, in China en in Japan konden dergelijke factorijen nog van nut zijn, doch uitsluitend als handelskantoren, niet als kern van te verkrijgen territoriale bezittingen, omdat men daar te doen had met afgesloten, voltooide Staten. In de derde plaats was het denkbaar, dat men ergens in de tropen door verovering zich meester maakte van een vruchtbare en bevolkte streek, en daar dan door gedwongen leverantiën de producten verkreeg die men noodig had. Dan zou men evenals Holland op Java, territoriaal bezit hebben: maar tegen de wijze van verkrijging ontleende Hogendorp bezwaren aan de zedelijkheid en aan de wisselvalligheid der krijgskansen, welke laatste vooral zwaar wogen, waar Engeland wel niet in gebreke zou blijven, zich tegen zoodanige onderneming te verzetten.

Toch bleef territoriaal bezit in de tropen, volgens Hogendorp, het eenige middel om het doel te bereiken: maar men moest er langs een anderen weg toe geraken dan door geweld. Men moest omzien naar eene streek, bewoond door eene bevolking, die zich in den overgangsstaat bevond tusschen wildheid en beschaving; die nog niet tot natie vereenigd, maar in stammen verdeeld, onder afzonderlijke opperhoofden leefde; die reeds bekend was met akkerbouw, en daardoor aan geregelden arbeid gewend. In zulk eene streek moest men handelsetablissementen oprichten op terreinen, daartoe van de inboorlingen bij minnelijk verdrag verkregen, of op nog onbewoonden grond. Dan moest men er europeesche planters heenbrengen, aan wie men behoorde onderstand te verschaffen, totdat zij in staat waren, om zich zelve van de opbrengst van hunne plan-

tages te voeden. De inboorlingen moest men door middelen van overtuiging tot beschaving en godsdienst trachten te brengen, ten einde hen langzamerhand met de planters tot één lichaam te vereenigen: het geheel zou dan een gemengde volkplanting kunnen worden.[1]) Onder de middelen van overtuiging, hier bedoeld, had Hogendorp blijkens het vervolg vooral op het oog de organisatie van eene broederschap, die het christelijk geloof onder de inlanders zou prediken, en verder de aanmoediging van gemengde huwelijken tusschen de europeesche kolonisten en de inlanders. Om de laatstgenoemden te winnen, behoorde hun op de meest plechtige en verstaanbare wijze te kennen gegeven te worden, dat de slavenhandel voorgoed afgeschaft was, dat de slavernij in het geheele land verboden, dat hun geen dwang, onder welken vorm ook, opgelegd zou worden om hen tegen hun wil te doen werken. Voorts zou de regeering zorgen dat, eer de europeesche kolonisten werden aangevoerd, de noodige toebereidselen werden gemaakt om hen althans voorloopig te huisvesten en tegen overrompeling te beschermen. Eindelijk moest zij den onbebouwden, aan niemand toebehoorenden grond in eigendom afstaan aan de europeesche kolonisten, naargelang van de middelen die zij zouden bezitten om dien te ontginnen; en vervolgens ook de inboorlingen in het bezit handhaven van den grond, dien zij hetzij individueel of in gemeenschap hadden bezeten of bebouwd, en hen zooveel mogelijk opmerkzaam maken op de voordeelen van een onafhankelijk eigendom, gewaarborgd door de wetten en verzekerd door handvesten of registers. Men zou hen weldra,

1) Blz. 92 der fransche uitgaaf.

meende de schrijver, zoover krijgen, dat zij uit zich zelve kwamen vragen, om hunne eigendommen op de registers te doen inschrijven.

Alleen voor die producten der nieuwe kolonie, welke niet reeds in het eerste jaar na den aanplant geoogst kunnen worden, als koffie en peper, of die eene kunstbewerking moeten ondergaan eer zij aan den handel worden overgeleverd, als indigo en suiker, — zouden de planters desnoods door de regeering met voorschotten moeten geholpen worden. Maar voor het overige wilde de schrijver de regeeringsinmenging in zaken van landbouw en handel beperkt zien tot aanmoediging en beveiliging. Klaarblijkelijk was hij nog, even sterk als indertijd op Java, overtuigd dat handel en landbouw wel onder elkaar zouden uitmaken, welke producten voor beide het meest in aanmerking kwamen.

Aldus de theorie uiteengezet hebbende van zijne fransch-koloniale politiek, — ik heb er slechts de hoofdpunten van kunnen aanstippen, — gaat Hogendorp in de tweede helft van zijn werk de verschillende tropische streken na, waar Frankrijk zulk eene modelkolonie zou kunnen stichten. Twee slechts bieden daarvoor volgens hem geschikte gelegenheid aan: hij noemt vooreerst de westelijkste punt van Afrika, Cap Verd, en het daarachter gelegen land, waaromtrent hij de denkbeelden en woorden overneemt van zeker anoniem schrijver R. G. V., die in 1814 een boek had uitgegeven, getiteld *l'Afrique, ou Histoire, moeurs, usages et coutumes des Africains du Sénégal;* ten tweede, het eiland Madagascar. Hier had Frankrijk reeds in de 17de en de 18de eeuw handelsetablissementen opgericht, die echter telkens weer te gronde gegaan waren, eensdeels

omdat zij, op den grondslag van handelsmonopolie gevestigd, zich nooit hadden kunnen ontwikkelen; ten andere, omdat de Franschen voortdurend er op uit waren geweest om de inboorlingen als slaven weg te voeren, wat natuurlijk de goede betrekkingen met hen onmogelijk gemaakt had. Bij toepassing van zijn stelsel van kolonisatie meende Hogendorp, dat Frankrijk zijne pogingen met den schoonsten uitslag zou zien bekroond, en hij grondde die verwachting op hetgeen een der eerste fransche Gouverneurs op Madagascar, de Flacourt, dienaangaande in 1642 over het zuidelijk en zuidoostelijk gedeelte van het eiland medegedeeld had.

Aangezien echter Hogendorp zelf de destijds te verkrijgen en later verkregen kennis van Madagascar zeer onvoldoende noemt (blz. 132), en hij zich in dezen alleen op die kennis kon beroepen, acht ik het onnoodig een nader verslag te geven van de redenen die hem genoopt hebben om dat eiland aan te wijzen als het meest geschikte veld voor fransche kolonisatie. Juist aan dit gedeelte van zijn werk, door hem het practische genoemd, ontbrak de grondslag van eigen ervaring en waarneming, die anders waarde geeft aan zijne theorie van koloniaal beheer. Evenwel, ook in de opstelling van zijne theorie had hij dien veiligen grondslag soms moeten verlaten; en de jaren die sedert hij schreef zijn voorbijgegaan, hebben ons onder meer geleerd, dat er een groot verschil bestaat tusschen de afschaffing van den slavenhandel op het papier en in de werkelijkheid; dat slavernij vele jaren kan voortbestaan en tieren zonder toevoer van slaven van buiten af; dat de prediking van het christendom onder de heidenen lang niet zoo spoedig de gevolgen heeft, welke Hogendorp er zich van voorstelde, enz.

Mijn doel, bij de uiteenzetting van het eerste deel van Hogendorp's betoog, is ook slechts geweest te doen uitkomen, dat de schrijver zijn helder inzicht had behouden in de eischen der werkelijkheid op het gebied dat hij zoo goed kende; dat hij, na al wat hij had begaan en ondergaan, nog een bij uitnemendheid nuttigen werkkring had kunnen vervullen ten bate van het land, dat dien voor hem openstelde.

Indien hij gehoopt heeft, dat Frankrijk, waar hij zich inmiddels had laten naturaliseeren, hem op die wijze zou gebruiken, dan is hij wederom teleurgesteld. Hij had zijn werk in handschrift ter kennisneming gezonden aan een paar fransche bekenden, de HH. Louis Say, broeder van den beroemden économist Jean Baptiste, en den franschen zeevaarder de Rossel, met wien hij reeds in Indië in aanraking was geweest [1]); en beider antwoorden getuigen van hooge ingenomenheid met de door Hogendorp toegepaste wijze van behandeling en met de algemeene strekking van zijn betoog. Vooral de Rossel had, blijkens zijn schrij-

1) Elisabeth Paul Edouard de Rossel was een der bevelhebbers van een eskader. dat de fransche regeering in 1791 onder d'Entrecasteaux had uitgezonden om den vermisten la Pérouse op te sporen. In Augustus 1793 voor Soerabaja aangekomen, en aldaar den dood van Lodewijk XVI vernemende, hadden de meeste officieren de driekleurige cocarde verwisseld voor die der Bourbons; zij die zich daartoe niet bereid verklaarden, werden op bevel van den hollandschen gezaghebber, Barkey, Hogendorp's voorganger, als behoorende tot eene natie waarmede onze Republiek destijds in oorlog was, krijgsgevangen gemaakt en naar Europa opgezonden. „Comme" zoo schrijft D. v. H. in zijne *Mémoires* (blz. 84), „ils devoient passer par Japara et Samarang, où je me „trouvois alors, et que, suivant mon avis, on les traitoit avec injustice, je „me fis un devoir et un plaisir d'adoucir leur sort par tous les bons offices „qui dépendoient de moi." — In 1816 was de Rossel lid der *Académie des sciences* en onderdirecteur van het *bureau des cartes et des plans de la marine.* Hij had zijn naam gevestigd door de uitgave, in 1808, van het beroemd gebleven werk: *Voyage d'Entrecasteaux, envoyé à la recherche de la Pérouse.*

ven, het werk aandachtig gelezen en ernstig overwogen, en wees de punten aan, waarin hij met den schrijver van meening verschilde of een betere wijze van - uitdrukking gewenscht zou hebben. Ook aan het toenmalige hoofd van het ministerie had Hogendorp zijn werk toegezonden; en de Hertog de Richelieu liet hem verklaren, dat de lezing hem veel belang had ingeboezemd, en dat hij geen bezwaar hoegenaamd had tegen de uitgave. Maar toen Hogendorp dit schrijven ontving, was hij reeds op weg naar Nantes, en naar het schip „le bon Père," dat hem naar Brazilië zou overvoeren. Het eenige voordeel dat hij van de toezending van zijn werk aan den Minister genoot, was een brief van zeer warme aanbeveling aan de braziliaansche regeering door middel van den franschen Gezant te Rio de Janeiro [1]).

In de maanden die hij te St. André had doorgebracht, was hem al meer en meer duidelijk geworden, dat er

---

1) Duc de Richelieu aan Duc de Luxembourg, dd. 29 Sept. 1816: ...... Avant la Révolution il (Hogendorp) avait longtems été employé en qualité d'administrateur dans les possessions hollandaises des Indes orientales; il possède les connaissances les plus étendues relativement à l'organisation et à l'administration des Colonies. Il a donc pensé que ses services pourraient être agréés par la cour de Rio Janeiro, et il se propose de les lui offrir, mais il craint de rencontrer des obstacles, si l'on soupçonnait qu'il quitte la France sans le consentement du Gouvernement, et qu'on le confondît avec cette classe misérable de bannis, qui, en quittant leur patrie, vont chercher à renouer ailleurs de coupables intrigues, et n'espèrent leur salut que de sa ruine. M. le Comte de Hogendorp, comme étranger et n'ayant jamais servi le gouvernement du Roi, n'avait pas les mêmes devoirs à remplir qu'un Français et par conséquent n'a pas les mêmes reproches à se faire sur le parti qu'il a suivi dans ces derniers tems. D'ailleurs, tous ceux qui l'ont connu rendent parfaitement justice à ses qualités personnelles..... Ses lumières et son expérience peuvent être employées avec fruit au Brésil, et nous verrons avec plaisir qu'il soit utile à un pays dont nous souhaitons sincèrement la prospérité. *w. g.* Richelieu.

voor hem geen plaats meer was, noch in Nederland, noch in Frankrijk. En die zekerheid is voor hem te pijnlijker geweest, naarmate hij minder bewustzijn had van schuld. Er kwam bij dat in den aanvang van 1816, lichamelijke ziekte, podagra met andere kwalen gepaard, hem het ondraaglijke deed lijden. Daarop is een tijd gevolgd van verslapping, waarin de druk van 't leven hem te zwaar is geworden: een oogenblik heeft hij aan zelfmoord gedacht. Maar ook slechts een oogenblik. Zijne veerkracht was nog niet gebroken, en de gedachte, dat hij eene lafheid zou begaan, dat hij zijner eer te kort zou doen, als hij een einde maakte aan zijn leven, weerhield hem van den laatsten stap [1]). En weldra kwam zijn oude geestkracht, zijn talent van hopen, zou men het kunnen noemen, weer boven.

In den zomer van 1816 zien wij hem een onderzoek instellen naar de kansen van eene verhuizing naar Brazilië, hetzij als ondernemer van eene landconcessie, of als militair. Als zoodanig geplaatst te worden, daarop mocht hij, volgens zijn zegsman, den secretaris der portugeesche legatie te Parijs [2]), niet rekenen. De gedwongen verhuizing van het portugeesche hof naar Rio Janeiro, na de verovering van Portugal door Napoleon (1807), had zulk een overvloed van portugeesche officieren, vooral van hoogere rangen, naar Brazilië gelokt, dat slechts een klein gedeelte van hen bij het leger eene plaats kon vinden: en bij volgende aanstellingen behielden de portugeesche officieren den voorrang boven vreemdelingen.

1) Dit is althans de strekking van een brief dien hij aan zijn zoon schreef, dd. 21 Mei 1816. (Verzameling van D. C. A. v. H.) De brief, in fransche alexandrijnen geschreven, is de eenige dichterlijke ontboezeming van Dirk v. H., die mij is bekend geworden. Zij doet niet verlangen naar meer.

2) Brief, geteekend Brito, dd. 20 Juni 1816 aan D. v. H.

Beter waren de vooruitzichten voor hen die, van eenig kapitaal voorzien, eene landconcessie konden verwerven. Reeds sedert 1808 had de braziliaansche regeering dergelijke concessiën tegen zeer lage erfpacht voor vreemdelingen, zoowel als voor haar eigen onderzaten verkrijgbaar gesteld: en dadelijk na den algemeenen vrede had zij de havens van Portugal en Brazilië voor den handel van alle natiën geopend.

Voor Dirk van Hogendorp was het maar de vraag, hoe hij aan het kapitaal zou komen, om zoodanige landconcessie in exploitatie te brengen. Aanvankelijk heeft hij gehoopt dat hij met de hulp van zijne twee broeders, Gijsbert Karel en Willem, thans Directeur der Domeinen en Indirecte Belastingen te Amsterdam, en van zijn neef, den rotterdamschen burgemeester, genoeg bijeen zou krijgen om deel te nemen in eene maatschap van vier of vijf deelgenooten, allen evenals hij oud-militairen, die door de Restauratie uit hun dienst ontslagen, in Brazilië hun geluk zouden gaan beproeven. Later vind ik sporen van een plan om een soortgelijke onderneming in overleg met twee Heeren Olivier, broeders van Dirk's schoondochter, tot stand te brengen [1]). Gebrek aan geld verijdelde beide plannen. De bloedverwanten in Holland wilden wel iets doen: in de plaats van het hollandsch pensioen, dat Dirk door zijn vertrek naar Frankrijk had verbeurd [2]), hadden Gijsbert Karel en de rotterdamsche neef hem voor den duur van hun leven een jaargeld van tweeduizend gulden verzekerd; men gaf hem nu nog een voorschot van f 1000 op een oude uitstaande vordering, maar meer

1) Mevrouw Olivier, de moeder, aan Dirk v. H., 7 Oct. 1816.

2) Of het ingetrokken, dan wel alleen de betaling geschorst was, wist Dirk v. H. zelf niet te zeggen. Voor hem kwam het op hetzelfde neer.

wilde men niet doen. En inderdaad, na hetgeen Gijsbert Karel ondervonden had van zijns broeders kansberekeningen in handels- en andere ondernemingen, is die onwil verklaarbaar; te meer daar de thans afgetreden Secretaris van Staat een achttal kinderen bezat en het moederlijk erfdeel dier kinderen, verreweg het grootste gedeelte van hun toekomstig fortuin, niet wilde aantasten [1]).

Dirk besloot toen alleen, en zonder andere middelen dan zijn jaargeld, de kans te wagen; te meer ook omdat aan het samenzijn met zijn zoon en diens gezin weldra toch een einde zou komen. Op raad van zijn oom had de nog jeugdige man besloten een geheel nieuwe loopbaan te kiezen, en wel in Indië; en Dirk had, dienzelfden raadgever volgende, al zijne rechten op zijne bezittingen in Indië en die zijner eerste vrouw, waarvan de sequestratie nog nimmer was opgeheven, aan zijn zoon afgestaan. Misschien, zoo dacht hij, zou de haat, die in de indische ambtenaarswereld tegen den boozen hervormer van koloniale toestanden was blijven voortleven, misschien zou die uitgewerkt hebben, wanneer het niet de hervormer zelf, maar zijn zoon was, die zijn recht kwam eischen. En dan — zou niet alles naar recht en billijkheid worden geschikt, nu Elout en van der Capellen naar Indië waren gezonden, om daar de nieuwe denkbeelden in toepassing te brengen, die hij voor het eerst had voorgestaan, waarvoor hij had geleden en gestreden?

Deze gedachte trouwens, dat hij, hoe ook miskend en geminacht, toch gezegevierd had in den strijd over het koloniaal beheer, die gedachte is de eenige troost

1) G. K. aan D. v. H. 12 Sept. 1816.

geweest dien Dirk van Hogendorp in de ballingschap heeft mogen medenemen; en een weldadig noodlot heeft hem voor de wetenschap behoed, dat de bestuurders van Indië de ingeslagen richting zouden verlaten, om eerst lange jaren na zijn dood, al tastende en struikelende over de puinhoopen van het ingestorte cultuurstelsel, den koninklijken weg weder op te sporen, dien hij had aangewezen.

HOOFDSTUK IX.

DIRK VAN HOGENDORP IN BRAZILIË.

1817—1822.

Tegenwinden beletten het uitzeilen van het schip „le bon Père" uit de haven van St. Nazaire, tot ongeveer het einde van November; daarna ging alles vrij voorspoedig, en zoo bereikte Dirk op 10 Februari 1817 het land waar hij de vijf laatste jaren van zijn leven zou doorbrengen.

Zijn voornemen was, gelijk hij aan zijn broeder Willem schreef, zich in het binnenland terug te trekken,

»loin des hommes, des événements et des vicissitudes de ce misérable monde, pour ne m'occuper que de culture et de l'étude de la nature, qui est plus belle ici qu'en aucune autre partie du monde où j'ai été. J'ai les hommes en horreur et je ne veux plus vivre qu'avec les singes et les perroquets, qui abondent dans les bois de ce pays et sont généralement très-gentils et jolis."

Langs welken weg hij aan dat misanthropisch besluit uitvoering zou geven, wist hij toen nog niet. Inmiddels werd hij, dank de medegebrachte aanbevelingen, zeer welwillend ontvangen door den nederlandschen Minister Mollerus, en door het toenmalige hoofd van het braziliaansche ministerie, d'Araujo, thans Graaf da Barca, dien hij als portugeesch Gezant aan het hof van Koning

Lodewijk had gekend; en de Minister stelde hem aan den Koning voor, die hem zijn bizondere bescherming beloofde.

Er was niet meer noodig om den balling weer moed te geven op de toekomst; en weldra zien wij hem met jeugdig vertrouwen aan zijn broeder Gijsbert Karel een aanlokkelijke beschrijving geven van de voordeelen, die konden voortspruiten uit den aankoop van zekere kleine bezitting, op ruim een uur afstand van Rio Janeiro, wanneer hij tevens in de gelegenheid gesteld werd om partij te trekken van de verwonderlijke vruchtbaarheid van den grond. De eigenaar vroeg er acht millioen reis (ongeveer *f* 25.000) voor, maar zou dien prijs op *f* 18.750.— laten vallen, indien hij *f* 10000.— contant ontving, met de belofte van geleidelijke afbetaling van het overige. Dirk stelde nu voor, dat Gijsbert Karel en de rotterdamsche neef het beloofde jaargeld van *f* 2000.— zouden omzetten in eene betaling in eens van *f* 10.000—. Inmiddels kreeg hij de vergunning om zich op de aan te koopen bezitting te vestigen [1]). Toen het stellig weigerachtige antwoord uit Holland aankwam, is hij niettemin in 't bezit gebleven van Hope's Estate, waaraan hij ter herinnering aan het buiten, dat zijne moeder nabij Rijswijk had bewoond, den naam van Novo-Sion gaf. De eigenaar stemde er in toe, de hoeve aan Hogendorp voor den duur van diens leven te verhuren, en nam ook aan, hem de gelden voor te schieten die hij voor de exploitatie der bezitting noodig had.

Die eigenaar was een te Rio gevestigde Engelschman, en heette W^{m}. Young; hij had de bezitting pas overgenomen van den engelschen Consul-Generaal te Rio,

1) Dirk aan G. K., 22, 27 en 29 Maart 1817, G. K. aan Dirk 22 Juni 1817, welke brief evenwel op 12 April 1818 nog niet in Dirk's handen was.

Henry Chamberlain; en beiden schijnen al spoedig op zeer goeden voet te hebben gestaan met den oud-napoleontischen Generaal. Ditzelfde is blijkens de vrij uitgebreide correspondentie onder Dirk's nagelaten papieren het geval geweest met een aantal andere te Rio woonachtige vreemdelingen, vooral Engelschen en Franschen; ook aan het hof vond Dirk, vooral in de eerste jaren, telkens als hij er zich vertoonde, een goede ontvangst.

Al was dus het leven voor den bewoner van Novo-Sion doorgaans vrij eenzaam, de voorstelling alsof Dirk zich daar als een menschenhater zou hebben opgesloten, is stellig onwaar. Eigenlijk heeft hij er datgene getroffen, wat hij in de rampzalige maanden vóór zijn vertrek uit Frankrijk zoo menigmaal als het doelwit zijner wenschen schildert: eene plek in een schoon klimaat, waar hij met matige werkzaamheid, zonder verveling en zonder nijpende zorgen, het uur zou kunnen verbeiden dat een einde kwam maken aan zijn veelbewogen leven.

Dit is althans de indruk dien men verkrijgt bij de lezing der brieven, door en aan hem in deze laatste vijf jaren geschreven. Novo-Sion ligt vrij hoog aan de helling van den Corcovado, den met tropische weelderigheid tot bovenaan begroeiden berg, die de baai van Rio Janeiro zuidoostelijk begrenst. Langs de helling afwaarts is onder Hogendorp's beheer een groot deel der bosschen gekapt, en het hout als houtskool [1]) te Rio Janeiro verkocht. In de plaats daarvan is eene

1) „Het verhaal," zegt Mr. J. de Bosch Kemper, Letterk. Aanteekeningen (Dl. II 2e st. van de „*Geschiedenis van het Nederlandsche staatsleven en staatsrecht*" blz. 461), „dat hij (D. v. H.) in Brazilië, in een zeer armoedigen toestand, als kolenbrander, door een Duitsch reiziger zou zijn ontmoet, gelijk wordt me

koffieplantage ontstaan, die ongeveer 30.000 boomen telt en allengs de schoonste verwachtingen bij den planter opwekt. In het vierde jaar na zijne vestiging in Brazilië stuurt hij al proefjes van zijn product naar Holland, en zijne broeders kunnen hem zeer gunstige berichten geven van de qualiteit en de verkoopbaarheid van zijne koffie. Op andere plekken van zijne *Chagre* of landhoeve staan wouden van oranjeboomen, die soms 80.000 stuks appelen opleveren. Hij is op de gedachte gekomen, daarvan oranjewijn te vervaardigen, en na een grondige studie van een fransche handleiding over gisting van vruchtensappen, en na eenige minder gelukkige proeven, is het hem gelukt eene soort wijn te maken, die hij met voordeel denkt af te zetten in een land waar de hooge invoerrechten de europeesche wijnsoorten nagenoeg oninvoerbaar maken [1]). Van de schillen der appelen heeft hij door distillatie een welriekende olie verkregen. Ook houdt hij zich bezig met de vervaardiging van eene likeur uit een inheemsche kerssoort, *gourmichamas* genaamd. Hij houdt er eenige inlandsche koeien op na, en maakt boter, die volgens hem bij de delftsche niet achterstaat, en zijnen braziliaanschen vrienden uitstekend smaakt.

Deze bezigheden vullen een groot deel van zijn tijd; en als hij er over schrijft, dan klinkt in zijne brieven diezelfde hoopvolle stemming door, die hem, vijf-en-twintig jaren vroeger, op Java zooveel heeft doen ondernemen. Tot afwisseling gaat hij dan af en toe naar

---

degedeeld in *de Herinneringen uit het gebied der geschiedenis betr. de Nederlanden*, door A. J. v. d. Aa, I. blz. 131, behoort zeker tot de legenden of tot de romantische verhalen." — Le vrai peut quelquefois n'être pas vraisemblable!

1) O. a. Dirk aan G. K. 5 Aug. 1820.

de groote stad, die hij uit zijne woning met hare heerlijke omlijsting van zee en eeuwig groene bergen kan zien liggen, — en vindt daar een vriendschappelijk onthaal bij ontwikkelde mannen, die hem gaarne zien en gaarne met hem van gedachte wisselen over de politieke en economische belangen van Brazilië, en over het stuk geschiedenis dat hij heeft beleefd.

Ook op Novo-Sion komt dikwijls bezoek. Geen nederlandsch oorlogs- of koopvaardijschip doet Rio Janeiro aan, of de bevelhebber en de officieren komen hunne opwachting maken bij den balling, die in Holland zooveel opspraak heeft verwekt; soms hoort hij dan met welgevallen uit hun mond, dat er in 't vaderland nog menschen zijn van aanzien en verstand, die hem miskend en onrechtvaardig behandeld achten [1]). Ook vreemdelingen, vernemende dat daarboven aan den Corcovado, een vertrouwd oudgediende woont van den man, die op St. Helena boete doet voor zijne glorie en zijne misdaden, verzuimen niet den kluizenaar van Novo-Sion, zooals velen hem noemen, te gaan opzoeken. En niet alleen Franschen, die in hem een slachtoffer zien van zijne trouw aan hun vaderland, worden dan getroffen door de opgeruimdheid en waardigheid waarmede hij zijn lot draagt. De uitgever der *Mémoires* heeft eene van effectbejag niet vrij te pleiten beschrijving van zoodanig bezoek, door den franschen natuuronderzoeker Arago vóór 1820 aan Hogendorp gebracht, in zijn voorbericht opgenomen. Buitendien zijn mij nog twee verhalen bekend geworden, die ons den oud-generaal in zijn braziliaansche omgeving duidelijk voor oogen brengen.

1) O. a. Dirk aan G. K. over het bezoek van den Schout-bij-Nacht Musketier en zijne officieren, 5 Maart 1820.

Het eene is van een Pruis, Theodor von Leithold, die te Rio Janeiro ten huize van zijn zwager Hogendorp leert kennen, en dezen daarop een bezoek brengt [1]). Uit de eerste zinsnede van zijn verhaal leeren wij, dat hij Hogendorp voor een vier-en-zeventigjarigen grijsaard houdt, terwijl Dirk, in 1761 geboren, in 1818 of 19 hoogstens 58 jaar oud geweest kan zijn; en dit, gevoegd bij de omstandigheid, dat het paspoort waarmede Hogendorp de reis naar Brazilië aanvaardde, zijn leeftijd op twee-en-zeventig jaar stelt [2]), doet ons vermoeden, dat de twee jaren die verloopen zijn, nadat hij te Hamburg zijn portret liet maken, zwaarder op hem hebben gewogen, dan vele voorafgaande. Von Leithold wil na een kort, maar zeer belangrijk gesprek (waarvan hij inhoud en strekking verzwijgt) naar de stad terugkeeren, maar de Generaal dringt er zeer op aan, dat hij zal blijven eten: hij heeft niemand om naar de stad te sturen, ten einde von Leithold's zwager te doen weten dat diens gast zich in goede handen bevindt, maar de Generaal zal er morgen zelf heenrijden om de schuld op zich te nemen.

Eindelijk geeft von Leithold toe, waarover Hogendorp zich als een kind verheugt. Daarop leidt hij zijne gasten (er is ook nog een Hr. Armand bij, die von Leithold heeft vergezeld) in zijne bezitting rond.

Door de huisdeur komt men terstond in een kleine zaal, aan welker zijden turksche kussens lagen. In het midden van den muur dezer kamer, vlak over de huisdeur, hing eene schilderij, den Gene-

---

1) Uittreksel in het maandwerk: *Keur van nuttige en aangename mengelingen* (1820), uit een werk getiteld: *Meine Ausflucht nach Brasilien oder Reise von Berlin nach Rio de Janeiro und von dort zurück*, etc. von Theod. von Leithold.

2) Het is onder de door hem nagelaten papieren aanwezig.

raal in levensgrootte voorstellende, welke bijna de gansche hoogte van het vertrek besloeg; zij kwam mij voor, door David, in Parijs te zijn geschilderd, ten minste het was zijne manier. [1]) De Generaal in fransche kleeding, met zijne orden versierd, was sprekend getroffen. Aan de eene zijde van dit vertrek was een kamertje met één venster, dat met allerlei levensmiddelen en flesschen wijn gevuld was; aan den anderen kant was ook een dergelijk vertrekje, waarin zich eene schrijftafel en een kleine boekverzameling bevonden. Daarachter was nog een kamertje, dat den Generaal tot slaapvertrek diende. Zijn bed had de gedaante van eene doodkist, was zwart geverwd, en voorzien van schuifladen en een muskietendek.

»Hier wil ik sterven, wanneer God het niet anders besloten heeft," zeide de getroffen grijsaard, — en bracht ons uit dit kleine huis in een nog veel kleiner, dat door een neger, diens vrouw en een kind van acht jaren bewoond werd. »Deze is mijn eenige bediende en tuinier," zeide hij, terwijl hij op den neger wees, »en deze is mijne keukenmeid," op de negerin wijzende. Dit huisje bestond slechts uit een vertrek, een kleine melkkamer en de keuken. Achter dit huisje stonden eenige aan alle zijden opene schuurtjes voor een paard, het rijpaard des generaals, vier koeijen en eenige zwijnen....

Hierop volgt een bezoek aan den bloementuin, aan den kelder, dien de Generaal in de rots heeft doen springen en waar hij zijn oranjewijn laat gisten; eindelijk aan de koffieplantage. Daarna wordt in de ingangskamer het middagmaal gebruikt, dat den gasten goed schijnt te smaken.

»Ofschoon het eten eerst vóór twee uur, terstond bij onze aankomst besteld was, was het echter voortreffelijk en met de grootste zindelijkheid en orde klaar gemaakt, en dat alles door den neger en zijne vrouw alleen. Aan tafel hadden wij slechts gebrek aan brood, en toen de Generaal dit bespeurde, verzocht hij ons, wanneer wij hem weder bezochten en des middags bij hem eten wilden,

---

1) De schilderij was tijdens Dirk's verblijf te Hamburg vervaardigd. Den naam van den schilder weet ik niet.

het brood zelve mede te brengen, wijl hij dagelijks slechts zooveel versch brood uit de stad liet halen, als hij tot zijn eigen gebruik behoefde.

»Aan tafel was de oude generaal buitengewoon vrolijk en spraakzaam. Hij verhaalde ons, dat hij deze plantage met al haar toebehooren aan eenen Engelschman, op lijfrenten had verkocht."

Doch op dit oogenblik schijnt de Heer von Leithold, wellicht onder den invloed van den oranjewijn, of van de likeur van Hogendorp's vinding, welke hij zeer roemt, minder goed geluisterd te hebben; wij weten dat Novo-Sion door Hogendorp niet verkocht, maar voor den duur van zijn leven gehuurd was. Evenzoo bedriegt het geheugen van den schrijver hem, wanneer hij van den Generaal beweert vernomen te hebben, dat diens eenige zoon bij een regiment in dienst der Vereenigde Staten als overste staat, en een zeer rijk huwelijk heeft gedaan. Bij het afscheidnemen wil von Leithold Hogendorp's leven met dat van een kluizenaar gaan vergelijken, maar de Generaal, — die waarschijnlijk niet van banaliteiten houdt, — valt hem in de rede, en zegt:

»Ik weet reeds wat gij zeggen wilt; gij wilt mij met Robinson Crusoë vergelijken; zoo noemt mij elk die mij hier bezoekt." Ik heb, zoo besluit onze schrijver zijn verhaal, ik heb den generaal van Hogendorp te Koningsbergen in Pruisen gezien, vervolgens als commandeerenden Generaal te Wilna in het gewoel der troepen, en thans vind ik hem in een ander werelddeel op eene eenzame, tusschen hooge rotsen liggende *chacre* weder, der wereld en hare heerlijkheden voor altoos vaarwel zeggende. O Glans en Grootheid! De donkere zijde des levens is dikwerf de gelukkigste, wijl zij het dichtst bij de haven der rust ligt!

Als auteur munt de pruisische reiziger klaarblijkelijk niet uit; maar zijn relaas geeft toch een aannemelijke, menschelijke voorstelling van den bewoner van Novo-

Sion. Denzelfden indruk van waardige rust, schoon droeviger getint, krijg ik uit het verhaal van een engelsche dame, de vrouw van den bevelhebber van een engelsch oorlogsschip, dat ruim twee jaren later Rio Janeiro aandeed. In haar dagboek van deze reis [1]), teekent Maria Graham op 1 Januari 1822 aan, dat zij dien dag een tweede bezoek gebracht heeft aan een „illustrious exile, Count Hogendorp, one of Emperor Napoleon's Generals." Haar eerste bezoek was toevallig geweest. Op een wandelrit met twee adelborsten van het schip kwam zij op een prettig uitziend huisje aan, hoog op de helling van den Corcovado gelegen, en zag aan de deur een zeer opmerkelijk man staan, wien Mevr. Graham terstond hare verontschuldiging aanbood voor het betreden van zijn grond, zeggende dat zij vreemdelingen en toevallig daar gekomen waren.

»Hij verwelkomde ons terstond," zoo gaat zij voort, »met eene houding die toonde dat hij geen gewoon persoon was, vroeg naar onze namen, en toen hij die had vernomen, zeide hij dat hij van ons gehoord had, en ons zou hebben bezocht, zoo zijne zwakke gezondheid hem dat niet had belet. Hij drong er op aan, dat wij zouden afstappen en bij hem schuilen daar er eene regenbui in aantocht was. Onderwijl had ik gemerkt dat het Graaf Hogendorp was en vroeg ik hem of ik juist had geraden. Hij antwoordde »Ja," en voegde er eenige woorden bij, die beteekenden dat zijns meesters dienaren, zelfs in de ballingschap, iets hadden dat hen van andere menschen onderscheidde.

De Graaf is het wrak van een eertijds schoon man: zijn krijgsmansvoorkomen heeft hij niet verloren: hij is hoog van gestalte [2])

---

1) *Journal of a Voyage to Brazil* by Maria Graham. — *Printed for* Longman, Hurst, Rees, Orme, Brown and Green, Paternoster Row, and J. Murray, Albemarle street. London 1824, blz. 170—171.

2) Dit is in strijd met het signalement in D. v. H.'s paspoort, waar hem slechts eene lengte van M. 1,55, dus minder dan de middelmatige, wordt toegekend.

maar niet al te mager: zijn grijze oogen glinsteren van verstand en zijn zuivere, kernachtige taal wordt nog steeds geuit met een heldere, welluidende stem, al heeft die door den ouderdom een weinig geleden. Hij geleidde ons in een ruime verandah, waar hij het grootste deel van den dag doorbrengt, en die gemeubeld is met sofa's, stoelen en tafels; hij gaf toen aan zijn dienstknecht order om het ontbijt te brengen: wij kregen koffie, melk en versche boter, alles producten van zijn eigen landhoeve; en terwijl wij daar zaten, zagen wij de buien langs en onder ons voorbijtrekken over de vallei, die het oog kon volgen tot aan de baai daar beneden. De Generaal begon het gesprek zonder terughouding, en sprak onder het ontbijt en zoolang de bui duurde, bijna onafgebroken van zijn keizerlijken meester...."

(Volgen de algemeene trekken van Hogendorp's leven.)

»Na de inlijving van Holland bij Frankrijk trad hij in franschen dienst in den rang van kolonel. [1]) Hij heeft altoos in hooge gunst gestaan bij Napoleon, die Hogendorp's eerlijkheid en belangeloosheid in geldzaken op hooger prijs schijnt te hebben gesteld, naarmate die deugden schaarscher voorkwamen bij zijne dienaren. Des Graven toeneiging voor hem is overdreven, — bijna had ik gezegd, onverklaarbaar, — had hij mij niet een brief getoond, door des keizers eigen hand bij gelegenheid van den dood van Hogendorp's kind geschreven, waarin, naast veel welwillendheid in het algemeen, een zweem van hartelijkheid merkbaar is, dien ik niet zou hebben verwacht..." [2])

Na het aandeel van Hogendorp in den russischen veldtocht en in de verdediging van Hamburg te hebben vermeld, verhaalt de schrijfster dat de Generaal zijne gasten rondleidt in zijn huis, waar inzonderheid

---

1) In het oorspronkelijke staat: *full colonel.* Indien dat in het engelsch Luitenant-Generaal beteekent, dan heeft de schrijfster gelijk.

2) Deze brief, die in het bezit is van Dirk's kleinzoon, luidt aldus:

Monsieur le Général Hogendorp, je reçois votre lettre du 14 Juillet, j'y vois que vous venez d'éprouver un nouveau malheur: vous avez perdu votre dernier enfant! — je prends part à vos chagrins et je désire que l'assurance que je vous en donne puisse vous être de quelque consolation. — Sur ce, je prie Dieu qu'il vous ait en sa sainte garde. — Dresde le 18 juillet 1813.

het slaapvertrek de aandacht trekt, welks wanden in wit op zwart met een aantal skeletten in allerlei vroolijke houdingen beschilderd, aan Holbein's Doodendans herinneren. Dan gaat de schrijfster aldus voort:

De Generaal — zoo laat hij zich gaarne noemen — bracht ons in zijn tuin rond, vertoonde met gelijke liefde zijne vruchten en zijne bloemen, roemde het klimaat en laakte slechts de inwoners voor hunne nalatigheid en gebrek aan bedrijvigheid, die de helft der voordeelen die God hun heeft gegeven, verspilt. Naar het huis teruggekeerd, stelde hij mij zijn ouden pruisischen dienstknecht voor [1]), die menigen veldtocht met hem heeft bijgewoond, en zijne negers, die hij na den aankoop vrijgemaakt heeft: hij had de vrouw overgehaald om een neussieraad naar de mode in Java te dragen, welk land hij zich met bizondere voldoening schijnt te herinneren..."

»Dezen avond (1 Januari 1822) bracht ik hem een tweede bezoek, en vond hem na het middagmaal uitrustende in zijne verandah. Wij hielden een lang gesprek over den toestand van dit land, waarvan, met overleg, alles goeds kan te gemoet gezien worden; en toen vertelde mij de Graaf dat hij bezig was met het schrijven van zijne memoires, waarvan hij mij een gedeelte vertoonde, zeggende dat hij die in Engeland wilde doen uitgeven. Ik twijfel niet of zij zullen met trouwe inachtneming der waarheid geschreven zijn, en een belangrijk hoofdstuk leveren in de geschiedenis van Napoleon. Tot mijn spijt bespeurde ik dat de oude heer veel pijn had; en zijn leeftijd en slechte gezondheid schijnen zijn bedrijvig leven met een spoedig einde te bedreigen."

Gaat men nu af op deze waarnemingen van stellig onbevoordeelde personen en op den inhoud van Dirk's papieren nalatenschap, voorzoover ik dien heb medegedeeld, dan is men gerechtigd aan te nemen, dat de

1) Die pruisische knecht moet eerst zeer onlangs bij Hogendorp in dienst geweest zijn, wellicht omdat hij meer hulp begon noodig te hebben, dan zijn neger Caesar hem kon geven. Deze is de eenige die in de correspondentie v. Hogendorp met zijn braziliaansche bekenden genoemd wordt, maar dan ook dikwijls.

afgetobde, miskende man in zijn tropisch paradijs een veilige rustplaats heeft gevonden, en dat hij in die vijf laatste jaren al het geluk heeft genoten, waarop hij in zijne omstandigheden heeft kunnen rekenen.

Geheel anders evenwel is de indruk, dien men krijgt bij de lezing der vrij talrijke brieven, door Dirk aan zijne twee broeders uit Brazilië geschreven. Die geven een doorloopend klaaglied te hooren over zijn ongelukkig lot, waarin meer dan eens de gedachte aan zelfmoord weder opkomt. Eene uitzondering vormen, in de latere jaren, de brieven aan zijn broeder Willem. Deze loopen grootendeels over de belangen van Dirk's landbouwonderneming, en daar komt slechts een enkele maal de oude heftigheid te voorschijn, b. v. wanneer Willem de onvoorzichtigheid heeft, hem in bedenking te geven om eene beleefdheid te bewijzen aan zijne schoonmoeder. Mevrouw van Hohenlohe was in het bezit gebleven van enkele meubelen en andere voorwerpen, aan Dirk toebehoorende en waaraan hij groote waarde hechtte; o. a. de portretten van Dirk's tweede vrouw en laatstoverleden dochter, dat van Napoleon, enz. Zijne schoonmoeder haastte zich geenszins, die op verlangen van haar schoonzoon uit te leveren. In de drie eerste jaren van zijn verblijf op Novo-Sion komt Dirk telkens en telkens terug op deze voorwerpen, waarvan hij de niet-toezending toeschrijft aan een vastberaamd plan van Mevrouw van Hohenlohe, om hem in zijn ongeluk nog te kwellen en te plagen; en dan is zijne vindingrijkheid op het gebied van krachtige uitdrukkingen verbazend.

Maar het is vooral in zijne brieven aan Gijsbert Karel, dat Dirk de voorspelling schijnt te vervullen, waarmede Prinses Willemijn hare biographische aanteekening om-

trent hem besluit: „Son caractère," zoo schrijft zij, „qui „ne le quitte point, le rendra malheureux où il sera". [1])

Om een voorbeeld te noemen.

Hij weet dat Gijsbert Karel tot Graaf benoemd, en dat andere leden van zijn geslacht gelijktijdig in den adelstand zijn verheven, terwijl men zijn franschen graventitel nimmer heeft willen erkennen. Maar wat dienaangaande bepaald is, en of ook hij in den maatregel begrepen is, kan hij maar niet te weten krijgen, en zijn broeder laat hem geheel in het duister. Is hij dan burgerlijk dood verklaard? Hij, de oudste van den oudsten tak der familie, hij wordt behandeld als een vreemdeling die er niet toe behoort! Zoo schrijft hij op oudejaarsavond van 't jaar 1818. En op nieuwjaarsochtend zijn brief overlezende heeft hij dien eerst willen verscheuren:

»Mais en réfléchissant, j'aime mieux le laisser. Vous y verrez le déchirement de mon coeur. Peut-être vous n'en serez pas content; car heureux et content de vous même, comme vous devez l'être, vous condamnez, sans doute, toute autre manière de penser que la votre. Vous me donnez l'aumone, je suis assez malheureux de devoir l'accepter; et comme vous jugez qu'avec cela, je dois être content, vous voulez que cela soit. Des évênements inouïs, et pour moi et bien d'autres, très malheureux, m'ont ruiné. Ces mêmes évênements ont été fortunés pour vous. Ce n'est pas une raison pour moi de les chérir; surtout après la manière dont j'ai été traité; cruellement, et injustement. Vous me dites: qu'éloigné du Ministère, actif aux Etats-Généraux, je puis, et dois comprendre, que vous ne pouvez pas solliciter en ma faveur. Eh! oui! je comprends tout cela très bien! C'est donc là le résultat du siècle d'or, que vous avez ramené? Mais, laissons là la politique, ce creuset abominable de tout ce qu'il y a de plus pourri et de plus infâme dans la nature humaine....."

Klaarblijkelijk had hij die zoo schreef, op dat oogen-

1) Zie het aanhangsel hierachter.

blik de zelfbeheersching zonder welke geluk niet denkbaar is, geheel verloren. Maar of van zijn kant Gijsbert Karel wel liefderijk handelde, wanneer hij op dit paroxisme antwoordde, en nog wel op de volgende wijze?

»En me parlant du siècle d'or que je n'ai pas ramené, vous n'aurez pas la moindre peine à me faire convenir de votre opinion. J'ai rétabli l'indépendance de ma patrie, je l'ai placée sur la ligne des puissances qui autrement allaient l'envahir, je lui ai donné une constitution pour barrière éternelle au pouvoir absolu, et aujourd'hui je sacrifie toutes mes grandeurs à une place dans les États-Généraux, où je me rends l'organe de vérités que tout le monde n'a pas le courage de proclamer. Tout cela servira peut-être à amener un jour quelque siècle qui ressemble à de l'or. En attendant j'aurai quitté depuis longtemps ce théâtre pour un autre plus noble, plus digne de nos voeux, où nous serons plus près du maître que nous servons. Le véritable siècle d'or ne se trouve que là". [1])

Fraai gezegd, zonder twijfel, en grootendeels waar. Maar in den mond van een derde, bij voorbeeld als lijkrede op Gijsbert Karel's graf, zouden die woorden nog beter geklonken hebben: beter althans dan in een brief aan den broeder die zich zoo ongelukkig gevoelde. Moest Dirk er niet iets uit hooren, wat veel had van het: Dank Heere, dat ik niet ben gelijk deze!

Over geldzaken werd in de drie laatste jaren tusschen de beide broeders niet, of nauwlijks meer gecorrespondeerd: Gijsbert Karel had uitdrukkelijk te kennen gegeven dat hij dat onderwerp voor afgedaan beschouwde, en Dirk had er zich bij neergelegd. Maar de jongere broeder schijnt het dikwijls te volhandig gehad te hebben om de brieven van den oudere te beantwoorden; ook was de postverbinding met Brazilië

1) G. K. aan Dirk, 2 April 1819.

in die dagen al zeer gebrekkig, en gingen er wel eens brieven uit Holland verloren. En als Dirk dan soms een jaar zonder antwoord bleef, dan kwam weer de gedachte bij hem op, dat men hem opzettelijk wilde kwellen; en vroeg hij zich dan af, aan wiens machtigen invloed hij die vervolging te wijten had, dan had hij het antwoord spoedig gereed: 't moest de Koning zijn, die hem reeds zoolang en zoo fanatiek had gehaat: de Koning, wiens willekeur hem zijn titel had willen ontnemen, den titel die hem langs wettigen weg was toegekend, en dien alle overige souvereinen erkend hadden in de hun weder toegevallen landen; de Koning, die hem wederrechtelijk het pension ontnomen had, dat zijn land hem voor zijn vroegere diensten had verleend! [1])

Diezelfde tegenwerking, of wat op hetzelfde neerkwam, de zucht om den Koning te behagen, zag Dirk in het doodzwijgen van de verdediging, die hij in 1814 van zijn gedrag in Hamburg had in 't licht gegeven; in de telkens herlevende geruchten, die hij in de bedoelde memorie had wederlegd; in de berichten, die nu de rondte deden in de europeesche pers, en volgens welke hij, als bezitter van groote plantages, eene menigte slaven aan het werk zou hebben. En al haastten zich zijn engelsche vrienden te Rio Janeiro, onverdachte getuigen waar het de verdediging gold van een oud-napoleontisch Generaal, — al haastten zij zich die kwaadaardige voorstellingen tegen te spreken [2]), het

1) Dirk aan G. K. 27 Januari 1820.

2) In den *Courrier de Londres* van 2 April 1819 was het hierboven bedoelde gerucht uit den Mercure d'Anvers overgenomen. In het nummer van 15 October nam de Courrier het volgende op:

„Des gentilshommes anglais, d'une haute considération, qui se trouvent à „Rio Janeiro, nous invitent à contredire cette dernière assertion, et nous cer-

kwaad was nu eenmaal gedaan, en Dirk beklaagde zich, dat men hem van zijn goeden naam, den eenigen schat dien hij zijnen zoon kon nalaten, wilde berooven.

Ongelijk had hij in zooverre niet, dat kwade geruchten zich veel sneller verspreiden, en een veel taaier leven hebben dan gunstige. Ook zijn zij, gelijk sommige insecten, aan vreemdsoortige gedaantewisselingen onderhevig: zoo is mij, jaren geleden, door een der beminnelijkste en tevens geleerdste mannen die ik gekend heb, in allen ernst verzekerd, dat Dirk van Hogendorp zich in Braziliё toegelegd heeft op den handel in negerslaven. Mijn zegsman — het was wijlen Prof. J. de Bosch Kemper, — beriep zich op een mondelinge overlevering. Zoolang ik niet langs anderen weg overtuigd word, neem ik de vrijheid die overlevering als eene metamorphose te beschouwen van het hierboven medegedeelde gerucht uit den *Courrier de Londres.*

Maar aan den Koning den toeleg toe te dichten, om Dirk van Hogendorp ook nog in zijne ballingschap te kwellen, — om hem na zijn dood in zijn zoon te treffen, — alleen in een overprikkeld brein kon die gedachte opkomen. De booze roep, waarin de oudste broeder van Gijsbert Karel is blijven staan, laat zich,

„tifient que le Comte de Hogendorp, loin d'avoir beaucoup d'esclaves et un „vaste établissement, possède seulement une chétive maison et quelques „acres de terres et de rochers; qu'il est arrivé sans aucuns moyens quelconques „au Brésil, où le Roi lui a gracieusement accordé un asile; et que ce n'est „qu'avec l'assistance de quelques amis qu'il est parvenu à se procurer sa „modeste habitation actuelle. „Je ne puis," nous écrit-on, „vous donner une „meilleure preuve de la pauvreté de ce malheureux Officier, qu'en vous „disant que dans ce moment même il doit encore une grande partie du „prix d'achat de sa chaumière, et que les sommes qu'il a payées à compte, „sont provenues de la vente du charbon de bois qu'il fabrique lui-même. Il „n'a pour tous domestiques que deux nègres agés." Blijkens de door Dirk nagelaten papieren is de engelsche Consul te Rio, Mr. Henry Chamberlain, de steller van dit stuk.

ook zonder buitengewone kwaadaardigheid bij de tijdgenooten verklaren. Elk kwaad gerucht dat van hem uitging moest in de bestaande omstandigheden te gereeder geloof vinden, naarmate hij in levensopvatting en gedrag zich sterker afgescheiden had van bijna al zijne land- en tijdgenooten: in die jaren, toen ieder Nederlander, den druk der vreemde overheersching nauw ontkomen, de liefde tot het vaderland zooal niet in zijn borst voelde gloeien, dan toch als de nuttigste deugd had leeren waardeeren, in die jaren kon een man als Dirk in wijderen kring niet anders beschouwd worden dan als een landverrader, en als zoodanig tot alle gruwelen in staat. En wat hen betreft, met wie hij in persoonlijke aanraking is gekomen, door zijne heftigheid, zijne opvliegendheid, zijne explosiviteit, — maar ook door zijn volhardend opkomen tegen misbruiken had hij zich zoovele vijanden gemaakt, dat het geen wonder is, als ook de overlevering hem bij het nageslacht in een ongunstig daglicht heeft geplaatst.

Het bewustzijn, dat dit het geval zou zijn, heeft Dirk van Hogendorp er toe geleid, om den ledigen tijd die hem op Novo-Sion overbleef, aan het opstellen van zijne gedenkschriften te besteden [1]); dat bewustzijn verklaart ook den toon van zelfverdediging die in het geheele werk doorklinkt.

Van een ander standpunt beschouwd, meen ik te mogen beweren, dat het schrijven van die gedenkschrif-

1) De eerste melding die ik hiervan vind is in een brief van een jongen franschen vriend, Th. Taunay, die Dirk's *Mémoires* in 't net schrijft, en hem op 1 Aug. 1819 het eerste cahier met de copij terugstuurt. Op 10 Aug. 1819 schrijft Dirk aan zijn broeder Willem: „... J'écris mes mémoires pour mon „fils; la postérité me jugera; et je ne veux pas que mes enfants aient à „rougir de moi."

ten veel heeft bijgedragen om de laatste levensjaren van den schrijver te veraangenamen. Dirk van Hogendorp was juist de man om er genoegen in te scheppen, in een uitvoerig overzicht van zijn doen en laten aan te toonen, dat hij steeds door de zuiverste beweegredenen werd geleid, en dat zijn ongeluk te wijten was, niet aan eigen schuld, maar aan het onverstand en de booze bedoelingen van hen die hem hadden tegengewerkt. En ik stel mij voor, dat het te boek stellen van sommige gedeelten van zijne *Mémoires*, b. v. de beschrijving van zijn strijd tegen de Groote Heeren te Batavia, en van de jaren die hij onder Napoleon gediend had, voor hem een waar genot moet hebben opgeleverd.

Alles wel beschouwd, meen ik daarom, dat de vijf laatste jaren van Dirk's leven niet zoo ongelukkig geweest zijn, als men uit zijne brieven aan Gijsbert Karel zou kunnen opmaken. Deze geven zijne stemming te kennen op enkele, vrij ver uit elkaar gelegen oogenblikken, en roeren meestal onderwerpen aan, die zijn prikkelbaar gemoed pijnlijk aandoen: en dan lag het in zijne wijze van zijn, om zijne verontwaardiging, zijne smart in zeer krasse bewoordingen te uiten.

Verstandiger had hij wellicht gedaan, indien hij, het vaderland verlatende, getracht had zijn geheele verleden in dat vaderland uit zijne gedachte te verbannen. Maar dan had hij toch twee redenen van zelfvoldoening gemist.

Vooreerst zou hij onkundig gebleven zijn van de aanvankelijk goede uitkomsten van de zending van Elout naar Java, waarover Gijsbert Karel hem zeer gunstige berichten toezond. Die bevestigden hem dan weer in het bewustzijn, dat hij de weldoener was van het vaderland dat hem had uitgestooten, en vermeer-

derden zijn vertrouwen op een volledige zegepraal van zijne denkbeelden. Van daar ook, dat hij in het eerste werk van Generaal van den Bosch over onze koloniën niets zag dan een wanhopige poging van de voorstanders der voor goed overwonnen begrippen omtrent koloniaal beheer [1]). Is het mogelijk, zoo vraagt hij, dat zulk een prulschrift in Holland wordt gelezen? Hij heeft het van een hollandsch bezoeker ter inzage gekregen, maar vraagt om de toezending van het boek,

»pour que je puisse en faire une réfutation en règle et complette, ce qui ne me sera guère difficile, mais me ferait regretter le tems qu'il faudra y mettre, si ce n'était qu'il est utile et nécessaire de confondre, et de dévoiler de pareilles charlataneries coupables. Je vous promets que je le ferai avec tout le sang-froid et le flegme, qu'on aime tant chez nous, et que je n'emploierai tout au plus que l'ironie, pour mettre au pilori de l'opinion cette compilation informe..." [2]).

Gijsbert Karel stuurde hem het gevraagde boek, met de aanbeveling om, bij de wederlegging, de beloofde kalmte te betrachten, daar Van den Bosch, als zijnde de ziel van de Maatschappij van Weldàdigheid, aanspraak had op ieders hoogachting [3]). Dat mag waar zijn, antwoordde Dirk, — en Van den Bosch kan voor de kolonisatie van Frederiksoord groote verdiensten hebben, maar wat heeft dat te doen met zijn boek over Indië?

»En relisant son livre je le trouve si mauvais, si plat, si indigeste,

1) J. van den Bosch. *Nederlandsche Bezittingen in Azië, Amerika en Afrika, wijsgeerig, staathuishoudkundig en geographisch beschouwd*, met een atlas van kaarten, royaal folio; 2 deelen, gr. 8vo., 's Hage en Amsterdam, Gebr. van Cleef, 1818.

2) Aan G. K. 16 April 1820.

3) G. K. aan Dirk, 10 Sept. 182

que je suis très-indécis, si je dois emploier mon tems et ma plume à refuter des incohérences pareilles, lesquelles d'ailleurs ont déjà été refutées si souvent, et si victorieusement et maintenant le sont si évidemment par les faits et les résultats de la nouvelle administration..." [1]).

De bedoelde wederlegging is op slot van zaken achterwege gebleven; en Dirk van Hogendorp heeft ten einde toe kunnen meenen,' dat de denkbeelden van Van den Bosch geen gevaar opleverden voor de verdere toepassing van die, waarvoor hij zoo lang had gestreden.

Nog op een ander punt heeft Dirk aan zijne briefwisseling met Gijsbert Karel eene voldoening te danken gehad, als gewoonlijk bij hem, gepaard met veel kwaad bloed. Zijn werk over het koloniaal systeem van Frankrijk had hij bij zijn vertrek naar Brazilië in handschrift achtergelaten bij den uitgever Dentu, bij wien het in den loop van het jaar 1817 het licht zag. Kort daarop verscheen te Amsterdam een hollandsche vertaling van het werk, die Dirk nog vóór de fransche bewerking in handen kreeg. [2]) De vertaling was, dit moet gezegd worden, ellendig; dit, en de weglating van zijn graventitel en van een Bericht van den Uitgever, dat in de fransche uitgaaf het politieke en staathuishoudelijk belang van het boekje nader in 't licht stelde, — voor Dirk waren het redenen genoeg om weer uit te varen tegen de inbreuk die hier op zijne rechten als auteur

---

1) D. aan G. K. 21 Febr. 1821.

2) *Staat- en Handelkundige Beschouwingen van het koloniaal systhema in Frankrijk; met een tafereel der technologische benaming van al de koloniale en commercieele etablissementen der Europeanen in andere werelddeelen, door* D. van Hogendorp. Uit het fransch vertaald, te Amsterdam bij de Wed. H. van Kesteren en Zoon, 1817.

werd gepleegd [1]). Overigens vernam hij noch van de hollandsche, noch van de fransche uitgaaf iets meer, totdat Gijsbert Karel een paar jaar later mocht schrijven:

»Vous aurez lu peut-être dans les papiers que la France a une expédition toute prête, qui au premier jour fera voile pour Madagascar et qui est destinée a y fonder une colonie, suivant l'avis que vous en avez donné. Si j'en savais plus je vous le dirais. Il me semble que vous en devez ressentir une véritable satisfaction..." [2]).

Waarop Dirk antwoordde:

»Si la France entreprend l'Etablissement d'une colonie à l'Ile de Madagascar, d'après mon plan, cela doit naturellement me donner de la satisfaction; mais j'en retirerai, vraisemblablement, aussi peu de récompense comme de ma propre patrie. La postérité me jugera et m'appréciera mieux; mais pour cela il est urgent que je publie mes mémoires; ils le seront en Angleterre, à la fois en français, et en Anglais; comme l'ouvrage de Louis B(onaparte) et quelques autres l'ont été.." [3]).

Al wederom dus een beroep op het nageslacht.

In den vorm, waarin Dirk zich dat beroep dacht, is het niet tot ons gekomen. Wel zijn reeds tijdens zijn leven, door zijn engelsche vrienden te Rio Janeiro, en door de hierboven aangehaalde schrijfster, Mrs. Maria Graham [4]), stappen gedaan, om de uitgave der *Mémoires* door de bekende londensche firma John Murray voor te bereiden. Maar toen de schrijver overleed, waren de gedenkschriften onvoltooid, en al bleek dit later geen beletsel voor de uitgave, de omstandig-

1) Aan G. K. 6 April 1818.
2) G. K. aan D. 17 Nov. 1820.
3) D. aan G. K. 23 Febr. 1821.
4) O. a. vind ik een afschrift van een brief van aanbeveling van D. v. H door Mrs. Graham aan Murray geschreven, van 23 Januari 1822.

hèden hadden er toe geleid, dat op Dirk's papieren beslag was gelegd. En dit hing weer samen, hoe vreemd het klinke, met het ontstaan van het keizerrijk Brazilië, dat wij onlangs op zoo verrassende wijze hebben zien verdwijnen.

Ziehier den aard van dat verband, voorzoover ik dat heb kunnen nagaan.

De verhuizing van het portugeesche hof naar Brazilië, in 1807, had de verhouding tusschen dat land en Portugal, tusschen kolonie en moederland, nagenoeg omgekeerd; met dit verschil alleen, dat het moederland vroeger door de handhaving van een absoluut handelsmonopolie geteerd had op de rijke hulpbronnen der kolonie, terwijl Brazilië, als hoofd- of moederland, in Portugal geen hulpbronnen vond om op te teren. Engeland had, kort na de aankomst van den portugeeschen Prins-Regent te Rio, met dezen een handelstractaat gesloten, waardoor het zich een feitelijk monopolie in alle braziliaansche havens had verzekerd. Zelfs portugeesche schepen en portugeesche waren werden op veel ongunstiger voorwaarden toegelaten dan engelsche, en zoo verliepen de portugeesche handel en scheepvaart op Brazilië, die vóór 1807 nagenoeg de eenige bron van welvaart van het moederland waren geweest. Het handelstractaat heette de prijs te zijn, waarvoor Engeland de onafhankelijkheid van Portugal zou heroveren, en die werd dan ook in 1814 heroverd, doch niet dan ten koste van overmatige krachtsinspanning van Portugal zelf, dat o. a. in 1811 335.000 man onder de wapenen had gebracht. Na den algemeenen vrede bleef een engelsch Opperbevelhebber, Lord Beresford, naast, of liever boven het regentschap

dat den Prins-Regent vertegenwoordigde, in Portugal de oppermacht uitoefenen. Hij hield de legersterkte ook nu nog op zoodanig cijfer, dat twee derden der staatsuitgaven voor het leger werden besteed, en desniettemin de betaling der soldijen achterstallig bleef. De ontevredenheid hierover bij het leger, gevoed door de achterstelling van portugeesche bij engelsche officieren, uitte zich in 1817 in een militaire samenzwering die met de grootste wreedheid werd onderdrukt, maar ook daardoor de voorbeeldelooze apathie der bevolking tot wanhoop deed overslaan. In het najaar 1820 kwam het dan eindelijk tot een algemeene revolutie, die het regentschap wegvaagde, en aan nieuw gekozen Cortes de zorg opdroeg om eene grondwet te maken. Nog eer die Cortes bijeenkwamen, stuurde het voorloopig bewind een gezantschap naar Brazilië, met uitnoodiging aan den gewezen Prins-Regent, thans Koning Joâo VI, om naar Portugal terug te keeren en de nog te ontwerpen grondwet te aanvaarden. Ook Engeland drong daar thans op aan, daar het vreesde dat anders Portugal gemeene zaak zou gaan maken met Spanje, waar een paar maanden vroeger Koning Ferdinand VII had moeten bukken voor een zeer onverwachte omwenteling, die hem de zeer republikeinsch getinte grondwet van 1812 had opgedrongen.

Maar wie in Koning Joâo's terugkeer op den troon zijner vaderen heil zag, de Koning zelf niet. Hij had zich nu eenmaal ingeleefd in Brazilië, dat hij tot koninkrijk had verheven; — daar was alles grootscher, ruimer, dan in 't moederland; daar stelde men zich tevreden met de tegenwoordigheid van het koninklijk geslacht, ook zonder grondwet; daar had de Koning

tot dusver met ridderorden en titels de tekorten kunnen dekken, die zijn onzinnige verkwistingen in de schatkist hadden veroorzaakt. En evenals hij dachten de meeste Brazilianen, althans in de naastbij gelegen gewesten van het onmetelijke rijk, San Paolo en Minas Geraes, die geenszins ingenomen waren met het denkbeeld om weer tot den staat van portugeesch-koloniale satrapieën terug te keeren.

De moeilijkheid voor den Koning lag voornamelijk daarin, dat hij nagenoeg geheel afhankelijk was van Engeland, en dat de portugeesche troepen, die het meest betrouwbare en best geoefende deel van zijn leger uitmaakten, zeer op de hand waren van de portugeesche omwenteling. Dit bleek in Februari 1821, toen achtereenvolgens de bezettingen van Montevideo, Para, Bahia en eindelijk ook van Rio Janeiro op de aanneming, ook voor Brazilië, van de nog niet eens ontworpen portugeesche constitutie aandrongen. De Koning gaf in twee tempo's aan dien aandrang gehoor, en meende een gelukkige vondst gedaan te hebben door aan te kondigen, dat hij zijn zoon Dom Pedro naar Lissabon zou zenden, om met de Cortes aldaar de grondwet tot stand te brengen, waarvan dan de daarvoor geschikte bepalingen ook op Brazilië toepasselijk verklaard zouden worden.

Doch dit viel weer geenszins in den smaak van Dom Pedro zelf, wiens eerzucht op een veel schitterender prijs belust was: noch ook van de portugeesche troepen, die den Koning zelf naar Lissabon wilden zien vertrekken, daar hij anders niet onder het bereik zou zijn van de grondwetsmannen. Dom Pedro had dan ook geen moeite om op 26 Februari 1821, door middel van een militaire samenzwering, gesteund door een volks-

oploop te Rio, op zijn vader een zachten dwang toe te passen, waarvoor João VI zwichtte. De Koning beloofde naar Portugal te zullen gaan, en benoemde zijn zoon tot Prins-Regent van Brazilië. Maar twee maanden later was de Koning nog niet vertrokken; integendeel, hij trachtte nu weer gebruik te maken van de vrees der Brazilianen voor de herstelling van den voormaligen kolonialen staat van zaken, en riep een talrijke vergadering van kiezers te Rio bijeen, naar het heette, om hen te doen onderzoeken of de regeling van het regentschap wel de meest gewenschte was. Op die vergadering ging het zeer rumoerig toe, en een van de eerste voorstellen strekte om te verklaren, dat de Koning niet moest vertrekken. Dit begon er voor den Regent *in spe* gevaarlijk uit te zien. In overleg met eenige portugeesche officieren perste hij den Koning een bevel tot ontbinding der kiezersvergadering af, bracht dat aan den Voorzitter over, en liet vervolgens de onwilligen onder de aanwezigen door eene compagnie soldaten uiteenschieten. Dit geschiedde op 22 April; vier dagen daarna zeilde Koning João VI naar Lissabon af, en trad Dom Pedro als Prins-Regent op.

Deze staatkundige beroeringen, die trouwens een uitnemenden tekst zouden opleveren voor een moderne operette, behooren om twee redenen in eene biographie van Dirk van Hogendorp te worden vermeld.

Vooreerst veroorzaakten zij een financieele crisis in Brazilië, aan wier gevolgen hij niet ontkwam, — waarover later; in de tweede plaats kwam hij er door in rechtstreeksche aanraking met den hoofdbewerker dier gebeurtenissen, Dom Pedro, den Prins-Regent.

Van welken aard die betrekking geweest is, laat zich bij gebrek aan gegevens zeer onvoldoende omschrijven.

Hogendorp was in de eerste jaren van zijn verblijf in Brazilië meermalen aan het hof goed ontvangen. Met hooggeplaatste regeeringspersonen ontstonden daardoor betrekkingen, die verder gingen dan louter plichtplegingen. Zoo had de Vicomte de San Lourenço, destijds Minister van financiën, van den eigenaar van Novo-Sion de voor Hogendorp zoo geriefelijke regeling verkregen, die hem, zonder aankoop, het levenslang genot van die bezitting verschafte. Van den Graaf dos Arcos, die als gunsteling van Dom Pedro genoemd wordt [1]), vind ik enkele briefjes onder Hogendorp's papieren, waaruit blijkt dat zij elkaar wederkeerig diensten bewezen. Ook de gemalin van den Prins, sedert 1817 met dezen gehuwd, moet voor den voormaligen Gezant te Weenen geen onbekende geweest zijn: het was de Aartshertogin Leopoldine van Oostenrijk. Genoeg om te doen zien, dat Hogendorp aan het hof te Rio een bekend persoon moet zijn geweest.

Hij die thans het middenpunt van dat hof was, de Prins-Regent, wordt ons beschreven als een man met veel natuurlijken aanleg, maar van wispelturigen, opvliegenden aard en zeer ongeregelde levenswijze; in zijne jeugd door onbeteugelden omgang met het personeel van jachten en stierengevechten verwilderd, had hij niettemin zin voor de begrippen van beschaving en vooruitgang, en bezat hij een zekeren tact om bekwame raadslieden uit te zoeken: daarbij heerschzuchtig, vol zelfvertrouwen, tegen geen gevaar opziende, liet het zich niet aanzien, alsof hij zich licht door grondwettige banden zou laten kluisteren.

Hij had het, sedert den aanvang der beroeringen, er

1) Gervinus, *Gesch. des XIXen Jahrhunderts*, Dl. IV, blz. 675.

op aangelegd, om in Brazilië een zelfstandige plaats in te nemen, desnoods onder een schijn van afhankelijkheid van het moederland, maar bevond zich na het vertrek van zijn vader in een zeer moeilijke positie. Nog steeds had hij de constitutioneelgezinde portugeesche troepen te ontzien, van wier hulp hij zich bediend had om zijn vader te verwijderen: hij had rekening te houden met een republikeinsch-federalistische partij, die vooral in de verafgelegen noordelijke gewesten van het onmetelijke rijk veel invloed had; te Rio en in de meer nabijgelegen streken bestond vrij algemeen de wensch, om Brazilië onder een monarch van het moederland onafhankelijk te maken, maar niet zonder grondwettige beperking van het monarchaal gezag. Dit had zelfs op 5 Juni 1821, toen Dom Pedro weigerde den eed op de nieuwe portugeesche grondwet af te leggen, aanleiding gegeven tot een tijdelijke samenspanning tusschen de braziliaansche constitutioneelen en de portugeesche troepen. De Prins-Regent had toen het hoofd moeten buigen, en zijn vriend dos Arcos verwijderd. Maar de moeilijkheden werden er niet minder om, vooral ook, omdat Joâo VI, — bijna zou men zeggen ouder gewoonte, — bij zijn vertrek uit Rio, evenals in 1807 bij zijn gedwongen verhuizing uit Lissabon, alle openbare kassen geledigd, en den inhoud naar Portugal medegenomen had. En de noordelijke provinciën hadden sedert dien tijd goedgevonden om de daar geheven belastingen voor eigen gebruik aan te wenden.

Langzamerhand echter begon de toestand voor den Prins-Regent gunstiger te staan; daarvoor zorgden de te Lissabon vergaderde Cortes, door al duidelijker te doen uitkomen, dat zij Brazilië terug wilden brengen

tot den staat van kolonie, *taillable et corvéable à merci.* Eerst decreteerden zij, dat het portugeesche en het braziliaansche slechts één leger zou vormen, en dat de provinciale regeeringen in Brazilië rechtstreeks van de portugeesche zouden afhangen; daarop volgde de afschaffing van alle centraal gezag te Rio Janeiro; eindelijk de terugroeping van Dom Pedro naar Lissabon (1 Oct. 1821).

Dit dreef de verschillende nationaalgezinde braziliaansche partijen, constitutioneelen en reactionairen, monarchalen en republikeinen allengs tot samenwerking. In de provincie San Paolo kwam onder aansporing van don Jose Bonifacio de Andrade eene adresbeweging in gang, bestemd om den Prins-Regent te weerhouden van gehoor te geven aan de bevelen der Cortes: alleen als hij in Brazilië bleef, wilde men bij de unie met Portugal volharden. Ook begon men in volksliederen en op aanplakbilletten reeds te gewagen van een Keizer van Brazilië; en de municipaliteit van Rio sloot zich bij het adres van San Paolo aan (9 Jan. 1822). Voorloopig kon Dom Pedro nog niet openlijk aan dien aandrang gevolg geven: er waren nog altoos duizend man portugeesche troepen te Rio, wier portugeesche trouw aangewakkerd was, doordien zij van de braziliaansche regeering veel te weinig soldij ontvingen: en uit Portugal kwam bericht, dat men nog evenveel soldaten afzond, om de oude bezetting af te lossen. Voor het oogenblik vergenoegde zich dus de Prins met een nieuw ministerie te vormen, uitsluitend uit voorstanders van Brazilië's zelfstandigheid samengesteld, en aan 't hoofd daarvan trad de bovengenoemde Don Jose Bonifacio de Andrade op.

Uit dezen tijd (Februari, Maart 1822) dagteekenen

de stukken in Dirk van Hogendorp's schriftelijke nalatenschap, waaruit blijkt, dat de Prins-Regent zich ook tot hem gewend heeft om advies in de moeilijkheden, die hem omgaven. Dirk had reeds bij verschillende gelegenheden aan zijn beide broeders verslag gedaan van den loop, dien de omwenteling in Brazilië nam; en dikwijls straalt in zijne brieven de vrees door, dat die op een burgeroorlog, en in ieder geval op de grootst mogelijke verwarring zal uitloopen. Met den Prins is hij van den beginne af zeer ingenomen. Hij roemt Dom Pedro's tegenwoordigheid van geest, zijne talenten en geestkracht [1]). Wanneer die voor het eerst als Regent optreedt, haast zich Hogendorp, hem zijne hulde te gaan brengen; — maar het ongeluk wil, dat op den weg naar Rio Janeiro zijn paard op het steile, glibberige pad, dat van Novo-Sion afwaarts voert, uitglijdt en hem een pijnlijke kneuzing aan het been bezorgt, die hem weken lang tot rust dwingt [2]). Maar als hij niet naar den Prins kan gaan, komt deze naar hem toe. Op 7 Februari 1822 schrijft Dirk aan Gijsbert Karel, bij

1) Aan G. K., 1 Maart 1821. „Le Prince a déploié à cette occasion beaucoup de présence d'esprit, et de talents, avec du caractère..... Maintenant les passions et les partis se saisiront des opinions, et des intérêts, et Dieu sait où cela pourra mener des têtes volcanisées sous le tropique. Certainement je ne m'en mêlerai pas et je resterai paisible spectateur, si je puis. Si je suis inquiété et obligé de quitter mon azile, je ne sais vraiment pas où porter mes pas pour trouver la tranquillité et le repos pour mes derniers jours. Je crains le climat de ma patrie, et la haine bien prononcée du Roi contre moi. J'irais à Java, auprès de mes enfants; mais m'y laissera-t-on tranquille? J'en doute....." En verder op 30 Juli:... Je vis tranquille et assez content; mais les évènements m'inspirent de l'inquiétude : on ne saurait être sans appréhensions, et l'anarchie est surtout à craindre dans un pays peuplé comme celui-ci, et aussi arriéré encore en civilisation. Je ne [me mêle absolument de rien, et ne vais en ville que très-rarement, le moins que je puisse.... Je suis vieux, je ne peux qu' être massacré; mais je me confie en Dieu, et attendrai patiemment les évènements...."

2) Aan G. K. 20 Mei 1821.

de toezending van een kort overzicht der gebeurtenissen sedert 5 Juni 1821, het volgende:

»Je ne me mêle de rien; cependant je puis vous dire, mais je vous prie *très entre nous*, que le Prince régent est venu me voir dans mon hermitage, tout seul, plusieurs fois, pour causer confidentiellement sur sa situation, pour avoir mon avis et mon opinion à ce sujet. Je n'ai pas pu me refuser à l'aménité et les grâces, qu'il a mis à cette démarche, et il parait en être extrêmement content, et me porter le plus vif intérêt."

Welke strekking de raadgevingen van Hogendorp hadden, kunnen wij slechts gissen: wij weten alleen dat hij voor Brazilië den constitutioneelen regeeringsvorm eene dwaasheid achtte. „Wat zou dat land met eene grondwet of met eene vertegenwoordiging uitvoeren?" had hij reeds op 23 Februari 1821 aan zijn broeder geschreven. Er bestond niet eens eene natie. En wie kon er aan denken om gelijke politieke rechten toe te kennen aan eene bevolking, samengesteld uit Portugeezen, Creolen, Mulatten, amerikaansche inboorlingen en Negers! In dit opzicht heeft zijn advies Dom Pedro stellig niet mishaagd. Zelfs ligt het vermoeden voor de hand, dat het den Prins-Regent niet onaangenaam zal geweest zijn, om naast zijn nieuwen Minister Don Jose de Andrade, die, in Europa opgevoed, vol bewondering voor Bentham's denkbeelden was teruggekeerd [1]), in den oud-Generaal een raadsman te vinden, die zich weinig bekommerde om model- of andere grondwetten. Maar dat men aan het hof te Rio Janeiro er ernstig aan gedacht heeft om Hogendorp in het nieuwe ministerie op te nemen, is weer eene van die verrassingen, waarop Hogendorp den snuffelaar in zijne papieren vergast. En toch, welke andere zin is

1) Gervinus, l. c. Dl. IV, blz. 678.

aan de twee volgende brieven te geven, welke zich onder die papieren bevinden?

Euer Excellenz!

Ich bringe Ihnen meine Gratulation auf Befehl Ihrer K. K. Hohheit (de Aartshertogin, Gemalin van Dom Pedro), zu Ihrer Anstellung vermuthlich als Minister der Auswärtigen Angelegenheiten, mit einem Gehalt von 2.400.000 Reis, welche summa zugleich als lebenslängliche pension zugesichert wird, und Sie sich in Ihrer Lebensart nicht genieren sollen. Die Prinzessin bittet jedoch gegen Niemand noch etwas davon verlauten zu lassen, nimmt aber den freudigsten Antheil daran.

Ich werde heut dem Minister J: B: (José Bonifacio) wieder sprechen, und Sie werden sich entweder selbert nach der Stadt bemühen müssen, oder, wenn es mir immer möglich, komme ich zuvor noch zu Ihnen auf dem Berg.

Mit der gröszten Hochachtung und tiefsten Respect.

Euer Excellenz
ganz ergebenster,
Diener Freund und Br:
Schäffer P. S. R. †...

Mittag.
7/2/22.

Dezelfde correspondent schrijft vervolgens, zonder dagteekening:

Euer Excellenz.

Gestern Abend sprach ich wieder mit Sr. Excellenz dem Herrn Minister J: B: de A: (José Bonifacio de Andrade) und er hat sehr den Wunsch geäuszert, die persönliche Bekanntschaft Euer Excellenz zu machen. Wenn es Ihnen daher möglich wäre, heut Abend gegen 5 Uhr sich nach der Stadt und meinem Hause bemühen zu können, so würde ich mir es zur besondern Gnade rechnen, Sie in das Hauss des Herrn Ministers zu führen. Er hat Ihre Anstellung possitif (*sic*) vom Prinzen Regenten gefordert.

Euer Excellenz
ganz ergebenster Diener Schäffer.

Rua Misericordia N°. 10
im Hausse des Kaufmanns
Grossmann.
8 Uhr Morgens.

Wie deze correspondent Schäffer geweest is, heb ik niet kunnen ontdekken. Denkelijk een secretaris, dien de Aartshertogin uit Oostenrijk had medegebracht, misschien dezelfde als Schäfer, schrijver eener geschiedenis van Portugal, aan wien Gervinus in zijne *Geschichte des Neunzehnten Jahrhunderts* juist voor de kennis van het braziliaansche hof groot gezag toekent [1]), en van wiens hand ook een werk over Brazilië onder de nalatenschap van Dirk van Hogendorp werd gevonden.

Het zou mij niet verwonderen, als Dom Pedro op Hogendorp's raad gehandeld heeft, toen hij met veel beleid de portugeësche troepen naar de overzijde der baai van Rio Janeiro wist te doen verplaatsen (12 Januari), waar zij, voor den toevoer van levensmiddelen van den Prins afhankelijk, weldra er in toestemden om zich naar Portugal te laten inschepen (11 Februari). Maar braziliaansch Minister is Hogendorp nooit geworden. Van de portugeesche troepen verlost, zag Dom Pedro zich genoodzaakt, om althans in schijn en voorloopig met de constitutioneele neigingen van zijn Minister de Andrade rekening te houden. Verder geholpen door het radicale despotisme der portugeesche Cortes, dat hem den steun bezorgde van Koning João en van de diplomatie der Heilige Alliantie, naderde hij van stap tot stap het einddoel zijner wenschen: op 13 Augustus mocht hij te San Paolo Brazilië onafhankelijk verklaren van Portugal, en op 12 October riep hem de Stadsraad van Rio Janeiro tot Keizer uit.

In de papieren van Hogendorp heeft dit incident verder geen sporen nagelaten.

Alleen vind ik nog het afschrift van een brief aan

1) Gervinus, Dl. III, blz. 425, noot 11.

Son Excellence Monseigneur José de Andrade e Sylva, „Ministre Secrétaire d'État des Affaires intérieures *et „extérieures* du Royaume de Brésil," van 14 Mei 1822, waarin Dirk hem om audientie verzoekt „pour terminer „l'affaire de l'emprunt, que vôtre Excellence a eu la „bonté d'arranger pour moi si généreusement."

En dit brengt mij terug op den nadeeligen invloed, dien de omwenteling in Brazilië op de stoffelijke belangen van Hogendorp gehad heeft.

De braziliaansche financiën, toch al niet van de best geregelde, waren niet bestand gebleken tegen de wegvoering, door Koning Joâo, van ettelijke millioenen crusados uit de openbare kassen. De schuldeischers der regeering kwamen daardoor in groote ongelegenheid; en tot hen behoorde ook Mr. William Young, de eigenaar van Hogendorp's landhoeve, die thans (Maart—Juni 1821) in gebreke bleef om hem het noodige voor te schieten voor de betaling der werkkrachten, welke hij juist in die maanden voor den oogst noodig had. De bank te Rio Janeiro, die zeer wrak stond, kon of wilde Dirk evenmin bijstaan, als zijn vriend, de voormalige Minister de San Lourenço. Deze was het eerste slachtoffer geworden van de omwenteling, in Februari 1821; zijne goederen werden en bleven gesequestreerd, al bracht een onderzoek aan den dag, dat zijn beheer van 's lands financiën volkomen in orde was geweest. Dirk trachtte zich toen te helpen, door op zijn broeder Willem een wissel van *f* 1000.— te trekken, die met bijstand van Gijsbert Karel werd gehonoreerd [1]); maar het kwaad was daarmede niet hersteld, en de oogst, waarop

1) De wissel werd eerst geprotesteerd, maar later toch betaald. Brieven van W. v. H. aan D. van 28 Aug. en 22 Dec. 1821, en van D. aan G. K. van 17 Febr. 1822.

Dirk voor dat jaar gerekend had, ging grootendeels voor hem verloren. Ook in het volgende jaar deed zich dezelfde moeilijkheid voor; en daarbij kwamen de onkosten, die Hogendorp's slechte gezondheid veroorzaakte. Dom Pedro, destijds nog Prins-Regent, ging voort met hem zijne belangstelling te toonen, door hem zijn lijfarts ter beschikking te stellen; ook verleende hij hem, met zijn geldelijke omstandigheden bekend gemaakt, een klein pensioen van 50.000 Reis, (ongeveer *f* 156.—) per maand. Maar deze hulp kwam eerst in de drie laatste maanden van Dirk's leven, en het verwondert ons niet, te vernemen, dat hij bij zijn overlijden schulden naliet ten bedrage van ruim 6000.— gulden, waaronder *f* 2300.— aan de geneesheeren, die hem in zijn laatste ziekte hadden behandeld.

Die ziekte had zich reeds in de tweede helft van 1821 geopenbaard. Zij bestond in zwelling en verzwakking der beenen, gepaard met benauwdheden. Daarbij was, op 19 Mei 1822, eene beroerte gekomen, die Hogendorp gedurende zestien dagen van het gebruik zijner geestvermogens en nog lang daarna van zijne krachten beroofde. Hij zag zich toen genoodzaakt, om voor het beheer zijner landhoeve de welwillend aangeboden hulp te aanvaarden van een uitgeweken Franschman, dien hij vroeger te Hamburg gekend had, Mr. D. Garnier, — en aan diens mededeelingen ontleen ik deze bizonderheden. De benauwdheden kwamen spoedig terug en werden door de geneesheeren als asthma behandeld. Een duitsch geneesheer evenwel, wiens hulp op het einde van Augustus werd ingeroepen, zag er een geheel andere ziekte in, die hij met zeer sterke middelen trachtte te bestrijden, en aanvankelijk met goed gevolg, wat de benauwdheden betrof. Maar de

beterschap week weldra voor groote zwakte, en op dinsdag 29 October 1822, des voormiddags elf uur, bezweek de zieke.

Dat hij in aanzien gestaan had in de plaats zijner ballingschap, bewees ook zijne begrafenis. De Keizer bood aan, die op zijne kosten te doen plaats hebben. Maar dan had, in dat katholieke land, de teraardebestelling zonder eenige plechtigheid moeten geschieden in een achterafgelegen, voor ketters bestemd gedeelte der begraafplaats. De hollandsche Consul en andere vrienden van den overledene wezen derhalve 's Keizers aanbod van de hand, en zorgden voor een plechtige teraardebestelling, waarbij de slippen van het lijkkleed gedragen werden door de Consuls van Holland, Pruisen, Engeland en Frankrijk.

Anderhalf jaar te voren, op 5 Mei 1821, was op St. Helena de man gestorven, dien Dirk van Hogendorp boven al zijne tijdgenooten vereerd, bewonderd, liefgehad heeft; de man tevens, die door de bekoring, welke hij op hem uitoefende, de aanleiding is geworden van den rampspoed van Dirk's latere levensjaren.

Ondankbaar is de gevangen Keizer niet geweest. Onder de legaten aan enkelen zijner getrouwen komt in een codicil van zijn testament ook dit voor: „6°. Au „général Hogendorf, hollandais, mon aide-de-camp, „réfugié au Brésil, cent mille francs."

Het noodlot heeft Hogendorp den troost niet gegund, van dit bewijs van 's Keizers toegenegenheid kennis te erlangen. De mededeeling er van kwam bij den franschen Consul in, op den dag, toen hij den overledene de laatste eer had bewezen.

HOOFDSTUK X

DIRK VAN HOGENDORP'S BETEEKENIS IN DE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND

In den loop van deze studie heb ik reeds gelegenheid gehad te doen opmerken, dat de beteekenis van Dirk van Hogendorp voor onze geschiedenis, staat of valt met die van zijne bemoeiingen, ten aanzien van het in Indië te volgen stelsel van bestuur en handel. Mij rest thans nog aan te toonen, van welken aard zijn invloed geweest is op de verdere ontwikkeling van onze koloniale politiek. Of zou mij die taak uit de handen genomen zijn door onze voornaamste latere geschiedschrijvers op koloniaal gebied, waar die eenstemmig erkennen, dat de denkbeelden van Hogendorp, door Muntinghe overgenomen, grootendeels ten grondslag hebben gestrekt voor de hervormingen, door de Commissarissen Generaal in 1816 ingevoerd, of althans gewild?[1]) Ik geloof, dat de invloed van Hogendorp op den loop van zaken nog een andere, en een veel meer ingrijpende is geweest dan men doorgaans aanneemt: ik meen te kunnen aantoonen, dat lang eer Muntinghe zijn rapport opstelde, Dirk's denkbeelden in menig opzicht de denk-

---

1) Veth. Java, Dl. II, blz. 612, N. G. Pierson. Koloniale politiek blz. 45.

wijze en de handelingen bepaald hadden ook van de heftigste tegenstanders dier denkbeelden.

Om zich daarvan te overtuigen, behoeft men slechts te zien, hoe verschillend de verdedigers van het stelsel der O.-I. Compagnie vóór en na Hogendorps aanval te werk gaan. Zoolang het oude stelsel (met of zonder behoud van de oude Compagnie, maar in 't laatste geval met behoud der gedwongen leverranciën) onaangetast blijft, ontbreken de voorstellen tot hervorming, tot verbetering geenszins. Zij hebben ten doel b.v. den een of anderen tak van handel, die voor de Compagnie geen voordeel meer oplevert, aan de vrije concurrentie over te laten, — of om bezuinigingen in het beheer der verschillende Comptoiren in te voeren, — of om het bedrag der invorderbare leveranciën te verhoogen of te verminderen, — in één woord, om het belang van de Compagnie of van den Staat als handeldrijvend lichaam te bevorderen. De politieke en de economische zijde van het vraagstuk trekt schijnbaar niemands aandacht, of doet dit alleen in verband met het handelsbelang. De Compagnie is een goed koopman en houdt als zoodanig boek van de haar afgeleverde producten, van de kosten, die daarop vallen, en van hetgeen die producten op de markt opbrengen. Hoe zij aan die producten komt, is haar onverschillig. Alleen wanneer, met het oog op de markt, te veel of te weinig inkomt, laat zij een onderzoek instellen naar de oorzaak der storing. Wanneer dan blijkt, dat er b.v. te veel kruidnagelboomen groeien om de kruidnagelen hun hoogen prijs te doen behouden, dan worden de overtollige boomen omvergehakt. Een andermaal bespeurt men, dat de bevolking van een of ander regentschap door den overmatigen druk der heerediensten verloopt, zoo-

dat er geen handen meer over zijn voor de teelt der verplichte hoeveelheid rijst; dan worden de heerediensten zooveel doenlijk verminderd. Of er ontstaat een indruk, dat de europeesche markt meer koffie kan verdragen; dan wordt die cultuur aangemoedigd, dat wil zeggen, de regenten tot het leveren van grootere contingenten en dus de bevolking tot harder werken gedwongen. Of men ondervindt, dat men zich hierin heeft vergist, en meent dat de aanvoer van koffie uit Java de belangen der surinaamsche planters dreigt te benadeelen; dan worden de kort te voren aangelegde koffietuinen weer uitgeroeid. Geen spoor van eenig streven naar verhooging van de algemeene productiviteit der kolonie, naar vermeerdering van de welvaart of de beschaving der inlanders, geen spoor zelfs van een eenigszins systematisch onderzoek naar de gesteldheid van land en volk.

Nauwelijks echter heeft Dirk van Hogendorp de krijgsklaroen geblazen, of inhoud en toon der rapporten over indische onderwerpen worden een geheel andere. Grieven, gebreken, vroeger niet aan den dag gekomen of die men althans niet zocht te verhelpen, worden gulweg erkend. Maatregelen worden voorgesteld, waaraan men vroeger nooit zou gedacht hebben. De wensch naar meer kennis omtrent Indië wordt allerwege levendig, al ware 't ook alleen, om Hogendorp te kunnen bestrijden.

Leerrijk in dit opzicht zijn vooral drie stukken, in het Rijksarchief aanwezig, en afkomstig van hooggeplaatste indische ambtenaren, tevens onverdachte behoudsmannen wat het stelsel der Compagnie betreft, — de Raad-Ordinair, later Gouverneur *ad interim* en Gouverneur-Generaal Wiese, — de buitengewone Raad van Indië, gewezen Resident aan het hof te Solo, van IJsseldijk,

en de Directeur-Generaal, tevens Gouverneur van Java's Noord-Oostkust, Engelhard. Alle drie geven naar aanleiding van Hogendorps eerstverschenen werken, eene critiek van den bestaanden toestand, en doen voorstellen ter verbetering. Zoowel waar zij Hogendorp bestrijden, als waar zij, zeer tegen hun zin, met hem moeten instemmen, blijkt dat zijn aanval op de Compagnie eene zwenking heeft teweeggebracht in den gedachtenloop der indische gezaghebbers [1]).

Wiese, die de beweringen van Hogendorp zeer uit de hoogte behandelt, — en die in den (onuitgegeven) aanhef van zijn advies verklaart, dat het nimmer „d'in„tentie van den Asiatischen Raad kon weezen, dat de „Regeering collectief, of een Lid van dezelve zig voor „de rechtbank van den Heer van Hogendorp zou ver„antwoorden," — Wiese erkent, vooral met betrekking tot het Gouvernement Java, „dat de daar plaats gehad hebbende en nog plaats hebbende misbruiken, malversatiën en knevelarijen, in hare uitwerkzelen eeven zo nadeelig voor de Maatschappij als voor de Inwooners zijn, en op 't sterkst de attentie van hen, die daaraan hulp toebrengen kunnen, inroepen; dan het is niet minder zeeker, dat dit kwaad zulke diepe wortelen geschoten en zulke uitgebreide en menigvuldige takken heeft, dat het meer dan palliatieven ter geneezing vordert, te meer, aangezien men de hoofdoorzaken daarvan in de gebrekkige inrichtingen zoeken moet." Dezelfde Wiese verklaart, „dat de lage bezoldiging van de Dienaren der Compagnie een stilzwijgende overeenkomst of toelating schijnt te behelzen, vermoge welke hare geëmployeerden

1) Alleen de Consideratiën van Wiese, en een zeer klein gedeelte van die van v. IJsseldijk zijn tot dusver uitgegeven, en wel door M. L. v. Deventer (Vervolg van de Jonge's *Opkomst* enz. Dl. XIII(X) blz. 43—109 en 109—112.

door buitengewone winsten, zo niet zig verrijken, toch een middel van bestaan mogen verschaffen." Hij tracht overigens den aanval van Hogendorp op het Staatsmonopolie in den handel af te weren, door te verklaren dat zulk een monopolie eigenlijk niet bestaat, 't geen hij op deze vernuftige wijze betoogt: voor de artikelen van invoer bestaat alleenhandel alleen in amfioen; dat is niet noemenswaard. Met de artikelen van uitvoer kan men eigenlijk niet zeggen dat *handel* wordt gedreven, dus ook geen alleenhandel: de contingenten van producten, die de Compagnie van de Vorsten en Regenten ontvangt, moeten eer als eene leenschatting worden aangezien, welke tot gerief en voordeel der wederzijdsche contrahenten op die wijze en *in natura* geheven wordt. „....Intusschen vloeit daaruit noodwendig voort, dat bijna alle artikelen van uitvoer zig als van zelve in de macht en de handen der Compagnie concentreeren: men gevoelt dat zulks bij zodanig eene inrichting niet anders zijn kan [1])." Meer, dunkt mij, verlangde Hogendorp niet toegegeven te zien! Verderop in zijn betoog, deelt Wiese mede, dat Sumatra, ofschoon even zo geschikt als Java, om tabak voort te brengen, door de luiheid zijner inwoners, aan de industrie der Javanen cijnsbaar gemaakt wordt. Nu is tabak een volkomen vrije cultuur, en mag om niets ter wereld Hogendorp's stelling worden toegegeven, dat de Javaan, mits hij er voordeel in zie, ongedwongen aan 't werk zal gaan; daarom tracht de schrijver deze ongelukkige bekentenis aldus weg te redeneeren:

Indien de Javanen onder zulk een onverstandige, gewelddadige en

---

1) v. Deventer, l. c. blz. 58.

tyrannieke regeering leefden, als de schrijver (Hogendorp) voorgeeft (en als Wiese, gelijk wij gezien hebben, grootendeels erkent), zouden zij noodwendig de vruchten van hunne nijverheid niet plukken, althans maar voor een klein gedeelte genieten kunnen, en door deeze omstandigheid zonder twijffel van werkzaamheden, waartoe niets hun verpligt, teruggehouden worden. Hieruit volgt ons bedunkens onbetwistbaar, dat, hoe aanzienlijker Java's handel en uitvoer van tabak is, hoe sterker zulks bewijst, dat de natuurlijke zorgeloosheid en indolentie harer ingezeetenen welke zij met hunne naburen gemeen hebben, eenigermate voor den invloed van een goed bestuur hebben moeten wijken, alsmeede dat hetzelve bestuur de eigendommen eerbiedigt en behoorlijk handhaaft en diensvolgens ten onrechte op zulk een ongemesureerde wijze als de Hr. v. H. van zig heeft kunnen verkrijgen, wordt aangevallen [1]).

Wie zoo redeneert, moet òf niet wel bij 't hoofd, òf zich zelf bewust zijn, dat hij ongelijk heeft, *tertium non datur*. Maar in beide gevallen blijkt toch, dat ook voor Wiese het belang der Compagnie niet meer het eenige punt van debat is.

Ongeveer gelijktijdig [2]) met Wiese gevoelde zich ook

---

1) l. c. blz. 84. Gijsbert Karel v. Hogendorp, die de Consideratiën van Wiese met de pen in de hand doorloopen heeft, teekent hierbij aan: „*Sumatra* cijnsbaar aan de industrie van den Javaan voor de tabaksculture. Eigendommen geëerbiedigd. Geheel articul hoogst merkwaardig."

2) De Consideratiën van Wiese zijn gedagteekend 17 Aug., die van IJsseldijk 10 October 1802, althans in het afschrift, dat ik op het Rijksarchief heb gebruikt. Bij v. Deventer, Dl. XIII(X) blz. 109, is het extract uit de Consideratiën van IJsseldijk gedagteekend 31 Aug. — Dat v. Deventer deze niet *in extenso* heeft meegedeeld is te betreuren, ofschoon verklaarbaar. Langdradiger stijl dan die van dit 456 halve folio bladzijden beslaande stuk is mij zelden voorgekomen. In het door mij gebruikte afschrift staan de Bedenkingen van Engelhard op de linkerhelft van elke folio bladzijde tegenover den tekst van IJsseldijk. De volledige titel is: Consideratiën van den WelEdelGestr. Heer Raad Extraordinair van Nederl. Indie Wouter Hendrik van IJsseldijk op het werk van den Heer Dirk v. Hogendorp nopens den tegenwoordigen toestand van het Eijland Java, en den handel op hetzelve beneevens eenige aanmerkingen over de middelen die ter verbeetering van de huishouding en het bestuur aldaar zouden kunnen dienen, — en Antwoord en

een ander lid van den Raad van Indië, W. H. van IJsseldijk, bewogen om het *Bericht* van Hogendorp aan een grondige critiek te onderwerpen. Wij hebben hem leeren kennen als een der twee gecommitteerden tot het onderzoek der beschuldigingen tegen den gewezen Gezaghebber van Java's Oosthoek; als iemand bovendien, wien het niet onverschillig was, welk doel zijne „meesters" met zoodanig onderzoek beoogden [1]). Dirk van Hogendorp was nu niet meer in arrest te Samarang of te Batavia; en het feit, dat zijne geschriften door den Aziatischen Raad om advies aan den Gouverneur-Generaal van Indië werden gezonden, toonde dat zij, die over de toekomstige organisatie van het Indisch Bestuur hadden te beslissen, die voorstellen der overweging waard hielden. Vandaar wellicht, dat IJsseldijk de denkbeelden van Hogendorp veel minder dan Wiese uit de hoogte behandelt. Wel vindt hij, dat Dirk zich *ongemesureerd* over de Indische Regeering heeft uitgelaten, en verwerpt ook hij diens denkbeeld, om op Java den grondeigendom aan den gemeenen inlander toe te kennen. Maar hij doet dit alleen, omdat hij van de plotselinge invoering van het nieuwe stelsel een opstand voorziet, die niet dan ten koste van onnoemelijke schatten, en met opoffering van de geheele bestaande welvaart en productie van Java zal zijn te dempen. Ook hij gaat uit van het axioma, dat de Javaan „uit den aard lui en vadsig is, en hij aan zig zelve overgelaaten wordende, niet veel meer zoude aanplan-

Bedenkingen, mitsgaders Remarques en Voorstellen op gemelde Consideratiën van den WelEdele Gestrenge Groot Achtbaaren Heer Nicolaus Engelhard, Provisioneel Eerste Raad en Directeur-Generaal van Nedërl. Indië mitsgaders Gouverneur en Directeur op en Langs Java's Noord-Oostkust, Ao. 1805.

1) Zie hiervoor blz. 84, noot.

ten als het eige gebruik zoude vorderen" [1]), maar dit axioma heeft voor IJsseldijk niet meer de beteekenis van eene dier overtuigingen, welke den mensch ook zonder nadenken doen spreken en handelen. Want eenige regels verder erkent hij, dat, als men alleen met den gemeenen man te doen had, de toekenning van particulieren eigendom aan den Javaan niet alleen misschien aan het oogmerk zou beantwoorden, maar zelfs aanleiding zou kunnen geven, „dat sommigen, die nu gewoon zijn met amphioen schuijven, Haanegevegten, dobbelen en speelen, den tijd door te brengen, daarvan op deze wijze werden afgebragt. — Van dit een en ander stel ik de moogelijkheid," zoo gaat onze criticus voort, „omdat de Javaan in het algemeen voor arbeidzaam kan gehouden worden (....?!) en meer caracter heeft als de mengeling van volk dat de environs en bovenlanden van Batavia bewoont." En wederom op een andere plaats prijst onze schrijver eene door hem voorgestelde regeling van het Bestuur in het Regentschap Demak aan, wijl de grond alsdan veel meer rijst zou kunnen opbrengen, dan thans, van welke opbrengst de gemeene man gaarne „aan de Maatschappij als heer van den Lande zal afgeeven een derde, mits dat hij over de andere twee derdens, en over de aartvrugten, die hij in den droogen tijd plant, vrijelijk disponeeren kan" [2]), — met andere woorden; de Javaan zal gaarne werken, mits hem althans over een billijk deel van zijn product de vrije beschikking gelaten worde. Of nu IJsseldijk zich op dit punt tegenspreekt, is voor mijn doel vrij onverschillig: ik wil er liever op wijzen, in de eerste plaats, dat hij, van Ho-

1) Blz. 57 van het handschrift.
2) Handschrift blz. 209, 210.

gendorp verschillende in de middelen tot herstel der grieven en misbruiken, toch het bestaan van die grieven en misbruiken veel gereeder erkent dan immer vóór hem geschied was: hij schroomt zelfs niet te verklaren, dat, indien die „zouden blijven stand houden, Java meer en meer uitgeput en juist het tegengestelde zal worden van hetgeen men met grond daar anders van verwagten kan." [1]) Nu had deze zelfde IJsseldijk in 1799 op last van den toenmaligen Commissaris-Generaal Nederburgh, een uitvoerig verslag opgemaakt van de gesteldheid van Java's Oosthoek, en ook daarin had hij, aan 't slot, eenige maatregelen voorgesteld ter verbetering van hetgeen als min wenschelijk in die Comptoiren en Regentschappen werd aangewezen. Wil men een aanschouwelijke voorstelling verkrijgen van den invloed, dien Hogendorp's geschriften gehad hebben, ook op dezen tegenstander, dan kan men niet beter doen, dan de eerste reeks voorstellen van den toenmaligen gecommitteerde te vergelijken met de tweede reeks, afkomstig van den thans tot Raad van Indië verheven Oud-resident [2]).

Vervolgens doe ik opmerken, dat Hogendorp's optreden dadelijk dit gunstige gevolg heeft gehad, dat men behoefte is gaan gevoelen aan meer kennis van de wezenlijke gesteldheid van Java. Hij redeneerde, in grove trekken, ongeveer aldus: Java telt zoo- en zooveel inwoners of huisgezinnen; die bevolking is talrijk genoeg om, onder gunstiger omstandigheden, veel meer

1) V. Deventer, Dl. XIII (X) blz. 110.

2) Zie M. L. v. Deventer, Dl. XII(IX) blz. 548 vlg. en Dl. XIII(X) blz. 110 vlg. Hierbij houde men in het oog, dat de bij V. Deventer afgedrukte tweede reeks van voorstellen niets is dan eene resumtie van een zeer uitvoerige toelichting, waarin IJsseldijk dikwijls veel meer ingrijpende hervormingen als toelaatbaar voorstelt.

te produceeren dan zij thans doet; en die productie zal zoo groot zijn, dat bij invoering van vrijen handel, een matig gesteld recht op den uitvoer genoeg zal opbrengen om, met de landrente en nog eenige belastingen, die hij opnoemt, de kosten van het bestuur der kolonie te vergoeden. Om deze stellingen te bestrijden, was de aangewezen weg te betoogen: 1°. dat de toenmalige bevolking minder talrijk, 2°. de toenmalige productie grooter, en 3°. de mogelijke productie minder groot was dan Hogendorp stelde. Maar om dat betoog te kunnen leveren, moest men andere gegevens hebben, dan destijds voorhanden waren; vandaar dat IJsseldijk, die er zich vooral op toelegt om Hogendorp van overdrijving te overtuigen, — na eerst eene berekening van de bevolking gegeven te hebben, die kant nog wal raakt, [1]) bij herhaling aandringt op hetgeen hij noemt „een opneem" van de bevolking en van de bebouwde landerijen, — wij zouden zeggen, het opmaken van eene bevolkings- en van eene landbouwstatistiek. Hierin nu stemt hij volkomen overeen met Hogendorp, die een juiste volkstelling en een goede kadastreering van het land als onmisbare voorwaarden eischt voor de invoering van zijn stelsel, — en die tevens met

1) Naar aanleiding van de in 1755 tot stand gekomen verdeeling van het rijk van Mataram, waarbij aan den Keizer van Solo en aan den Sultan van Djocjo ieder tusschen de 80 en 90.000 tjatja's of gezinnen zijn toebedeeld, berekent IJsseldijk de bevolking van geheel Java voor het jaar, waarin hij schrijft, op 3.200.000 hoofden. — Nog fraaier is de contraberekening. Uitgaande van de stelling, dat een inlander 40 pond rijst p. maand noodig heeft voor voeding, komt IJsseldijk tot een cijfer van 438.852 Coyangs of Lasten rijst per jaar voor de voeding van de geheele bevolking, zooals hij die berekent; hij trekt daar één derde af, omdat kinderen en oude lieden niet zooveel eten als volwassen mannen, houdt 292.588 Coyangs over, en vraagt dan: wie heeft ooit durven berekenen, dat Java zooveel rijst opbrengt! Handschr. blz. 26.

profetischen blik voorziet, dat zulk eene kadastreering groote bezwaren zal opleveren [1]).

In het derde der door mij bedoelde rapporten of adviezen, dat van Nicolaas Engelhard, zijn wij bij het vleeschgeworden behoud op koloniaal gebied beland. Ter voldoening aan de opdracht van zijne „Superieuren" den Aziatischen Raad, heeft hij de Consideratiën van IJsseldijk over de werken van Hogendorp van een doorloopenden commentaar voorzien. Hij heeft een lange en eervolle loopbaan achter den rug, heeft de Compagnie gediend als Gecommitteerde voor de Inlanders, als Resident in verschillende hoofdplaatsen, en is thans Provisioneel Eerste Raad van Indië, de hoogste ambtenaar na den Gouverneur-Generaal, en tevens Gouverneur van Java's Noordoostkust. Hij schrijft in het jaar 1805, dus na de vaststelling van het nieuwe charter voor Indië, — en men kan zich voorstellen, hoe weinig hij met die transactie tusschen oude en nieuwe beginselen is ingenomen, wanneer men zijne denkbeelden tegenover die van Hogendorp stelt.

De inlander, zoo schrijft hij [2]), moet zich laten welgevallen, dat degenen welke over hem gesteld zijn, het bestuur zoodanig inrichten dat het op den duur al die voordeelen kan blijven bezorgen, welke het vaderland van zulk een wingewest verlangen kan. Mogelijk zal de Javaan bij de door IJsseldijk voorgestelde hervormingen baat vinden; maar om hem tot werk te krijgen, „moet hij nog, als het ware, gelijk de beesten met dwang en slagen gedreven worden." Misschien is het mogelijk, den Javaan tot een andere gemoedsge-

1) Bericht van den tegenwoordigen toestand, blz. 37, 46.
2) Handschr. blz. 99.

steldheid, tot hooger beschaving te brengen, maar dan zal hij ook leeren begrijpen, dat hij zich wel zelf kan besturen, en dat hij de Compagnie niet meer noodig heeft. En wat zal dan gebeuren? Engelhard wordt „met een kille schrik bevangen, wanneer hij slechts hieraan denkt, niet om den wille van zichzelve, maar van 't Vaderland." [1]) Hij erkent den schadelijken invloed der Chineezen, maar acht hen toch onontbeerlijk: wie zou anders den Javaan het geld leenen, dat hij noodig heeft, om op eene voor hem vermakelijke wijze te verkwisten? Immers sparen doet hij niet, en gelukkig ook! want indien dat zijn instinct was, zou dit in alle opzichten gevaarlijk voor ons zijn; „dus mag men altoos wel wenschen, dat men den Javaan in een staat van armoede houdt, tenzij men hem een luxe kan bezorgen, of de middelen aan de hand geeven, waarmede hij zijn geld verteeren kan." [2]) De moraal van Engelhard's geheele betoog is deze: de belangen van het vaderland vorderen, „den Javaan steeds te houden in die voor ons zo voordeelige sluimering, welke hem belet zijne eigene krachten te leeren kennen of te gevoelen dat hij buiten ons gelukkiger zoude kunnen zijn." [3])

Welnu, zelfs bij den behoudsman, die aldus schreef, — en die van Dirk van Hogendorp spreekt als van een *berugten woelgeest*, wien hij 't voornamelijk kwalijk neemt dat hij de leden van den Aziatischen Raad heeft afgetrokken en geïnterrumpeert, in hunne gewichtige taak om Indië te besturen, — zelfs bij Engelhard zie ik den invloed van Hogendorp's denkbeelden aan het werk.

1) Handschr. blz. 105.
2) blz. 164.
3) blz. 106.

Als bewijs hiervan wensch ik niet eens aan te voeren, dat ook bij Engelhard de luiheid en vadsigheid van den Javaan niet zoo absoluut moet worden opgevat, of hij laat zich ergens ontvallen, dat een gehuurde inlandsche werkman meer uitvoert dan tien in heerendienst geleverde inlanders [1]), hetgeen een *lapsus calami* kan zijn, maar dan toch in zijne theorie een bedenkelijke *lapsus*. Maar hij erkent ook, dat de verbetering van de bezoldiging der ambtenaren aan elke verbetering in den toestand der Compagnie zal moeten voorafgaan, — dat het politiek bestuur van Java moet afgescheiden worden van het mercantiele, dat nauwkeurige kennis van land en volk volstrekt noodzakelijk is. Dit laatste brengt hijzelf in onmiddellijk verband met Hogendorp: „zodra," zoo schrijft hij (blz. 20), „de Hogendorp's oorlog in het Vaderland een aanvang nam, hebbe ik mij alle moeite gegeeven, tot naspooring van alles wat ik oordeelde mij in der tijd nuttig en dienstig zoude kunnen zijn, tot wederlegging van zijne werkjes". In het onmiddellijk onder zijn bestuur staande Gouvernement Java heeft hij daarom in de eerste plaats door gecommitteerden, bestaande „uit boekhouders, sergeanten en onderwijzers uit het marineschool, een accuraate opneem laaten doen van de bevolking van de gantsche Noord-Oostkust van Java, gereekend van Cheribon af tot Banjoewangie en straat Baly toe," en zoo zijn wij aan Hogendorp's optreden middellijk een zwakke poging verschuldigd om eene bevolkingsstatistiek van Java te verkrijgen [2]). Doch het

---

1) blz. 116.

2) Ook P. G. Van Overstraten, die vóór baron van Reede Gouverneur van Java geweest was, had in 1796 al zoodanige poging aangewend voor het district rondom Samarang (Zie S. van Deventer JSz. *Bijdragen tot de kennis*

is mij op dit oogenblik niet te doen om den uitslag dier poging te critiseeren; de fantasie speelt in de mededeelingen van Engelhard omtrent de bevolking van Java (buiten het eigenlijk Gouvernement van Java) een even groote rol als bij IJsseldijk en bij Hogendorp zelf. Hoe kon het anders?

Ik wensch alleen te doen zien, dat de invloed van Dirk van Hogendorp veel meer rechtstreeksch is geweest dan gemeenlijk wordt aangenomen. Zoodra hij zijn aanval begon, hebben de verdedigers der oude vesting eenige punten prijsgegeven, die vroeger voor onaantastbaar golden. De bezetting concentreerde zich sedert dien tijd voornamelijk binnen twee bastions: de luiheid van den Javaan en de ontevredenheid van den Regent, — en 't moet erkend worden, de verdediging is taai en volhardend geweest. Maar ook op die punten schijnt reeds de eerste aanval eene bres geschoten te hebben, die moeilijk te herstellen viel, of althans de verdedigers min of meer verbijsterde: hoe anders de tegenstrijdigheden te verklaren, waarin de drie hierboven aangehaalde schrijvers vervallen, elk met zich zelf, wanneer zij over den luien Javaan spreken, die niet werken wil zonder dwang en die toch werkt, als men hem maar in 't genot laat van de vruchten van zijn arbeid?

Hoe nu Dirk van Hogendorp's denkbeelden op den

---

van het landelijk stelsel op Java, Dl. I, blz. 2); maar die was destijds zeer bevriend met D. v. H., en ik acht het zeer waarschijnlijk, dat die allereerste poging tot verkrijging van kennis in overleg met den Gezaghebber v. d. Oosthoek is geschied. Engelhard komt tot het resultaat, dat Hogendorp zich ten aanzien van Java's Oosthoek sterk vergist heeft, maar dat diens schatting van de bevolking van geheel het eiland (ca vijf millioen zielen) der waarheid veel meer nabij komt dan die van IJsseldijk.

verderen loop van zaken hebben ingewerkt, kan men nagaan in de reeds aangehaalde werken van N. G. Pierson, P. J. Veth, en vooral ook S. van Deventer JSzn. in zijne *Bijdragen tot de Kennis van het landelijk stelsel op Java*, Deel I [1]. In mijn bestek ligt het niet, de geschiedenis onzer koloniale politiek te schrijven. Alleen wensch ik hier nog op twee punten de aandacht te vestigen.

Vooreerst merk ik op, dat de door den Hr. S. van Deventer medegedeelde officieele stukken, die het meest hebben bijgedragen om Hogendorp's stelsel bij de machthebbenden na 1816 ingang te doen vinden, zijn naam nooit noemen. Dit treft het meest in het merkwaardige rapport van Mr. H. W. Muntinghe van 14 Juli 1817 N°. 65, een meesterstuk van economisch-staatkundig betoog, waarvan de Commissarissen-Generaal Elout en Van der Capellen de conclusiën nagenoeg onveranderd overnamen. Wat de hoofdbestanddeelen van Hogendorp's stelsel betreft: zekerheid van grondbezit voor den landbouwer, vrijheid van cultuur en van beschikking over het geteelde product na aftrek der verschuldigde belasting, afschaffing van onbetaalde gouvernementsdiensten, voldoende bezoldiging van regeeringsambtenaren, enz. — op al die punten komen de conclusiën van Muntinghe volkomen met Hogendorp's denkbeelden overeen; en dit niet alleen, maar het geheele betoog volgt de argumentatie in Hogendorp's *Bericht*, en in zijne *Inleiding* tot de Memorie van B. van der Oudermeulen nagenoeg op den voet. Maar nergens vindt men den naam genoemd van hem, die toch on-

1) Zie ook: *Dirk van Hogendorp, als ontwerper van economisch-politische hervormingen voor Nederlandsch-Indië, geschetst door* J. Frank, in *de Indische Gids* van November en December 1888.

tegenzeglijk het initiatief genomen had in het voorstellen der bedoelde hervormingen, — en die dat initiatief allerminst onder stoelen of banken had verstoken. Ook in de later door den Heer Elout van Soeterwoude medegedeelde bijdragen uit de nagelaten papieren van zijn vader, treft datzelfde stilzwijgen aangaande een man, aan wien de Commissaris-Generaal Elout zijne denkbeelden omtrent koloniaal beheer te danken gehad heeft, middellijk stellig, en zeer waarschijnlijk onmiddellijk [1]).

De karakters der beide genoemde schrijvers sluiten het vermoeden uit, dat zij Hogendorp der vergetelheid hebben willen prijsgeven, ten einde zich zelven te verhoogen. Bovendien laat Muntinghe eere toekomen aan wien eere toekomt, waar hij, na de beschrijving der zeer gunstige werking van het britsch-indische landrente-stelsel, uitroept: „Dank zij derhalve den braven man, die sedert twintig jaren niet moede geworden is, der natie steeds die inrigtingen aan te prijzen; en de barmhartigste regter zij hem gegund, die getracht heeft er ons een afgrijzen van te geven!" Onder welke omschrijvingen wel niet anders kunnen bedoeld zijn dan Dirk van Hogendorp en zijn tegenvoeter, Mr. S. J. C. Nederburgh.

Deze opzettelijke verzwijging van Hogendorp's naam is, dunkt mij, toe te schrijven aan den zeer ongunstigen indruk, dien Dirk's gedrag na 1814 bij de tijdgenooten, vooral bij Koning Willem I en diens omgeving, heeft

1) *Bijdragen tot de kennis van het koloniaal beheer, getrokken uit de nagelaten papieren van wijlen den Minister van Staat Elout, oud-Commissaris-Generaal over Neerlands Indië,* 1851. Zie vooral de korte aanteekeningen bij de promemoria van Baud op het rapport van den lt.-genl. Van den Bosch, van 6 Maart 1829, blz. 198 en vlg.

teweeggebracht. In stukken, die bestemd waren of kans liepen om onder 's Konings oog te komen, moest wat men wilde bereiken, niet in gevaar gebracht worden door den naam van iemand, die nu eenmaal als landverrader bekend stond! In zooverre kon Dirk van Hogendorp zich terecht beklagen over de vijandschap, die hem nog in zijne ballingschap achtervolgde.

Nu is het anders. De tijd, die zooveel wonden heelt, zooveel verontwaardiging doet bekoelen, zooveel licht ontsteekt, de tijd heeft ook hier de scherpste tegenstellingen vereffend. Men kan thans, op deugdelijke gronden en zonder schroom verklaren, dat de landverrader Dirk van Hogendorp een weldoener van zijn vaderland is geweest. Maar om die deugdelijke gronden te vinden, moet men zich niet op een dwaalspoor laten brengen door de verzwijging van Hogendorp's naam in de stukken, die nog heden ten dage ten leiddraad strekken voor de toepassing der liberale koloniale politiek in Indië.

Een tweede opmerking, omtrent den aard der weldaad, welke Hogendorp aan zijn land heeft bewezen, sluit zich aan het voorgaande aan. Vraagt men, of zijn stelsel, onveranderd in zijn geheel toegepast, ons in de jaren na de afscheiding van België voor een staatsbankroet bewaard, — of het ons aan den aanleg van een nederlandsch spoorwegnet, aan de delging van een paar honderd millioen Staatsschuld zou hebben geholpen, dan moet ik het antwoord schuldig blijven: hoogstwaarschijnlijk zou dat antwoord ontkennend moeten luiden. Maar dan blijven nog twee andere vragen over, die antwoord eischen.

Vooreerst, of de financieele baten, die Nederland uit

het cultuurstelsel getrokken heeft, als een onvermengd voordeel voor ons volk mogen gelden.

Er zijn er, die hieraan twijfelen, ook onder degenen, die de aardsche goederen niet versmaden. Er zijn er, die meenen dat ons volk, onder de inwerking van den goudstroom uit Indië, op het punt van gepleegd onrecht onverschillig geworden is, of althans jarenlang zich aan zelfbedrog heeft overgegeven omtrent het al of niet bestaan van onrecht.

Ten tweede, of ook Indië onder het cultuurstelsel in productiviteit, in welvaart, in beschaving vooruitgegaan is, in eene mate, evenredig aan de voordeelen, die het voor ons afwierp? —

De geschiedenis van het cultuurstelsel in de dertig laatste jaren, uitloopende op het onlangs verschenen rapport der zoogenaamde koffie-commissie, — en op de mededeelingen van Mr. P. Brooshooft, aangaande de door hem ingestelde particuliere enquête, schijnen mij niet toe de strekking te hebben, om den bewonderaars van den Lt.-Genl. Van den Bosch veel voldoening te bezorgen.

En toch behoort het antwoord op die twee vragen bevestigend te zijn, als men voor den uitvinder van het cultuurstelsel op de dankbaarheid der natie hooger aanspraak wil doen gelden, dan voor Dirk van Hogendorp. En dan neme men nog in acht, dat de toepassing der denkbeelden van laatstgenoemde, reeds onder Raffles begonnen, onder Elout uitgebreid, later weer ingekrompen, maar nooit geheel ingetrokken, op elken duimbreed gronds, dien het cultuurstelsel in zijn verval moest prijsgeven, in werking is getreden, en dat daardoor veel uitputting is voorkomen en hersteld.

Door die geleidelijke uitbreiding is ook het voldingend

bewijs geleverd van de levensvatbaarheid van Hogendorp's stelsel. In zijn tijd viel licht te betoogen, en het betoog is dikwijls geleverd, dat zijne denkbeelden, plotseling toegepast en met geweld doorgedreven, zulk een ommekeer in de gewoonten en instellingen van Java zouden veroorzaken, dat die toepassing onvermijdelijk op eindelooze verwarring en op den ondergang der hollandsche heerschappij moest uitloopen. Aan dat betoog is reeds destijds veel van zijne kracht benomen door de omstandigheid, dat het hoofdbestanddeel van zijn stelsel, voorzoover het den inlander betrof, — dat de heffing van landrente in verband met de afschaffing der gedwongen leverantiën, door de engelsche tusschenregeering op de meest overhaaste manier is ingevoerd [1]), zonder de minste opschudding te veroorzaken; en dat die heffing, niettegenstaande ergerlijke misbruiken, en wederinvoering van wat met gedwongen leverantiën gelijk te stellen is, — meer dan vijf-en-zeventig jaar heeft stand gehouden, zonder de hollandsche heerschappij in gevaar te brengen. Maar bovendien, wie Hogendorp's stelsel bestreed op grond van den plotselingen ommekeer, dien hij beoogde, hij zag over het hoofd, dat Dirk van Hogendorp zelf in de latere jaren de noodzakelijkheid heeft ingezien om zonder overhaasting te werk te gaan; en dat de kadastreering van Java, die hij altoos als inleidenden maatregel vooropgesteld heeft, op zich

---

1) „Intusschen hebben wij gezien," zegt Muntinghe in zijn rapport van 14 Juli 1817 (S. v. Deventer, *Landelijk stelsel* Dl. I. blz. 329), „dat de luitenant-„gouverneur T. S. Raffles onder het jongst afgetreden Britsch bestuur. dit „stelsel, in den tijd van driemaal vierentwintig uren, langs de gansche kust „van Java, van Cheribon tot den uitersten oosthoek toe, heeft tot stand ge-„bragt; en zulks niet onder het vergieten van stroomen bloeds, maar onder „de toejuiching der gemeente, en onder de stille toeschouwing van alle in-„landsche grooten en regenten."

zelf oponthoud genoeg veroorzaakt, en een geleidelijke invoering ten gevolge gehad zou hebben.

Dat hijzelf niet belast is geworden, niet is kunnen belast worden, met de invoering van zijn stelsel, is ook vooral te betreuren, omdat hij, met zijn aanleg om voor wisselende noodwendigheden uitkomst te vinden, beter dan iemand anders berekend zou zijn geweest om de niet voorziene bezwaren tegen de toepassing van zijne denkbeelden, — en waar ontbreken die ooit ofte immer? — om die bezwaren te boven te komen of uit den weg te ruimen, zonder zijn einddoel in wanhoop op te geven, zonder zich te laten bekoren door de herinnering aan de glansperiode der Oost-Indische Compagnie, die niet kon terugkeeren.

Nu hij aan het bestuur over Indië, na de herleving van Nederland, geen werkdadig deel heeft mogen nemen, blijft zijn roem toch deze: Hij heeft, voor geheel den verderen loop der eeuw, de richting, de *Tendenz* bepaald, waarin Nederland al meer en meer is gaan inzien, dat zijne roeping als koloniale mogendheid moet worden vervuld.

Dien roem acht ik niet gering. Weinigen zijn er, van wie, zeventig jaar na hun dood, kan worden aangewezen, dat hun willen en hun doen tot heil van het vaderland hebben gestrekt en nog strekken.

En dien man hadden de stormen des levens, als waardeloos wrakhout, op Brazilië's verre kust doen stranden!

Met al zijn uitnemende gaven, zijn onverdoofbare wilskracht, zijn kostbare helderheid van inzicht, zijn snelheid van beleid, zijn schat van ervaring, is Dirk van Hogendorp door zijn vaderland als een onbruikbaar

werktuig uitgeworpen. En die uitwerping was verdiend. Want hij had zwaar misdreven. Hij had, op een oogenblik, toen het vaderland gevaar liep, aan de voldoening van eigen belang, van eigen wrok, de voorkeur gegeven boven den vaderlandschen plicht: hij was, aldus handelende, tekort geschoten in hetgeen, zoolang er natiën zullen zijn, den grondslag zal vormen van elk volksbestaan: vaderlandsliefde!

En toch, voor Dirk van Hogendorp vrees ik geen ongunstig oordeel, wanneer de geschiedenis eenmaal zal hebben uitspraak te doen over de vraag, of niet het vaderland in de eerste plaats aan dien onberouwvollen verloren zoon het behoud en den bloei van het Rijk van Insulinde heeft te danken gehad.

AANHANGSEL.

LEVENSSCHETS VAN DIRK VAN HOGENDORP DOOR PRINSES WILLEMIJN.

In de *Zeitgenossen, Biographien und Charakteristiken*, Leipzig, F. A. Brockhaus, komen in het Vierde Deel (1819) twee levensschetsen voor, de eene, meer uitvoerige, van Gijsbert Karel van Hogendorp, onderteekend Dr. J. von Arnoldi, — de tweede, beknoptere, van Dirk van Hogendorp, zonder naam van den schrijver.

Aan de welwillendheid van Mr. H. graaf van Hogendorp dank ik de mededeeling, dat die beide schetsen de duitsche vertaling zijn van een opstel in het fransch, dat, eigenhandig door Prinses Wilhelmina, moeder van Willem I geschreven, in het Koninklijk Huisarchief aanwezig is. Dr. von Arnoldi was *homme de confiance* der Prinses, administrateur van hare goederen, en deed ook wat aan bellettrie. De vertaling, onder zijn naam in de *Zeitgenossen* geplaatst, is bijna letterlijk; slechts hier en daar is er een enkel woord of jaartal bijgevoegd of weggelaten. Alleen vormen de twee levensschetsen in het origineel één geheel, terwijl zij in het duitsch in tweeën zijn gesplitst; en bij die splitsing zijn de eerste regels weggevallen, waarmede de Prinses den overgang maakt tot hare mededeelingen aangaande Dirk.

Minder om de betrouwbaarheid dier mededeelingen, — welke zeer veel te wenschen overlaat, — dan wel om te doen zien hoe de Prinses over Dirk van Hogendorp dacht, en welken invloed die opvatting op hare voorstelling van zaken heeft gehad, laat ik het origineel hier volgen, voorzoover het Dirk van Hogendorp betreft:

»Toujours elle (de moeder van G. K.) rendit justice à Charles, quoiqu'il y eût quelques raisons de soupçonner, qu'un secret penchant lui faisait préférer son fils aîné [1]), qui ne négligea aucune occasion non plus de s'insinuer dans son coeur et de lui déguiser tout ce que sa conduite offrait de repréhensible qui devait l'en bannir.

Arrêtons nous un moment à cet aîné, que nous avons perdu de vue, depuis l'école des cadets, où il reçut son éducation conjointement avec son frère Charles. Il resta au service de Prusse lorsque son frère retourna dans sa patrie, et fut placé dans un régiment en garnison à Königsberg, ce qui semble indiquer que dès lors son caractère y était connu; pendant le règne de Frédéric II c'était là que l'on envoyoit les jeunes officiers, qui avoient besoin de correction [2]). Il est probable cependant que, s'il s'y fut bien conduit, il aurait fait son chemin en Prusse, car l'on reconnaissoit en lui des talens et des connoissances militaires peu communes; mais son caractère bouillant et intriguant ne lui permit pas de rester tranquille, il se brouilla avec son chef, ameuta d'autres officiers contre lui et fit enfin si bien, qu'au bout de peu d'années il fut forcé de

---

1) Zie hierboven blz. 9.

2) Dit klopt niet met de omstandigheid, dat Dirk van Hogendorp, in een brief aan G. K. uit Bartenstein, van 29 Juli 1779, zijne verplaatsing naar Königsberg voorstelt als eene gunst die hij van den Koning hoopt te verkrijgen: „Da ich, zoo schrijft hij, letzthin beim General asz versprach er mir, ich sollte gewisz nach Königsberg gehen wie auch der Graf Henckel, bei dem ich schon zwei mal gegessen habe. Da der Capitaine Rauch noch nicht in Königsberg ist, so hat der Gouverneur deswegen am König geschrieben, und ich erwarte die Antwort mit Ungeduld...."

Ook vergist zich de Prinses, wanneer zij Dirk eerst na den terugkeer van G. K. in Holland, naar Königsberg doet vertrekken. Hij was daar toen reeds twee jaar.

quitter ce service, et de revenir fort inopinément en Hollande [1]), où on lui conseilla de suivre son père aux grandes Indes. En effet il s'y rendit, et il y fut employé avantageusement, mais là encore il ne put conserver sa place. Après la restauration du gouvernement en 1787 le Prince Stadhouder avoit envoyé une commission à Batavia pour examiner l'état des choses et lui en faire rapport: celle-ci jugea que la conduite de M. Dirk de Hogendorp (c'est son nom de batême) dans l'administration de son poste n'étoit pas en règle, il fut suspendu, je ne sais même s'il ne fut pas mis en prison, sûr est-il que son sort dépendait du jugement que l'on en porteroit en Europe [2]), après que les commissaires en auraient fait rapport, mais M.de Hogendorp n'attendit pas ce moment, il s'évada de Batavia sur un vaisseau Anglais et arriva en Angleterre en 1796 [3]); il vint alors rendre ses devoirs à Londres au Prince et à la Princesse d'Orange et leur fit les plus belles protestations du monde de son attachement à leurs personnes; à peine cependant eut-il mis le pied sur le sol de la Hollande qu'il donna tête baissée dans la révolution; successivement Jacobin, Général, Diplomate, Ministre de la Guerre, etc. il joua les premiers rôles, selon les différentes époques, et il ne tint pas à lui que son frère Charles ne suivît son exemple. Celui-ci ayant tout épuisé pour le faire revenir de son égarement et ne pouvant y réussir, finit par rompre toute liaison avec lui, à mesure que ses actions haussaient par les grands emplois qu'il occupoit dans l'Etat [4]). En 1812 il accompagna Napoléon en Russie, comme son Adjudant-Général, et l'on sait que celui-ci le nomma successivement Gouverneur de Königsberg, de Wilna, à la fin de Hambourg, d'où il revint en Hollande en 1814 et voulut persuader

1) Onverwachts is Dirk's terugkomst in Holland geweest, maar gedwongen stellig niet. Reeds op Jan. 1781, dus anderhalf jaar te voren dringt hij aan op verlof om den pruisischen dienst te mogen verlaten, en die aandrang wordt al sterker en sterker, totdat hij eindelijk zijn ontslag neemt, zonder het verlof daartoe af te wachten. — Ook de toekenning van den kapiteinsrang bewijst, dat men niet ontevreden over hem was, al had hij dikwijls tegen de voorschriften der academie misdreven en daarvoor met arrest moeten boeten. Zie hierboven, blz. 18—20.

2) Juist omdat zijn lot afhing van de uitspraak van eene volstrekt niet onafhankelijke rechtbank te Batavia, is Dirk naar Europa teruggekeerd, en heeft hij daar een onderzoek geprovoceerd.

3) Het geheugen bedriegt hier de Prinses: 1799 is het bedoelde jaartal.

4) Ook dit is onjuist. Zoowel uit de *Brieven en Gedenkschriften* van G. K., als uit de onuitgegeven brieven van Dirk aan hem, blijkt dat de correspon-